

МССЈ

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
15—18. IX 1983.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

13

ИСУ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРСИЋ
15—18. IX 1983.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА

13

БЕОГРАД 1984.

/1

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР

Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3

У П Р А В А

Међународног славистичког центра

Проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић, *управник*. Проф. др Милија Николић, *заменик управника*. Доц. др Драгана Мршевић и виши лектор-предавач Александар Терзић, *помоћници управника*. Драгутин Миленковић и Светислав Спасић, *секретари*. Мр Љиљана Суботић и проф. др Милосав Вукићевић, *чланови Управе*.

С А В Е Т

Међународног славистичког центра

Проф. др Слободан Марковић, *председник*, проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић, проф. др Ђорђе Трифуновић, проф. др Асим Пецо, проф. др Живојин Станојчић, доц. др Зоран Божовић, доц. др Радмило Маројевић, проф. др Јелка Ређеп, проф. др Јован Јерковић, проф. др Владимир Бован и мр Недељко Богдановић.

РОД И БРОЈ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Др ВЛАДИМИР АНИЋ (Загреб)

РОД И СПОЛ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ: РАЗГРАНИЧЕЊЕ

0.1. Када наш језик одређујемо према другим славенским језицима — при чему о појавној сличности и генетској сродности нема сумње — говоримо о дискретним својствима књижевног језика и његове новоштокавске основе, највише, иако не једино, о фонетским и морфолошким. Када говоримо о типолошким својствима генетски даљих језика онда наилазимо на то да сваки језик не мора разликовати глагол од именице, или познавати придјеве, или познавати граматичко изражавање времена, или не мора имати родове. Уз таква знања јасније и свјесније се оцртавају властитости или појаве у процесу у нашем језику (нпр. кочење деклинације партиципа, међусобни односи претериталних времена, кочење деклинације и тешкоће конгруенције бројева, несклад између семантичког и парадигматског поименичавања придјева и сл.). Чињеница што наш језик има родове суочава нас с нормативним тешкоћама и поставља пред неке методско-теоријске задатке.

0.2. Род схваћамо као једну од граматичких категорија нашега језика (лице, број, род, падеж, вријеме, модалност, вид, стање, статус и успоредба). Категоријом зовемо чињеницу граматицизирања ријечи, тј. кад оне ступе у односе и преузму одређене граматичке функције (Мишецка—Томић 1980). Наше схваћање рода није се еманципирало од екстралингвистичких значења, па се и пласира у нормативу као номинална категорија која одражава разлике између сполова. Тако се однос граматичког рода и семантике сполу брка, а у граматицизирању разрјешава изнимкама. Род је граматичка категорија која обухваћа именице, личне замјенице, придјеве и глаголе (уз број и падеж; придјеви имају и успоредбу, прилози само успоредбу).

1.0. Међу појаве које се обично узимају као граматичко-нормативни проблем иде нестабилност граматичког рода и тзв. двојаки род (*шај/ша незналица*) и тежња, уз немогућност, да се граматички род навуче на значење сполу (*јаребица*, ж: ~ м; *војник*, м: ~ ж). Разматрање рода знатно је унапредовало са студијом М. Ивић (1960). Ту студију, у којој је разматрање рода подигнуто на завидну теоријску разину, као и најновије студије с увидом у друге језике (Corbett 1982) не можемо заобићи у разматрању рода.

Род именице обиљежава се а) деклинацијском структуром — парадигматским моментом и б) деклинацијским обликом детерминатива — конгруенцијским моментом. Морфеме номинатива сингулара имају репертоар и однос:

-ø	-a	-o	-e
м	м	м	м
ж	ж	—	—
—	—	ср	ср

У том коначном репертоару није могуће успоставити нови морфем (како се чини са *-и* у погрешном сегментирању *Н кћ-и А кћер-ø*, уместо *кћи (ø||ер) + ø* и унаточ ономе што је у литератури разјашњено (Ивић 1960: 195), в. *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*. Завод за језик Института за филологију и фолклористику. Загреб. 1979: 98). Једнако значи да ће ријеч које је појавни облик завршетак на *-и* или *-у* тај завршетак прикључити основи: *жириø-жирија, иншервјуø-иншервјуа*. Вокали *a* и *o* у функцији морфема имају садржај номинатива јединице, али могу и оптеретити основу. То се очитује као нормативни проблем, мање-више отворен, без обзира на утјецаје појединих савјета или рјечника, који, без обзира на намјену, дјелују нормативно. У *радио-радија* наставак је *-o*, у *какао-какаоа*, наставак је *-o*, али *какао-какаоа* стоји према *какаоø*. Овакви поступци су „у нашој моћи”, ако схватимо да одлуци не стоји на путу устаљена пракса. Нестабилност рода на аутохтоном лексичком материјалу интерпретира се појединачно (као *бол-а, бол-и; њлад-а, њлад-и* (Игњатовић 1960, 1961 и др.).¹

Очито је да сам репертоар морфема није довољан да сам одреди род и да је сваки потенцијално двосмислен. Ако проматрамо парадигматски (*in absentia*) запазит ћемо двојаку деклинацију *Н брко — G брка + брке, Н цмиздре — G цмиздре, Н Маиџе — Маиџа + Маиџе* (при чему употребни, нормативни и стилски статус остављамо овдје по страни). Ако проматрамо конгруенцијски (*in presentia*) запажамо различита слагања која исто потврђују:

-ø	<i>Сиџолø је њукАО</i> <i>Косиџø је њукЛА</i>	-o	<i>Радио је њаО</i> <i>Сиџакло је њукЛО</i>
-a	<i>Слуџа је дошАО</i> <i>Ноџа је њукЛА</i>	-e	<i>Цмиздре је њлакаО</i> <i>Јање је блејаЛО</i>

У тим слагањима располажемо репертоаром облика за једину и множину (двојина се не јавља изван бројних конструкција) за сва три рода, с тиме што су само мушки и женски род лични облици. Овјерива слагања јесу *Ја сам дошАО/дошЛА*, али не *Ја сам дошЛО*. У реченици *Ја сам њладНО дијџе* придјев припада именском предикату, а није глаголски предикат. Овдје ипак треба рећи да граматика има могућности за дијалог у ситуацији кад дијете плаче; питање: — *Шџо му је?* Одговор: — *ГладНО је*. Али семантички разлози који нису обухваћени граматич-

¹ Нормативни информатори нису вјерна слика сигурности оригиналног говорника. Широ корпус и тестирања показују колебања у одређењу рода именица *силав кралијеш, њлелж, клџџеж, њњед, њлијевељ, кукавел, њелуд* итд.

ком траже у употреби реалност одговора — *ГладАН/НА је*. У синтетичком језику морфем за облик стоји у истој функцији у којој у енглеском као аналитичком замјенице *he/she* умјесто *it*. (Мелвингер 1977: 44, 46) Рекли бисмо да се ово даде сврстати у једну врсту језичних универзалија.

Ако прихватимо испитивања до којих се дошло Corbett 1982, Гудков 1974), с резервом да су она више описи корпуса, него суставна, још мање нормативна правила, у слагању предиката с више субјеката судјелују два лична облика, мушки и женски. С тиме што женски предикат у множини стоји у конгруенцији кад су субјекти искључиво именице женскога рода на *-а*; мушки предикат у множини повазује сва три рода у једнини и множини; женски кад стоји у инверзији (*ВријећалЕ су ја небрија и лакомисленоси*) и кад су субјекти женскога рода на *-ø*.

За наше разматрање важније је што свакако постоји парадигматско-конгруенцијска веза: *Силоø је љукАО*: *Косиø је љукЛА*.² Али морфем *-а* нема отворених могућности за именице женскога рода: *Ноја је љукЛА*, али не **Ноја је љукАО*, што је неовјерљиво и препознатљиво као непостојеће у нашем језику. У мушком роду конгруенција је чврста у једнини: *Слуја је дошАО*, не *Слуја је дошЛА*, али није у множини: *Слује су дошли/ЛЕ*.³ Парадигматски индикатор овдје се може појавити у оба рода: *џај/џа незналица*, у множини *џи/џе незналице*. Како је познато (Ивић 1960) индикатор обара парадигматско-конгруенцијску везу и симболизира природни род (*џај слуја*) или долази уз именицу према њеној семантици мушке особе (*џај војвода*). Индикатор се може разврстати према семантици својства или понашања (само *џај небојша*, *џај незнајша*). Ипак, само знање о природном роду субјекта није довољно за једноставно слагање. Ако има довољно контекста, елиминират ће се лексем који означаје женску особу истог значења (овдје вршиоца радње „служавка”): *Тко је џај слуја?* — *Она је џај слуја*. Више индикатор не симболизира природни род.

1.1. То упућује на потребу да се у граматичком смислу разлучи граматички род од природног рода (спола). Како је граматички род тројак, а природни двојак, неки проблеми показат ће се у проблемима средњег рода (иако ће се, како ћемо послије видјети, заострити на односу мушког и женског спола).

Код именица средњег рода као *џоле* и *момче* (*мом(а/ø)к (ø) + е*) долази исти индикатор *џо*, без обзира на значење мушкога спола у другом случају. Од тенденција запажено је гашење продуктивности граматичког средњег рода у посућеницама (Ивић 1960: 203, Пешикан 1957: 264). Ту се стабилизира однос с индикатором мушкога рода у једнини и множини (*џај аџеље—џи аџељеи*), за разлику од старијих позајмица (*џо кубе*). Код именица без значења спола на *-о* запажа се тенденција слагања с неутралним индикатором (*џо кино*), која има кван-

² Колебање у одређењу рода показује се у конгруенцији: *Слав је дошАО/дошЛА*. — Дијалекатски примјери као *џај реч* нису занимљиви за наше разматрање.

³ Вук Караџић је у 2. издању *Српској рјечника* наслутио однос рода и спола у конгруенцији и допунио натукницу *слуја* „(у Дубр.) говоре и жене и дјевојке, н.п. *слуја* ваша”.

титативан карактер, а материјалну подлогу у нормативном смислу дјеломично у регионалној ситуацији.⁴

Већ однос као *шај/шо кино—ша кина* указује да постоји неслагање у парадигматском и синтактичком смислу кад граматички род није носилац значења пола. У именице *слуї-а* морфем *-а* садржи значење „мушки пол” вршиоца радње. Деклинација је женскога рода, индикатор и конгруенција једине мушкога. У том смислу изједначују се род и пол. Код *незналица*, по значењу својства, женска је деклинација, индикатор и конгруенција.

N	<i>шај</i>	<i>слуїа</i>	<i>је дошАО</i>	<i>су дошЛЕ/дошЛИ</i>
	м	ж	м	ж м
G	<i>шої слуїе</i>			
D	<i>шом слузи</i>			
N	<i>ша</i>	<i>незналица</i>	<i>је дошЛА</i>	<i>су дошЛЕ</i>
	ж	ж	ж	ж
G	<i>ше незналице</i>			
D	<i>шој незналици</i>			

Из горњег видимо да падеж увјетује падеж, али пол не увјетује род, нити у становитом смислу број увјетује број (им. *дјеца* у множини има деклинацију једине).

1.2. Проблем се заоштрава на значењу „женски пол”, посебно са садржајем вршиоца радње и титула као симболичких графичких ознака или лексема за *nomina agentis*. Титуле као *др, проф., дир.* итд. (изг. [*доктор, професор, директор*]) једнако као именица женскога рода са значењем вршиоца радње женскога пола улазе у везу + *женско име*, као и конгруенцију:

N	Доктор	је лијечиО	Доктор је лијечиЛА	Докторица је лијечиЛА
G	Доктора	је кућа	~	Докторице је кућа
D	Доктору	се јави	~	Докторици се јави

У садржају мушкога пола постоји парадигматски континуитет и конгруенција. У конгруенцији са садржајем женскога пола нема деклинације. Уз изговорни облик титуле могућ је само индикатор женскога рода (*Та доктор је лијечиЛА*). Уз допуну лексемом женскога рода и пола могућа је само конгруенција женскога рода у оба броја |*Друћарица доктор/професор/директор је дошЛа/су дошЛе*|.⁵

⁴ Регионално је термин с којим се ради о социолингвистици (Fishman 1978). Под регионализмом подразумевамо језичну чињеницу у једној културној регији коју признају репрезентативни оригинални говорници. На разини рода и пола примјери су *бура, невера ж — бурин, неверин м*, гдје измјена рода деминутивним суфиксом значи исту природну појаву слабијег интензитета.

⁵ Martinet (1982: 80) запажа да (у француском) у *La cour des grandes* избор облика *grands* и *grandes* обично није диктиран сполом особа о којима се ради, него родом ријечи *garçons* и *filles*. Он констатира да ипак употреба замј. *elle* (она) није кадшто одређена родом, него сполом особе о којој је ријеч: *le docteur elle* (дословно: „доктор . . . она”).

Тако можемо рећи да однос граматичког рода, пола и формалне ознаке није једнозначан.⁶ Будући да је могуће верифицирати *Та луда је банула* за мушки и женски пол, а *Та научница је дошла* само за женски, уочити се могу ови односи:

а) $-\emptyset, -a, \text{иц}(a)$ —ознака мушкога или женскога граматичког рода, каква дјелује у деклинацији и конгруенцији, обухваћа оба пола (*киш* \emptyset , *луд-а*, *јароб-иц(а)*). Облик с ознаком \emptyset има деклинацију мушкога, а са $-a$ и $-\text{иц}(a)$ женскога рода.

б) \emptyset/a — алтернација која даје варијанте ријечи као *социјалист* \emptyset/a , *архијект* \emptyset/a , *иатријарх* \emptyset/a има у обје варијанте значење мушкога пола. Овај тип може имати посебне облике женскога пола (*социјалист-кињ(а)*, *архијект-иц(а)*) или не мора (**иатријарх-ињ(а)*). Обје ознаке (\emptyset и $-a$) значе „мушки пол”. Облик са \emptyset има деклинацију мушкога рода. Облик са $-a$ има деклинацију женскога рода у једнини, а мушкога или обају родова у множини, донекле колебљиву (*Н социјалисти/e*, *архијекти/e*, *ДЛИ социјалистима/ама*, *архијектима/ама*). Ово се (уз проблем сегментације) може сматрати специфичношћу интернационализама.

с) *науч(ици) + ник* → *научник* \emptyset
научн(ик) (\emptyset $) (\emptyset $) + \text{иц}(a)$ — *ик: -иц(а)* стоје у односу мушкога и женскога рода и пола.$

1.3. Нека типолошка слагања или разлике у односу на категорију рода показују већ међу језицима у Југославији широк репертоар различитости: именице у мађарском немају рода (Juhász-Kovács 1966: 13), у албанском свака именица средњег рода може једнако бити мушког или женског (Ndreca 1980: XVI), у турском нема граматичког рода, а пол се исказује лексички: *tavuk* (кокош): *horoz* (пијевац) или синтактички: *erkek fil* (слон): *dişi fil* (слоница) или *işçi* (радник): *işçi kadın* (радница) (Ђинђић 1979: 47—48). Не тражећи за сврхе овога рада од нађених подударности нешто што оне не би могле дати, уз оно што се о њима зна (Грицкат 1968),⁷ унаточ структурним разликама (турски је језик с аглутинацијом), констатират ћемо с турским језиком типолошко слагање у лексичко-суплетивном и синтактичком изражавању пола. Исто ћемо примијетити и у енглеском (*lion-lioness: doctor-lady doctor*). Важнијим од таквих паралела чини нам се, за нормативу, став о признању таквих модела у језицима. С обзиром на то да признање модела подразумијевамо и у саставу и у нормативи нашега језика, изнијет ћемо запажања о њихову стању и реалним могућностима.

2.0. Пол се може изразити: А. лексички, В. творбено-морфолошки, С. синтактички.

А. Лексички суплетивни модел (*ошац-мајка*, *браћ-сестра*, *кокош-ијјевац*, *крава-бик/вол*) везан је на аутохтони вокабулар и означаје неке

⁶ У другим случајевима неутрализира се формална ознака падежа (синкретизам) или броја (*бронхи* множина с тенденцијом једнине).

⁷ Једна коју запажамо јест осамостаљена и фразеологизирана конструкција са *bir* („један/неки”) у значењу и реду ријечи: *güzel bir çocuk* „лијепо неко дијете”, па „чудан неки човјек” и сл.

родбинске односе и неке домаће животиње по spolu. Посебан лексем може покривати ријечи са значењем пола (*їоведо* — *крава/бик/вол*), што значи да је сполно дзоваљан. То се може овјерити на лексему који значи животињу: *Кобра је лијейа кобила* и *Кобра је лијей коњ*. Именица која значи појам у цјелини, мушкога граматичког рода у оквиру овога модела, може се метафоризирати и метонимизирати за оба пола: *Он/она је коњ*. Такођер се могу пренијети лексеми који значе својство, без обзира на то да ли имају адекват за спол неизражен (дорт: ~), изражен лексички (*коњ : кобила*) или творбено-морфолошки (*їријайиљ : їријайиљница*): *Она је лијей дорайи*, *Она је їријайиљ/човек/коњ*. Конгруенцијска веза могућа је само за женски спол субјекта, обратно само у специјалним контекстима (*Он је їријайиљница*).⁸

Пренесена значења по својству из овога модела могу се јавити у фразеологији и синтагматским везама сполно наутрално (*Он/она је духовни оїац иїої їоїхвайиа*, *Он/она је сиройињска мајка*). Својство које се приписује искључује лексем који би изравно значео спол, па не можемо сматрати реалном могућношћу да се успостави симетрија у односу *медицинска сесїра : *медицински браїи*. Али лексем у значењу родбинског односа (а не својства особе означене односом) терминологизирао се у ознакама односа у организацијама (соколаштво, црква): *браїи*, *сесїра*. Изван овога круга лексички суплетивни модел није продуктиван.

В. а) Спол се може означити посебним морфемом. У „народном језику” — под чиме мислимо оно што се под тиме мисли, уз оно нешто више у језику што лексикографија везана на писани предложак не види — спол се означаје морфемом *-ан* и *-ац* за мушки спол према *-а* за женски: *лиїан/лиїац : лиїа* (двїје биљке из породице *Tilia platyphyllos*), *иїиїац* (бурек) : *иїиїа* (сирница).

Овдје се ради о креативности нашега језика да граматички род функционално метафоризира, тј. да по схваћању пола разликује двїје различите ствари исте категорије. *Лиїан/лиїац*, зван и „мушка липа”, глатких, сјајних листова, отпоран је на зиму и загађења зрака (сади се уз жељезничке станице и по градовима), а није добар за љековити чај; *лиїа* (звана у опреци и контексту и „женска липа”), мелираних листова, осјетљивија је, али добра за љековити чај. *Пиїац* (бурек, пита од меса — „Свака пита је пита, а пита од меса је питац”), зван и „мушка пита”, именује одређено оштро јело, за здрава човјека, јело за којим се добро пије.

⁸ *Она је друї* одговарало би енглеском *common gender*. Наш језик нема аналитичког модела *он-~*, *она-~* (: *he-goat* јарац, *she-goat*, коза). Према Нјелмслев-у (1980: 68) и интерпретацији Малмберг-а (1979: 168) *кобила* је израз знака, а *коњ* + *женски род* садржај знака. Женски род је фигура („незнакови који као дијелови знакова улазе у знаковни сустав”, стр. 49). Та је јединица зависна од формалних критерија („женски род” има одређени однос са заијеницом *она*). Ако елемент садржаја *он-коњ* замијенимо елементом *она-коњ* појавит ће се и одговарајућа промјена у изразу (*їасїух-кобилл*). — *Бик* = *он-їоведо* различито је од *крава* = *она-їоведо*; замјена само једнога елемента каквим другим у оба случаја довољна је да проузрочи замјену на другој разини језика.

Промјена пола иде од женског на мушки, не обратно, у оквиру граматичког рода. Поступак, уједно врло експресиван, остао је по страни од књижевног језика.

б) Творбено-морфолошки модел с морфемом за ознаку пола (као *научник-научница, војвода-војвојкиња*), гдје $-ик(\emptyset) : -иц(a)$, $-ач(\emptyset) : -иц(a)$, $-иљ(a)$ итд. стоје у односу мушки \rightarrow женски пол, обратно од а), гдје је однос женски \rightarrow мушки. Ако морфеми као ознаке мушког, односно женског граматичког рода покривају оба пола (*јалеб- \emptyset м + ж, јареб-иц(a) ж + м*), потенцијално је могућа интервенција морфема за женски род и пол (*јалебца*), али не обратно од женског на мушки (**јаребац*). Ако би се извела интервенција од женског на мушки која се не би отимала интуицији творбе, то не би ишло без отклона у значењу према опћим својствима која се изражавају именицама мушког рода (нпр. *дујорейка/дујорейца — *дујорейац*). Тако је у реалности књижевног језика и у компетенцији оригиналног говорника. Али у самој нормативи схваћеној у оном дијелу који се не може схватити као образложен пропис, него „провођење” модел с морфемом за ознаку пола оптерећује се као да је једини с којим наш језик располаже. Како није једини, размисљања о књижевном језику и захтјеви за нормирањима нису поштеђени предрасуда.⁹

с) На тај начин не уочава се довољно способност морфема \emptyset да изрази и мушки и женски пол. Том способношћу, јасно израженом на аутохтоном и традиционалном вокабулару, обухваћају се и новије усвојене ријечи (*лидер \emptyset м + ж*). Модел је квантитативно најплоднији у нашем језику, уз модел који пол изражава посебним морфемима. Ова реална чињеница састава нашега језика, која потврђује своју моћ апсорпције, опомиње на нереалност да се под сваку цијену проведе модел с морфемима за пол: нпр. *шоумен* (ријеч која и у енглеском покрива оба пола, без обзира на суплетивну хипотезу са *wooman*) не реализира се у нашем језику синтетички морфемом (**шоуменка*).

Модел са два морфема за ознаку пола (нпр. $-\emptyset : -иц(a)$ као *учиџель \emptyset : учиџель-иц(a)*) раширен је у творби *nomina agentis*, док се модел с морфемом $-\emptyset$, с деклинацијом граматичког мушког рода, а значењем мушког и женског пола остварује као *terminus technicus* у текстовима друштвене нормативе без обзира на пол, дакле за оба пола. Нпр. *јредсједник \emptyset м + ж, радник \emptyset м + ж, учиџель \emptyset м + ж* — свуда гдје се ради о обнашању положаја или вршењу радње без обзира на пол, иако морфем \emptyset у свим таквим примјерима лако отвара мјесто репертоару морфема за женски пол ($-иц(a)$, $-к(a)$). Притисак примијењене (лекторске) праксе у корист модела са симетричним морфемима има два разлога. Први је изванјезични — предрасуда по којој у моделу \emptyset као ознаци обају

⁹ Нпр. у горењском дијалекту словенског изједначење формалне ознаке на синтагматској оси *set pršU* тумачи се популарно као мушка одлучност Горењки.

сполова мушкарци и жене нису равноправни.¹⁰ Други је унутарјезични — како успоставити конгруенцију. Запазит ћемо овај однос у реченици:

- (1) *Предсједн(ик)џ је њовориџ/њовориЛА*
 м род м спол ж спол
Предсједн(иц)а је њовориЛА
 ж род ж спол
- (1а) *ГовориО/њовориЛА је њредсједник*
ГовориЛА је њредсједница
- (2) *Бер(ач)џ је радиО*
 м род м спол
Берач(иц)а је радиЛА
 ж род ж спол
- (2а) *РадиО је берач*
РадиЛА је берачица

Разлика између модела (1) и (2) видљива је у томе што се ознака функције у мушком роду може уредити према сполу (управо: тко је говорио у функцији предсједника). У изравном значењу вршиоца радње могуће је само изравно слагање рода и сполa. Значења занимања и звања (титула) као *њрофесор/ица, докњор/ица* уређују се по моделу (1) уз лексичку допуну као *Друњарица докњор је њовориЛА*. Слагање *Докњор је њовориЛА* представља системску могућност зависну добрим дијелом од контекста који десимболизира и сугерира у већој мјери садржај носиоца радње. Нпр. *Примаријус је хњио једно, али обичан докњор је одлучиЛА друњо. Обичан докњорчић, а њрави се важНА*. (Вршилац радње с депрецијативном нијансом.) *Професор је хњио крињериј, али лекњор је њодијелиЛА одличне оцјене*.

Terminus technicus у законским, стручним, управним и другим текстовима не дјелује по сполу, па се уређује за оба сполa: *Радник има њраво на њодишњи одмор*.

У практичној употреби појављују се колебања с вокативом, падежом специфичним и везаним за ситуацију. Женски спол искључује облик мушкога рода с дискретним морфемом за вокатив као (*Друњарице*) *њредсједнице/њрофесоре/докњоре*. Обавезна лексичка допунa за спол омогућује оба облика рода и сполa: *Друњарице њредсједник/њредсједнице*. У титулама (фонетској материјализацији писаних симбола *др, њроф.*) слаже се уз мушки род: *Друњарица докњор/њрофесор*. У значењу вршиоца радње опет се изравно слаже женски род и спол: *Друњарице берачице* (или *докњорице*, тако схваћено).

¹⁰ И. Клајн (НИН 19. VI. 1983) залoжио се за то да се проводи модел с морфемом за спол и повукао широку дискусију неслависта и феминисткиња, који су, не налазећи заједничке методе, пренијели проблем на терен борбе за права жена. — Надамо се да неће остати мјеста за двојбу о томе да ли ова питања треба рјешавати из језика самога или изван њега.

Множина има мушки род за оба пола: *Берач и берачица су дошли, Дошли су берач и берачица*. Све то вриједи за граматичке односе у реченици. Али у специјалним организацијама текста, гдје владају дискурзивни односи, као што су наслови, потписи или титлови под сликама, импресуми, усмене и писмене најаве и одјаве програма итд. реална је могућност да мушки род с морфемом \emptyset остане у функцији сполне двоваљаности у оба броја, без обзира на спол који сигнализира властито име.

- (1) *Ликовни уредник*
ЈЕЛЕНА М.
- (2) *Сѝикери Фрањо Р. и Зденка П.*
Сѝикери Фрањо Ј. и Љубо Ј.
Сѝикери Зденка П. и Марија Т.

Множина опет има мушки род за оба пола: *Текст чииаЛИ Зденка П. и Фрањо Р.* (а не **чииаЛА* и *чииаО*). У инструментализираном језику јавних комуникација, гдје се успостављање манира незаслужено, али високо цијени, осјећа се тежња да се и у оваквим типовима текста проводи у најави *Уредница је Лидија К.* Већ то провођење, које није резултат реалне употребе на којој би почивало, не да се лако провести у другом, писаним типовима текста, нпр. у импресуму

Ликовна уредница
ЈЕЛЕНА М.

као ни у множини: *Сѝикер и сѝикерица Фрањо Р. и Зденка П.* Разлог је што се овдје мијешају парадигматско-синтактички односи са текстно-дискурзивнима и претрпава текст додатним, из ситуације видљивим, према томе сувишним информацијама о сполу вршиоца радње (која није увјетована сполом). Тиме комуникативност текста трпи изравну штету, или — послужит ћемо се Martinetовим ријечима — што је информација вјеројатнија, она доноси мање информација.

С. Спол се може изразити синтактичким средством, тј. везом лексема који улазе у синтактичко-синтагматски однос. Та могућност остварује се на два начина:

а) У одређењу м спол \rightarrow ж спол лексемом *Н жена* + *Н* именице мушкога рода: *жена борац/ловац/капетан брода*. Лексем *жена* у вези с именицом граматичкога мушког рода стоји у служби интензивног према екстензивном значењу, тј. наглашавањем сполу сутерира све што је у вези са сполом у оквиру значења које носи именица мушкога граматичког рода (*борац*). То је значење „која је жена” или „која је уз то или к томе или противно очекивању жена”. Модел актуализира тај однос. С том могућношћу у језику ваља рачунати, јер за моделом постоји потреба и кад се моцијски модел тешко остварује (*учењак* : **учењакиња*) и кад постоји (*учиѝељ-учиѝељица* : *жена учиѝељ*).

б) У одређивању м спол \rightleftharpoons ж спол лексемима *Н мужјак* и *Н женка* + *G*: *мужјак јаребице, женка јасѝреба*. Ако именица лако твори придјев уз лексем сполу јавља се и модел *Адј* + *N lex*: *јаребичји мужјак*.

Модели се искориштавају кад не постоји морфолошко-творбени (*срна-срњак*) ни лексичко-суплетивни однос (*јелен-кошуша*). Модел је продуктиван у разговорним слојевима књижевног језика. Као и у претходном моделу, лексем (*женка/мушјак*) носи интензивно према екстензивном значењу. Модел одговара способности оригиналног говорника на разини дјечјег језика, који има облике типа *таша корњача* и *мама крокодил*, семантички детерминирани посебним лексемима. Модел се врло продуктивно искориштава у „отвореним” терминологијама које се опиру о аутохтони лексички материјал и фразеологију као што су зоолошка, орнитолошка, ловачка и сродне терминологије.

3.0. Из изнесенога може се закључити да се род и спол означају — и у смислу како је изнесено — разграничују у моделима А. лексички суплетивно (ознака рода одговара ознаци пола), В. морфемом а) метафоризирано (ознака рода носи садржај пола), б) морфемом рода који одговара сполу, ознака мушкога рода покрива оба пола, а женскога само женски, с) морфемом двоваљаним по сполу, С. синтактичко-синтагматски — род лексема интензивног значења даје цијелој вези садржај пола, што значи да је лексем екстензивног значења мушкога рода а женскога пола и обратно.

Творбено-морфолошки модели б) и с) потенцијално се могу замјенивати међусобно, а оба са синтактичко-синтагматским моделом. Те замјене на плану израза повлаче замјене на плану садржаја, а ограничавају их посљедице на плану информативности.

Граматички род не функционира у пуној зависности од вербалних појмова „мушко” и „женско”. У терминима Martinet-а (1973: 26) род није монем (док број јест). Једнако бисмо рекли да у нашем језику сполу одговара промјенљив (дисконтинуиран) означитељ.¹¹

Не може се предвидјети могућност увођења модела који наш језик у систему нема, из другог језика.

Ниједан модел не може се елиминирати, иако у сфери терминологија књижевни језик не искориштава све системске могућности, нити их лексикографија која је практички нормативна све биљежи (модел В.а)).

Род и спол очитују се у првом реду као проблем граматике женскога рода и семантике женскога пола. Род и спол очитују се као проблем граматичких односа у реченици и као проблем контекста. Примјена модела тражи да се разликују граматички односи у реченици од проблема информативности и комуникативности текста.

Једнако је потребно разликовати унутарјезичне законитости и устаљену праксу (стабилност) од изванјезичних притисака на моделе. Под овиме мислимо на идеологизирану слику подјеле сполова, која на творбено-морфолошки модел пројигира природну подјелу сполова (и своје виђење њихових односа). Та пројекција — видљива у инструментали-

¹¹ „Ако у француском постоји монем јако промјенљива означитеља (-esse [es] на примјер) који одговара „женском сполу”, нема таква монема који би одговарао „женском роду”. (Martinet 1973: 68).

зираној пракси ако не у нормативи — успоставља из екстралингвистичких разлога једнозначан однос зависности између граматичког рода, пола и формалне ознаке. Одређена, нужна чистота приступа овој теми не допушта да се помијеша граматички род као граматички проблем с појмом пола као семантичким проблемом.

Стабилност књижевног језика, информативност текстова, богаћење рјечника и изградња терминологија траже да се род и пол методолошко-теоријски и практички разграниче.

ЛИТЕРАТУРА

1982. CORBETT, G. Resolution rules for predicate agreement in the slavonic languages. *The Slavonic and East European Review*. Vol. 60. No. 3. Стр. 348—378.
1979. БИНЂИЋ, С. *Уџбеник њурској језика*. Београд. Универзитет у Београду.
1978. FISHMAN, J. *Sociologija jezika*. Sarajevo.
1968. ГРИЦКАТ, И. Неколико ситнијих синтаксичких балканизама у српскохрватском језику. *Наш језик*. Н. с. књ. XVII. Св. 1—2.
1974. ГУДКОВ, В. Прилог о правилима конгруенције. *Књижевност и језик*. Књ. XXI. Св. 1. Београд.
1980. HJELMSLEV, L. *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb. GZH. Biblioteka Teka.
1960. ИГЊАТОВИЋ, Д. О роду именице бол. *Наш језик*. Књ. X. Стр. 55—59.
1961. ИГЊАТОВИЋ, Д. Откуда именици *їлад* два рода и две промене. *Наш језик*. Књ. XI. Стр. 255—259.
1960. ИВИЋ, М. Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику. *Наш језик*. Књ. X. Стр. 192—211.
1966. JUHÁSZ, G. — KOVÁCS, J. *Lako i brzo mađarski*. Novi Sad.
1979. МАЛМБЕРГ, Б. *Модерна лингвистика*. Београд. Слово љубве.
1973. MARTINET, A. (Martine). *Jezik i funkcija*. Sarajevo.
1982. MARTINET, A. *Osnove opće lingvistike*. Zagreb, GZH. Biblioteka Teka.
1977. MELVINGER, J. Konverzični čin. *Književni jezik*. Br. 3. Sarajevo.
1980. МИШЕЦКА—ТОМИЋ, О. О граматичким јединицама, функцијама, категоријама и класама. *Књижевни језик*. Бр. 3. Сарајево.
1980. NDRECA, M. *Fjalor shqip-serbokroatisht*. 2. izdanje. Priština.
1975. ПЕШИКАН, М. Транскрипција арапских имена у светлу наше правописне и језичке норме. *Наш језик*. Књ. XXI. Св. 4—5.

Dr GERHARD NEWEKLOWSKY (Klagenfurt — Celovec)

ГРАМАТИЧКО СЛАГАЊЕ (КОНГРУЕНЦИЈА) БРОЈЕВА У СРПСКОХРВАТСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА

Александар Белић је у својој књизи *О двојини у словенским језицима* констатирао следеће: „Штокавски се тип одликује победом наставака двојине над облицима множине... У чакавском и кајкавском дијалекту наставци множине снажно потискују наставке двојине; чакавски их дијалекат још задржава у понеком облику и понекој функцији, нарочито уз број *два*, а кајкавски их потискује сасвим, замењујући их свугде множинским наставцима... Како се ови односи врло лепо огледају и у особинама бројне конструкције уз бројеве *два̂* и *ѿри̂*, то однос тих конструкција, тј. конструкције уз број *два̂* и конструкције уз број *ѿри̂*, може послужити као њихова илустрација:

- а) штокавски тип: *два бра̂та* : *ѿри бра̂та*
б) чакавски тип: *два бра̂та* : *ѿри бра̂ти*
в) кајкавски тип: *два бра̂ти* : *ѿри бра̂ти.*”

(*op. cit.*, 91—92).

Ова је Белићева констатација свакако поједностављивање. Прелиставајући старију и новију литературу о бројевима и о њиховом граматичком слагању, установио сам две ствари: прво, има много колебања у подацима, нарочито у чакавским и кајкавским, и, друго, подаци о бројевима и њиховом слагању у новијој дијалектолошкој литератури доста су оскудни (уп.: Краљевић, Николић за штокавски).

У књизи L. Zime *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine* налазимо обилну грађу, како из старијих споменика, тако и из савремених дијалеката. У старијој чакавштини обичнија је множина, особито код *ѿри* и *чеѿири* (*op. cit.*, стр. 174, уп. и В. Главан, стр. 129—131), док у новој чакавштини код *два* има и дуал и плурал, а код *ѿри* *чеѿири* већином плурал (175). У кајкавштини се код *два* налази дуал, а понајвише плурал, код *ѿри* *чеѿири* плурал (176). У штокавштини уз споменуте бројеве у номинативу и акузативу именице стоје само у дуалу (176).

Тражећи одговарајуће податке у савременим чакавским и кајкавским дијалектима, установио сам да се уз број *два* слагање са именицом

колеба. Ево неколико примера: Ј. Рибарић (стр. 123) каже за Водице да уз број *два*, *оба* стоји ном. мн., нпр. *moji-dvâ brâti su-bîli bôni, ôba naši-težâki su-dôšli*. Међутим, ако је бројна конструкција у акузативу, употребљава се и дуал: *moja-lîpa dvâ brâta*, али: *kûpija san svè trî vèlike kònje*. М. Храсте потврђује Белићево мишљење: у говорима југозападне Истре (стр. 18) налазимо дуал уз *два*, а множину уз *ӣри чеӣири*: *dvâ kantîna, četîri kantîni, trî mladîci su kantâli* (ипак се уз *ӣри чеӣири* употребљавају и штокавски облици). На Суску (Hamm, Hraste i Guberina) опет је стање колебљиво: *dvâ mladÿca* поред *dvâ mladÿci*, итд., а уз *ӣри чеӣири* именица је само у множини (стр. 117сл.). Слична је ситуација и у кајкавским говорима. Код Једваја (стр. 321) налазимо податак да у бедњањском говору уз *два* стоји множина или пак двојина, нпр. *dvâo kekyeti* (кокоти) *su pèrièvôli* поред *dvâo kekyeta*. Уз бројеве *ӣри чеӣири* стоји множина: *sî trêi brôti, štîri vyêlî* („воли“), итд. У јагњедовачком говору имамо *два стара ножа*, али и: *dvâ stari nôža su bili* (Lončarić, стр. 247). У туропољским говорима кајкавског дијалекта ситуација је друкчија (Šojat, стр. 428): „Uz brojeve *dvâ, trî, četîri, obodvâ* (*ôbodva*) imenice m. roda (i pridjevske riječi koje im pripadaju) stoje u pluralu, i to u onom padežu u kojem bi bile da nema pred njima brojeva. U pluralu je i kopula: *tô sô baš dvâ vôli, tô sô moji dvâ brâti, . . . îmel trî sîne, . . .* Ипак је уз наведене бројеве *katkada* могућ и dualni oblik imenice, koji svakako treba razumjeti stranim (тј. штокавским, Г. Н.) utjecajem . . .”

Овај мали, сасвим случајни, преглед података о употреби бројева *два ӣри* у неким дијалектолошким радовима већ показује да, прво, Белићева тврдња није тачна, и, друго, да начин спајања броја и именице не може служити као критериј за одређивање припадности датог говора једној од великих српскохрватских дијалекатских јединица.

Пошто сам прегледао доста велики број дијалектолошких радова, дошао сам до закључка да не би имало смисла давати контрастивну анализу, јер су подаци сувише оскудни и неуједначени, мада се српскохрватски говори баш по бројевима и њиховој конгруенцији доста разликују. Мислим да би у будућим дијалектолошким радовима ваљало обратити више пажње баш на ово питање. Тек ће нам израда дијалектолошких атласа показати да ли ће се у том погледу моћи повући неке изолосе које би одвајале териториј *два ножа : ӣри ножи* од територија *два ножи : ӣри ножи* те од територија *два ножа : ӣри ножа*, или ће се пак показати да нема таквих изоглоса, што би значило да су појаве ипак млађег порекла.

Због свега тога мислим да би било целисходно описати систем бројева једног архаичног говора, и то говора који се не налази нити под утицајем новоштокавског нити других дијалеката. Изабрао сам у ту сврху један градишћанско-хрватски говор, говор села *Синињаки* у јужном Градишћу, који је изолован у систему хрватских говора у Градишћу. Тај је говор иначе добро познат из дијалектолошке литературе (види Neweklowsky 1978, нарочито 126—138, Neweklowsky 1981a, 1981b) као и из једне обимне збирке текстова (*Erzählgut der Kroaten . . .* 1983). Реч је

о чакавском, икавском говору са старом акцентуацијом који поседује и све остале важније особине чакавског дијалекта. Податке сам сакупио на терену, а делом су узети из књиге *Erzählgut*.

Систем бројева у шињачком говору

Ограничавамо се у овом чланку на обичне бројеве. Они гласе: *edûn, dvâ/dvî, trî, četîri/četîre, piêt, šiêst, sédun, ósun, dévet, déset, edinâjst, dvanâjst, trinâjst, četrnâjst, petnâjst, šesnâjst, sedavnâjst, osavnâjst, devetnâjst, dvâjset, edûndvajset (21), tridésset, četrdésset, pedesiêt, šezdesiêt, sedundesetiêt, osundesetiêt, devedesiêt, stuôv, stuôvedûn, stuovedinâjst, dvîstuov, četîrestuov, piêt stuôv, jézero („хиљада“)*.

У овом списку пада у очи да се сложени бројеви творе према немачком узору, дакле *edûndvajset, dvâdvajset* (нем. „einundzwanzig“, „zweiundzwanzig“). Лексем *jézero* „хиљада“ преузет је из мађарског *ezer*.

Деклинација и конјугација бројева

О броју *edûn ednà ednò* не треба ништа посебно рећи. Понаша се као и иначе у српскохрватском језику. Кад је *edûn* саставни део сложене речи, конјугација се одређује према задњем делу сложене речи, нпр. *edûndvajset krâv je na lûkî* („ливади“), *sà j tâ mùž donésa devedevedesiêt plûndicev* („99 тањира“).

Бројеви *dvâ trî četîri* се мењају. Ако је одбројени предмет субјекат реченице предикат стоји у множини. Број *два* гласи *двѝ* за женски и за средњи род, што је резултат нормалног развоја јата у овом говору. Ако се у предикату изражава род, средњи род има наставак *-и* као и мушки. Облици бројева *два три четѝри* гласе дакле: *двâ* за м. р. *двѝ* за ж. и с. род, *трѝ* за сва три рода, *четѝри* за м. р., *четѝре* за ж. и с. род. У слагању бројева од 2 до 4 са именицом и предикатом нема никаквих разлика. Примери: *двâ mùži sta/su дуóшли, двâ mùži идѝ на клѝрѝ, двѝ ženè sta/su дуóшле, двѝ ženè идѝ на цѝсту, двѝ лѝти sta/su прѝошли* (облик *sta* остатак је дуала, али има множинско значење; *su* се употребљава ређе; облик *лѝти* се употребљава дакле уз бројеве од 2 до 4, иначе множина гласи *литâ*); *ženà je poklièknula na óbadvi kolîni, vîdin dvâ mùže, двѝ ženè, двѝ seli, pak si zîè dvâ dobrè konjè, snîg stárosti je ublièdi glâve obadvîjun ženûn; zîmljen ça od tâ dvîju vrât dólî; îden g dvîjun vraton, g dvîjun susédun, g dvîjun ženûn; já îden z dvîmi tovaruši u selò, z dvîmi ženâmi, s obadvîmi rukâmi; na dvîju vrâti je kâka, u dvîju seli; trî mùži, trî ženè, trî lîti, ednuôč sta bili trî brâti, trî dičâkî sta/su oš máli kuôga sta tâ trî kûckî* („чија су ова три пса“); *vîdin trî mále dičake, tâ človîk je ima trî kûckè; kod tâ trîju/trî dičâkov, od trî oš ednû želju îma, k trîjun dičakuôn; kad su* („сам“) *pred trîmi litî vodè bî; četîri mùži sta/su дуóшли, четѝре ženè sta/su дуóшле, четѝре лѝти sta/su прѝошли, овѝ четѝре seli sta máli; kod četîru dičâkov; îmun четѝре diciè; k četîrin dičakuôn; sà j mùž donésa četîre vélike lûnce; s tîmi četîrimi lûnci; u četîri seli, u četîri varósi.*

Као што се види, деклинација бројева од 2 до 4 доста је стабилна (за разлику од štokavskog, где се све више губи, ср. нпр. Поповић, 13 сл.); ретки су случајеви, када се број не мења, када долази до аналитизма у деклинацији, нпр, *iden s četiri diciê, s mojmî četiri diciê*. Само у изузетним случајевима налазимо наставак -а уз именицу мушког или средњег рода (свега два случаја у *Erzählgut*): *imala je malu divičku, četire lita staru; do j to tri puta zajāči?*

Бројеви од *īeiū* надаље такођер се мењају, али је код њих тенденција ка аналитизму кудикамо већа. Као и иначе у српскохрватском језику набројени предмет је у генитиву множине, ако је бројна конструкција субјекат. Предикат је у том случају у једнини, или ређе — по немачком узору — у множини. Посебну пажњу заслужују бројеви *stuoč* и *jezero* (о њима види доле).

Примери: *piêt līt je pruóšlo, stuôv līt, piêt divičak, piêt žiēn ide (idū) na cisti, edūndvajset múži sidī (sidū) na klūpī, s petimî divičkami| s timî piêt divičkami; kod piêt divičak k tīn piêt divičkun; z devedesiētimi u pakāl; u peti|piêt séli; iden u piêt séla|piêt siel u dvanájsti urā* итд.

Број *siūyov* има само још облик *stovimi*: *stuôv múži ide (idū), s stovimî múži; vīdin stuôv múži, kod stuôv múži, k stuôv múži, u stuôv séli; stuôv múži je bilo (sta|su bili), stuôv múži je (sta|su) u gorī* („у шумк“).

Број *jezero* познаје изгледа само још облик *jeziēr* (ген. мн.): *jezero ljūdi je tō dīlalo, vīdin jezero múži, žiēn; iden k jezero múži, s jezero múži; pak je načinjī vēc od jezero jam; vēc jeziēr*.

Збирни бројеви типа *двоје, троје* употребљавају се а) у примеру *dvóje, tróje, stovétero dīlo; néka si tróje željin* (нем. „ich soll mir dreierlei wünschen“), б) индеклинабилни су уз именицу *dica* (*s pétero diciê, z mojmî dvióje diciê*), с) уз *pluralia tantum* (*na stóli sta bili dvióje vilice pak dvā nóži; dvója vráta*); у косим падежима ови се облици замењују облицима обичних бројева.

Збирни бројеви типа *двѝми коликѝми* итд. падају у очи, јер их иначе у српскохрватским говорима нема (уп. Neweklowsky 1978, 211 сл. и тамо наведену литературу). У Стињацима су ови бројеви доста ретки, тако да су можда донесени са стране. Ипак се могу наћи примери: *kolikimî sta tō dīlali? dvimî (dvamî); stovimî sta|su to dīlali, mî smo stovetimî, mî smo petimî; denas smo tvojga susiêda, toga vrážega poglavára devedevedesiētimi u nébo sprodīli* (*Erzählgut*, 40), *mî smo trimî, mî se ničesar ne bojimō* (*Erzählgut*, 66). Hadrovics објашњава бројеве ове врсте мађарским узором (стр. 310).

Закључак

Као што произлази из дијалектолошке литературе, српскохрватски се дијалекти знатно разликују у систему бројева и према конгруенцији бројне конструкције са предикатом. Ипак, мора се констатовати да се у дијалектолошкој литератури не обраћа довољно пажње на систем

бројева. Због тога није ни било могуће успоредити системе бројева у српскохрватским говорима па се место тога описује систем бројева једног чакавског икавског говора у Градишћу. Опажамо да се чува деклинација бројева, особито оних од два до четири, док код осталих бројева има мало више аналитизма. Конгруенција уз број два (м. р.) спаја наш говор у ствари са кајкавским говорима (*dva noži*). Ова је особина својствена скоро свим градишћанско-хрватским говорима, што је по мом мишљењу опет доказ да су градишћански Хрвати дошли са унутрашњости копна, са терена који се надовезује на кајкавски дијалекат. У једном делу говора јужнога Градишћа налазимо стари наставак двојине у средњем роду (*dvi liti* према множини *lita*).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Белић, А.: *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932 (СКА, Пос. издања, књ. ХСІ, Философски и филолошки списи, књ. 21).
- Erzählgut der Kroaten aus Stinatz im südlichen Burgenland, kroatisch und deutsch*. Hsg. von K. Gaál und Gerhard Neweklowsky unter Mitarbeit von Marianne Grandits, Wien 1983 (Wiener slavistischer Almanach, Sonderband 10).
- Главан, В.: Конгруенција у језику старих чакавских писаца, *ЈФ*, 7 (1928/29), 111—159.
- Hadrovics, L.: *Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, Wien 1974 (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).
- Hamm, J., M. Hraste i P. Guberina: Govor otoka Suska, *HDZB*, 1 (1956), 7—213.
- Hraste, M.: Govori jugozapadne Istre, *HDZb*, 2 (1966), 5—28.
- Jedvaj, J.: Bednjanjski govor, *HDZb*, 1 (1956), 279—330.
- Lončarić, M.: Jagnjedovački govor *HDZb* 4 (1977), 179—262.
- Neweklowsky, G.: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Wien 1978 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Ling. Abt., 25). — Vokalizam čakavskog sela Stinjaki u južnom Gradišću, *HDZb*, 5 (1981), 131—135. — Stinjaki (Stinatz; OLA 146a), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšte-slovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981, 281—286.
- Ribarić, J.: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, *SDZb*, 9 (1940), 1—207.
- Šojat, A.: Turopoljski govori, *HDZb*, 6 (1982), 317—493.
- Zima, L.: *Āekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb 1887 (Djela JAZU, 7).
- Краљевић, Г.: Деклинабилност и индеклинабилност бројева два, *ири*, *четири*, *НЈ*, 22 (1976), 43—52.
- Николић, М.: Променљивост бројева 2—4 у штокавским говорима, *НЈ*, 22 (1976), 52—56.
- Поповић, Љ.: Употреба кардиналних бројева у српскохрватском језику, *Југословенски семинар за сѣране славистике*, 30 Београд 1979, 3—24.

Dr Gerhard Neweklowsky

ZUR GRAMMATIKALISCHEN KONGRUENZ DER ZAHLWÖRTER IN
SERBOKROATISCHEN DIALEKTEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Ausgehend von Belić' Feststellung, dass sich die serbokroatischen Hauptdialekte in ihren Konstruktionen mit den Zahlwörtern *dva*, *tri* unterscheiden (štokavisch: *dva*, *tri brata*, čakavisch: *dva brata* — *tri brati*, kajkavisch: *dva*, *tri brati*), wurden vom Verfasser zahlreiche dialektologische Arbeiten in bezug auf diese Frage eingesehen. Es zeigte sich, dass die Frage der Flexion und Kongruenz der Kardinalzahlen in der Mehrzahl der dialektologischen Arbeiten nur unzureichend behandelt wird, und dass die verfügbaren Daten Belić' Feststellung nicht bestätigen. Dies wird anhand von Beispielen aus der älteren und neueren dialektologischen Literatur gezeigt.

Im folgenden wird das System der Kardinalzahlen und seine Kongruenz im čakavischen, ikavischen Dialekt von Stinatz (Stinjaki) im südlichen Burgenland vorgestellt. Neben der Deklination der Kardinalzahlen wird auch der Gebrauch der Kollektivzahlen vom Typ *dvoje* und *dvami/dvimi* beschrieben.

Др ДРАГАНА МРШЕВИЋ (Београд)

НЕКА ПИТАЊА КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА КОД ФРАЗЕОЛОШКИХ ПОРЕЂЕЊА

1. У фразеолошким поређењима са структуром X као Y (нпр. *Њева као славуј*) поставља се питање да ли је број именичког члана N који припада Y ($N \in Y$), и који означава појам с којим се врши поређење, слободан или везан. Посматраћемо случајеве када је Y представљен само именицом, при чему је $N = Y$ (нпр. *славуј*), и када је Y представљен компаративном групом а посматрани именички конституент у номинативу припада Y ($N \in Y$) (нпр. *ђаво* у поређењу: *бежи као ђаво од крста*). Ако је број именичке речи слободан, занима нас у којем случају постоји ово слагање у броју.

Питање слагања у броју поставља се само ако је именичка реч бројива именица, тј. именица са развијеним парадигматским односом једнина — једнина и множина — множина. У осталим случајевима, код именица код којих је ова опозиција неутралисана, о слагању се не може говорити.

2. Да бисмо одговорили на ово питање, морамо утврдити функцију посматраног именичког члана у поредбеној конструкцији. Применићемо метод супституције и члан с којим се врши поређење (Y) заменити одговарајућом поредбеном реченицом (*Њева као славуј* → *Њева као да је славуј*, *бежи као ђаво од крста* → *бежи као што бежи ђаво од крста*); при том нас интересује функција посматраног именичког члана у супституенту*.

Фразеолошка поређења се при супституцији члана Y понашају двојачко: а) могу имати као једини супституент (или као један од могућих супституената) поредбену реченицу с прилошким везником *као да* (с копулативним глаголом, као да је . . .) и б) не могу имати као супституент

* Уп. занимљив рад Владиславе Петровић: *О синтаксичким конструкцијама са прилошким и сложеним прилошким везником као* (Прилози проучавању језика, Нови Сад, 12, 1976, 47—65). У раду се, између осталог, разматрају и поређења са структуром као + именица као кондензовани облици одговарајућих поредбених реченица. При том се разматрају и конструкције које су предмет нашег рада, али се аутор иначе не бави питањем слагања (подударана) у броју код неглаголских чланова у поредбеним структурама.

поредбenu реченицу овог типа, већ само такву која означава неку реалну ситуацију, а обележена је везником *као ишћо*, *као кад* и сл.

Посматраћемо ова два случаја засебно.

3. Фразеолошка поређења с могућим супституентом *као да је ...* могу имати, прво, у функцији члана с којим се врши упоређење (Y) именицу у номинативу: *йева као славуј* → *йева као да је славуј*. У супституенту, метафорички употребљена именица *славуј* функционише као именски део предиката којим се квалификује субјекат („он је одличан певач”); оваква функција омогућена је слабљењем референцијалног значења именице „славуј” (уп. пева као неки славуј, при чему је битно да се не означава одређени славуј; у фр. *il rit comme un fou, il partit comme une balle*). Да би овакво поређење постало фразеолошко, услов је да се предметно значење именице сузи до значења доминантне особине, која је опште прихваћена као типична особина.

Како, дакле, у овом типу поређења именичка реч функционише као именски део предиката, она се слаже у броју са субјектом:

Пева као славуј.

Певају као славуји;

(није могућа неподударност у броју: *Пева као славуји, нпр., с истом функцијом именичке речи). У овом типу поређења може се закључити да је број именичке речи *слободан*.

3.1. Слагање у броју код ових поређења, представља само посебан случај слагања у броју именице у функцији именског дела предиката са субјектом у непоредбеној структури:

(1) именица у предикату се слаже са субјектом у броју када се идентификује или квалификује субјекат:

Дечак је ученик. / Дечаци су ученици.

Он је медвед. / Они су медведи.

Злато и сребро су метали;

(2) именица у именском делу предиката са семикопулативним глаголом *йосћайи* (*назвайи се* и сл.), којом се квалификује субјекат, такође се слаже у броју са субјектом:

Постао је ученик (учеником).

Постали су ученици (ученицима);

(3) именица се слаже у броју са субјектом у именском предикату с копулативним глаголом (*јесам*) и прилошким везником *као*:

Он је као славуј. / Они су као славуји.

3.2. Фразеолошка поређења овог типа могу имати, поред супституента *као да је ...*, и супституцију поредбеном реченицом с везником *као ишћо*:

йева као славуј → *йева као ишћо йева славуј*.

У овом случају, акценат би био на „начину”, тј. „пева онако као што пева славуј”, „пева врло лепо” и сл., а не на хиперболичној квалификацији субјекта („одличан певач”).

4. На исти начин, као слагање у броју именице у именском предикату са субјектом, објашњавамо и слагање у броју именице у зависном падежу, у функцији Y, с одговарајућим чланом поредбене конструкције.

4.1. Овакво слагање карактерише, прво, непоредбене структуре када се именицом у зависном падежу квалификује објекат, нпр. уз глаголе *сматрајући, држајући* и сл.:

Сматрају га за доброг учитеља (као доброг учитеља, добрим учитељем).

Сматрају их за добре учитеље (као добре учитеље, добрим учитељима).

4.2. О слагању у броју може се говорити у поредбеним конструкцијама код којих је реч о *конвенционалним*, типичним употребама речи у одређеним значењима, нпр.:

воли је као сестру → *воли је као да му је (она) сестра*; → *воли је као што се воли сестру*.

Именица у акузативу (сестру) квалификује објекат и у супституенту има функцију именског дела предиката; објекат из поредбене конструкције постаје субјекат поредбене реченице, који се именским предикатом квалификује. На овај начин објашњава се обавезно слагање у броју, као слагање именског дела предиката са субјектом.

4.3. Конвенционалним поређењима овог типа могу бити обухваћени и други реченични чланови (у функцији глаголских допуна); и у том случају говоримо о слагању у броју између именичке речи у функцији поредбеног члана Y с одговарајућом допуном:

обрадовао јој се као рођеној мајци → *обрадовао јој се као да му је рођена мајка*; → *обрадовао јој се као што се (човек) обрадује рођеној мајци*; → ... *као што би се обрадовао рођеној мајци*;
игра се с њом као с луком → *игра се с њом као да је она луком* → ... *као што се (човек) игра с луком*; → ... *као што би се играо с луком*.

У супституенту допуна на коју се односи поређење постаје субјекат, а именица с којом је вршено упоређење — именски део предиката, па се и овде ради о слагању именичке речи у предикату са субјектом.

4.4. На исти начин се понашају и фразеолошка поређења у којима је именички конституент (Y) представљен именицом с ослабљеним референцијалним значењем, нпр.:

би би био човека сирељао као ја → ... *као да је (неки) ја*;
→ ... *као што се сиреља ја*; → ... *као што би сирељао ја*;
... *убићу ја као муву* → ... *као да је (нека) мува*; → ... *као што се убија мува*; → ... *као што бих убио муву*;
убијају нас као мушце → ... *као да смо (неке) мушце*; → *као што се убијају мушце*; → ... *као што би убијали мушце*.

4.5. Сасвим су другачијег типа фразеолошка поређења у којима је именички конституент (Y) с референцијалним значењем; у том случају једини супституент је реченица којом се ситуација означава као реална, истинита, а не постоји могућност хипотетичних поредбених трансформа као да је . . . , као *што би* . . .

Пр.: *знам (ћознајем) ћа/их као рђаву ћару → знам (ћознајем) ћа/их као што се зна (ћознаје) рђава ћара;*
заборавићу ћа/их као ружан сан → заборавићу ћа/их као ружан сан.

У супституенту поредбени члан (као рђаву пару) у истој је функцији као и члан на који се односи (у функцији објекта), па се о „слагању објеката” у реченицама не може говорити.

4.6. Само наизглед се разликују фразеолошка поређења у којима постоје варијантни облици именичких конституената за оба броја (једнина и множина), нпр.: *волећим, ћазити, чувати* и сл. (кога, шта) *као око (очи) у ћлави* („много волети”, „врло брижно пазити, чувати (кога, шта)”). Међутим, варијантни облици не понашају се као парадигматске, већ као лексичке варијанте, па се ни овде не може говорити о слагању у броју, већ о случајном подударану, нпр.:

. . . ја ћу *ћа* чувати *као око* у *ћлави*.

Сасвим је обично и неподударане у броју:

Ја *ће* волим *као своје очи* (Глишић, 186)**.

Гледали су је *као очи* у *ћлави* (Ћипико, 136).

. . . чувале /су/ градњу и пазиле *радове као око* у *ћлави* (Андрић, 43).

5. Може се закључити да се ради о слагању у броју код оних фразеолошких поређења која могу имати супституент у облику поредбене реченице *као да је* . . . , а код којих је остварен неопходан услов — да је именички члан с ослабљеним референцијалним значењем и са извршеном семантичком променом; уколико је именички члан у номинативу, постоји и синонимна употреба предлога *ћоћућ* с генитивом: *ћева као славуј* || *ћева ћоћућ славуја*. Оваква поређења односе се на чланове исте реченице, па се овај тип поредаба може назвати *интерфразним*.

6. С друге стране стоје, дакле, поређења која се не могу довести у релацију с поредбеном реченицом *као да је* . . . , већ само са поредбеним супституентима *као што* . . . , *као кад* . . . , *као који* . . . и сл., нпр.:

бежи као ћаво од крста → *бежи као што ћаво бежи од крста*.

Именички члан у номинативу чува своје референцијално значење, а компаративном групом означава се нека реална ситуација (чиме је искљу-

** Извори: М. Глишић, *Одабрана дела* (Српска књижевност у сто књига), Матица српска — СКЗ, Нови Сад — Београд, 1961; И. Ћипико, *Пауци*, Нолит, Београд, 1966; И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд, 1978; М. Лалић, *Рајна срећа*, Београд, 1973 (1); *Докле ћора зазелени*, Београд, 1982 (2); С. Срџмац, *Вукадин* (Српска књижевност у сто књига), Матица српска — СКЗ, Нови Сад — Београд, 1960, 267).

чена свака хипотетичност, па и супституција реченицама као да је . . . , као што би . . .). У поредбеној реченици именички члан поредбене конструкције има функцију субјекта, (ђаво), а предлошко-падежни облик је у функцији глаголске одредбе (од крста). У поређењима овог типа реч је о упоређивању „начина”, а фразеологизирани поредбени члан (као ђаво од крста) у функцији је квалификатора/интензификатора глагола. Како посматрани именички члан у номинативу функционише као субјекат, то се о слагању у броју међу субјектима не може говорити, већ само о евентуалном подудару. Овај тип поређења можемо назвати *интерсентенцијалним*.

На исти начин се понашају и нефразеолошка поређења:

Он њо ради као мој браћ → он њо ради као њо ради мој браћ
(„онако као што ради мој брат”).

Код интерсентенцијалног (међуреченичног) упоређења не постоји могућност синонимне употребе предлошко-генитивне конструкције:

*бежи попут ђавола од крста,

која је, видели смо, резервисана за поређења синтагматског типа.

7. Код фразеолошких интерсентенцијалних поређења, како нема обавезног слагања у броју, тенденција је да се устаљује један број као јединствени, и то једнина због своје необележености. Нпр.:

Једна нас је домовина непрестано и енергично одбацивала, а другој смо били запели *као коси у њрлу* (Лалић, 1, 303); — . . . знам толике моје другове . . . па они лепо ванжирају, па се окитили *као лија у њролеће* (Сремац, 267). — Могли смо да овај рат преживимо *као бубре у лоју* (Лалић, 2, 101).

8. Издвојили бисмо као посебан, маркирани тип, фразеолошка поређења у којима је именички конституент у номинативу, у функцији члана с којим се врши поређење, са значењем „мноштва”, дакле, не са значењем множине која има као опозицију граматичку једину, мада само значење може бити обележено формалним множинским обликом; овакав именички члан слаже се са субјектом с истим колективним значењем, нпр.:

долећу као муве на лејак → долећу као муве кад долеће на лејак
(„у маси, заједно”).

*

Закључне најомене

Слагање у броју код фразеолошких поређења зависи од функције именичке речи, као конституента члана с којим се врши упоређење. Могу се разликовати два случаја:

(1) када постоји слагање у броју у поређењима која смо назвали *интерфразним*, код којих именички члан функционише као именски део предиката и слаже се у броју са субјектом; у том случају број је слободан;

(2) када је реч о необавезном подударању у броју између субјеката у поређењима која смо назвали *интерсенцијалним*, где је именички члан у функцији субјекта поредбене реченице, па се о слагању у броју не може говорити; број је тада везан.

Издајамо као посебан, маркирани тип поређења у којима је именички конституент са значењем мноштва, и слаже са субјектом истог колективног значења.

HANNA DALEWSKA-GREŃ
Dr KAZIMIERZ FELESZKO (Warszawa)

МЕСТО БРОЈЕВА У ОДРЕЂИВАЊУ ГРАМАТИЧКОГ РОДА И БРОЈА У СРПСКОХРВАТСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

0. Од три формално-граматичке категорије — ради се о падежу, роду и броју — две су, падеж и број, за идентификацију именица у српскохрватском и пољском језику позитивно релевантне, јер именица (сем малобројних изузетака) својим обликом увек заступа неки од елемената одговарајуће парадигме. Трећа категорија — род је негативно релевантна, пошто су именице по роду непроменљиве. Идентификација именичког рода на нивоу саме именице, ако је уопште могућа, врши се, дакле, помоћу искустава стечених у сфери фреквентних запажања: одговарајући облик с његовим консонантским односно вокалним вредностима асоцира се с вредностима најрепрезентативнијим за одговарајући род.

Четврта номинална категорија, одређеност, у оба наша језика не испољава се на нивоу именице као центра номиналне групе, него на нивоу целе групе — у српскохрватском делимично помоћу граматичких средстава („одређени” и „неодређени” облици придева), док у пољском — искључиво помоћу лексичких средстава.

Иако свака од тих категорија граматикује различиту информацију и различите је природе, ипак се, на изванредан начин, укрштају — било због њихове способности да изражавају сличну семантичку информацију, било због природе флективних језика у којима су морфеме способне да кумулишу различите граматичке информације. О извесном поклапању сличних информација ради се нпр. код категорије броја и одређености. У обе категорије граматикује се информација о опсегу појма, с тим што је одређеност способна да изрази о којем се делу опсега ради, док је број — средство показивања о коликом се делу ради. За флективне језике карактеристична кумулација граматичких информација показује посебну улогу категорије броја: свака промена у њеном оквиру повлачи за собом извесне поремећаје — у оба језика код множинских облика запажају се бројне неутрализације, односно синкретизам како унутар појединих падежних парадигми тако и између појединих деклинационих разреда издвојених на основи разлика у роду.

Присуство односно одсуство одговарајућих облика, изазвано променом у оквиру категорије броја, често се користи као средство идентификације одговарајућих родова схваћених као дистрибуционе класе (као што је то нпр. у пољском језику случај са субкатегијама „оживљености”, „мушко-личности” и сл.). Такав, чисто морфолошки начин идентификације рода, ипак је недовољан.

0.1. За поделу по роду именица најчешће се примењују синтактички критерији, тј. разлике у роду код речи конгруентних с именицом. У пракси се то, ипак, своди пре свега на придевске речи а далеко ређе — за конгруентне облике бројева. Као помоћним средством за фиксирање родовних класа именица бројевима су се послужили нпр. Зализњак — за руски језик¹ и Салони — за пољски². Тешко је схватити појаву пребрегавања улоге бројева у граматицама словенских језика код одређивања именичког рода, јер не постоје битније разлике између принципа конгруенције у групи типа „именица → придељ” (тј. именица као управни члан у односу на придев) и истог механизма у конструкцији „именица → број”. Чињеница је да увођење начина слагања именице с бројем као критерија класификације по роду проузрокује како повећање броја родовних (односно дистрибуционих) класа, тако и појаву, у њиховим оквирима, класа са малим бројем чланова, понекад чак са само једним чланом. Треба, ипак, подвући да ово нипошто не значи излишно „умножавање појмова”. Такав поступак може да води директно к доста важном циљу, тј. постигнућу максимално прецизног ступња граматичког описа категорије рода схваћене као примарно синтактичке (текстуалне) категорије³. Истовремено, омогућује и примену максимално детаљне граматичке карактеристике именице већ у речнику дотичног језика, пошто до сада примењивани принципи и квалификатори (*m*, *f*, *n*) не одговарају свим могућим правилима конгруенције. Тако су нпр. две пољске именице *ciele* 'теле' и *okno* 'прозор' означене у речницима као *n* (= „средњи род”) што сугерише да припадају истој дистрибуционој класи. У ствари се, ипак именица *okno* употребљава искључиво с бројем *dwa*, док *ciele* у књижевном језику — искључиво с бројем *dwoje*. Довољно је, дакле, да се у речнику употребе квалификатори *n1* и *n2* да би ова језичка разлика нашла и свој адекватан метајезички израз. Исто важи и за српско-хрватски језик, упор. нпр. *мушкарац* (*m*) и *сѣуденїи* (*m*), и даље: *два мушкараца* као и *два сѣуденїиа*, но, и *двоје сѣуденїиа* са немогућом паралелом **двоје мушкараца*.

Примена начина слагања именица и бројева као критерија издвајања родовних класа омогућује — као што мислимо да то докажемо — и тач-

¹ А. А. Зализњак, *К вопросу о грамматических категориях рода и одушевленности в русском языке*, Вопросы языкознания 1964/4.

² Z. Saloni, *Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim* [y:] Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Materiały konferencyjne Pracowni Gramatyki Współczesnej Polszczyzny, Instytut Języka Polskiego PAN, Zawoja 13—15 grudnia 1974, Wrocław 1976, с. 43—79.

³ R. Laskowski, *Morfemika w opisie struktury języka (uwagi o kategorii liczby rzeczowników)* [y:] Реферати са заседања Међунџродне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика, Београд 1974, с. 99—107.

није одређивање односа између главних и збирних бројева у пољском, као и између главних бројева, збирних бројева, бројних придева и бројних именица у српскохрватском, што би представљало прилог сређивању ове само привидно толико сложене слике.

Но, пре него што приступимо презентацији родовних класа које смо у српскохрватском и пољском језику издвојили примењујући доследно синтактички критериј, укључујући у то и номиналне групе с бројевима, требало би навести неколико уводних претпоставки.

0.2. Целисходно је да се разликују две врсте количинске квантификације: квантификација „према унутра”, аналитичког типа, нпр. пољ. *dwoje państwa, troje rodzeństwa*, с-х. *двоје деце, троје йиладџи, йейџоро браће* и сл., и „спољну” квантификацију, синтетичког типа, нпр. пољ. *dwa okna*, с-х. *йейи жена* и сл.⁴ Није лако одредити коју од две различите квантификације заступају српскохрватске групе типа *двоје гусле, чейџора врайџа* или пољске — *dwoje skrzyplac, troje drzewi* — аналитичког или синтетичког типа (ако се сложимо да је облик „гусле” — као име једног предмета — хомонимни с „гусле” као именом скупа различитих, но припадајућих истој врсти предмета). Предлажемо арбитражно решење: да се тај тип интерпретира као синтетички, тј. да се — као полазни — прихвати облик *гусле* са значењем ’једне гусле’.

0.3. Следећи проблем представљају именице типа *plurale tantum* и тзв. *singulare tantum*. Од скупа експонената који сачињавају парадигму категорије броја, именице типа *plurale tantum* имају само један члан — онај који од зависних речи захтева множински облик. Недостатак јединског облика је фактор релевантан с гледишта категорије броја но потпуно редундантан за родовну карактеристику. Управо због тога пољске именице *grabie* и *skrzyplce* (иако су инкомпатибилне с зависним речима у облику сингулара) неће представљати посебну родовну класу, него ће се у првој фази анализе наћи у једном разреду са свим другим именицама компатибилним у *N. pl.* с одредбом *te* (тј. множинским обликом показне заменице *ten, ta, to*, познатим као „не-мушко-лични” облик — за разлику од „мушко-личног” облика *ci*). У другој фази анализе где се примењује критериј компатибилности с бројем *dwoje skrzyplce* и *grabie* ће се наћи у једном разреду с именицама *niemowlę* и *cielę*. За српскохрватске именице *plurale tantum* први критериј анализе, тј. компатибилност с одговарајућим облицима придевских речи није релевантан због тога што се у српскохрватском примењују родовне алтернације о којима је писала Милка Ивић⁵ готово непознате у пољском, нпр. *йџај војвода* — *йџе војводе, йџај кино* — *йџа кина, йџо око* — *йџе очи* и сл. Када

⁴ К. Feleszko, „Syntetyzm” i „analizyzm” kwantyfikacji w polskiej grupie imiennej [y:] Liczba, ilość, miara. Materiały z konferencji naukowej w Jadwisinie 11–13 maja 1972 r., Wrocław 1973, с. 41–46.

⁵ Види у следећим чланцима М. Ивић: Обележавање именичкој рода у српскохрватском књижевном језику, Наш језик X 1960, с. 192–211; *Relationship of Gender and Number in Serbocroatian Substantive*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics VI–VII 1963, с. 51–57; *Тийџови именичкој рода у српскохрватском књижевном језику*, Зборник за филологију и лингвистику IX 1966, с. 41–47.

бисмо у првој фази класификације узели у обзир искључиво облике придевских речи, морали бисмо нпр. именицу *іусле* уврстити у разред типа *жена* или типа *војвода* или, чак, типа *око*. Њена компатибилност с бројним придевом *двоје* доказује, међутим, да именица *іусле* има своју класу: *двоје іусле* (*ірабље* и сл.).

Друге проблеме стварају именице типа *singulare tantum*. Иако се, у принципу, употребљавају само у облику једнине, не може се рећи да немају оди оварајући облик множине. Све су оне, у морфолошком смислу, „остварене” према множини. Корисник дотичног језика у сваком тренутку зна да „створи” одговарајући облик плурала и да изабере за њега један од облика бројева, упор. пољ. *te dwie małki, te dwie miłości, te dwa ujadania*, с-х. *іше две радосіи, іша два ћуіања, іша два брашна* и сл.

Од набројених примера градивних и апстрактних именица разликују се збирне именице. Ради се о томе да се не стварају множински облици других, већ постојећих, множинских облика. Скуп дискретних елемената језички заступљен нпр. обликом *сїуденїи* не може се, дакле, претворити у други множински облик неког „вишег ранга”, иако је у праву Салони кад пише да би се „можда, нашло семантичко и ситуационо образложење за такав облик”⁶. Уколико, ипак, у случају „обичног” плурала (типа *сїуденїи*) у репертоару језичких средстава не постоји одговарајући облик „плурала на квадрат”, утолико таква могућност постоји у случају збирних именица типа пољ. *studenteria*, с-х. *ішлад, деца* и сл. Кад се корисник пољског језика суочи са задатком да попуни празна места у тексту, неће се колебати код избора граматичких облика: *Ta dzisiejsza studenteria i ta, ktora znam sprzed dwudziestu lat, to naprawde dw- zupełnie różn- . . . studenteri- . . .* И у српскохрватском може се замислити ситуација кад постоји семантичко образложење за употребу такве именице у множини, нпр. *Јесу ли Драіан, Миле, Раде и Перо браћа? уїшїа маму мала Звездана. Знаш, іошїо су Драіан и Миле Јованова браћа, а Раде и Перо Бојанова, шали се мама, у сївари су ішо дв- . . . различїї- . . . браћ- . . .* У пракси се то ипак реализује далеко теже него у пољском језику.

Пошто смо кренули од претпоставке да постоји, бар потенцијално, плурална парадигма збирних именица типа *браћа, деца, ішлад*, не можемо их више сматрати суплетивним обликом плурала именица *браїи, деїше, ішле*, као што се то често види у граматицама. У сличном духу интерпретирала је ову појаву и Милка Ивић за коју је опозиција *браїи — браћа, ішеле — ішлад* итд. — врста морфолошког суплетивизма који се састоји у промени деклинационог типа⁷. Према нашем схватању су *браїи* и *браћа* две различите лексеме које не образују посебну парадигму.

0.4. На основи досад изложених претпоставки спровели смо класификацију по роду српскохрватских и пољских именица с обзиром на њихов начин слагања с облицима зависних чланова номиналне групе — укључујући бројеве као средства „спољне” квантификације. Резултати се огледају у два графа. Графови су направљени на основи следећих

⁶ Z. Saloni, *nav. delo*, с. 57.

⁷ М. Ивић, *Обележавање именичкої рода . . .*

параметара: 1. начин слагања с придевским речима где смо узели у обзир следеће придевске облике: N. sg. (*шај* ~ *шо*), G. sg. (*шоја* ~ *ше*), A. sg. (*шај* ~ *шоја*), N. pl. (*ши* ~ *ше*; *ши* ~ *ша*; *ше* ~ *ша*); 2. компатибилност с одређеним типовима бројева (*двоје*, *двојица* и *двоји*, *двоја*, *двоје*); 3. компатибилност с бројевима „2” — „4”. Пољски граф је састављен на основу сличних принципа. Редослед параметара у графовима није релевантан за њихову хијерархију, него је примењен с обзиром на тзв. елеганцију односно економичност описа.

Граф 1. — види стр. 34; граф 2. — види стр. 35.

1. Напомене уз граф 1.

1.1. Грана Н — *шле*, *деше* — одвојила се од осталих именица средњег рода на основу критерија инкомпатибилности с бројевима изнад „4”. Такав поступак примењује се да би се разликовале именице типа (*шо*) село од именица (*шо*) око, (*шо*) ухо које од својих зависних чланова у плуралу захтевају експоненте својствене тзв. женском роду: *ше* очи, *ше* уши, но *ша* села. Не може се јасно одредити да ли именице типа пиле, дете (које су инкомпатибилне с одредбама у плуралу — упор. 0.3.) припадају класи око, ухо или класи село. Једина битна особина која их разликује је инкомпатибилност с бројевима изнад „4”. Пошто се ипак ова одлика не може сматрати за критериј издвајања родовне класе N3 (сувише је маргинална) за ову групу именица предлажемо квалификатор N који означава да припадају истој надређеној класи заједно с N1 и N2, но нису зависне од правила које од класе N одвајају ниже класе N1 и N2.

1.2. M1 — брат — упор. примедбу 1.1.

1.3. Следећи проблем представљају именице које у књижевном језику могу имати алтернативне облике зависних израза у сингулару, нпр. *шај/шо* *закерало* или *шај/ша* *шијаница* за мушко лице. За ове именице предлажемо алтернативне квалификаторе сличне традиционално примењиваним у речницима (нпр. бол m или f.): *закерало* — на гранама M2 и N2, *шијаница* 1 (одлика F) — на грани F, *шијаница* 2 (одлика M) — на границама M 12 и F.

1.4. На графу нису представљене конструкције типа „збирни бројеви/бројне именице + назив животиње” које се могу наћи у граматицама и проблемским прилозима, нпр. *четворцица волова*, *осморо коња*⁸, *четворо коња*⁹, *двоје коња*, *осморо коња*¹⁰. Б. Милановић представља различите интерпретације таквих конструкција у разним граматицама (разлика пола, узраста, врсте, расе и сл.)¹¹. Информаторке чијим смо се

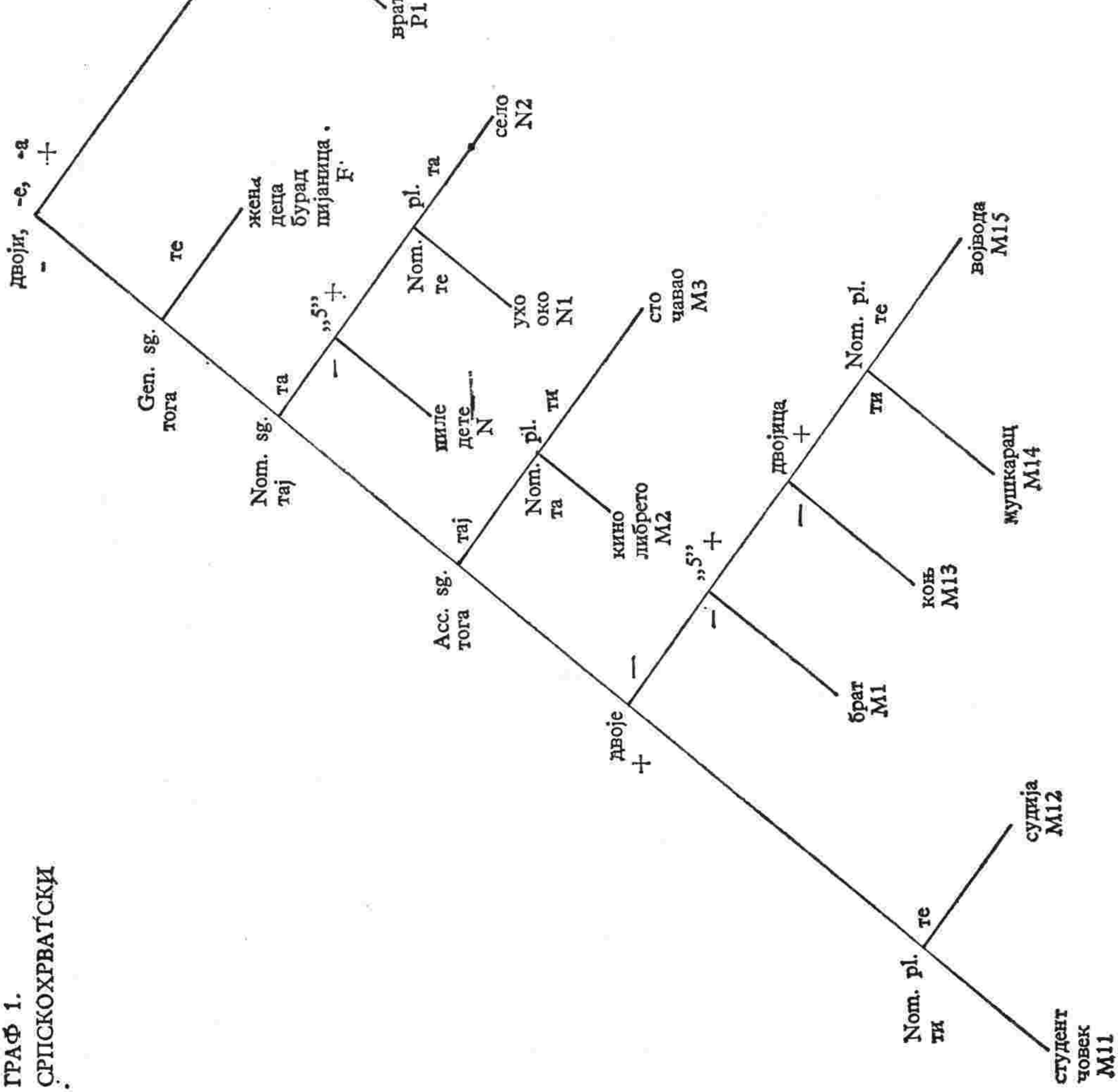
⁸ V. Frančić, *Gramatyka opisowa języka serbochorwackiego*, Warszawa 1963, с. 174.

⁹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1970, с. 312.

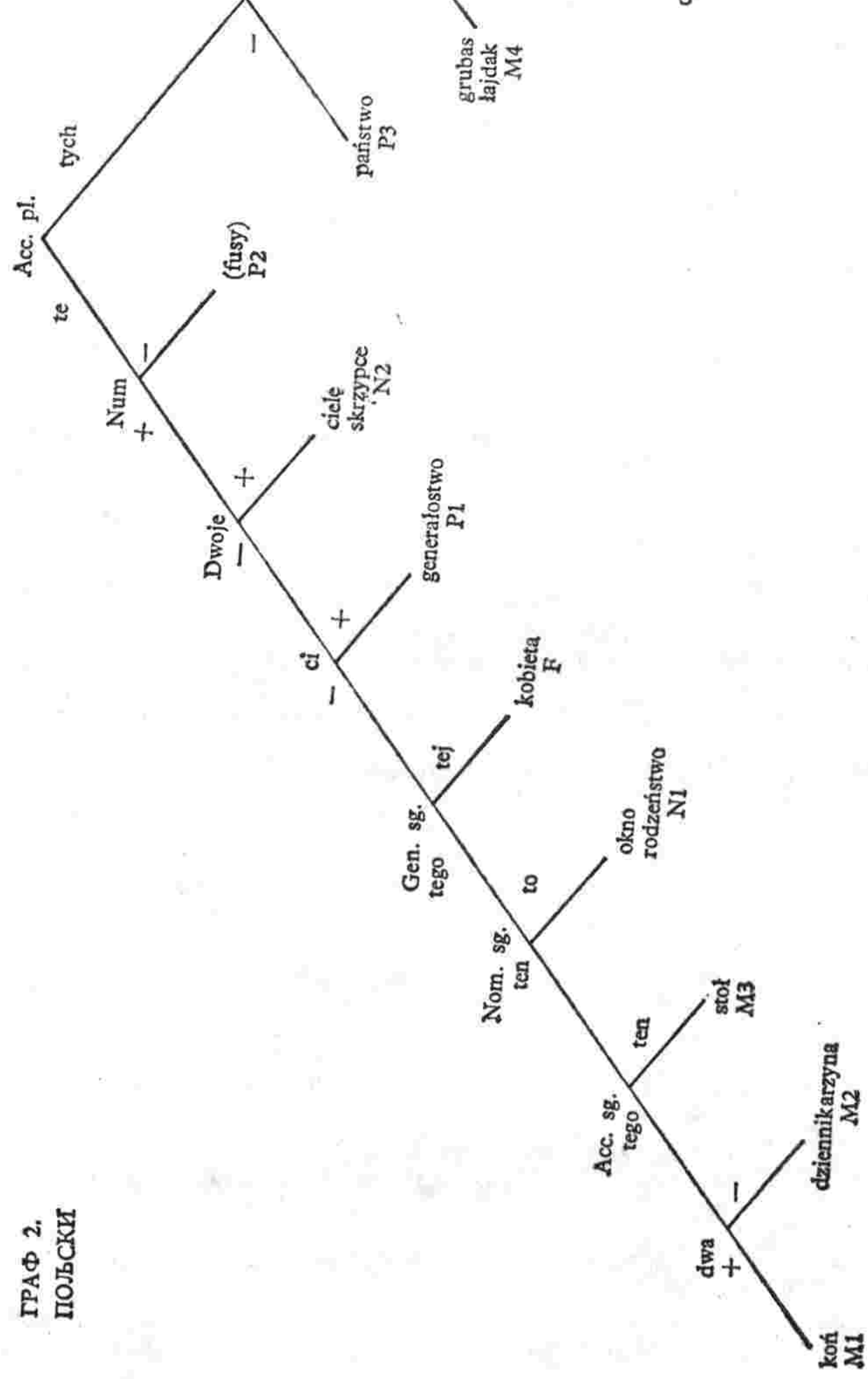
¹⁰ Б. Милановић, *Употреба збирних бројева са именицама у множини*, Наш језик XIII, с. 48—56.

¹¹ Б. Милановић, *нав. дело*.

ГРАФ 1.
СРПСКОХРВАТСКИ

ГРАФ 2.
ПОЉСКИ

саветима руководили код припремања овог чланка у Варшави не допуштају употребу бројних именица са називима животиња, а само једна од њих допушта у таквим конструкцијама присуство збирне именице¹².

2. Напомене уз граф 2.

2.1. Коментаре захтева класа P2 издвојена на основу критерија инкомпатибилности с бројевима (као и код Салонија¹³), нпр. *spodnie, fusy*. Кад треба избројати предмете од којих се сваки зове „*spodnie*” корисник језика служи се додатним лексичким средствима, нпр. *para* или *sztuka* за која је својствена компатибилност с бројем *dwie*; међутим именице *fusy, potuje, urodziny, imieniny* не допуштају чак ни такву квантификацију. Изузетак је број „1” који образује са њима синтактичке конструкције: *jedne spodnie, jedne urodziny* а чак и *jedne fusy*. Иако је то назив супстанције, потенцијално увек може се на тај начин квантификовати, нпр. *Wylać fusy? Wylej może tylko jedne, z pozostałych może sobie powróżymy*. На основу компатибилности с обликом *jedne* Laskowski је предлагао да се све ове именице уврсте у исту класу с типом *skrzyrcse, sanie* (јер: *jedne imieniny* као и *jedne skrzyrcse, jedne sanie* итд.) које је већ пре тога био укључио у класу *cielę* на основу компатибилности с бројем *dwoje*¹⁴, што смо узели у обзир на нашем графу. Ирелевантном с обзиром на категорију рода, а релевантном с обзиром на категорију броја сматра Ласковски опозицију *jedno cielę — jedne sanie* и ту је несумњиво у праву. Уколико, ипак, на основу компатибилности с бројем *dwoje* именице *sanie, skrzyrcse* могу се уврстити у класу *cielę*, утолико нема основа да се именице *spodnie, fusy* уврсте ни у овај ни у ниједан други разред који се налази на левој страни графа. Компатибилност с бројем „1” коме су својствене придевске синтактичке особине не уноси ниједну накнадну информацију у односу на њихову компатибилност осим информације коју су већ дали придеви и заменице. Одатле и потиче наш предлог да се оне одвоје у посебну класу. Јер једина информација коју имамо на располагању је негативна — инкомпатибилност с бројевима изнад „1”.

2.2. Сигурно захтева образложења подела у посебне класе именица типа *ci państwo* и *ci generalostwo*. Лако се може образовати потенцијална плурална парадигма и бројна конструкција с именицом *generalostwo*, нпр. *Wszystkie miejscowe generalostwa przyszyły na bal*¹⁵ или *Przyjechali już do was ci wojostwo? Wyobraź sobie, że przyjechali aż dwa wojostwa*. Овде дакле облик одредбе *ci* је нетипичан за пољски језик облик сингулара, хомоними с тзв. мушко-личним обликом плурала. У случају именице *państwo* таква плурализација је веома тешка или чак немогућа. Иако и *generalostwo* и *państwo* представљају исту деклинациону класу, стварању

¹² Овде желимо да изразимо захвалност Светлани Бабић-Барањској и Јелени Јовановић које су нам служиле информацијама код припремања овог чланка.

¹³ *Нав. дело*.

¹⁴ R. Laskowski, dyskusja [y:] *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim . . .*, с. 89—93.

¹⁵ Пример А. Boguslavskog, dyskusja [y:] *Kategorie gramatyczne grup imiennych . . .*, с. 88.

плуралног облика именице *państwo* смета постојање хомонима (*to państwo* — (*te dwa państwa*) 'држава' и стрепња да се не изађе изван оквира књижевно-језичке норме: једино могући облик (*te dwa państwa*) могао би се схватити не као плурал изведен од књижевног (*ci państwo*) него као плурал некњижевног (и врло исмејаваног) облика (*to państwo (wyszło)*). У вези с тиме сматрамо (*ci państwo*) именицом *plurale tantum* која је инкомпатибилна с бројевима (њена компатибилност с бројем „1” — *jedni państwo* — овде је ирелевантна, слично случају именица *fusy, imieniny*). Символ P1 за класу типа *generalostwo* је чисто конвенционалан.

2.3. Именица *człowiek* образује посебну једно-елементну класу на основу компатибилности с бројем *dwoje* (као једино могућим) и тзв. мушко-личним обликом придевских речи¹⁶.

2.4. Граф 2., из нужности у упрошћеном облику, представља још један специфичан пољски проблем, тј. компатибилност именица мушког рода које означавају лице с тзв. мушко-личним или тзв. немушко-личним обликом зависних речи у *N. pl.* Има међу њима именица које су компатибилне са *ci*: *ci profesorowie*, са *te*: *te grubasy*, као и таквих које су у текстовима компатибилне како с мушко-личним тако и немушко-личним обликом: *te chłopcy* и *ci chłopcy*. Занимљиво решење тог проблема предложио је Салони стављајући га у оквиру категорије коју је назвао „депрецијативност”. Према Салонију свака пољска именица мушког рода која означава лице има два облика *N. pl.*: депрецијативни и непрецијативни. Различита је текстуална фреквенција сваке од њих, неки облици постоје искључиво потенцијално¹⁷. На нашем графу предлагемо да се као основни прихвате немаркирани облици, дакле *ci chłopcy* (уместо *te chłopcy*). Свесни смо да у појединим случајевима корисници језика могу бити различитих мишљења који од ова два облика је неутралан, нпр. *te lajdaki* или *ci lajdacy*. Тај проблем је ипак ван домета наших садашњих разматрања. За овај наш формални приступ важно је да компатибилност с „неличним” обликом условљава употребу броја *dwa* док с „личним” обликом — броја *dwaj*: *te dwa lajdaki* — *ci dwaj lajdacy*. Како „лични” тако и „нелични” облик неутрализирају се, међутим, у случају компатибилности с бројем *dwóch* (ређе: *dwi*) маркираним као мушколични, нпр. *ci dwaj profesorowie przyszli* — *tych dwóch profesorów przyszło*, *te dwa grubasy przyszły* — *tych dwóch grubasów przyszło*¹⁸.

3. Поређење два графа показује да у оба језика бројеви имају највећи утицај на раздвајање традиционалне класе мушког рода и тзв.

¹⁶ У говорном језику често се могу чути конструкције *dwaj ludzie, dwóch ludzi* које значе 'мушкарци' за разлику од *dwoje ludzi* 'мушкарац и жена'. Ова појава може бити знак да именица *człowiek* примиче класи M7. Пошто ипак по мишљењу аутора овог чланка такве конструкције су још увек изван књижевно-језичке норме, нисмо их овде узели у обзир.

¹⁷ Реферат изнесен на Конгресу Пољског лингвистичког друштва (Zjazd PTJ) у Кракову 1983. г.

¹⁸ Cf. такође К. Feleszko, *Polish dwaj, dwóch and dwi* (штампа се у Зборнику у част Ивића).

именица плурале тантум, а такође, али само у пољском језику, тзв. средњег рода. Међутим, немају значење за раздвајање женског рода. Знатно је већа у српскохрватском језику улога тзв. родовних алтернација између сингуларне и плуралне парадигме које повлаче за собом настанак три класе у мушком роду и две — у средњем роду.

4. Фонд бројних облика који су средства „спољне” квантификације у српскохрватском језику је следећи (за број „2”): *двоји*, *двоје 1*, *двоја*; *два*, *две*, *двоје 2*, *двојица*. Два од ових облика — *двоје 2* и *двојица* — осим основне информације о количини која је својствена и осталим облицима, уносе накнадну семантичку информацију. Њихова употреба зависи од слободног избора говорног лица. Говорно лице — кад жели — може да покаже и присуство природног рода (пола), тј. да се скуп нпр. студената састоји искључиво од мушкараца (*двојица сџуденаџа*) или од мушкараца и жена (*двоје сџуденаџа*). Кад ову информацију не сматра важном, употребљава облик *два сџуденаџа* као средство изражавања количине и чисто граматичког рода. Избор, дакле, није слободан него је текстуално условљен. У језичком систему пружа му се само тај један облик, као и у случају кад говори *жене* и мора да употреби облик *две*. Ти независни од избора говорног лица бројни облици *два*, *две*; *двоји*, *двоје 1*, *двоја* обухватају читав фонд именичких лексема у српскохрватском језику и самим тим сачињавају флективне облике родовне категорије, слично придевским и заменичким наставцима.

Дистрибуција облика *два*, *две*; *двоји*, *двоје 1*, *двоја* је комплементарна:

два		две	
двоји	двоје 1	двоја	

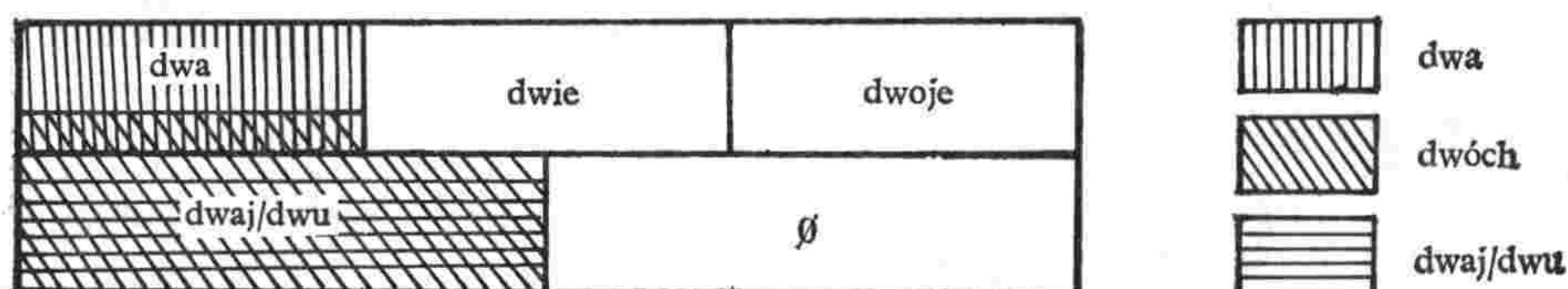
Бројеви *двоје 2* и *двојица* се налазе на вишем нивоу — њихова употреба није условљена текстуално, већ семантички. *Двоје 2*, које уноси информацију да у квантификованом скупу има лица оба пола, допушта компатибилност с именицама мушког рода које означавају лица оба пола (општи род): *двоје ученика*, *двоје њријаџеља*, не допушта пак употребу с именицама мушког рода које означавају мушка лица: **двоје мушкараца*. Број *двојица*, компатибилан с називима мушких лица, уноси накнадну информацију о полу лица која су у скупу кад се ради о називима који могу да означавају лица оба пола: *двојица ученика*, *двојица њријаџеља* или само понавља информацију коју већ носи именички лексем, кад се ради о именицама које означавају само мушка лица: *џројица дечака* (*младића* и сл.)¹⁹. Вероватно и због тога настаје у појединим случајевима блокада компатибилности бројева типа *двојица* са појединим називима мушких лица, упор. *Имам џри сина* са немогућом паралелом **Имам џројицу синова*.

¹⁹ Cf. врло систематски уређен и за странце поучан преглед дистрибуционих правила: Љ. Поповић, *Упошреба кардиналних бројева у српскохрватском језику* [у:] Југословенски семинар за стране слависте 30, Београд 1979, с. 3–24.

4.1. У пољском језику постоји број *dwoje* 2 који потпуно одговара српскохрватском броју *двоје* 2: *dwoje studentów, dwoje przyjaciół*. Другачије пак изгледа у пољском језику проблем „мушко-личног” рода. Именице тог рода (чије одредбе у *N. pl.* имају наставак *-i*), независно од тога да ли означавају мушко лице или лица оба пола су алтернативно компатибилне са једним од тзв. мушко-личних бројних облика: *dwaj, dwóch, dwu* (слободне варијанте)²⁰. Именице мушко-личног рода које у *N. pl.* захтевају од својих одредби наставак *-e* су компатибилне како с бројем *dwóch* (дакле, тзв. мушко-личним) тако и са *dwa* (дакле, тзв. не-мушко-личним).

Пољски тзв. мушко-лични бројеви су, наравно, једни од флективних родовних облика бројева и самим тим се налазе на истом нивоу као у српскохрватском бројеви *два, две; двоји, двоје* 1, *двоја*. За разлику од њих су компатибилни са одређеним (иако има изузетака — види *człowiek* у 2.3.) семантичким разредом личних именица које припадају широј синтактичкој класи — тзв. мушком роду. Самим тим у пољском језику семантички фактор (тј. значење лица) је упрегнут у службу конгруенције, док је у српскохрватском остао независан од синтактичких правила.

Систем родовних облика броја „2” у пољском језику изгледа, дакле, следеће (правоугаоник заступа фонд именичких лексема):

Као што се види, дистрибуција родовних облика у пољском језику мало је сложенија него у српскохрватском. Бројеви *dwaj* и *dwu* имају (готово) исту дистрибуцију, *dwaj/dwu, dwa, dwie* и *dwoje* — комплементарну, *dwaj/dwu* и *dwóch* — инклузивну, док се дистрибуција облика *dwa* и *dwóch* — укрштава.

²⁰ Изузев неке синтактичке позиције — cf. K. Feleszko, *Polish dwaj, dwóch and dwu*.

Hanna Dalewska-Greń, Dr Kazimierz Feleszko

DER STELLENWERT DER ZAHLWÖRTER BEI DER BESTIMMUNG DES
GENUS UND NUMERUS DER SUBSTANTIVE IM SERBOKROATISCHEN
UND POLNISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Da die Genusbestimmung im Bereich der Substantive nach dem rein morphologischen Prinzip seit langem nicht zufriedenstellend ist, wendet man immer häufiger die syntaktische Methode an, die darin besteht, die Unterschiede zwischen den morphologischen Ausdrucksformen, die mit dem Substantiv kongruent sind, festzustellen. In der Praxis bezieht sich das jedoch vor allem auf die Adjektiva und viel seltener auf die kongruenten Formen der Zahlwörter, zumal zwischen den beiden Wortarten kein grundlegender Unterschied im Prinzip der Kongruenz mit dem Substantiv besteht. Zwar vergrößert sich auf diese Weise merklich die Anzahl der Genusgruppen im Verhältnis zur Anzahl der traditionell angenommenen Geschlechtsarten, doch gleichzeitig erreicht man mit Hilfe dieses Vorgehens eine maximale Genauigkeit bei der grammatischen Beschreibung des Geschlechts. Dies ermöglicht auch die Anwendung einer präzisen grammatischen Charakteristik in Wörterbüchern — anstelle der bisher unzulänglichen Praxis, z.B. die polnischen Substantive *cielę* ‚das Kalb‘ und *okno* ‚das Fenster‘ als Neutra zu bestimmen, obwohl *okno* ausschliesslich mit dem Zahlwort *dwa*, während *cielę* ausschliesslich mit *dwoje* verwendet wird.

Mit Hilfe der Methode von Zaliznjak und Saloni, d.h. der konsequenten Anwendung des syntaktischen Prinzips der Klassifikation, ist die Kompatibilität der serbokroatischen und polnischen Substantive mit Zahl- und Eigenschaftswörtern (in ihren verschiedenen Kasus- und Numerusformen) analysiert worden. Dabei sind zwei Diagramme zusammengestellt worden (s. Originaltext), die ungefähr die Verhältnisse wiedergeben, die unserer Meinung nach für beide Sprachen gleichermaßen gelten.

Im vollständigen Text des Aufsatzes werden bei jeder Tabelle detaillierte Begleitkommentare sowie im Schlussabsatz die wesentlichen Unterschiede zwischen den distributiven Charakteristiken der Substantive und der Zahlwörter in beiden Sprachen angeführt.

Др АСИМ ПЕЦО (Београд)

ТРАГОВИ ДВОЈИНЕ У ШЋАКАВСКИМ ГОВОРИМА

Као што се из наслова може закључити, у овом излагању ја ћу покушати да укажем на неке трагове двојине у шћакавским говорима, првенствено у икавскошћакавским говорима. Одмах треба истаћи да ни та зона не нуди неке нарочите податке о нашем проблему, а чини ми се да неће бити сувишно и о њима рећи нешто на овом нашем скупу и у вези са предложеном тематиком.

Али прије него што изнесем дијалекатски материјал, мислим да ће бити корисно ако се овдје подсетимо неких момената из историје нашега језика, а који се односе на судбину дуала.

1. Српскохрватски језик је из старијих епоха свога развитка, а и развитка словенских језика као лингвистичког индивидуалитета, наслиједио три броја:

једнину (сингулар) којом се означава јединка у говорном процесу; појединачност предмета, радњи и сл., односно, према Р. Симеону, једнина је „gramatička kategorija ili varijanta riječi koja označava jednog čovjeka, predmet i ideju za razliku od duala, trijala i plurala”¹;

множину (плурал) којом се означава скуп јединки у говорном процесу, скуп предмета, радњи и сл. Код Симеона за множину читамо да је то „gramatička kategorija u koju se svrstavaju riječi (imena i zamjenice) koje označuju množinu pojedinih predmeta, ili riječi koje se s njima slažu (pridjevi i glagoli)”²;

двојину (дуал) којом се означавао посебан бројни однос и према једнини и према множини, исказан природном или неком другом везом двају јединки. Код Симеона за двојину читамо да је то „broj koji označuje dva, par, za razliku od jednine (koja označuje jedan) i množine (koja označuje više od dva)”³.

2. Двојина је, као категорија броја, наслијеђена из индоевропске језичке заједнице. За индијски језик проф. Белић, према Делбриковом материјалу, истиче постојање слободног и везаног дуала.

¹ R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Загреб 1969, s. v. једнина.

² *Нав. дело*, s. v. множина.

³ *Нав. дело*, s. v. двојина.

Слободни дуал је означавао предмете „који по природи својој имају два дела”: *akši* (очи), *nāsē* (нос, „ноздрве”), *kārṇāu* (уши), *hástāu* (руке), *ṛādāu* (ноге).

Везани дуал је долазио уз бројеве „два” и „оба”⁴.

3. Слободни дуал је карактерисало „јединство предмета од два дела” који се јављају у јединственој функцији: „орган вида”, „орган ходања” и сл. Такви појмови су својим обликом указивали на то двојство, на двојства предмета обједињених у једној функцији. Везани дуал, пак, био је условљен постојањем броја којим се истиче то двојство.

4. Старословенски језик, као најстарији књижевни језик у словенској породици, добро чува овај граматички број. И од свих ријечи које својом семантичком компонентом нису везане за одређени број — тј. двојину само нису имале именице из групе сингуларија-тантум и плуралија-тантум (*браиџија*; *враиџа*), али је је зато било и ријечи које су се јављале само у двојини (*дџва-дџвѣ*, *оба-обѣ*)⁵, дуалија-тантум).

5. У старословенском се дуал одвајао од сингулара и плурала и морфолошки и синтаксички, уп. старословенске облике:

градъ -гради : града, градоу, градома;
краи -краи : крага, краю, краџма;
сынѣ -сынове : сынѣ, сыновоу, сынѣма;
гост -гости : гости, гостию, гостѣма;

односно:

жена -женѣ : женѣ, женоу, женама;
доуша -доушаѣ : доуши, доушоу, доушама;
кость -кости : кости, костию, костьма

или:

село -села : селѣ, селоу, селома;
поле -пола : поли, полю, полема

6. Постојале су три категорије овога броја:

слободни дуал: *рџѣѣ*, *нозѣѣ*

везани дуал: *дџвѣѣ*, *женѣѣ*

полувезани/анафорски дуал; уп.: *ѣџѣда ѣѣрисѣѣѣѣ кѣ немоу маѣѣѣ сѣѣновоу Заведгову сѣѣ сѣѣѣма своима*⁷.

Слободним дуалом се исказивало двојство предмета самим обликом (*рџѣѣѣ*, *нозѣѣѣ*);

у везаном дуалу се истиче двојство посебном категоријом ријечи, бројевима: *дџва*, *дџвѣѣ*; *оба*, *обѣѣ*.

⁴ А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932, стр. 3.

⁵ Св. Николић, *Старословенски језик*, I, Београд 1978, стр. 110.

⁶ Николић, *нав. дело*, 113 и даље.

⁷ Белић, *О двојини*, 22.

Док је у првом случају ријеч о „јединству у одређеном природном двојству”, у другом случају имамо „случајно двојство”⁸. Уз то, уз број два некада је могао да стоји и облик множине, и није било исто значење облика *ржѣк* и *дѣвѣк ржѣк* па ни *обѣк ржѣк*. Облик *дѣвѣк ржѣк* могао би се исказати бројним односом $1 + 1 \times 1$, а дуалски облик *ржѣк* односом $1 = (1 + 1)$, тј. двојство у јединству: јединство у двојству.

7. Мада је старословенски језик добро чувао двојину, и ту се јављају нека одступања од класичне употребе овога броја. Прво, и старословенски је наслиједио из прасловенске епохе облике множине за неке именице које су раније исказиване дуалом (нпр.: *усѣа*, уп. *ѣридѣшиѣ кѣ оусѣомѣ еѣо*, из (!) *оусѣѣ младѣнечѣ*)⁹, именица *усѣа*, наиме „у старословенском има увек вредност множине”¹⁰. Такав је случај и са именицом *ѣрси*. Друго. Ако се облици исказивани двојином односе на више лица, ту, такође, долази множина; уп. *нозѣк*, али: *ѣрахѣ оѣѣ ноѣѣ вашихѣ отѣраѣѣте*; направити *ноѣѣ нашаѣ на пѣѣѣ миренѣѣ*¹¹.

У овим примјерима се „орган ходања”, састављен, природном везом, из два дијела, схвата као орган једнога човјека. Отуда *ржкы*, тј. више органа, управо, *ржкы* би могло да значи: „више двојинских цјелина”, „више *ржѣк*”. А то је значило да *ржкы Пеѣѣра и Павла* = *ржѣк Пеѣѣра и Павла*; односно: *ржѣк Пеѣѣра* = *ржкы Пеѣѣра*. Ту се од значења „јединѣѣѣѣ у двојѣѣѣѣѣѣ” прелази на означавање „орѣѣѣѣѣѣ једноѣѣѣѣѣѣ лица”¹². А то је већ водило ка замјени дуала плуралом. Управо, слободни дуал је био први на удару када је у питању његово основно значење. У тој дуалској морфеми прво је дошло до неутрализације семантичке компоненте и њеног једначења са значењем морфеме *ржкы*. По ријечима проф. Белића то је особина „свих данашњих словенских језика сем лужичко-српског”¹³. Ту се, дакле, *ржѣк* и *ржкы* јављају у истом значењу. Словеначки језик управо потврђује такав степен развитка двојине¹⁴.

8. У српскохрватском језику процес губљења двојине имао је исте полазне основе: двојина као категорија броја врло рано се изгубила, али њени трагови нису подједнако нестајали у свим нашим дијалектима, иако им је свима заједничко да су облици двојине рано почели да означавају множину.

У штокавском дијалекту двојински облици умногоме су нарушили стару множину и наметнули јој своје наставке или своје обрасце падежног синкретизма. Према ријечима проф. Белића: „Цела се множина у развитку свом од краја XIV века наводи у штокавском дијалекту под непосредним утицајем старих облика двојине”.

⁸ Белић, *нав. дело*, 6.

⁹ *Нав. дело*, 13.

¹⁰ *Нав. дело*, 13.

¹¹ *Нав. дело*, 18.

¹² *Нав. дело*, 22.

¹³ *Нав. дело*, 56.

¹⁴ *Нав. дело*, 51, 58 и даље, в. и F. Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Љубљана 1952, стр. 7. О двојини у слов. језику постоји цијела студија од Л. Тенијера: L. Tesnière, *Les formes du duel en slovène*, Париз 1925.

У чакавском и кајкавском облици множине потискују облике двојине у скоро свим категоријама.

Позната је Белићева схема која то илуструје:

штокавски: два бра̄џа, ѿри бра̄џа;
чакавски: два бра̄џа, ѿри бра̄џи;
кајкавски: два бра̄џи, ѿри бра̄џи¹⁵.

То би говорило да је штокавски дијалекат под утицајем двојине знатно измијенио своје множинске облике. Истина, не у подједнакој мјери и у свим својим областима.

9. И Даничићева *Историја облика*¹⁶ и Белићева студија: *О двојини у словенским језицима*, поглавље о штокавском дијалекту¹⁷, пружају подоста примјера у којима се види укрштање двојинских и множинских облика у истој функцији од XIV вијека. Без икакве сумње у народним говорима ова појава се јавила знатно раније.

10. У архаичнијим говорима штокавског дијалекта двојина је својом системом утицала на облике множине¹⁸. Отуда, нпр., у косовско-ресавским говорима синкретизам множинских облика по двојинском обрасцу: датив-инструментал, генитив-локатив, уп. примјере:

gen.: *ірѡбова, сѡдѡва, ѡдѡва*¹⁹; *свѡдбара, бра̄ва, кома̄џа*²⁰; *кѡсѡ, с нѡѡ, рѡка*²¹, *ѡлада, дѡша, ѡлава*²²;

lok.: *ѡ ѡѡѡва, ѡ рѡѡва, на рѡка, у Лѡћика*²³; *ѡ свѡдба, ѡ свиња, у ѡѡѡрѡла*²⁴, *ѡ бранѡка, ѡ вѡноѡрада*²⁵;

dat.-instr.: *женѡма, ноѡма, ѡвѡма, деѡма, војниѡма, чобѡнима*²⁶; *Буѡарима, сѡлаѡима*²⁷.

Таква је ситуација и у архаичнијим ијекавским говорима. Проф. Стевановић за источноцрногорски констатује облички синкретизам gen. и lok. pl.²⁸, односно dat. и instr.²⁹. Такво стање констатује и Пешикан, мада не често, и у староцрногорским говорима³⁰.

¹⁵ Белић, *нав. дело*, 92.

¹⁶ Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд 1874.

¹⁷ А. Белић, *О двојини* . . .

¹⁸ Белић, *нав. дело*.

¹⁹ Белић, *нав. дело*, 120.

²⁰ А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски њовор*, СДЗБ. XVII, Београд 1968, 309.

²¹ Белић, *нав. дело*, 120.

²² Пецо—Милановић, *нав. дело*, 327.

²³ Белић, *нав. дело*, 120.

²⁴ Пецо—Милановић, *нав. дело*, 329.

²⁵ *Нав. дело*, 314.

²⁶ Белић, *нав. дело*, 120.

²⁷ Пецо—Милановић, *нав. дело*, 313—314.

²⁸ М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека Јужнослов. филолога бр. 5, Београд 1935, стр. 67—69.

²⁹ *Нав. дело*, 70.

³⁰ М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокашунски и њешански њовори*, СДЗБ. XV, Београд 1965, стр. 146—148.

Икавски говори штокавског дијалекта не пружају већи број потврда за овакве синкретизме.

11. Шћакавски говори, као цјелина, слиједили су развојне путеве централне штокавске зоне. То, другачије речено, значи да се и ту врло рано изгубила двојина као семантичка категорија и да су се њени облици наметали множинским и да су у већини случајева они надвладали. Отуда, рецимо, у западнобосанским икавскошћакавским говорима новоштокавски деклинациони обрасци. Истина, не и једино ти обрасци. Али, да то погледамо према појединим говорима.

12. Од свих штокавских говора, то значи и шћакавских говора шток. дијалекта, најархаичнији су посавски говори. Њихова архаичност огледа се како у фонетици и прозодији тако и у морфологији. Проф. Ившић је почетком овога вијека у тој говорној зони биљежио не само остатке двојинских облика у множини него и двојински синкретизам генитива и локатива, исп. код њега:

„Do danas su se sačuvali gen. lok. du. *vratu, leđu, krilu, и jaju*, па пр.: *biž' s vrātu* (Sulkovci, Živike, Stupnik), *od vrātū je utěkō* (Varoš), *na vrātu Babina Greda*, *idi s vrātū* (Kaniža), *do vrātū* (Trnava), *skini s léđu* (Kuti, Bebrina), *ne jědēm kokošji krilū* (Kaniža), *dvōje jājū* (Kaniža)³¹.

Облички синкретизам ових двају падежа налазимо и у примјерима: *vrato : do vrātō, kod vrātō, s vrātō* (-oh → o од dat. pl. -om : *vratom*, а према односу *žepa-m : жена-x*); тако и: *leđo, jajo, krilo*³².

У истој говорној зони јављају се и облици gen. pl. у служби lok. pl.: *na njěgovī kōnjā, и Djelětovācā, na škōlā*³³.

А да је и ту живо штокавско језичко осјећање са посебним обликом генитива множине потврђују облици као: *vrātōvā, lěđōvā, krilōvā*, односно облици: *nōgūvā, rükūvā*³⁴ у којима се огледају новоштокавске морфолошке тенденције: на старији облик gen.-lok. дуала, у служби плурала, додаје се штокавско обиљежје генитива множине — *a*. Отуда *рукува* од *руку + a, нојува*, од *ноју + a*.

Иста тенденција довела је до облика: *formija, klupija, torbija*³⁵, у којима се на облик gen. pl. на *-u* додаје морфем *-a*.

Наравно, и у овој говорној зони јављају се и другачији облици за наведене падеже. Па имамо:

за gen. pl. облике старог генитива: *pōlj, sěl, rěbār, iměn*, чак и: *vrāt*³⁶, али и: *сiуāблā, сiуāблōвā, сєдлōвā, рєбārā, врāиōвā*³⁷; односно: *bānki, Воsanki, bregādī, сrkvī, маšīnī*³⁸, *pāsā, kōnjā, lugāra*³⁹.

Поред старог dat. pl.: *gōvedōm, kōlom, vrātōm*, и ту имамо једнакост облика у inst. и lok. pl.: *(na) blatī, (po) brdī, nā kolī, (na) nebesī, (pō tī) sělī*,

³¹ А. Пецо, *Западнобосански икавскошћакавски говори*, БХДзб. III.

³² Stjepan Ivšić, *Датшњи посавски говор*, Rad JAZiU књ. 196, стр. 243.

³³ Ившић, *нав. дело*, 242, в. и Rad 197, стр. 17.

³⁴ *Нав. дело*, 242—243, Rad 197, стр. 17.

³⁵ *Нав. дело*, 243, Rad 197, 16.

³⁶ Rad 196, 241.

³⁷ *Нав. дело*, 241.

³⁸ Rad 197, 15.

³⁹ Rad 196, 225.

*pò selī, (na) vrātī, (u) žitī, (s) jājī, (za) lēdī*⁴⁰; односно поред: *kònjem, gòstòm, prascēm, sinovòm, djeveròm*⁴¹, (стари облик dat. pl.) ту имамо и: *na kònjī, s kònjī, u rukāvī, sa sinovī, na vozovī, sa svjedocī*⁴² — једнаке облике за inst. и lok. pl. По поријеклу ти облици могу бити и стари инструментал: *tiži, gradi* < *tiži, ĩrady*; *seli, polji* < *сeлы, ĩол'и*, а и стари локатив, послије губљења -х из финалне позиције ријечи: *ĩrad'xъ, мужихъ; сел'xъ, ĩол'ихъ*.

Истина, у свим наведеним падежима у посавском су се почетком, овога вијека јављали и новоштокавски облици, тј. gen. pl. на -а, и датив, инструментал и локатив множина на -ма, -има : *синòвма (dat. pl.)*⁴³, *са синовима, ĩо сòкāцима, ĩо ĩрадовима*⁴⁴; *снајāм, удавāчāм*; и: *цивāма, кокошāма, цĳвма, вāрошāма, ћерāма*⁴⁵.

Овдје је дато нешто више материјала за сваки облик, а то је учињено због тога што се посавски говор може узети као образац свих архаичнијих шћа-говора. Посавски је најдуже чувао, а и још увијек, чува, обиљежја своје архаичности. Босански шћакавски говори, поготово они западнобосански, ту су знатно ближи, цјелокупном својом структуром, новоштокавским говорима херцеговачког типа.

13. Икавскошћакавски говори западне Босне поред стандардних облика (тј. gen. pl. на -а, и обличког синкретизма у dat., instr. и lok. pl. на -ма/-има -ама) знају и за понеки облик старог dat. pl., уп.: *динāрā, дāнā, кумòвā*; *мисèциĳ, црвĳ, ĩрсĳĳ, ĩдсĳĳ*⁴⁶; *синòвима, дòкĳурима*⁴⁷; *жèнā, крāvā, црљèнкĳ, црквĳ; óвцама, ĩāĳкама, јāбукама*⁴⁸), али и: *ĳнуком, ĳлићом*; односно, јавиће се и облици inst. и lok. pl. на -и: *са сĳнови, са ми-ĩрāлèзи*⁴⁹, *у ĳарĳизāни, ĩо курѳузи*⁵⁰.

Облик gen. lok. дуала у служби gen. pl. имамо поред *у руку, ноĳу* још у примјерима: *ĩрсĳĳĳу, нокĳĳĳу, зубиĳу, ноћĳĳу, вечерĳĳу, кокошиĳу, ћериĳу, косĳĳĳу, ĳлећĳĳу* (грађа је узета или из мог рада о западношћакавским говорима, БХДЗ. III, или из материјала који пружају упитници за БХ дијалектолошки атлас). Наравно, уз све ове примјере иду и облици које прихвата и наш језички стандард: *ĩрсĳā, нокāĳā, зуба, ноћи, кокоши, ћери, ĳлећи*. Чак се и из истог мјеста наводе дублетни облици.

Од *рука* и *ноћа* биљежени су и облици *рукуа-рукува, ноĳуа-ноĳува* — нарочито у ије-шта говорима западне Босне⁵¹. И ти облици упућују на закључак да је семантичка компонента превагнула и код ових именица и да се усклађује значењска компонента са морфолошким ликом. Истина,

⁴⁰ Нав. дело, 241.

⁴¹ Нав. дело 215.

⁴² Нав. дело 216.

⁴³ Нав. дело 215.

⁴⁴ Нав. дело 216.

⁴⁵ Rad 197, 12, 17–18.

⁴⁶ БХДзб. III, 48–49.

⁴⁷ Нав. дело 51, 55, 57.

⁴⁸ Нав. дело 77–79.

⁴⁹ Нав. дело 53, 54.

⁵⁰ Нав. дело 58.

⁵¹ Нав. дело 79, в. и М. Дешић, *Западнобосански ијекавски ĳовори*, СДЗб XXI, Београд 1976, стр. 232.

у цијелој и-шћа зони западне Босне, а тако је и у Посавини, чест је ген. пл. на -и, и од именица м. и од именица ж. рода⁵².

14. Ни говор Имотске крајине и Бекије не пружа ништа нарочито за наш проблем. Истина, ту има посебних морфолошких рјешења, али не и јачих двојинских трагова него што је то случај са западнбосанском шћакавштином. Ту, наиме, налазимо за ген. пл. облике на -ију типа: *срвијү, гòстијү, трàвијү, нòктијү, р̀р̀стијү, зүбијү*⁵³, *плèцијү, үстијү, врàтијү*⁵⁴, *кòкòшјү, кòстијү, к̀р̀стијү, мòцијү, нòцијү, òсијү, р̀èцијү, р̀р̀сијү, үшијү, ж̀үцијү*⁵⁵, али се уз ове облике могу јавити и они на -и (*срвї, трàвї*) или на -а (*гòстà, нòкàтà, р̀р̀стà, зүбòвà, плèцà, үстà, врàтà*)⁵⁶. А од *рука* и *ноћа*, поред *рукү, нòгү*, јавља се и: *рукїјү, нòгїјү*⁵⁷, са уопштеним морфемом -ију.

У дат. INSTR. и лок. пл. имамо новоштокавски синкретизам, са посебним рјешењима: *bronzinīn, junácīn, krüvīn; dāniman, djáciman*⁵⁸, *br̄diman, vr̄atiman*⁵⁹ и сл.

У говору Раме поред облика генитива множине без обличког наставка, дакле, наставак је ø (уп.: *sèdam stòtīn, gòdīn, sèdam hīljā'!*); односно: *р̀èт дїнар, м̀èтар, јàнјас, т̀èлас, сүдас*), као морфолошка обиљежја овога падежа јавиће се и морфемима: -а, -и, -у, -ију (уп. *òранàкà, дүкàтà, грèбјà, б̀рдà; земàлјà, звїздà*, али и: *трàвї, мисèци, р̀èдї; чòрбї, вòјскї, б̀àшци, р̀ици, заровидї*; уз: *òкò rogu, òcū* = очију; *лèдү, врàтү, үстү*, и: *òцијү|òцијү, үшијү, јүдијү, ш̀чèријү, кòстијү*).

У дативу, инструменталу и локативу множине јављају се различити наставци, али, понајчешће, исти за сва три ова падежа (уп.: датив мушког рода: *вòлòвта, голубòвта; дòктурим, свàтовим; партизàнима, другòвима*; датив женског рода: *крàват, нòгат, крàвата, ж̀èната*; INSTR.: *с вòлòвта, с т̀èладта; зүбим, с партизàним; с кòлима, с б̀ркòвима*, односно: *с нòгат, р̀укат, ж̀èната, р̀уката*; локатив множине: *по р̀адòвим, по градòвим, по с̀èлим; по р̀òдòвта, на р̀òслòвта; и крајèвима, и партизàнима; на нòгат, на грèдат, и р̀уката, по р̀èцината*; ту и: *на рукү, и нòгү*)⁶⁰.

Као што наведени примјери показују, и рамски говор карактерише изједначеност ових трију облика. Дакле, и ту је новоштокавска ситуација: изједначени су датив, инструментал и локатив множине. Њихови наставци, њихова морфолошка обиљежја, могу и одступати од новоштокавске ситуације, али су им та морфолошка обиљежја заједничка. Не постоји, дакле, морфолошка издиференцираност која би упућивала на њихове дуалске одлике.

Све ово упућује на закључак да су у свим и-шћа говорима потиснути двојински облици као морфолошка категорија. А ако се данас у тим

⁵² Рад 197, 15–16, БХЛЗБ. III.

⁵³ М. Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Сарајево 1971, 88.

⁵⁴ Нав. дело 99.

⁵⁵ Нав. дело 114.

⁵⁶ Нав. дело 88, 99.

⁵⁷ Нав. дело 106.

⁵⁸ Нав. дело 88.

⁵⁹ Нав. дело 100.

⁶⁰ Miloš Okuka, *Govor Rame*, Svjetlost — Сарајево 1983. стр. 88–92, као и: *Dosadašnja proučavanja ramskog govora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knj. IX–X, 1980, стр. 150.

говорима понегдје и јаве облици старе двојине, они су најчешће везани само за један падеж, тј. облици на -у, -ију за генитив, а не и за лок. мн., како је то било у двојини.

15. Још мање је дуалских трагова у ије-шћа говорима источне Босне. Према подацима које нам пружа Д. Брозовић у опису тих говора, тамо су врло ријетки и облици старог gen. pl., уп. код Брозовића: „Starih gen. pl. gotovo i nema:” *iljad, òsam stòtin, dèvet gòdin, dèset gòdin*⁶¹, и даље: „Tri pluralska novoštokavska padeža gotovo su sasma izjednačena u nastavku -ama”⁶² за именице ж. р. Рјеђе су потврде за стари dat. pl.: *žènam, svìnjam*, уп. и *na nògam*, односно: *po slùžba, po trgòvinā*. Такво стање налазимо и код именица ж. рода на сугласник (уп.: „u dat. instr. lok. pl. redovno nastavak -ima”, једном: *òcim*, и *kokóšma*); и код именица м. р.) ту је gen. pl. на -a (*djeveròvā, govoròvā, bunarévā*), а изједначени су dat., instr. и lok. pl. и ту је „redovno nastavak -ima”, изузетак чине: *kònjma, k partizánim, и Križícim*, па и: *na Pòdā, po Ćātīcā*⁶³. Све у свему, и ту је цијела множина прожета новоштокавским еволутивним процесима: генитив мн. најчешће на -a, dat. instr. и lok. множине најчешће изједначени, и са новоштокавским морфолошким обиљежјем⁶⁴.

16. Цијело ово разматрање множинских облика у шћа-говорима потврђује констатацију да је наша шћакавштина у свом еволутивном ходу слиједила путеве осталих штокавских говора. И ту се врло рано изгубила двојина као категорија броја. Њени остаци, разбацани по различитим говорним подручјима, само морфолошки још егзистирају. Али се и ту стари двојински облици, макар сада везани и за само један падеж, повлаче под утицајем множине. Отуда у овим говорима и *рукуа-рукува*, уз *рука, ноја*, отуда у свим овим говорима облички синкретизам дат. инстр. и лок. пл. са различитим падежним завршецима (-ма, -ам, -има, -им, -имам/иман, -ама).

17. И на крају. Све измјене у језику које су се дешавале у штокавштини до XIV вијека обухватале су и шћакавске говоре. Од XIV вијека, због познатих историјских околности, развојни путеви шћа-говора нису уједначени. Западнобосанска шћакавштина ту показује више сличности са сусједним штокавским говорима него што је то случај са источнобосанском шћакавштином. Али у објема овим зонама, када је у питању двојина, имамо исте еволутивне тенденције: двојина се губи као семантичка категорија, њени облици се неједнако дистрибуирају, али се нигдје не чувају дуалски падежни обрасци.

18. Посавска зона у овоме показује знатне индивидуалности. Ту има више трагова старе двојине. А та говорна зона, и иначе, показује више архаичности него и једна друга шћа-зона, па и штокавштина као цјелина.

⁶¹ Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice* (докторска дисертација, рукопис), стр. 141.

⁶² *Нав. дело.*

⁶³ *Нав. дело* 148, 154. О траговима двојине у топонимима у последње вриеме чешће је писао Радмило Маројевић, исп., *Посѣћанак њојонима Куша . . .* Ономатолошки прилози, II, 1981, 153–154; *Посѣћанак њојонима Рудежа и Рубежа . . .* Ономатолошки прилози, III, 1982, 151–154.

⁶⁴ D. Brozović, *нав. дело* 168.

Др РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ (Београд)

ПЛУРАЛИЗАЦИЈА ДУАЛСКИХ ФОРМИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(Уз ишћање о моућности преображаја облика двојине у именице *pluralia tantum* у словенским језицима)

У свом иначе занимљивом и садржајном раду посвећеном пореклу именица *pluralia tantum* у словенским језицима В. И. Дегтјарјов тврди: „В историји славјанских језика вообщо нет никаких следов преобразованија форм дв. ч. в имена *pluralia tantum*, хотя, как известно, двойственность исторически растворяется во множественности. Дело в том, что двойственность функционировала только в связи и соотношении с единичностью, семантическое обособление форм дв. ч. в самостоятельной номинативной функции было невозможно”¹. Дегтјарјов критикује погледе А. Белића и М. Брауна, који су сматрали да су плуралски облици типа *уџа*, *враџа*, *двери* исконски облици двојине, позивајући се на податке компаративно-историјске анализе и на метод семантичке реконструкције.

Белићево мишљење да су именице *враџа* и *уџа* првобитно били облици двојине аутор одбацује, сматрајући да га не потврђују „действительные данные сравнительно-исторического анализа”². Аутор даје своје реконструкције прасловенских форми **vorta*, **ousta*: „Праслав. **vorta* является исконной формой мн. ч. от ед. ч. **vorto* ср. р., отраженного в чеш. диал. ед. ч. *vrato* 'половинка ворот', 'воротина' (Jung. V, с. 175), ср. также белорусск. фольклорное ед. ч.: *наша вароџа* — *срэбро-злаџа* (С. Малевич, *Белорусские народные песни*, с. 94)”³. „Праслав. мн. ч. ср. р. **ousta* 'рот' образовано от формы ед. ч. ср. р. **ousto*, которая употреблялась еще в древнесербской речи и отражена в письменности сербохорватского языка. Так, в одном старосербском лечебнике XV в. отмечаем формы ед. и мн. ч. в одинаковом значении: *дрџи въ оусѣхъ* и *дрџи въ оусѣхъ*. Ср. чеш. ед. ч. *ústo* (Jung. IV, с. 791—792)”⁴.

¹ В. И. Дегтјарев, *Происхождение имен pluralia tantum в славянских языках*, (К определению семантических механизмов лексикализации форм мн. ч.), Вопросы языкознания, 1982, № 1, стр. 73.

² Нав. дело, стр. 72.

³ Нав. дело, стр. 73.

⁴ Нав. дело.

Метод семантичке реконструкције у Дегтјарјовљевом раду поставља се теоријски доста убедљиво: „Задача состоит в выявлении собственно языковых причин плюрализации путем реконструкции значения мн. ч., в определении условий смыслового разобщения форм. ед. и мн. ч. Для этого должна быть восстановлена внутренняя форма слова — способ представления предмета, раскрывающий характер первоначального видения и мыслительного обобщения, и определен способ его номинации”⁵. Невоља је, међутим, у томе што овај метод аутор није успео да примени у пракси лингвистичке анализе, бар кад је реч о именицама типа **vorta*, **ousta*. Проблем се састојао у томе да се у облицима **vorta*, **ousta* открије семантичка множина, ако је она у основи формалне множине. Овај задатак аутору није пошло за руком да оствари.

Што се тиче компаративно-историјског метода, аутор очигледно не узима у обзир време фиксирања облика и фактор измењеног језичког осећања после губљења двојине.

Питање могућности преображаја облика двојине у именице *plurālia tantum* у словенским језицима актуелизовано је цитираном Дегтјарјовљевом расправом. Ма како изгледало на први поглед убедљиво, наведено тумачење није тешко оповргнути. Служићемо се при том истим методима — методом семантичке реконструкције и методом компаративно-историјске анализе. У анализи ћемо размотрити две прасловенске лексичке јединице, **oustā* и **vortā*, и два српскохрватска топонима, *Куша* и *Рубежа*.

1. Семантичку реконструкцију прасловенског **oustā* као дуалског облика извршио је Белић. По њему, у основи ове именице је „двојина од именице **oustъ* која је у прасловенском морала некада значити ’усница’; на тај начин **oustā* морало је значити ’уснице’ < . . . > Али у току времена **oustъ* се изгубило и место **oustъ* у значењу ’усница’ појавило се **oustьna*”⁶. Тако је, закључује Белић, још у прасловенском **oustā* „почело да значи *nom. acc. plur. neutr.*, јер му је најближе по облику стајало.”⁷ При том се мењала „представа о самом предмету: значење ’усне’ прелази у значење ’усна дупља’, ’усни отвор’ и сл.”⁸. Наш лингвиста, дакле, узима прасловенско **oustā* као пример појединачног или семантичког губљења двојине већ у прасловенском језику. Именица *oucīa* у старословенском има увек вредност множине⁹.

Да је плурализација дуалске форме **oustā* извршена још у прасловенском језику потврђују и староруски споменици. У староруском *oucīa* је *plurale tantum neutrum*: *oucīa* ѡрганъ бѣи [ФСт XIV, л. 97]; из *oucīъ* плѣваниа [КЕ XII, л. 213а]; и приносѧ хлѣбъ къ *oucīомъ* (Изб 1076, л. 263об.); раздвиже земля *oucīa* своѧ [ЛИ ок. 1425, л. 254 (1226)]; не

⁵ Нав. дело, стр. 65.

⁶ А. Белић, *О двојини у словенским језицима*, Београд, 1932, стр. 13—14.

⁷ Нав. дело, стр. 14.

⁸ Нав. дело, стр. 52.

⁹ Види примере код Белића, *нав. дело*, стр. 13.

могъи двигноути ни оусѣи ни очима [СкБГ XII, л. 21в]; держа пищю во оусѣихъ своихъ [ПНЧ XIV, л. 195а]¹⁰.

Трагове некадашње именице мушког рода **oustь* која је имала значење 'усна' налазимо у језику наших старијих писаца: *Zač pozor i čelo, grlo, ust* и *lice stvori se veselo od one diklice* (Š. Menčetić). *Doni na moj ust, svoj celov* (у истог писца). Трагови некадашње граматичке множине сачувани су такође, и то као семантичка множина: *Zač usti svi tebe na svak čas slavlahu* (Dimitrović). *Svej li će t', mniš, biti usti rumeňahni* (Lucić)¹¹.

Како онда треба тумачити чешко дијалекатско *ústo* и облик *оусѣо* (језикъ оусто њсть имъ) у Вукановом јеванђељу, на које се позива Дегтјарјов?¹² По нашем мишљењу, сингуларни облик *usto* резултат је накнадне сингуларизације плуралског облика *usta*. Наиме, када је *plurale tantum* **ousta* у језичком осећању добило обележје именице средњег рода, а то се десило, као што смо видели, још у прасловенском језику, према форми *usta* секундарно је у неким словенским дијалектима могао бити створен сингуларни облик *usto*.

Белићеву семантичку интерпретацију прасловенског **ousta* као 'две усне' потврђује семантичка разлика између српскохрватске речи *усѣа* и руског архаизма *устá*, с једне стране, и руског стандардног *рот*, с друге стране. Именица *усѣа* може да дође у следећим спојевима: *румена уста, пољубити у уста, карминисати уста* (тј. семантичко поље речи *усѣа* обухвата 'рот' и 'губы').

2. У основи прасловенске именице **vorta* је дуал именице **vortь* у значењу 'вратница, вратно крило'. Форма **vorta*, према томе, значила је у прасловенском 'две вратнице'. Прва једнокрилна врата, како би рекао Белић, за која је употребљена именица **vorta*, „могла су учинити да се ова именица не осети више као дуал”¹³. Форму **vorta* Белић тумачи као пример појединачног или семантичког губљења двојине већ у прасловенском језику. Именица *вратиа* у старословенском има вредност множине¹⁴.

И староруски споменици потврђују да је плурализација дуалске форме **vorta* извршена још у прасловенском језику. У староруском *ворота* је *plurale tantum neutrum*: нарѣчахътъсѧ *Ворота* тѣснотою своею [ЛИ ок. 1425, л. 288об. (1268)]; оу городьныхъ *воротъ* [ЛН XIII, л. 30 (1157)]; кѣто кѣ *воротомъ* приходи въ сию ноць [ЖФП XII, л. 456]; в городныхъ *ворота* [УЯр XII сп. XIV, л. 59об.]; Ростиславъ ... ста передъ жидовьскими *вороты* [ЛИ ок. 1425, л. 154об. (1151)]; и срѣте и Володи-

¹⁰ Примери се цитирају према Картотеци староруског језика XI–XIV века (Институт за руски језик АН СССР-а у Москви). Податке о изворима в. у: *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв., Введение, инструкция, список источников, пробные статьи*, под ред. Р. И. Аванесова, Москва, 1966.

¹¹ JAZU, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XIX, Zagreb, 1967–1971, str. 947–949 (obradio S. Pavesić).

¹² В. И. Дегтјарев, *нав. дело*, стр. 68, 73.

¹³ Ову констатацију Белић износи за именицу *двѣри*, *нав. дело* стр. 15.

¹⁴ В. примере код Белића, *нав. дело*, стр. 15.

меръ в вѣротахъ монастырскихъ [ЛЛ 1377, л. 105об. (1147)]¹⁵. Среће се, међутим, и акузатив *вороты*: створша же варвари възграды и вѣроты [Пр 1383, л. 135а].

Чешко дијалекатско *vrato* и белоруско фолклорно *варѣто*, по нашем мишљењу, резултат су накнадне сингуларизације плуралског облика *vrata*, односно *ворѣта* из периода када су ови облици у језичком осећању схватани као *plurale tantum neutrum*.

3. Дегтјарјов не узима у обзир податке које нам даје топонимија. У црногорској топонимији посведочени су бројни трагови прасловенског дуала који недвосмислено потврђују могућност преображаја облика двојине у именице *pluralia tantum*. Навешћемо само два примера које смо сами испитивали. Ојконими *Рубежа* и *Куџа* код Никшића сигурно су настали плурализацијом некадашњих дуала именица *крѣз* и *крѣжь* и њихово првобитно оноματοлошко значење је било „два рубежа (краја)’ и „два кута’“. Наше тумачење потврђују геоморфолошке одлике терена: Кута су село са свих страна окружено планинским падинама, осим дела јужне стране, а у селу се издвајају јасно две увале, два угла; село Рубежа се налази на два краја са источне стране Никшићког поља: један крај је поред реке Бистрице, а други поред реке Грачанице, а између ова два јасно издвојена дела насеља биле су њиве и поља¹⁶.

Да закључимо. Међу именицама *pluralia tantum* у словенским језицима издваја се лексичко-граматичка група именица насталих плурализацијом некадашњих облика дуала. Ова плурализација вршила се: 1) у време кад је дуал као категорија био жив — Белићево „појединачно или семантичко губљење двојине у прасловенском” (на пример **ousta*, **vorta*); 2) у време када се дуал губи из живе употребе и кад долази до преплитања наставака некадашњег дуала и некадашњег плурала (на пример српскохрватски топоними *Рудежа* и *Куџа*).

¹⁵ В. нап. 10.

¹⁶ В. наше посебне прилоге: *Посѣтанак њојонима Куџа*, (Уз њиџање о њраѣовима дуала у словенској њојонимији), Оноματοлошки прилози, 1981, књ. II, стр. 153—154; *Посѣтанак њојонима Рудежа и Рубежа*, (Још два њрилоѣа њиџању о њраѣовима дуала у словенској њојонимији), Оноματοлошки прилози, 1982, књ. III, стр. 152—153.

Др Радмило Маројевић

К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФОРМ ДВОЙСТВЕННОГО ЧИСЛА В ИМЕНА PLURALIA TANTUM В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В своей работе о происхождении имен pluralia tantum в славянских языках В. И. Дегтярев утверждает, что в истории славянских языков вообще нет никаких следов преобразования форм дв. ч. в имена pluralia tantum (*Вопросы языкознания*, 1982, № 1).

Автор настоящей статьи доказывает неверность такого вывода. Плюрализация форм дв. ч. происходила еще в праславянском, как это показал А. Белич, в результате „семантической утраты двойственного числа” (формы типа **oustā*, **vortā*). Дialectные формы ед. ч. типа *usto*, *vrato* явились в результате вторичной сингуляризации форм типа *usta*, *vrata* уже после утраты ими семантики двойственного числа. Преобразование форм дв. ч. в имена pluralia tantum в истории сербскохорватского языка подтверждают топонимы типа *Куџа* .. *koža*, *Рубежа* .. *robeža*.

Др ЛУБОМИР ПОПОВИЋ (Београд)

ДЕРИВАЦИОНА КОНГРУЕНЦИЈА У РОДУ КОД ОДРЕДБЕНИХ ИМЕНИЦА

1. Увод

У овом раду се разматрају обавезности (енгл. constraints) за род изведених одредбених (детерминативних) именица у синтагмама које оне образују са својим специфичним управним именицама. Као примери могу да послуже синтагме:

- (1.1) а. птица-селица
б. камен-шемељац.

У (1.1а) управној именици женског рода (*птица*) одговара атрибуцка именичка изведеница такође женског рода (*селица*)¹, а у (1.1б) управној именици мушког рода (*камен*) одговара одредбена именица такође мушког рода (*шемељац*). Ово слагање (конгруенција) рода одредбене изведенице са родом управне именице није случајност, него је последица условљености рода изведенице родом оне именице ради чијег се одређивања она и изводи.

2. Синтагме са одредбеним именицама

Овакве синтагме се могу илустровати следећим примерима (одредбене именице су истакнуте)²:

- (2.1) птица *селица*, пуж *кујусар*, јабука *кожара*, кукуруз *шврдунац*, пушка *кремењача*, топ *шрошвицолац*, централа *шочара*, мост *ланчаник*;

¹ Овакве се именице понекад називају и атрибуцким апозицијама, а по терминологији М. Стевановића представљају једну врсту атрибутива. Класификацију атрибутива в. у Мршевић-Радовић 1976 (именице о којима је у овом раду реч већином спадају у типове бр. 8, 10 и 11).

² Примери у овом раду су већином преузети из Речника САНУ. Примере употребе детерминативних именица пружају наравно и поједини други речници; в. такође Зима 1880: 210—211, Зима 1887: 3—7, Маретић 1931²: 413—414, Стевановић 1969: 55—62. Треба још додати да навођене именице немају увек исти социолингвистички и стилски статус, али то за предмет овог рада није битно.

- (2.2) камен *ѿемељац*, звезда *водиља*, милиционер *ѿозорник*, кава *јуѿрењача*, ђак *ѿрвак*, врабац *ѿолеѿарац*, јелен *десеѿѿодишњак*, коњ *дешњак*, рука *десница*, син *јединац*;
- (2.3) пшеница *белица*, лоптица *скочица*, ђорда *ѿолобрија*, мач *крвник*, стрела *ѿромовница*, сузе *радоснице*, ветар *развиѿорац*.

Најбројније су синтагме типа (2.1), у којима одредбена именица има функцију (суб)класификатора појма означеног управном именицом; нпр. (*ѿѿица*) *селица* = врста птице. Примери (2.2) представљају синтагме у којима се не прецизира (под)врста ширег појма, него се именује нека специфична карактеристика, функција, статус и сл. које тај појам има или уопште или у датој ситуацији. У (2.3) наведени су примери синтагми у којима се детерминативном именицом износи нека дескриптивна квалификација управног појма. Ова три типа детерминација могла би се, дакле, условно означити као: (суб)класификација, спецификација и квалификација, с тим што треба додати да други тип у ствари представља скуп посебних типова, а и то да између наведена три типа нема оштре границе, него се они међусобно додирују и преплићу.

3. Деривациона веза у синѿаѿама са одредбеним именицама

Творбену везу одредбене и управне именице показаћемо на синтагмама са детерминативном именицом изведеном ради (суб)класификовања именице ширег (општијег) значења (уп. 2.1). Пошто је реч о подврсти појма означеног управном именицом, појам изречен одредбеном именицом, тачније речено спојем управне и одредбене именице, стоји у односу *хипонимије* (семантичке инклузије) према појму који се класификује³. Другачије речено, управни појам представља *genus proximum*, а појам означен одредбеном именицом је *differentia specifica*. Међутим, док се код типичне хипонимије ради само о парадигматском односу, тј. о односу којим су систематизоване именице сродног значења које се могу јавити у истом контексту, нпр. *ружа* и *цветѿ*, уп.:

- (3.1) Девојка је убрала *ружу/цветѿ*,

у случају одредбене именице постоји и синтагматски (комбинаторни) однос: одредбена именица је једна врста атрибута („атрибутив“) за именицу ширег значења. Зато у ствари цео израз (колокација) састављен од управне и одредбене именице означава појам-хипоним⁴, а изведена именица је само једна компонента у формулацији хипонима. По овоме је функција детерминативне именице овде сродна са функцијом класифи-

³ Типичан пример за семантички однос хипонимије представља пар *ружа* (= хипоним) и *цветѿ* (= суперординирани појам или хипероним). *Ружа*, *зумбул*, *љубичица* итд. међусобно су кохипоними. О хипонимији в. Лајонс 1971: 291–295.

⁴ Ово се јасно види код синонима типа *живац луѿалац* = *ваѿус*.

кационог придева. То се најбоље види код синонимних термиолошких и сл. синтагми:

(3.2) а.	<i>ййичји</i> кобац	б.	кобац <i>ййичар</i>
	<i>брусни</i> камен		камен <i>брусник</i>
	<i>дворедни</i> јечам		јечам <i>дворедац</i>
	<i>дивља</i> крушка		крушка <i>дивљака</i>
	<i>жалосна</i> врба		врба <i>жалосница</i>
	<i>црнолава</i> грмуша		грмуша <i>црнолавка</i>

У наведеним примерима, дакле, одредбена именица се може тумачити и као супстантивизирани класификациони атрибут⁵.

Творбена специфичност одредбених именица најбоље се уочава ако се оне упореде са обичним именичким изведеницама, нпр. ако упоредимо (*ййица*) *селица* и *којач*. Код именице *којач* категоријални део значења, односно — да се послужимо терминологијом М. Докулила (1962 : 29) — ономазиолошка база („човек” или „онај”), остаје неексплицирана, а експлицира се само детерминативни део, односно ономазиолошко обележје („који копа”). У случају детерминативне именице, међутим, ономазиолошка база (у нашем примеру „птица”) експлицирана је и сасвим конкретизована употребом управне именице. Другим речима, детерминативно значење је на изванредан начин *везано* значењем управне именице. То је и разумљиво, јер се одредбена именица и изводи ради детерминасања *специфичне* управне именице, са којом образује колокацију посебног значења (најчешће хипонимског).

Ово спецификовање ономазиолошке базе и везивање ономазиолошког обележја није постигнуто чисто деривационим средствима, него комбинацијом деривације и синтагматског спајања именица у посебну колокацију. Тај механизам поновно указује на сродност са синтагмама са класификационим придевом, којим се износи детерминативни садржај и управном именицом, којом је исказан и потпуно конкретизован категоријални појам. Разлика је, међутим, у томе што се детерминативном именицом одредбеги садржај именује као посебан појам, а придевом се означава као садржај који треба приписати именици. Једна од последица овога је да одредбена именица може да укључи у себе и ономазиолошку базу⁶ и почне да се употребљава и у денотативној, а не само у детерминативној функцији; уп. нпр. *брзомейка*, које је обичније него *йушка брзомейка*, или (из групе 2.2) *десница*, које је обичније него

⁵ Детерминативне именице могу бити синонимне и са (предлошко-) падежним конструкцијама, нпр.:

- (1) а. змија *камењарка* : змија *из камена* (*Vipera ammodytes*, РСАНУ s. v. *змија*);
б. камен *кушач* : камен *кушње* (РСАНУ s. v. *камен*).

Сва три начина детерминације — придев, одредбену именицу и предлошко-падежну конструкцију, различито ономазиолошки мотивисане, али у служби карактерисања истог појма (*Нула арвогеа*) показују примери (РСАНУ s. v. *жаба*):

- (2) *лисна жаба* : жаба *крекейуша* : жаба *с дрвећа*.

⁶ О сличним појавама в. Анчић—Обрадовић 1969.

десница рука. Сем тога, поред овог факултативног лексичког осамостаљивања, детерминативна именица може да се и текстуално осамостали; уп.

- (3.3) а. ... и навалише на *ракију шећерушу* (В. Стевановић, Рефуз Мртвак, стр. 70).
б. Стога су немилосрдно таманили горку *шећерушу* (исто, стр. 71).
- (3.4) а. И коса њена, и посивјела *марама-убрадача*, и очи посути су мутном скарамом утрнулости (Ч. Вуковић, Приповијетке, стр. 279).
б. ... с квргавим зглобовима прстију, укрштених под ресама *убрадаче* (исто, стр. 280).
- (3.5) а. Два крупна *орла-крсиаша* дуго су кружила над пространим пашњацима ... (Политика, 18. VIII 1976, стр. 18).
б. Два огромна *крсиаша* кружила су доста ниско и нешто ловила (исто).

4. Конгруенција у синтагмама са одредбеним именицама

Деривациона веза одредбене именице и њене специфичне управне именице може се посматрати са још једног аспекта: успостављања синтаксичке и семантичке кохезије међу члановима таквих синтагматских колокација. Ту се ради о слагању (конгруенцији) зависног са управним чланом синтагме, с тим што овде постоје одређене специфичности ако се ова појава упореди с оним што се обично подразумева под конгруенцијом, односно у поређењу са слагањем придевских речи с именицом. Зато је најбоље посматрати заједно синтагме са класификационим придевима (4.1) и са класификационим одредбеним именицама (4.2):

(4.1) *птичји* кобац, *жалосна* врба и сл.

(4.2) кобац *птичар*, врба *жалосница* и сл.

Код оба типа синтагми уочава се слагање зависног члана са управним у роду, броју и падежу, али се то слагање не реализује истим формалним средствима. Наиме, у српскохрватском језику међу примарне функције придевске флексије спада баш реализација конгруенције у поменуте три категорије, што значи да су род, број и падеж код придевских речи првенствено конгруентне категорије. Код именица флексија има пре свега денотативну функцију или служи обележавању синтаксичких функција. Међутим, када је функција употребљена као класификатор, квалификатив и сл. друге именице, онда су, као и код придева, њен број и падеж условљени бројем и падежом „контролора”, односно управне именице; уп.:

(4.3) кобац *птичар* (јд.) : *копци* *птичари* (мн.);

(4.4) кобац *птичар* (ном.) : *копча* *птичара* (ген.) : *копцу* *птичару* (дат.) итд.

Што се тиче конгруенције у роду, именице немају флексијских категорија које би се макар секундарно могле да искористе за овакво слагање. Међутим, при извођењу именица опозиција у граматичком роду — реч је о мушком и женском роду (о средњем в. т. 9) — јавља се као опозиција рода две серије творбених наставака:

(4.5) мушки род: -(а)ц, -ач, -ар, -аш, -(н)ик, -тељ итд.;

(4.6) женски род: -иц-а, -к-а, -ињ-а, -уљ-а, -уш-а итд.

с тим што се ова друга серија (4.6) проширује комбиновањем суфикса женског са суфиксима мушког рода, нпр.:

(4.7) -арк-а, -ариц-а, -тељк-а, -тељиц-а, -ачиц-а, -акињ-а и сл.

Овакав репертоар творбених суфикса са две комплементарне серије (4.5 : 4.6 + 4.7) дозвољава да се јави *деривациона* конгруенција у роду, тј. да изведена одредбена именица не флексијски, него као *лексема* буде истог рода као именица коју треба да одреди.

Поређење синтагми какве су оне у (4.1) и (4.2) показује, дакле, да постоје три типа конгруенције: (1) помоћу конгруентних флексијских завршетака (род, број и падеж код придевских речи), (2) помоћу флексијских завршетака који имају друге примарне функције (број и падеж код одредбених и уопште атрибуцки употребљених именица) и (3) помоћу рода деривационог суфикса (род код одредбених именица). Прва два начина представљају, према томе, морфо-синтаксички (флексијско-синтаксички) механизам, а трећи — лексичко-синтаксички, односно деривационо-синтаксички. Са творбеног пак аспекта, овај последњи тип слагања јавља се као рестрикција, или тачније као „принуда” односно обавезност (енгл. *constraint*) на опредељивање за неки наставак из серије одговарајућег рода.

5. Деривациона конгруенција у мушком и женском *фрамајичком* роду

Деривациона конгруенција је најочљивија кад се ради искључиво о односу граматичког рода, тј. кад синтагму образују именице које означавају тзв. неживе појмове (у које, језички посматрано, спадају и биљке), а затим и именице које означавају животињске врсте код којих нема посебног назива за мужјака и за женку, нпр. *йишица*, *риба*, *йуж*, *црв* и сл. Код таквих именица, за разлику од оних које имају и природни род (в. т. 7), нема семантичког разлога да детерминативна именица мора бити истог рода као управна, јер нема потребе да се репродукује природни род. Па ипак, бар кад су у питању управне именице мушког или женског рода, род изведене именице се слаже са родом управне.

Дејство деривационе конгруенције у роду могу да илуструју случајеви употребе великог броја детерминативних именица уз исту управну именицу. Наиме, иако су такве именице често изведене различитим суфиксима, род им је увек усклађен са именицом коју одређују. Оваквих синтагми има највише у вези са називима за неке биљке (пре свега воћке), животиње и предмете. Ми ћемо овде као илустрацију навести само детерминативне именице које се јављају уз именицу *йушка* (без претензија да исцрпимо њихов списак)⁷:

⁷ Индикативно је и да марке пушака које би по изворном облику требало да буду мушког рода добијају суфиксе женског рода: *маузерка*, *манлихерка*/*манлихерица*, *винчестерка*, *флоберка* и сл., док такве марке остају непромењене кад се односе на пиштољ (или револвер), тј. на појам означен именицом мушког рода; уп. *маузер*, *најан*, *коли*, *брауни*, *йарабелум*, *валиер* и сл. (треба ипак додати да обрнуто не важи за називе женског рода за марке пиштоља нпр. остаје *берейша*, *збројовка* и сл., тј. назив женског рода). Индикативна је и форма *карабинка* поред *карабин*.

- (5.1) а. вишететка, трометка, брзометка, репетирка, магацинка, једноцевка, двоцевка, маузерка, манлихерка, винчестерка, мартинка, флоберка, крагујевка, крцалинка, јаничарка, московка, латинка, арнаутка;
 б. преламача, кремењача, иглењача, кокињача, ледењача;
 с. капислара, сачмара, кашикара, кокотара;
 д. сачмарица, дуплица, двогрлица, леденица, крушкарица;
 е. капаклија, кубурлија, седефлија;
 ф. острагуша, карађорђуша;
 г. даницкиња;
 х. иглењарка.

На конгруенцију указују и случајеви када се за исту подврсту употребљавају ономазиолошки различито мотивисани (и творбено различити) класификатори, јер су сви они истог рода као ознака за врсту коју субкласификују⁸; уп.:

- (5.2) а. дрозд *Turdus pilaris*: дрозд *бриновац*, *боровњак*, *бравењак*, *брањуї вењар*, *сррекар*;
 б. дрозд *Turdus musicus*: дрозд *їјевач*, *їојац*, *косовчић*, *цикељ*;
 с. жаба *Bufo vulgaris*: жаба *красїџача*, *їубавица*, *зайухача*, *найухача*, *камењача*;
 д. звезда *їадалица*, *їолеїарка*, *кресница*, *свећница* (= метеор).

Уп. и:

- (5.3) Звезда *Зорњача*, *Вечерњача*, *Даница*.

Један интересантан пример творбене конгруенције представљају синтагме са два синонимна назива различитог рода: *кикоч* и *слингура*, који означавају исту морску рибу рода *Blennius* (в. РСАНУ s. v. *кикоч*). За сваку подврсту ових риба постоји одредбена именица — увек оног рода кога је и управна именица:

(5.4) кикоч:	слингура:
<i>бабарої</i>	<i>бабароїа</i>
<i>балавац</i>	<i>балавица</i>
<i>зебран</i>	<i>зебрица</i>
<i>мркуљ</i>	<i>мркуља</i>
<i>рјекуљаш</i>	<i>рјекуља</i> .

За образовање детерминативних именица употребљено је, дакле, неколико суфикса мушког и неколико женског рода, али увек тако да се род изведенице подударара са родом управне именице. То важи и за

⁸ Оваква разноликост се среће и код класификационих придева, нпр.:

(1) а. ласта *Hiundo urbica*: *белоїрла*, *бела*, *їрадска*, *їрлаїа*, *домаћна*, *кућанска*, *кућна*, *обична*, *шарена* ласта;

б. мак *Paraver somnifer*: *бели*, *вели*, *велики*, *врїни*, *оїијумски*, *їиїоми* мак. Различиту ономазиолошку мотивацију придева и одредбених именица који карактеришу исти појам показују случајеви као што су:

(2) а. грмуша *Sylvia hortensis*: *баиїенска* грмуша : грмуша *смокварица*;

б. грмуша *Sylvia melanoscephala*: *црнорейа* грмуша : грмуша *црноїлавка*;

ц. мак *Paraver rhoeas*: *црвени* или *дивљи* мак : мак *їурчинак*;

д. жаба *Vombinator igneus*: *ваїїрена* или *оїњена* жаба : жаба *уњкавица* или *кукавица*.

називе за исти род риба образоване са деминутивним *кикочић* и *слингурица* у функцији управних именица (в. РСАНУ s. v. *кикочић*):

(5.5) кикочић:	слингурица:
кокошић	кокошица
јењач	јењачица
јјевчић	кукмашица
рујиچار	рујиچارка
црнобрк	јрујуља
црнолавац	црнолавка.

Уп. и синониме:

(5.6) млин *јојочар* : воденица *јојочара*.

Један пример за постојање паралелних назива мушког и женског рода за карактеризацију кохипонима (у овом случају разних врста риба) представља следећи цитат наведен у РСАНУ (s. v. *красијач*):

(5.7) „Краставком” или „крстачем” . . . може се звати свака риба која „се окраста” за вријеме мрешћења.

Творбено паралелне одредбене именице јављају се и кад управне именице нису синоними или кохипоними, нпр.:

- (5.8) а. нож *двос(ј)ечац* : с(ј)екира *двос(ј)ечка*;
б. пиштољ *двоц(ј)евац* : пушка *двоц(иј)евка*;
с. ветар *јланинац* : ружа *јланилка*.

Индикативне су и детерминативне именице исте ономазиолошке мотивације а уобличене различитим суфиксима, јер је и ту репертиција наставака у складу са деривационом конгруенцијом у роду; уп.:

- (5.9) а. камен *љуџак*, *љуџац*, *љуџаш*, *љуџик*, *љуџњак*, *љуџавац*;
шипак *љуџак*, *љуџац*, *љуџаш*, *љуџун*, *љуџунац*;
б. паприка *љуџара*, *љуџача*, *љуџика*;
змија *љуџица*, *љуџача*.

Као пандан овоме може се узети појава да се иста одредбена именица, најчешће квалификативног значења, употребљава за одређивање више специфичних именица⁹. Наиме, употреба оваквих одредбених именица такође је ограничена принципом творбене конгруенције¹⁰; уп. дистрибуцију следећих парова одредбених именица:

- (5.10) а. *јединац*: лук, кукурењ, пасуљ : *јединица*: нада, кошуља, коза;
б. *јвоздењак*: тџп, плуг, котао : *гвоздењача*: вјла;
с. *крилаш*: коњ, соко, орао : *крилајица*: змија, птица, ваш, лађа;
д. *жуџељак*: зубун : *жуџица*: пшевица, наранца, крушка;
е. *кајвац*: мед : *кајавица*: вода, пећина, кућа;
ф. *злокобник*: гавран : *злокобница*: птица, звезда, мисао.

⁹ О томе како се исто ономазиолошко обележје може да употреби за означавање различитих појмова показао је А. Белић (1941: 290—292) на примеру речи *седмак*.

¹⁰ То је појава која је нашла свој одраз у лексикографској пракси; нпр. у Речнику САНУ за поједине именице се констатује да се употребљавају у атрибутој односно придевској служби уз именице женског или уз именице мушког рода.

Навешћемо и именице изведене од придева *злаћан* (и *злаћан*) — већином песничке творевине — које су у Речнику САНУ означене као именице „у придевској служби уз именице женског рода” (у значењу: златна, украшена златом и сл.):

- (5.11) а. *злаћалија* уз: токе, пала, кошуља;
 б. *злаћаница* уз: хаљиница;
 с. *злаћарица* уз: прква;
 д. *злаћеница* уз: коса;
 е. *злаћуља* уз: зора;
 ф. *злаћојка* уз: зора.

Ево и сличних сложеница које су оквалификоване као именице које се јављају у атрибутој служби уз именице мушког односно женског рода:

- (5.12) а. *злаћовриш* уз: ориш;
злаћоклинац уз: мач;
злаћојер уз: паун;
 б. *злаћоковка* уз: игла;
злаћокрилка уз: пчела, пловка, утва, вила.

6. Одступања од деривационе конгруенције у мушком и женском ирамајичком роду

Одступања од правила о деривационој конгруенцији мушког и женског рода има сасвим мало, али ипак има. Такви су следећи примери (из РСАНУ), у којима се уз управну именицу мушког рода употребљава детерминативна именица женског рода (6.1) и обрнуто (6.2)¹¹:

- (6.1) кулик *ћукавица* (поред: кулик *блаћарић*, *слейчић*);¹²
 (6.2) а. грмуша *млиларић* (поред: грмуша *чеврљинка*);
 б. ластавица *јолећух* (поред: ластавица *белавица*, *костелача*, *лейица*, *јолејуша*, итд.);
 с. врана *јачац*, *којач* (поред: врана *јакуша*);
 д. тица *брзоловац*, *злаћаш* птица;¹³
 е. јагода *љоскавац* (поред: јагода *високиња*, *којњача*, *кујјенача*, *месечарка*, *јриземљуша* итд.);
 ф. лопта *криењак* (поред: лопта *кри(е)њача*).

Овакви примери се могу тумачити као стварна одступања, тј. као именице које су створене да се употребе у колокацији са специфичном именицом општијег значења, али за које је суфикс изабран независно од рода именице коју одређују. То би онда значило да деривационо слагање у роду није апсолутно обавезно, и да више представља тенденцију, истина врло изразиту, него праву „принуду”.

Могуће је, међутим, и друго објашњење: да се ради о самостално формираним речима, које се секундарно употребљавају и као атрибутиви

¹¹ У неким случајевима ради се о псеудоизузетцима: за *зденица* се у РСАНУ наводи: „врста чабра”, али се из примера види да се ради о врсти *чабрице*. Или: *кајанкиња* је „врста мача”, али се у ствари односи на реч *јалошина*.

¹² Врста птице мочварнице.

¹³ Мотив у народном везу.

уз суперординирани појам. Нпр., док би се *кр̄и(е)њача* (уп. 6.2ф) могло тумачити као именица са примарном одредбеном функцијом, створена ради детерминативне употребе у колокацији са *ло̄ӣџа*, тј. ради субкласификовања појма који је њена конкретна ономазиолошка база¹⁴, *кр̄ӣењак* би био самостална творевина, створена да се означи одређена класа предмета, а не поткласа лопти, дакле — изведеница са уопштеном ономазиолошком базом („*оно што је од крпа*”, „*й̄редме̄ӣ* (направљен) од крпа” и сл.). И у том случају би постојао семантички однос хипонимије између „*ло̄ӣџе*” (као хиперонима) и „*крпењака*” (као хипонима), али не и деривациони однос, тј. „*лопта*” не би била ономазиолошка база за извођење речи *кр̄ӣењак*. Ипак, семантички однос хипонимије дозвољавао би да се и *кр̄ӣењак* секундарно употреби атрибутивно, тј. као класификатор. Исти би случај могао бити — да наведемо још један пример — и са речима *кӯјусара* и *кӯјушњача* (*кӯјусњача*) односно *кӯјусник*, *кӯјушњак* и *кӯјусарник*. Оне све означавају врсту пите, дакле представљају хипониме и потенцијалне класификаторе, али се прве могу тумачити као примарно детерминативне (са могућношћу секундарне денотативне употребе изван синтагме са именицом *й̄ӣџа*), а друге као примарно денотативне, а тек секундарно — ако се употребе атрибутивно уз *й̄ӣџа* — као детерминативне. Другим речима, на творбеном плану би прве биле створене *везаном* (и конкретизованом) деривацијом, а друге *слободном* (и апстрактном). Оваква тумачења подржавају везе као *й̄ас до̄ја* или *змија й̄ӣџон* (на супрот: *й̄ас й̄ре̄й̄еличар*, *змија шарка*). Наиме, називи *до̄ја* или *й̄ӣџон* постали су независно од „пас” и „змија” иако се ради о подврсти. С друге стране, то не искључује и могућност њихове колокације са суперординираним појмом, односно употребу са функцијом класификационе детерминације (= пас врсте дога, змија врсте питон).

Напомена. — Посебан случај представљају примери:

- (6.3) а. живац *лӯџалица* (поред: живац *лӯџалац*; уп. и: звезда *лӯџалица*);
 б. дуван *љӯџица* (уп. и: стијена *љӯџица*);
 с. ибрик *кар̄јуслија* (уп. и: пушка *седефлија*, пара *й̄уралија*).

Да ли су именице *лӯџалица*, *љӯџица*, *кар̄јуслија* овде мушког или женског рода? За *кар̄јуслија* РСАНУ наводи мушки род. То свакако не произилази из суфикса *-лиј-а* (уп. именице женског рода *бакрачлија*, *кубурлија*, *ојаклија*, *й̄амуклија* и сл.), а ни из природног рода, јер њега код *ибрик* нема, него је условљено граматичким родом управне именице. Зато ови примери не само што не представљају одступања од деривационе конгруенције (род је подударан) него су у ствари потврда за њу.

7. Деривациона конгруенција у роду и *й̄*зв. моција рода

Примери као:

- (7.1) човек *самац* : жена *самица*, син *јединац* : ћерка *јединица* и сл.

¹⁴ Ово не искључује могућност секундарног осамостаљивања, односно денотативне употребе речи *кр̄и(е)њача* ван споја са именицом *ло̄ӣџа*.

(7.2) ован једноіодац : овца једноіоїка¹⁵ и сл.

илуструју деривациону конгруенцију у синтагмама са именицама које имају и природни род и код којих се испољава тзв. моција рода, тј. контрастивно обележевање пола особе односно животиње (о овој појави в. Б. Ђорић 1982 и тамо наведену литературу). Као илустрацију овакве појаве навешћемо и неколико примера (из РСАНУ s. v. *белоња*, *белко*, *белка*) у којима се карактеризација мужјака и женки домаћих животиња по боји (овде: белој) врши помоћу разноликих творбених модела, али је род изведенице увек конгруентан са родом именице којом се назива животиња¹⁶:

- (7.3) а. во: *белоња*, *белава*, *белан*, *белаш*, *белоїа*, *белча*, *беља*, *бјелас*;
б. ован: *белац*, *белко*, *белчан*, *беличко*, *белокан*, *белушко*, *бељушко*, *биљан*, *бјеладин*, *бјеличин*;
с. јарац: *белоња*, *белавац*, *белан*, *беличко*, *белош*, *бељуїан*, *бељушко*, *бјеладан*, *бјеладин*, *бјелобран*.
- (7.4) а. крава: *белка*, *белава*, *белавица*, *белавка*, *белана*, *белујка*, *белуља*, *белуча*, *белуша*, *бјеленка*, *бјелова*;
б. овца: *белка*, *бељка*, *белавица*, *белица*, *белојка*, *белока*, *белуша*, *белушица*, *белчица*, *беља*, *бељкача*, *бељуїа*, *бјеладинка*, *бјеленка*, *бјељеша*;
с. коза: *белка*, *белача*, *белавица*, *беловка*, *белоша*, *белошица*, *белчица*, *беља*, *бјељеша*, *бјелкеша*, *бјелкоша*, *бјелкошица*, *бјелобара*, *бјелокоза*, *бјелореса*, *бјељеша*, *бјељешица*, *бјељоша*, *бјељошица*.

Уосталом, паралелизам између именица мушког и женског рода које означавају „неживе” и „живе” појмове не огледа се само у примени принципа деривационе конгруенције у роду него и у формалним средствима којима се то остварује: за творбу и једних и других именица употребљавају се исте серије суфикса мушког односно женског рода (о односу моционих и других суфикса в. Ђорић 1982: 9—10)¹⁷.

8. Однос ірамаїичкої и іприродної мушкої и женскої рода

Чињеница да деривациона конгруенција у роду обухвата и именице са природним родом и оне без њега и да се у оба случаја користе исти суфикси — показује да између природног и граматичког рода и на творбеном плану постоји тесна веза¹⁸. Илустрацију за то представљају и следеће синтагме из (5.5):

- (8.1) а. кикочић *кокоїић*, кикочић *їјевчић*;
б. слингурица *кокошица*.

¹⁵ Уп. дефиниције у РСАНУ (s. v. *једноіодац* одн. *једноіоїка*): „мужјак домаће или дивље животиње од годину дана”, „женка домаће или дивље животиње од годину дана”.

¹⁶ Именица *беља* је и мушког и женског рода (уп. РСАНУ s. v. *беља*).

¹⁷ Посебна веза између конгруенције у роду и моције рода постоји у случајевима као што је назив за једну украсну биљку: *їоїадија* *лилиїуїанка*, где употреба именице која нормално означава особу одређеног пола (*їоїадија*) и тим аспектом намеће избор женског рода при творби одредбене именице (*лилиїуїанка*).

¹⁸ Изузетак је експресивна деривација (уп. *їлавоња*, *људина*, *људескара*, *їисарица*, односно *девојчић*, *девојчурак*, *бабац*, *бакуї(ан)* и сл.) и творба мушких имена и надимака.

Ту је не само род суфикса него и (природни) род основне именице усклађен са (граматичким) родом управне именице (уп. *кокош*, *йјевац* : *кокош*).

Овде ћемо навести — без детаљније анализе — још неке појаве које указују на идентификовање граматичког и природног мушког односно женског рода. Најупадљивије примере за ово пружају разни случајеви персонификације код којих је избор атрибутске или кореферентне именице условљен придавањем персонификованом појму природног рода који одговара граматичком:

- (8.2) *Фрајлица* Срећка, *јосиа* Акција, *сека* Растеретница, то су *буле* и *кадуње* његова вертхајмског харема... А највеће му је блаженство, кад му која *јосиа* срећка породи *сина* — згодитак... (А. Шеноа).
- (8.3) ... а *косе* нећемо плести у перчи н као израилски јунак Самсон, јер здесна и слијева вребају ножницама на нас *двие Далиле*, *секе* Германија и Мађарија... (А. Шеноа).
- (8.4) ... те се својој домаћој госпи изневјерио као у најновије вријеме *јосјодин* Bund *јосји* Аустрији (А. Шеноа). — Трибусон се враћа старој, склеветаној *јосјођи* причи (Политика). — Узмак старе *јосје* лозе (Политика).
- (8.5) ... да видимо, има ли тој *сјарици* кући још лијека ил је баш на смрт обољела (А. Шеноа). — „Фелиција”, која је са својих шест стотина соба и изванредним луксузом представљала прави бисер Блиског истока, сада је само једна оронула *сјарица*... (Политика). — ... да ћемо храмајућу *сјарицу* 83. [годину] да испратимо на пут без повратка... (Политика).
- (8.6) У својим провокативним исказима *зенитисти*, *рецимо*, пишу овако против *девојчуре* Европе (НИН).
- (8.7) *Деда* Мраз : *Баба* Коризма.

Сличан је случај и са метафоричким употребама назива за особе уз именице које значе нешто неживо или у вези са таквим именицама:

- (8.8) Тама одоздо привлачила ју је као да је *мајка* земља *мами* њоме (М. Лалић). — А што јој не рече да је повратак *мајци* природи наше одређење? (Политика). — ... па зато нијесу могле да добију хранљиве *сокове мајке-маште* (М. Лалић).
- (8.9) ... Куба одлучно одбија ... да место подели са земљом-*сесјром* из латинског света (НИН). — Светским тржиштем информација суверено владају „четири *сесјре*” — велике западне новинске агенције (НИН). — Три састанка између Кола и Штрауса, односно делегација две опозиционе партије-*јосесјрине*, нису успела да изгледе спор... (Политика). — ... уосталом то је, понављамо, и највећи брод који је икада нестао на мору, не рачунајући *јосесјрину* „Берге Истру” (НИН).¹⁹
- (8.10) Истодобно раде и Р. da Cortona..., Rainaldi (S. Maria in Campitelli, цркве-*близанице* на Piazza del Popolo), и F. Boromini... (Енциклопедија ЛЗ).
- (8.11) ... који се није покорио *краљици* њафти (Политика)²⁰.

Примери:

- (8.12) а. Мост би почињао у Булевару војводе Мишића... Овај *лейошан* планерских снова стајао би 2,5 милијарде динара... (Политика).
- б. Копаоник — планина-*лейошница* (Политика). — ... велемајстор Ефим Гелер коментарише партију године... *Лейошницу* коју је Гелер добио против велемајстора Лава Псахиса, међународни жири... оценио је као најлепшу партију... (НИН).

¹⁹ Уп. и:

По званичним тумачењима, енглески колонијализам раздвојио је два „*брајска*” народа, па зато сада две „*сесјринске*” арапске државе чине све да би се једна другој поново што више приближиле (Политика).

²⁰ Такође се за *йешадију* говори да је *краљица* *раша*, за *ајлейику* — да је *краљица* *сјорша* и сл.

показују како творбена опозиција везана за моцију рода може бити релевантна и када се именице које се првенствено односе на особе употребе у вези са „неживим” појмовима. Навешћемо још оваквих примера, и то за именице женског рода:

(8.13) ... како су велике наше могућности извоза информатичких добара и услуга у земље *чланице* покрета несврстаних (Данас). — ... *врши* се снажан атак и на језике *земаља-увозница* (НИН). — ... док су силе *победнице* заузеле Немачком и својим проблемима ... (Д. Ћосић). — ... за глађу угрожену ратну *савезницу* Црну Гору (М. Лалић). — Једна непријатељева чета је избрисана из пописа *јединица-судионица* у операцији „Schwarz” (Данас). — ... жртве сурових *ћуди природе-накривљивце* (М. Ковач). — ... у којој је послје ручка појела своју *љубимицу* крушку (Ј. Козарац). — Паша *одбије* и *руку-помоћницу* жене која се наткљунула над њим (В. Калем). — ... већ је замакао за прва стабла тамне *сјасиљелице* шуме (И. Дончевић). — „Градословар” је књига *кључарка* топонимије градова ... (Данас). — Венера 9 спустила се на планету *имењакињу* 21. октобра прошле године ... (Политика)²¹.

(8.14) Пораз Аустрије у рату с Прусском (1866) ослабио је утицај највеће *победнице* ослобођења балканских хришћана (Енциклопедија Југославије). — ... не би ли тиме стеко вјечну славу пред силном си *победарицом*, прејасном републиком млетачком ... (А. Шеноа). — Сјеверна, т. зв. банска Хрватска, послје турско-млетачких освајања *носилица* хрватских повјестних предаја ... (М. Комбол). — „2010: Друга Одисеја” има већ, дакле, све предумете да наслиједи бестселерску славу своје *преходнице* (Данас). — Дакле, Захар ... схватио је основну лекцију како је историја *учиљелица* живота (и послова) (НИН). — Језу није могла да смири *ракија*, које се у очајању сетио као једине *сјасиљелице* ... (Д. Ћосић). — Она није као тежак терет осећала само суседство Русије, дуже од једног столећа своје *ривалке* на Балкану ... (Историја српског народа). — Италија је ометала консолидацију своје *сусејке* [= Југославије] на источној обали Јадрана (НИН). — ... па онда пијано и лењо та река *гладница* [= З. Морава] рије по хлебу наших *њива* и ... тихо се здружи са *имењакињом* од југа ... (Д. Ћосић).

Треба додати да овакво слагање није увек обавезно, као што показују примери:

(8.15) Зато што ће политички исход свог европског рата одлучити Немачка, и Русија. Свеједно која ће од њих две бити *победник* (Д. Ћосић). — Глад је ипак највернији *савезник* непријатеља (Данас). — По мом рачуну сузе су најбољи *подводачи* (Д. Ненадић). — Толико се *наприка* код нас одомаћила да се наша кухиња без ње не би могла ни замислити. Па ипак *дошљак* је на нашем тлу ... (Политика).

Сем тога, има именица према којима не постоји одговарајући моциони парњак женског рода, нпр.²²:

²¹ Уп. и:

... а *њоме* се *уговорне сјране* обавезују ... Ова формулација се зове позитивна, док се негативна састоји у томе што се *сјране-уговорнице* обавезују ... (Политика).

²² Неки моциони парњак може да буде непогодан због специјалне конотације или других семантичких разлога, нпр. *домаћица* према *домаћин*; уп.:

Према томе, *земља-домаћин* [**домаћица*] ... има јасне моралне и хумане обавезе према тим радницима ... (Данас).

С друге стране, ако се за *државе* (или *земље*) говори *евројска десеторица*, онда ту на избор бројне именице утиче и њена именичност и њена деклинабилност.

- (8.16) ... појачана конкуренција међу великим државама *произвођачима* ... (Политика). — ... за које се залажу партије *оснивачи* организације (Политика). — Кредитор тада добија могућност да уведе своје контролоре у највиталније организме привреде земље *дужника* (Политика).

9. Синтагме са именицама средњег рода

Највећи број синтагми са одредбеним именицама састављен је од именица женског рода, док је синтагми са именицама мушког рода знатно мање. Што се тиче средњег рода, овакви су спојеви сасвим ретки, а јављају се углавном у вези са именицама које означавају (или су бар означавале) децу односно младунчад, нпр.:

- (9.1) *дете јединче, ждребе једнојоче, прасе сисанче, пиле њасорче, куче накфилче.*

Опозиције:

- (9.2) *син јединац : ћерка јединица : дете јединче;*

- (9.3) *једнојодац (за мужјака) : једнојойка (за женку) : једнојоче (за младунче)*

показују да се одредбене именице средњег рода уклапају у систем моције рода (уп. суфикс *-че*), али не ради спецификације пола, него ради спецификације оног узраста у коме се разлика у полу може занемарити²³. Но оно што је битно за тему овог рада јесте то да овде постоји суфикс одговарајућег рода, дакле средство којим се може реализовати деривациона конгруенција.

Што се пак тиче именица средњег рода које означавају „неживе” појмове, оне се изузетно ретко детерминишу одредбеним именицама (и то пре свега у народној поезији), а и тада се углавном употребљавају изведенице мушког или женског рода²⁴; уп.:

- (9.4) а. *гудало јадиковац, буре њвоздењак;*

- б. *руменика, црвеника, рујевина* вино, *копље кошњунца, косњанца, убодица, косњоломка.*

Прибегавање изведеним именицама мушког или женског рода свакако је условљено не само малобројношћу суфикса средњег рода него и специјализованим значењем суфикса *-че* и апстрактним значењем већине

²³ Уп. са овим и могућност употребе суфикса мушког рода, али специфичног значења *-ић* (*једнојочић* и сл.).

²⁴ Тешко је дати неко правило о репартицији изведеница мушког и женског рода уз управне именице средњег рода. Што се тиче везе средњег и природног рода, ту свакако предност имају именице мушког рода као немаркиране; уп.:

(1) Међу два Грбља лежи као убао уточена Жупа, два поља *близанца* [**близанке*] Солиоцко и Мрчево (С. М. Љубиша).

С друге стране, именице које значе децу или младунце свакако могу да се слободно употребе и уз именице мушког и уз именице женског рода, нпр. поред:

(2) Споменик *њасјорче* (Ил. Политика)
могло би да се каже и: *сиајуа њасјорче.*

осталих суфикса. У ствари, једини суфикс који евентуално овде долази у обзир за деривациону конгруенцију јесте суфикс *-ло*²⁵.

10. Имплицитна конгруенција

Ако се погледају поједине изведене именице сродног значења, нпр.:

- (10.1) а. („зуб“): *млечњак, очњак, кућњак, умњак, секућиић, раздирач* и сл.;
б. („кућа“): *брвнара, дашчара, кровинара, њоћлеуша, колиба* и сл.²⁶,

онда се свакако може претпоставити да се принцип деривационе конгруенције у роду не тиче само одредбених именица, које се употребљавају у оквиру експлицитних колокација са специфичном именицом ширег значења, него и именица које се употребљавају самостално, али су семантички тесно повезане са одређеном ономазиолошком базом. На то указују и случајеви где се за исти појам употребљавају дублетна обрадовања, али увек истог рода, и то конгруентног са ономазиолошком базом, нпр.:

- (10.2) („каса“): *верџхајмовача, верџхајмерица, верџхајмерка, верџхајмица, верџхајмовка, верџхајмовица.*

За такве се изведенице може са доста вероватноће сматрати да су имплицитно мотивисане конкретном ономазиолошком базом и да се зато и за њих протеже обавезност слагања у роду. Такве би именице, дакле, биле не само семантички него и *деривациони* хипоними одговарајућих именица општијег значења²⁷.

ОвOME се противрече примери као)

- (10.3) („новчић од два грџа“): *двојрошак, двојрошац : двојрошка;*

- (10.4) („боца од два литра“): *дволиџра, дволиџрењача : дволиџар, дволиџраш, дволиџрењак.*

јер, као што је речено у т. б., све деривације не морају бити везане за конкретизовану ономазиолошку базу, а и ономазиолошких база може бити више од једне (уп. „новчић“ : „пара“).

Да би се могао утврдити обим имплицитне конгруенције и њена улога у избору наставака за творбу, потребно је детаљно проучавање

²⁵ Ми смо нашли само пример:

(1) Он је (право) шило *мојовило*, али *мојовило* није одредбена именица, него је само овде употребљена одредбено (као атрибутив).

²⁶ Уп. и новотворине за делове одеће и обућу (ова тематска група и иначе пружа доста примера за имплицитну конгруенцију):

а. *шушкавац* (мантил);

б. *фармерке, њфрајерице* (панталоне), *левиске, левисице* (фармерке/траперице), *најлонке, хулахойке* (чарапе), *шмићовка* (капа), *балешанке* (џипеле), *џенисице адидаске* (патике).

²⁷ И додавање суфикса другог рода, нпр. *џорџиљер-ка* поред *џорџиљер*, такође спада у круг сродних појава.

разних тематских група речи²⁸, као и степена семантичке конкретизованости суфикса, укључујући ту и афинитет појединих суфикса мушког и женског рода²⁹. Сем тога, поред конкретизације ономазиолошке базе овде може бити у питању и један сродан процес — *универбизација* синтагми (уп. Докулил 1962: 114—117, Анчић-Обрадовић 1969). На пример, разни називи за касу наведени у (10.2) могу се заснивати на синтагми *варѝхајмова каса*. Други такви примери су:

(10.5) а. дописни члан : *дописник*³⁰, драги камен : *драгуљ*, црни пришт : *црнац*, стричков лептир : *стричковац*, француски кључ : *француз*.

б. слонова кост : *слоновача*, реална гимназија : *реалка*, жива ограда : *живица*, кључна кост : *кључњача*, крива линија : *кривуља*, гласне жице : *гласнице*, Поларна звезда : *Поларница*, изведена реч : *изведеница*, нуклеарна централа : *нуклеарка*, шпанска грозница : *шпанолка*.³¹

Пошто и овде постоји конкретна мотивациона именица, природно је очекивати постојање деривационе конгруенције у роду (уп. 10.5). Међутим, остаје да се испита обим оваквог слагања; уп. нпр.:

(10.6) брашнена буба (ж. р.) : *брашнар* (м. р.), мајска буба (ж. р.) : *мајак* (м. р.).³²

11. Закључак

Деривациона конгруенција у роду — реч је пре свега о мушком и женском роду (о средњем в. т. 9) — може се дефинисати као обавезност (принуда, енгл. *constraint*) слагања рода одредбене именице са родом именице са којом одредбена именица образује специјалну колокацију. Формално средство којим се реализује ова конгруенција јесу две комплементарне серије творбених суфикса — једна за извођење именице мушког, а друга женског рода. Деривациона конгруенција у роду се, дакле, пре свега тиче творбе речи, али је релевантна и за синтаксу. То је и разумљиво јер детерминативна именица представља хибридну појаву: категоријално то је именичка реч, али изведена за то

²⁸ Занимљива за овакво испитивање била би и имена географских појмова (река, планина и сл.); уп. с једне стране:

Јадија, (у народној песми, обично уз реч: планина) назив за планину кроз коју је тешко и опасно проћи (РСАНУ s. v. *Јадија*), а с друге стране:

Речица „*Скаковица*” или „*Скакач*” извире из ледничког језера у Проклетијама... (Политика).

²⁹ Некада се као фактор избора конкретног суфикса јавља римовање; нпр.: *кланац јадиковац*, *драча задјевача*, *обрвице јаравице* и сл. Уп. и:

За ту фину, страсну, сентименталну, фриволну и доброћудну музику одабрала је *сукњицу докољеницу*, црвену, црвену! (А. Г. Матош).

³⁰ Уп. и:

На средини терена имали смо двојицу добрих играча — *дефанзивца* Срећка Катанџа и *офензивног иђрача* Сафета Сушића (Политика).

³¹ Уп. и колоквијализме и арготизме: *најлонка* (најлон чарапа), *хулахойке* (хулахоп чарапе), *лонѝлејка* (лонгплеј плоча), *ѝунѝсрамица* („тунгсрам” сијалица), *жвака* (жвакаћа гума), *миница* (мини сукња) и сл. (уп. и фн. 26).

³² Овоме треба додати и поједина више или мање експресивна образовања у аргоу, нпр.: *бувљак* (бувља пијаца), *минић* (мини сукња) и сл. (уп. и фн. 18).

да синтагматски (као једна врста атрибутива) одреди специфичну управну именицу, чије значење у исто време представља ономазиолошку базу за творбено значење одредбене именице.

Деривациона конгруенција у роду не тиче се само детерминативних изведеница него и других типова изведених именица, посебно оних које су засноване на појави семантичке универбизације. Међутим, природа и обим деривационе конгруенције као фактора при извођењу именица тек треба да се утврди (в. т. 10). С друге стране, конгруенција у роду између синтагматски или кореферентно повезаних именица од значаја је и за поједина, околионална или системска, померања и ширења значења, заснована пре свега на персонификацији и метафори (в. т. 8).

На крају треба још додати да су синтагме са одредбеним именицама и иначе врло занимљиве конструкције, које пружају материјал за утврђивање односа између именичке и придевске детерминације (уп. пр. 3.2), као и за проучавање конкуренције, комплементарности и афинитета творбених суфикса (уп. пр. 5.1, 5.9, 7.3, 7.4 и др.), а и конкуренције ономазиолошких мотивација (уп. пр. 5.2, фн. 8 и др.).

НАВЕДЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Анчић-Обрадовић М. 1969: Ančić-Obradović M., *Izvedene imenice i uključivanje značenja ili semantička kondenzacija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu V (za 1968/69), 241–254.
- Белић А. 1941: *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд.
- Докулил М. 1962: Dokulil M., *Tvoření slov v češtině I: Teorie odvozování slov*, Praha.
- Зима Л. 1880: Zima L., *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*, Zagreb.
- Зима Л. 1887: Zima L., *Njekoje većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb.
- Лајонс Џ. 1977: Lyons J., *Semantics I*, Cambridge etc., Cambridge University Press.
- Маретић Т. 1931²: Maretić T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Мршевић-Радовић Џ. 1976: *Атрибутиви у српскохрватском језику*, Књижевност и језик XXIII/3, 223–229.
- Р(ечник) САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.
- Стевановић М. 1959: *Савремени српскохрватски језик II: Синтакса*, Београд.
- Ђорић Б. 1982: *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд.

Dr Ljubomir Popović

GENDER AGREEMENT IN THE DERIVATION OF QUALIFYING NOUNS

S u m m a r y

In Serbo-Croatian the nouns used primarily to qualify other nouns are formed by suffixes chosen from one of the two more or less complementary series of suffixes — one of masculine and the other of feminine gender (cf. *temeljac* in *kamen temeljac* „cornerstone”: *selica* in *ptica selica* „migratory bird”). The aim of this paper is to show that the choice of one or the other series is not arbitrary but that it is regulated by the following constraint: the qualifying noun should agree in gender with the specific noun it qualifies.

HANS KRISTIAN MIKKELSEN (Aarhus)

О НЕКИМ ПРОБЛЕМАТИЧНИМ СЛУЧАЈЕВИМА КОНГРУЕНЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(„Паукал” у српскохрватском језику)

I

Као једини од словенских језика, словеначки и лужичкосрпски задржали су прасловенско разликовање трију граматичких бројева: сингулара, дуала и плурала. Изван ових језика изгубио се дуал на тај начин што су се стари облици дуала почели тумачити као плурал. А. Белић датира губљење осећања за дуал у српскохрватском језику око 1350. год.¹ Облици као *очи*, *уши*, *йлећи* и *йрси* данас се схватају као плурални, што произлази не само из конгруенције ових речи с атрибутима и предикатима, него и из чињенице, да се појам броја „2” уопште не може везивати са овим облицима. Ако се хоће изразити „два комада” очију, учију, плећа или прса, треба прибегнути сасвим друкчијем облику него старом дуалу. О овом другом облику биће говор у овом чланку. Још једном ћу нагласити да се овде ради о томе, како ћемо у синхронијској, а не дијахронијској, перспективи разумети синтагме као *два ірада*, *два брда* и *две ідре*. У историјској перспективи, мислим, нема сумње да су облици *ірада* и *брда* у вези са бројем *два* остаци дуалних облика за номинатив, акузатив и вокатив мушких основа на -о, док је облик *ідре* у вези са бројем *две* стари плурал основа на -ја. Наставак -е, дакле, јесте рефлекс назалног вокала њ.

Овде нам је, дакле, задатак констатовати с којим се обликом именице повезује број *два*, односно *две*.

II

У мушком и средњем роду именица стоји у облику који је или идентичан или само хомониман са генитивом сингулара. У примеру *два брда* краткосилазни акценат искључује тумачење именице као ном./ак./

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II св. I: *Речи са деklinацијом*, (предавања), Београд 1965, с. 55.

вокатива плурала који гласи *бр̑да* и има краткоузлазни акценат, а такође као генитива плурала: *бр̑д̑* са дугоузлазним акценатом на „р”.

У женском роду искључује се тумачење облика *идре* као генитива сингулара. Именички облик после *двѐ* разликује се, наиме, од генитива сингулара, прво, квалитетом акцента (силазни уместо узлазног) и, друго, одсуством постоницке дужине. Облик *идре* на овај начин може бити идентичан, односно само хомониман, једино са ном./ак./вокативом плурала. Дакле: ако полазимо искључиво из облика именица *ирада*, *бр̑да* и *идре* неће бити потребно напустити подручје опште признатих граматичких бројева: сингулара и плурала. Но, како изгледа ако проширимо именске синтагме са придевом или придевски склађеном речју, нпр. показном заменицом? Друкчије речено: да ли ћемо добити исто тумачење о генитиву сингулара, односно ном./ак./вокативу плурала, када посматрамо именску синтагму, у којој се атрибути надређеног члана морају конгруирати у роду, броју и падежу? Одговор је НЕ, и одмах ћу покушати то да докажем.

Прво ћу показати да облик *ирада* у синтагми *дв̑а ирада* и *бр̑да* у синтагми *дв̑а бр̑да* не могу бити у генитиву сингулара. Споменућу два аргумента која иду у прилог оваквог схватања.

Узмимо један придев, нпр. *лѐй*, па поставимо га у наше синтагме: *дв̑а ирада* и *дв̑а бр̑да*. Онда ћемо добити следеће: *дв̑а лѐй̑а ирада* и *дв̑а лѐй̑а бр̑да* у неодређеном виду, и *дв̑а лѐй̑̑а ирада* и *дв̑а лѐй̑̑а бр̑да* у одређеном виду. Ако је придевски облик са наставком -а генитив сингулара, онда може бити говора само о његовом краћем, тј. неодређеном, облику, пошто дужи облик овде има наставак -ог(а). Али облик *лѐй̑̑а* може бити само дужи облик, односно одређени вид. То произлази из силазног акцента и постоницке дужине.

Други аргуменат у прилог мишљењу да облици *ирада* и *бр̑да* у вези са бројем *дв̑а* не могу бити генитиви сингулара јесте следећи: неки придеви јављају се само у једном придевском виду, или боље: само у дужем или у краћем облику. Нпр., придев *ср̑иски̑* и показна заменица *дв̑ај* имају само дужи облик, што значи да генитив сингулара мушког и средњег рода може гласити једино *ср̑иско̑(а)* и *дво̑(а)*. У вези са синтагмама *дв̑а ирада* и *дв̑а бр̑да* имамо, међутим,

дв̑̑а дв̑а ср̑иска ирада и

дв̑̑а дв̑а ср̑иск̑а бр̑да.

Када знамо да придев позајмљује своје граматичке категорије од именице, онда можемо закључити да ни облици *ирада* и *бр̑да* не могу бити у генитиву сингулара. Због тога треба увести један трећи граматички број који није ни сингулар ни плурал. Да ли треба говорити о овом трећем броју и у вези са именицама женског рода, тј. у примеру типа *двѐ идре*?

Можемо уметнути било који придев у синтагму *двѐ идре* — увек ћемо добити облик који тачно одговара ном./ак./вокативу плурала: *двѐ лѐй̑е идре* и *двѐ лѐй̑̑е идре* те *двѐ двѐ ср̑иск̑е идре*. Међутим, постоји један слу-

чај, из којег можда произлази да *īðre*, синхронијски посматрано, не може бити у плуралу. Плурални облик именице искључује, наиме, употребу основног броја *dvâ/dvě*. До овог закључка долазимо када видимо како се броје именице које немају облика сингулара, тј. такозвана *pluralia tantum*. Није могуће, рецимо, **dvê iãhe* него само *dvðje iãhã*. Када се једна реч, која има карактеристику *plurale tantum*, повезује са бројним изразом то ће увек бити са збирним бројем. Облик *īðre* у *dvê iðre* према томе не може бити плурал.

Укратко ћемо резимирати: када именица, која није *plurale tantum*, ступа у везу са бројем *dvâ/dvě*, онда добија један облик који, што се тиче мушког и средњег рода, одговара генитиву сингулара, и, што се тиче женског рода, одговара облику ном./ак./вокатива плурала. Међутим, облици су само хомонимни, тј. немају исти садржај. За мушки и средњи род то ће бити јасно кад се узме у обзир облик придева у проширеној именској синтагми. На овај начин, наиме, појављује се облик који не може бити генитив сингулара. Што се тиче именица женског рода употреба основног броја уместо збирног можда показује да облик именице не може бити плурални.

III

Трећи граматички број употребљава се у вези са количинама које су веће од један и мање од пет. Експлицирање количине је обавезно² и изражава се бројним *придевима* *dvâ* (м/с) — *dvê* (ж), *ðba* (м/с) — *ðbe* (ж), *īrī* (м/с/ж), *čëiri* (м/с/ж) и *нëколика* (м/с) — *нëколике* (ж). Придев *нëколика/нëколике* означава баш неодређену количину већу од један и мању од пет. Дакле, 2, 3, 4 итд. не управљају обликом именице, него, обрнуто, именица као једини надређени члан захтева конгруенцију у свим граматичким категоријама својих атрибута. Слично семантичком обиму трећег граматичког броја можемо прихватити термин „*паукал*“, који је разматрао Едвард Станкјевич³ посебно у вези са источнословенским језицима. На овај начин постаје јасно да се стари дуал у извесном смислу није изгубио у српскохрватском језику, него чак проширио свој „акциони радијус“ тако да сада обухвата читаво подручје између 1 и 5. Назив „паукал“ је бољи од назива „дуал“, прво, зато што је његов семантички обим друкчији од обима дуала, и, друго, зато што његови облици — као што је већ споменуто — дијахронијски посматрано, нису искључиво остаци старог дуала.

² Именица се никад не појављује сама, тј. без бројне одредбе, у овом трећем броју. Маретићев пример из Вукових „пјесама“ чини изузетак који је могућ само захваљујући лабавијим захтевима поезије о граматичкој исправности. Пример гласи: *Чујейте ли, моја мила сѣрица* (Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963; с. 510) и према Маретићу излази из контекста да је говор о два стрица. У свакодневном говору би се рекло или *оба моја мила сѣрица* или, у плуралу, *моји мили сѣричеви*.

³ Edward Stankiewicz, The Counted Plurals of the East Slavic Languages, „*International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*“, XXIV, 1981. (Slavica, Columbus, Ohio).

У генитиву, дативу, инструменталу и локативу паукални облици именице су потпуно хомонимни са облицима плурала. У парадигми речи типа *гòра* сви су облици паукала и плурала хомонимни:

	<i>Сингулар</i>	<i>Паукал</i>	<i>Плурал</i>
Н	гòд	гòда	гòдови
Г	гòда	гòдòвā	гòдòвā
Д	гòду	гòдòвима	гòдòвима
А	гòд	гòда	гòдове
В	гòде	гòда	гòдови
И	гòдом	гòдòвима	гòдòвима
Л	гòду	гòдòвима	гòдòвима
Н	бòдо	бòда	бòда
Г	бòда	бòдā	бòдā
Д	бòду	бòдима	бòдима
А	бòдо	бòда	бòда
В	бòдо	бòда	бòда
И	бòдом	бòдима	бòдима
Л	бòду	бòдима	бòдима
Н	гòра	гòре	гòре
Г	гòрē	гòрā	гòрā
Д	гòри	гòрама	гòрама
А	гòру	гòре	гòре
В	гòрò	гòре	гòре
И	гòрòм	гòрама	гòрама
Л	гòри	гòрама	гòрама

Придевски бројеви *двā двē*, *òба/òбе*, *т̄рӣ* и *чѣтирӣ* водили су даље старосрпске дуалне наставке, па су чували посебну деклинацију са општим облицима за генитив и локатив, нпр. *т̄рӣју*, и за датив и инструментал, нпр. *т̄рӣма*. Уместо генитива, датива, инструментала и локатива све више се ипак употребљава „окамењени акузатив” паукала, нпр.

У ус̄иима двā или т̄рӣ свједòка ос̄иаће свака ријеч
уместо

У ус̄иима двāју или т̄рӣју свједòкā ос̄иаће свака ријеч.

Што се тиче придева *нѣколика/нѣколике* у одговарајућим околностима се примењује окамењени акузатив — или се придев замењује са непроменљивом речју *нѣколико*.

IV

Циљ досадашњег излагања је био да се покаже да у српскохрватском језику постоји један трећи граматички број, паукал, који није ни сингулар ни плурал. Овде сам настојао приказати паукал тамо где је *обавезан*, тј. у одређеним атрибутским синтагмама. Осврнућу се укратко на употребу паукала тамо где конкурише са плуралом и евентуално са сингуларом; дакле тамо где је паукал само *једна од њос̄иојећих мо̄ућнос̄ӣи*. Пре свега се овде ради о функцији предиката. Истина, паукал финитних

облика глагола увек ће се поклапати, тј. бити хомониман, са плуралом, али у сложеним, именским предикатима, у којим је именски део једна променљива реч, нпр. један придев, пасивни партицип или партицип на -л, паукал мушког рода има облик који се разликује како од сингулара тако и од плурала. Споменућу она три типа субјекта, која се вежу са паукалом мушког рода.

Први тип: субјекат се састоји од именице мушког рода у паукалу, нпр. *два војника*. Сложени именски предикат у вези са синтагмом ове врсте може стајати у паукалу или у плуралу:

*два војника су сћала или
два војника су сћали.*

Други тип: субјекат се састоји од, прво, бројне именице на -ица, нпр. *педесетица, десеторица*, па чак *деведесет деветорица*. Ове именице означавају одређени број одраслих мушкараца. Друга могућност је количинска именица на -ина: *већина, мањина, множина и неколицина*, које означавају неодређене количине лица. Ове именице на -ица и -ина које обележавају *релативно ограничене количине*, које се не налазе обавезно између један и пет, могу се везати са сва три граматичка броја у предикату:

*педесетица је корачала⁴,
педесетица су корачала и
педесетица су корачали*

па

*већина браћана је осћала без своја дома,
већина браћана је осћало без своја дома,
већина браћана су осћала без своја дома и
већина браћана су осћали без своја дома.*

Трећи тип: субјекат се састоји од првобитно збирних именица на -(j)a и -ад. Употреба паукала овде се можда објашњава тиме што дате именице обично указују на ограничене количине. У вези са именицама на -(j)a, нпр. *деца и браћа*, постоји могућност конгруенције у паукалу или у плуралу: *браћа су поделила имање и браћа су поделили имање*. Предикатска конгруенција у сингулару женског рода у вези са овим именицама не може се сматрати варијантом паукала и плурала, јер у овом случају дате именице имају више збирну него плуралну функцију, нпр. *дубровачка власиела је волела књију*.

У вези са именицама на -ад могућа је конгруенција у сингулару и у паукалу:

чељад је улазила у кућу или чељад су улазила у кућу.

Укратко ћу споменути и референцијалну, анафоричку конгруенцију. Када заменица, нпр. *он* или *који*, указује на један од малопре споменута три типа субјекта, онда постоји могућност да узме облик паукала, нпр.

два војника која су сћала или деца која су се ићрала.

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1979³, с. 138: „Ми смо, истина, наишли на пример слагања по облику и глаголског дела предиката: *Весела педесетица, с њазним ранцима и с њушкама на рамену бодро је корачала* низ неки пропланак (И. Дончевић, *Безимени*, 110). Али су то свакако усамљени случајеви.”

Посматрано са становишта семантике употреба паукала у предикатској и анафоријској конгруенцији врло је занимљива, пошто овде постоји могућност варијације са плуралом и, евентуално, сингуларом. Посебно је занимљива дистрибуција паукала и плурала. Питања су ова:

- 1) да ли се може указати на значењску разлику између паукала и плурала, нпр. у *два војника су сџала* према *два војника су сџали*?
- 2) — и, ако има разлике, у чему се она састоји?

У прилог мишљењу да стварно има значењска разлика у избору између плурала и паукала може се указати на чињеницу да се паукал и плурал понекад комбинирају, нпр. кад један субјекат има два предиката: *два војника су сџала њред нас и њомоџи нам* и, што је још занимљивије: паукал у таквим случајевима увек претходи плуралу. Није дакле дозвољено рећи: **два војника су сџали њред нас и њомоџа нам*.

Шта се крије у овом разликовању блиске и далеке позиције? Да ли можда то што се свест о количини замењује са свешћу о супстанцији? У сваком случају било би чудно да су паукал и плурал потпуне варијанте. Таква расипност није својствена језику⁵.

⁵ Током дискусије, коју је изазвао мој реферат, појавила се једна врло важна примедба: „зар није увођење додатног граматичког броја само производ лингвистичког рога изобиља?“

Ја мислим да није. По моме мишљењу, граматички опис чак досега увођењем паукала, јер се онда нека спорна питања српскохрватске граматике решавају на најједноставнији начин:

1) У случају атрибушке конгруенције придева (или придевске речи) не треба дати посебна правила о изузецима (као нпр. у „Функционалној граматици српскохрватског језика“ И. Стевовића (Београд, 1960): „Особитост је бројне конструкције 2—4 + *јениив једине* и у томе што се атрибут увек јавља у именичкој њформи (генитив) ПА И ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ КОЈЕ, ЗНАМО, НЕМАЈУ ИМЕНИЧКЕ ПРОМЕНЕ [моја велика слова, ХКМ]: са два *своја* коња, од два *наша* друџа, у три *ваша* града и сл.“

2) У вези са одређивањем граматичких веза између бројног израза, већег од 1. и мањег од 5, више не треба издвојити ове синтагме из других атрибушких синтагма. Обично се каже да именица у синтагми као ДВА ГРАДА управља граматичким родом бројног израза, док бројни израз управља падежом именице. Ако се прихвата паукал, онда се ове синтагме постављају на исти ниво као и све остале атрибушке синтагме, им је именица једина надређена реч. Она управља и родом и падежом.

3) Предикати, као нпр. „су стала“ у вези са субјектом типа „два војника“, „петорица/већина“ и „браћа/чељад“ сада досегају *ошџо* тумачење. Не треба више говорити о „остацима старог дуала“, „истовременом слагању по облику и по значењу“, „плуралу средњег рода у вези са неутрализацијом рода субјекта“ и тако даље.

Дакле: ослажњавање категорије граматичког броја, које настаје увођењем паукала, обилно се надокнађује упрошћавањем описа низа других појава.

Hans Kristian Mikkelsen

ON SOME PROBLEMATIC CASES OF CONGRUENCE IN SERBOCROATIAN
(„PAUCAL” IN SERBOCROATIAN)

S u m m a r y

The autor discusses the grammatical interpretation of substantives in connexion with numeral between 1 and 5. He calls attention to some facts resisting interpretation in terms of the traditionally recognized two members of the grammatical category of number: the singular and the plural. It is concluded that the grammatical number of the forms ГРАДА, БРДА and ГОРЕ in connection with a numeral between 1 and 5 is best explained as the PAUCAL.

While the paucal is *compulsory* in *attributive* sintagms of the just mentioned type it is only one of the possibilities in *predicative* and *referential* (anaphorical) congruence, when it relates to one of the following three types of subject, resp. antecedent:

- 1) a subject (antecedent) in the paucal,
- 2) a subject (antecedent), represented by a substantive on -ИЦА or -ИНА and
- 3) a subject (antecedent), represented by old collectives on -(J)A and -АД.

Finally, the autor underlines the necessity of clarifying the exact distribution in the mentioned cases of paucal, singular and plural.

Др ЈОСИП ВОНЧИНА (Загреб)

МОРФОЛОШКА АДАПТАЦИЈА СТРАНИХ ИМЕНИЦА У ЈЕЗИКУ РЕНЕСАНСНИХ ХРВАТСКИХ ПИСАЦА

1

Ренесансно раздобље хрватске књижевности донијело је важан пријелом у вишестољетноме развоју књижевног језика. Извирући из књижевног средњовјековља (обиљеженога језичном нормом хрватске редакције староцрквенословенскога), ренесанса је од њега учинила и знатан отклон, изразитије се ослањајући на говорни језик. Тај се пак у јужној Хрватској дијелио у више дијалеката (сплитски, хварски, задарски, дубровачки, итд.), који су од почетка 15. ст. изложени новом валу романскога лингвистичког утјецаја (што је наступио с успостављањем млетачке окупације на источној јадранској обали). Настојећи разлучити што је у мјесним говорима исконско, а што пак (особито у лексику) наталожено новим, млетачким лингвистичким утјецајем, ренесансни су се хрватски писци већином определијели за језични пуризам,¹ који је много јачи био у репрезентативним књижевним врстама (у љубавној поезији, пасторали и сл.) него у дјелима што су осликавала свакодневни живот (нпр. у комедијама).

Док су језику ренесансне хрватске књижевности темељ ипак чинили мјесни говори, тадашњим су се писцима поједини језични подаци нудили из властите писане баштине те из туђих језика. Језиком даваоцем могао је за њих бити који страни (латински, талијански и др.), али и црквенославенски.

Наша историјска граматика одувijek се особито занимала гласовима и облицима, а у морфологији темељито су се обрађивале велике теме (нпр. нестајање дуала, поједностављивање деклинације именица, итд.). Адаптацији страних ријечи није се поклањала посебна пажња. Ако се о том проблему и писало, рјешавао се он или у објаснидбеним рјечницима уз поједина издања (и то тако да се преузетој туђици наводило

¹ Усп.: Robert Auty, *The Role of Purism in the Development of the Slavonic Literary Languages*, Slavonic and East European Review LI, Number 124, London, July 1973, str. 335–343; Mirko Deanović, *Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili?*, Hrvatsko kolo XVII, Zagreb 1936, стр. 62–77.

значење и страни узор), или се пак — у појединим расправама — у обзир узимала тек фонолошка адаптација (па и то врло несистематично), а морфолошка се готово и није разматрала. У расправи *Језик Марина Држића*, на примјер, Милан Решетар пише: „Група *sh* налази се још у *Шћавуша* (Славенка) К 295, а можда и у *шћави* (робови) К 301, а то би било према млетачкоме изговору талијанске групе *sch*“.² Стање у Држићеву опусу показује да би занимљиво било размотрити преузимање талијанскога *s* и у другим почетним скупинама; усп. нпр.: „*шкѡиулица* — кутијица (тал. *scatola*)“; 2. „*шкѡљ*, -ѡља — оток, оточић, гребен у мору (тал. *scoglio*)“; 3. „*шѡѡлмѡѡѡ* — ударац говедском жилим по длану, једна од казни у старој школи (тал. *spalmata*)“; 4. „*шѡѡмак*, штѡмка — желудац (тал. *stomaco*)“, па и изван скупова: „*шѡѡѡн*, -ѡна — вихор, морска вијавица (млет. *sion*)“.³

Може се поставити питање: Је ли при адаптацији туђица у дијакронији било и других појава које би ваљало темељито испитати?

О томе на почетку разматрања тек један примјер. Латинска именица средњег рода *miraculum* у савремени је књижевни језик преузета као именица мушкога рода *миракул*, а потврде се таквој морфолошкој адаптацији налазе већ у глагољској *Лејенди о св. Мавру* из 15. стољећа:

Хоћу вам правити *миракул* от блаженога Мавра мученика Божја.⁴

Око средине 16. ст., тј. при сусрету древнога и новог језичног стања, М. Држић у прологу својој најпознатијој комедији пише:

Жене, пара ли вам ово мало *миракуло* Рим из Дубровника гледат? (МД 196)⁵

Занима нас: прво, по којем је начелу именица ср. р. *miraculum* уврштена у мушки род; друго, зашто Држић одступа од тог начела.

Усредоточујући се на једно раздобље хрватске књижевности (на ренесансно: од краја 15. до средине 16. стољећа) те круг занимања омеђујући на морфологију (и то на род, па и потање: у именица), упозоравам да језик ренесансних хрватских писаца не познајемо ни из каква оновременог систематског описа, него из грађе што је пружају поједини књижевни опуси. А ту нам се (особито кад је ријеч о морфолошким

² Milan Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU, књ. 248, Zagreb 1933, стр. 151.

³ Примјери су из књиге: Marin Držić, *Djela*, priredio Frano Čale, Biblioteka Temelji, knjiga treća, SNL, Zagreb 1979, рјечник, стр. 933–934, s. v.

⁴ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti (= ПСХК), knj. 1, priredio Vjekoslav Štefanić i suradnici Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, МН — Zora, Zagreb 1969. (Даље кратицом: ПСХК 1), стр. 266.

⁵ Цитирајући текстове ренесансних писаца, служио сам се едицијом ПСХК (издање МХ и Зоре), а поједине ми кратице значе: ШМ = Шишко Менчетић (*Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, knj. 5, priredio Rafo Bogišić, Zagreb 1968); ММ = Марко Марулић (*Marko Marulić, Judita, Suzana, pjesme*, knj. 4, priredio Ivan Slamnig, Zagreb 1970); ПЗ = Петар Зоранић (*Petar Zoranić — Juraj Baraković, Planine — Vila Slovinka*, knj. 8, priredio Franjo Švelec, Zagreb 1964); ХЛ = Ханибал Луцић (*Hanibal Lucić — Petar Hektorović, Skladanja izvarskih pisan razlikih — Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, knj. 7, priredio Marin Franičević, Zagreb 1968); ПХ = Петар Хекторовић (в. ХЛ).

особинама) могу јавити озбиљне празнине које не допуштају са сигурношћу проговорити о појединим питањима. Према примјерима из Зоранићевих *Планина*:

1. јер ми је усрид кост ужган *йлами* љубвен (ПЗ 61)
2. и толећ усрид кост ки ми је ужган *йлам* (ПЗ 64)
3. посвећен и блажен / буд љубвени *йламен* (ПЗ 81)

сознајемо како се у номинативу јд. исте именице јавља триплета: *йлами* || *йлам* || *йламен*. Очигледно је да се *йлами* (стсл. *plamy*) може у Зоранићеву језику означити као морфолошки старославенизам, који је пак из пишчева морфолошког састава потпуно изолиран јер се у његову језику не могу потврдити падежни облици старих *н*-основа мушкога рода (Г *йламен-е*, Д *йламен-и* . . .), него евентуално: Г *йлам-а* || *йламен-а*, Д *йлам-у* || *йламен-у* . . .

Због исте оскудице података не можемо у свим случајевима поуздано одредити род именице. На примјер, за значење 'оцат' у Марулићеву се опусу налази ова једина потврда:

трстју ударећи, круну побијаје,
на крижу висећи гди мраше од жаје;
жуч с *осиом* ти даје, скончано је упијеш,
копјем пробадаје, гди душу пушћујеш (ММ 150, ст. 5–8)

У једном издању та је именица у рјечнику овако објашњена: „*осио*, оцат” (ПСХК 4, стр. 231). Питање је, дакако, је ли (на супрот старој адаптацији лат. *acetum* < стсл. *osъtzь*) Марулић доиста пошао својим путем, творећи именицу средњега рода *осио*. Или је пак ријеч о дијалекатскоме, чакавштину својственом поједностављењу консонантске скупине *циј* < *сиј* (што би допуштало N *оцаиј*, Г *осија* . . .)?

Иако, дакле, често суочени с оскудицом поузданих информација, ипак се усуђујемо бар на темељу расположива материјала проговорити о проблему рода именица у дјелима хрватских писаца прије више од четири стољећа.

У оквиру морфолошке адаптације туђица било би вриједно размотрити како су ренесансни хрватски писци прихваћали било коју врсту ријечи. Млетачко *arežitar* нпр. Марин Држић преузима као *арециџаџи* и *арециџаваџи*. Ако је пак ријеч о роду, већина се врста ријечи лако прилагођивала: „Увезли су њеке младе ки нијесу прије нигда *арециџавали* . . .” — каже се у прологу комедије *Скуј* (МД 140).

2

Језик средњовјековне хрватске књижевности био је из црквено-славенскога наслиједио неке стране именице што су у домаћи граматички састав биле укључене према *и*-основама женскога рода или према *о*-основама средњега рода (нпр.: *иџал* [грч.], Г *иџал-и* 'чаша'; *мур-о* [грч.], Г *мур-а* 'помаст').⁶ Но до у нашу ренесансу морфолошки се су-

⁶ ПСХК 1, стр. 522 и 510, s. v.

став именица поједноставнио: у њему су се сачувала четири деклинацијска узорка (по један за мушки и за средњи род: 1. N -ø, G -a, 2. N -o/-e, G -a, те два за женски род: 3. N -a, G -e, 4. N -ø, G -u). Ипак, за морфолошку адаптацију страних именица непродуктивнима су постали узорци 2. и 4, а те су се именице сврставале у узорке 1. и 3. О томе нам могу добро посвједочити глагољске *Констиџуције фрањеваца III реда* из године 1492. Одломак што га доноси ПСХК 1 обилује страним (из латинскога и талијанскога посуђеним) ријечима, претежно именицама. Сврстамо ли их, закључујемо да се оне адаптирају према два деклинацијска узорка: као именице мушкога рода (узорак 1: N -ø, G -a) или као именице женскога рода (узорак 3: N -a, G -e). У узорак 3. припале су све именице које у језику даваоцу (латинскоме или талијанскоме) у N јд. завршавају на -a: *ѿровенџија* 'провинција, редодржава' (< лат. *provincia*), *дешиџлина* 'покура, бичевање' (< лат.-тал. *disciplina*), *суѿербија* 'охолост, понос' (< лат. *superbia*), па и именица ж. р. која значи мушку особу: *аѿошџаџа* 'отпадник' (< лат. *apostata*).⁷ У узорак 1. сврстале су се, напротив, све остале стране (латинске и талијанске) именице, и то које су у једном од језика давалаца (у латинскоме) припадале трима родовима, али се по формалним карактеристикама у полазном облику (у N јд.) могле свести на узорак N -ø, G -a. То су, по реду:

а) латинске именице мушкога рода на -us, -ius, -ø (*вардиџан* 'гвардиџан, главар самостана' < *guardianus*; *новиџиј* 'новак, редовнички приправник' < *povitius*; *минисџар* 'редовнички старјешина' < *minister*);

б) латинске именице средњега рода на -um, -ium: *каџџџул* 'сједница или скуп редовничких поглавара' < *capitulum*; *скандал* 'саблазан' < *scandalum*; *офиџиј* 'служба; обавезне свагдање молитве клера' < *officium*;

с) латинске именице женскога рода с N -io, G -ionis (при чему је дјеловало млетачко -ion): *кусџаџион* 'конституција, установа' < *constitutio*;⁸

д) талијанске именице мушкога рода на -o или -e: *шкољ* 'оток' < *scoglio*; *каџуч* 'кукуљица' < *sarrucio*; *ѿржун* 'затвор' < *prigione*; *комун* 'заједница' < *comune*.

То је пак значило да се — након почетка новог талијанскога (млетачкога) лингвистичког утјецаја на наше приобалне говоре у току 15. стољећа — морфолошка адаптација новопосуђених романских именица у писаном језику вршила само према природним родовима (мушки — женски), а не према граматичкима. Сачувана грађа показује да је у живим говорима нашега приобаља било нешто другачије, тј. да су се туђе именице — према својим формалним карактеристикама — адаптирале улазећи у који од три граматичка рода (мушки — средњи — женски).

⁷ У контексту: „Ки би бил *аѿошџаџа* и *ѿриџал* би на покуру...” (ПСХК 1, стр. 107). — Именицу *ѿала* 'прекршај' (< тал. *fallo*) ваља приписати пучкој етимологији која ју је довела у везу с домаћим *хвала*.

⁸ Рјечник у ПСХК 1 (стр. 508, s. v.) претпоставља, додуше, да је лексем *кусџаџион* преузет као именица женскога рода; но на темељу текста „Ово јесу *кусџаџиони* братје покорних третога реда блаженога Франчиска...” (ПСХК 1, стр. 105) то би се тешко доказало. Наиме, у ПСХК 1 има иначе више потврда како се именице на -io, -ionis преузимају у мушки род; усп. s. v. *кусџион*, стр. 508.

Већ сам прије упозорио да су за хрватске ренесансе изречена два начелна суда о два могућа различита језична избора у оновременим књижевним дјелима.⁹ Тада ми је било важно установити како се петраркистичко-пасторални комплекс ренесансне хрватске књижевности опћенито поводио за нашом средњовјековном литерарном производњом, па се и нисам трудио конкретном језичном грађом показати које су разлике међу језичном концепцијом Петра Зоранића и Марина Држића. Грађа за садашњи реферат наводи ме на закључак да би цио поступак ваљало поновити, па то и чиним.

Године 1536. пишући *Планине*, Петар је Зоранић у посвети Матеју Матијевићу — између осталог — записао:

... и јер јазик ким опћимо пошпурен јест латинским; и да би ме тумачење блаженога Хиеронима не увијобало, с прироком бих писал, боју се (ПЗ 36)

На маргини је Зоранић додао изреку св. Јеронима на латинском:

Sermo rudis usque ad cor penetrat, politus autem aures pascit (ПЗ 36)

Темељећи се на теорији трију стилова, те изјаве одабиру антиподне стилове: *sermo rudis* („јазик ким опћимо“) и [*sermo*] *politus* (језик којим сам „писал“). Сам пак Зоранић не нуди никаквих језичних података према којима бисмо речене стилове могли разликовати.

Само десетак година касније Марин Држић дефинира стил прозних комедија из свакодневного дубровачког живота, и то у прологу комедији *Скуј* на овај начин:

Жене, вила се справила бијеше доћи с верси, сва галанта, да пролог рече од њеке малахне комедијнице која се овди вечерас има арцитат, зашто пара да њеке од жена биле су рекле: „Њеке се сад машкарате чине, пара да се на Плаци разговарају. Гдје су виле од планина? Гдје су сатири од гора зеленијех? Гдје су вијенци, руже, хладенци и Купидо с луком и стрјелама?“ (МД 139)

Доиста смо свједоци Држићеве оштре демаркације између љубавне лирике и пасторалне игре на једној страни те живих животних призора на другој. Разилазе се они и језиком, но је ли им доиста једина разлика у томе што петраркистичко-пасторални комплекс употребљава неке вањске лексичко-стилске ознаке (*виле од планина, сатири, горе зелене, вијенци, руже, хладенци, Купидо, лук и стрјеле*), а комедије их презиру? Што доиста значи писати без „прирока“, а што пак говорити „пара да се на Плаци разговарају“?

Писати без „прирока“ (тј. у пјесништву се изражавати високим стилем) за самог је Зоранића значило, понајприје, на најмању мјеру свести употребу лексичких романизама. Но цијеле наше петраркистичко пјесништво као један од својих лексичких и стилских реквизита примјењује лексем *циљ* || *жил* (< тал. *giglio*), нпр.:

⁹ Josip Vončina, *Језична старина и хрватском петраркизму*, VIII међународни славистички конгрес, Прилози, НФД, Загреб 1978, стр. 141–162.

Прибијела ружице, мој *шилџу* гиздави
и моја тужице у жељној љубави (ШМ 92)
и гредући видих гди *жиљак* узорен
бише од вод силних при времена искорен (ПЗ 46)

Именица *шилџу/жиљак* била је за ренесансне хрватске пјеснике (па и за највећег језичног пуриста међу њима — Петра Зоранића) добра стога јер је прихваћена према једноме од двају деклинацијских узорака што их је за адаптацију страних именица увела средњовјековна књижевно-језична традиција (тј.: 1. N -ø, G -a). Могли бисмо рећи да је то, дакле, била морфолошка адаптација у складу с нормом нашега ренесанснога високог стила. Надовезујући на тај закључак, могли бисмо устврдити да се нису осјећале противнима књижевнојезичној норми ни неке талијанске именице што су ушле у Луцићеве и Хекторовићеве текстове, и то према узорку 1. (*бриџентин* < *brigentino*; *бус* < *busso*; *гарбин* < *garbino*; *јелсамин* < *gelsamino*, итд., односно: *бадил* < *badile*; *канун* < *canone*, итд.) или према узорку 3. (*падела* < *padella*; *пињата* < *pignatta*; *прапа* < *tratta*; *ваља* < *vaglia*, итд.).

Напротив, у Држићевој комедији *Скуј* има овај дијалог:

КАМИЛО: Мунуо, помози ме! Варива, ајме, моју Андријану за мога дунда! Није веће *ремедија*!

МУНУО: Господару, како није *ремедија*? Јес *ремедија*; свему је *ремедија* нег самој смрти. Не десперавај се! (МД 157)

Рекли бисмо да се од високога стила оштро разликовао ниски, који је допуштао употребу новог лексичког романизма *ремедија*. У петраркистичко-пасторалноме комплексу та се ријеч не би никада јавила, па је нема ни Марин Држић у пасторали *Тирени*, него пише:

Ка ли је тужба тој и болес ваша тај?
Лик је ли који њој на земљи? ... (МД 121)

Иако су мјесни говори прихватили лексем *ремедија*, пјесници у свим јужнохрватским књижевним круговима упорно су га избјегавали, досљедно га надомјешћујући домаћом истозначницом *лик*, која се потврђује у Дубровнику („Ако ли прикрати мени се тади *лик*, / мени се обрати у горк плач вас мој вик”, ШМ 86), у Сплиту („ричи реци мени, при нег се дан нагне, / *лика* ћу дат теби, да т’ жалост одлагне”, ММ 138, ст. 7—8), на Хвару („Ни би ме чинила ње ричи дилника, / И тако тај била рана би без *лика*”, ХЛ 27, ст. 11—12), у Задру („И под коприном *лик* ишћући за бетег љубвени уличити, на планине и к виленици пројдох ...”, ПЗ 36).

Марин Држић има лексем *либертаји* у примјеру:

ПИЈЕРО: ... Имали би нас пуштат да живемо на наш начин, а ми бисмо пак наше синове пуштали да живу на њих начин у *либертаји* ... (МД 229)

Писци пак петраркистичко-пасторалнога комплекса пишу:

по њој да згаси дим Олоферна љута
и слобод пода свим ки чекаху прута (ММ 99, ст. 275—276)

Живот ми с' дал и част и слобод ако даш,
Ли хоћу да т' је власт, да ми заповидаш (ХЛ 9, ст. 863—864)

и првом вас дворан срце прострили ми,
другом вас чемеран слобод послали ми (ПЗ 45)

Напокон, Марин Држић у комедији употребљава лексем *оказијон*:

ПОМЕТ: Та је, Бокчило, највећа! (Ово ми *оказијони*! Сад мислим учинит трат, један трат. Ну гледа'те!) . . . (МД 245),

а на мјесту тога лексема аутори петраркистичко-пасторалнога комплекса имају ријеч *ѝриода*:

Крзмајућ отиде вриме, да не шкода,
јер опет не приде такова *ѝриода* (ММ 137, ст. 117—118)

Вазе даке змије Ружица и, чемер из њих у кундир ојамши, вином га смиша и *ѝриоду* чекаше како би га Јаги попити дала (ПЗ 84)

Рекли бисмо: Марулић, Луцић, Зоранић (па онда Шишко Менчетић и Петар Хекторовић) не прихваћају лексеме *ременија*, *либерѝаѝ* и *оказијон*, него их надомјешћују домаћим ријечима *лик*, *слобод* и *ѝриода*. Но коначан је исход много значајнији од тога. Ренесансни се хрватски писци заправо опиру нестандартној морфолошкој адаптацији туђих именица према непродуктивним деклинацијским узорцима: 2. N -o, G -a, тј. према средњем роду (N *ременија*-o, G -a) и 4. N -o, G -и, тј. према и-основама женскога рода (N *либерѝаѝ*-o, G -и; N *оказијон*-o, G -и). Ти се писци, дакле, подређују морфолошким увјетима што их је за адаптацију одредило књижевно средњовјековље, па туђе именице прихваћају према устаљеноме начелу двају природних родова — мушкога и женскога, тј. примају их само ако се даду свести на узорке 1. и 3. (N -o, G -a или пак N -a, G -e).

4

Посве очигледно види се то у властитих имена. Иако је нпр. име *Ајоло* у N јд. својим дочетком (-o) пристајало у деклинацијски узорак средњега рода (N -o/-e, G -a), у Зоранићевим је *Планинама* то име сврстано у мушки род: „*Ајоло* даке све то из небес гледајући, милосрђем *обујаѝ* . . .” (103). Није стога чудно да остали падежи посве удовољавају узорку: D *Ајол*-у (106, 107), A *Ајол*-а (148), I *Ајол*-ом (98, 148). Још лакше Зоранић преузима латинско митолошко име *Diana*, које се потпуно уклапа у 3. узорак, као што потврђују примјери:

1. Згоди се пак да Дијана, божица над ловом и вилама, за виле походити, ке туј биху, из делеких стран тоти дојде . . . (ПЗ 92)

2. Оне још не знајући ча је љубав или ча се зове, јер само доброхтиње по заповиди Дијане, божице њих, меу њими опћаше . . . (ПЗ 90)

3. Сумњећ паке да јих ткогоди не застане с часа би јим прид Дијаном и вилами прирок био . . . (ПЗ 91)

Речена је именица, дакле, попримила облике: N Дијан-а, G Дијан-е, . . . I Дијан-ом, тј. свела се на узорак: N жен-а, G жен-е, . . . I жен-ом.

Много је више муке било када се природни род нашао у колизији с граматичким. Налази се то у примјерима:

1. Тад Венус, како она ка просећим милости не крати, тудихтај Јагицу у јагоду, а Ружицу у ружицу, онако како загрљене стаху, скупно притвори (ПЗ 87)

2. У престол на неби бог Венус и Љубав / свећаше у себи пак дозваше Нарав (ПЗ 66)

3. О Венере, љубвенога бога мајко . . . (ПЗ 100)

Преузевши из латинскога лик *Венус* (који је био женскога спола, а није пристајао у деклинацијски узорак женскога рода: N -а, G -е . . .), морао се Зоранић изложити опасности да га постави у погрешне односе, синтагматске и парадигматске: *Венус* је „она ка” (примјер 1), али и „бој *Венус*” (примјер 2); поред номинатива *Венус* (примјери 1 и 2; према латинскоме) налази се вокатив *Венере* (примјер 3; према талијанскоме).

Сличан се проблем појавио око имена главне Марулићеве јунакиње, али га је Марулић ријешио другачије него Зоранић. С обзиром на номинатив Марулић се колеба (*Јудиӣ* || *Јудиӣа*), али су му остали падежи досљедно по 3. узорку (N -а, G -е): G *Јудиӣ-е*,¹⁰ D *Јудиӣ-и*, A *Јудиӣ-у*, I *Јудиӣ-ом*.¹¹ За морфолошку адаптацију имена *Јудиӣ* постојала је и друга могућност, тј. узорак 4. (N -ø, G -и), при чему би се остварила оваква конгруенција: „Историја *свѣѣ* удовице Јудити . . .”. Но иако постојећи у језичноме саставу, и-основе очигледно више нису биле могућим деклинацијским узорком за преузимање властитих имена, мада су још — у супстандарду — могле прихватити поједине опће именице женскога рода за неживо (в. одјељак 6). Постајући јединим узорком за преузимање женских имена, а-основе (N -а, G -е) прихваћају и остале примјере, чак и када у номинативу нису имали карактеристично -а. На примјер, дијалектални лик N *Мар-е* (ПЗ 90, 93) Зоранић овако склања: G *Мар-е* (90), D *Мар-и* (90), A *Мар-у* (92).

Властита су имена засебан проблем, па би и њихову адаптацију у ренесансних хрватских писаца ваљало напосе размотрити.

5

Ренесансни хрватски писци високога стила у одређене сврхе понекад прихваћају и супстандардне адаптације. Може се то показати на примјеру Марка Марулића.

¹⁰ Једини је изузетак генитив *Јудиӣ*, могућ само када додаци (атрибут, апозиција) показују припадност узорку: „Историја *свѣѣ* удовице Јудит . . .” (ММ 35); али и у такву контексту двојако: „намирих се на хисторију *оне ѿочиѣне* и *свѣѣ* удовице Јудите . . .” (ММ 37).

¹¹ Milan Moguš — Željko Bujas, *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1980, стр. 242—244.

Преузимајући талијанске опће именице мушког рода, тај им писац у начелу номинатив своди на домаћи узорак (-ø): *īroī* 'узао, чвор; кеса новца' (< *groppo*) — *колур* 'боја' (< *colore*). Притом се губе различити дочеци из језика даваоца (-o и -e), па се може закључити да њихову ишчезнућу разлози нису фонетски, него морфолошки. У женском пак роду стање у језику даваоцу најчешће је такво да поред спорадичних фонетских прилагодби (*фоја* 'лишће' < *foglia*) морфолошке нису потребне (*фонџана* 'извор, врело' < *fontana*; *форџуна* 'срећа; олуја' < *fortuna*). И латинске именице средњег рода долазе у мушки: *џемџал* („небеса пустивши приде у *џемџал* мој”, ММ 134, ст. 12), не осврћући се на латински средњи род (*templum*).

У складу је с прихваћеним начином адаптације и Марулићева мука с опћом именицом *џоеџа*, која је у исходишном, латинском језику значила мушку особу, а припадала женској деклинацији. У Марулићеву опусу нема потврде за номинатив једине, али је номинатив множине двојак) *џоеџ-е* („*Поеџе* се зову ки пишу версе, ММ 41) и *џоеџ-и* („ких *џоеџи* призиваху . . .”, ММ 41).

Објашњавајући у Марулића именицу *либар/либро*, коментатори се *Јудџџе* лијепо слажу, па у објаснидбеним рјечницима налазимо: „*либар*, *бра*, *либро*, књига (тал. *libro*)” (Кушар),¹² односно: „*либар* и *либро* (тал. *libro*)” (Штефанић и Сламниг).¹³ Именица *либар/либро* била би, према томе, дублета с једнаким значењем и заједничким извором. У погледу значења Марулићева пракса показује нешто друго. Из наслова („*Либар* Марка Марулића Сплићанина у ком се уздржи историја свете удовице Јудит у версех хрвацки сложена . . .”) доиста можемо извести значење *либар* 'књига'. Но синтагме *либро џрво*, *либро друџо* итд. навјешћују у *Јудџџи* поједине дијелове спјева, па бисмо смјели дати значењски опис: *либро* = дио спјева, пјевање. Та морфолошка адаптација одудара од иначе примјењиваног узора за адаптацију талијанских именица (усп. примјере *īroī* и *колур*), и то из семантичких разлога. Неутрум *либро* очигледно је добро извести из талијанскога, а *masculinum либар* довести у везу с латинским *liber* (при чему је гласовно стање N *liber* — G *libri* наш писац схватио као да је ријеч о непостојаном вокалу те га, у складу с фонолошким стањем својега језика, свео на непостојано *a*: *либер* → *либар*).

Према наведеним примјерима из *Јудџџе* посве је јасно да се писац тог спјева не поводи за родом именице у којем од исходишних језика. Иако су латинско *liber* и талијанско *libro* мушкога рода, Марулић има *либар* (= *masculinum*) и *либро* (= *neutrum*). То пак значи да једну и другу именицу у свој морфолошки сустав смјешта (изузетно!) према вањским особинама њихова темељног облика (номинатива једине) у језику даваоцу, тј. *либар* (< *liber*) има у N јд. -ø, па добро пристаје у домаћи деклинацијски узорак N -ø, G -a те остаје именицом мушкога

¹² Marko Marulić, *Judita*, epska pjesma u šest pjevanja, uredio i protumačio Marcel Kušar, uvodom popratio Petar Kasandrić, МН, Zagreb 1901, str. 105, s. v.

¹³ Marko Marulić *Judita*, predgovor napisao Mihovil Komba, tekst *Judite* i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić, Zora, Zagreb 1950, стр. 139, s. v. — ММ 228, s. v.

рода; напротив, талијански лик именице *либро* одговара домаћему узорку N -o, G -a, па и мијења род те се сврстава у деклинацијски узорак именица средњег рода.

Осим женских именица с номинативом на -a језик давалац (талијански) нудио је и неке на -e, па се Марулић колеба овако адаптирајући: *лез* 'закон' < *legge* („Свих јиствин лавези биху трбуси њих, / закона ни лези не бише нике у њих”, ММ 113, ст. 277—278), *нав* 'брод' < *наве* („и гриха грдости веће се уклања / нер риба сухости, нав секе и скања”, ММ 111, ст. 173—174). Иако су потврде за те двије именице врло оскудне, ипак допуштају закључити да су у Марулићеву језику овако морфолошки адаптиране: N *лез-ø*, G *лез-и*; N *нав-ø*, G *нав-и*, а то је очигледно према узорку 4, тј. према супстандардној адаптацији. За њом Марулић посеже изузетно, и то ради риме (*лези*) или да би удовољио метру (*нав*).¹⁴

6

У књижевним дјелима нискога стила (нпр. у Држићевим комедијама) супстандардне су адаптације именица много бројније него у високом стилу. С главнином се наше ренесансне књижевности Држић подудара у погледу преузимања талијанских именица на -o: без обзира на њихов првобитни род (лат. -us или -um) он их сврстава у мушки (= N -ø, G -a). Међу бројним примјерима за то истичем два (у којима је завршно -l > -o): *обсиакуо*, *скандао*. Примјер *обсиакуо* упућује на закључак да се Држић знатно обазирао на фонетско стање латинскога (*obstaculum*), али му је у морфолошкоме смислу пресудан био талијански. Међу изузетке у Држића могу се убројати као именице средњег рода преузете *џезоро* (< тал. *tesoro*) и *миракуло* (< лат. *miraculum*).

Примјер из комедије *Скуј*:

СТАРАЦ . . . : . . . Не имат злато — зло! Има га на ови начин — зло и горе! Откле ово тезоро наћох, мени се мир изгуби . . . (МД 145)

показује да се именица *џезоро* нашла у већ припремљеном контексту, гдје је надомјестила именицу *злато*, па је то могло утјецати на избор средњег рода (*џезоро*). Слично је и у већ наведеном примјеру:

Жене, пара ли вам ово мало миракуло Рим из Дубровника гледат? (МД 196),

гдје лексем *миракуло* очигледно (и то у сврху стилског појачања) замјењује именицу *чудо*.

Према у сувремени књижевни језик преузетим туђицама *десџераџија*, *девоџија*, *дискреџија* и сл. у Марина се Држића налазе: *десџераџијон* (G -иони), *девоџијон*, *дискреџијон*, *џенераџијон*, *имаџинаџијон*, *имџресџијон*, *колаџијун*, *кондиџијон*, *консидераџијон*, *конџемџлаџијон*, *кусиџијон*, *муниџијон*, *оказијон*, *оџинијон*, *џрозунџијон*, *реџренсијон*, *реџуџаџијон*, *сиодесџаџијон*.

¹⁴ У Хварана такођер: „нав, ген. *нави* . . .”, ХЛ — ПХ 336, s. v.

Чини се да право исходиште тој скупини именица не треба тражити у латинскоме, него у талијанском језику (нпр. због појаве фонема *ǵ*: *менерацијон*, *имашинацијон*), али не у књижевном талијанском, већ у млетачкоме дијалекту; усп. опис: „*десперацијон*, -*они* — очај, очајање (тал. *desperazione, disperazione*, млет. *desperazion*)”. Свакако је ријеч о именицама које су у дубровачки говор ушле недавно прије Марина Држића. О томе свједочи чињеница да велика већина њих није ни фонолошки докраја адаптирана; наиме, очекивао би се прелазак $\bar{o} > u$, а то се догодило само у једној: *колацијун*.

За морфолошку адаптацију тих именица било је пресудно што су оне у језику даваоцу чиниле компактну, по роду (женскоме) и по завршетку (*-ion*) јасно обиљежену скупину. Задржавајући у Држића и род и полазишну морфолошку особину (N -*ø*), нису се могле сврстати у онај узорак што се при адаптацији именица ж. р. опћенито примјењивао (N -*a*, G -*e*), него су оживиле четврти, за адаптацију иначе мртви узорак N -*ø*, G -*и*: N *десперацијон*, G *десперацијони* и сл.

Другу скупину именица чине оне што у латинскоме завршавају: N -*tas*, G -*tatis*. У Држића се оне преузимају двојако: прво, према узорку N -*ø*, G -*и* (*адверсијџиј*, *џросијеријџиј*) и, друго, као индеклинабилне: *фелицијџа*, *комодијџа*, *круделија*, *либерија*, *џарџикуларџија*, *џодесија*.

У Држића се супстандардно адаптирају именице што у латинском завршавају на -*ит*, у талијанскоме на -*ио*. У Марулића су се оне морфолошки адаптирале према првом узорку, тј. према мушкоме роду (N -*ø*, G -*a*): *цилицџиј* (< *cilicium*). У Марина пак Држића гласе: *јудиџијо*, *леџуариџо*, *марџиџо*, *наџфариџо*, *џфиџијо*, *џурџиџијориџо*, *рефриџериџо*, *ремеџијо*, *сакрилеџијо*, *сиџудиџо*, *џедиџо*, *виџиџериџо*. Преузете су у средњи род (N *ремеџијо*, G *ремеџија*), па се то одражава и у конгруенцији, нпр.:

Ајме, је ли које *ремеџијо*? (МД 152)

7

Још прије пола стољећа (у опсежној монографији о језику Доминка Златарића) француски славист André Vaillant доста је страница посветио проблему рода у тога писца. Међу ријечима „à flexion flottante”¹⁵ Вајан је из Златарићеве језичне грађе навео више именица што се колебају међу женским и мушким родом, пратећи их такођер у осталих хрватских писаца који су Златарићу претходили. Дакако, приказом нису обухваћене све именице које се у наших књижевника поткрај 15. и у првој половници 16. стољећа с обзиром на род колебају; но то није истраживачева кривња, него стање наметнуто предлошком (Златарићевим дјелима). Да се тај предлошак прошири, па му се дода нпр. још само *Јудиџија*, попис би се повећао јер би проблемом постале још неке именице: *лаџа* (мјесто: *лаџ*), *раскоџа* (мјесто: *раскоџ*), *свиџија* (мјесто: *свиџи*), итд.

¹⁵ André Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić, poète ragusain de la fin du XVIe siècle*, II: Morphologie, Париз 1931, стр. 113–124.

Недостатком Вајанова описа свакако бисмо могли означити то што нам је остао дужан објашњења како је до речена колебања дошло, задовољивши се констатацијом да се оно збива „soit dans la langue moderne, soit au cours de l'histoire du serbo-croate”.¹⁶ Некима од именица што их наводи Вајан колебање око рода постоји у различитим дијалектима, па су се и ренесансни писци могли ослонити на шароликост коју су упознали у говорном језику (нпр.: N бол, G боли // N бол, G бола; N звиp, G звиpи // N звиp, G звиpа). Другима бисмо пак ту врсту потврде узалуд тражили (нпр.: N обичај, G обичаја // N обичај, G обичаји).

Након свих поједностављења што их је донио морфолошки развој, и-основе су се, додуше, очувале, али као једна од најнепостојанијих морфолошких категорија. Оне су двојако колидирале: с а-основама (којима су биле једнаке по роду) и с о-основама мушкога рода (с којима су их везале неке заједничке формалне карактеристике, нпр. N и A јд. -ø). Све је то изискивало потребу да се и-основе женскога рода као засебан деклинацијски узорак боље оцртају.

Примарна њихова морфолошка дискриминанта (тј. N -ø, G -и) према мушкоме роду (N -ø, G -а) постала је недостатном, па се за и-основе женскога рода почела карактеристичном осјећати комбинација творбенога суфикса и граматичкога морфема (N -ос̄и + -ø, G -ос̄и + -и), док су све остале именице и-основа — због заједничке морфолошке карактеристике с мушким родом у N јд. (-ø) — дошле у опасност да се поколебају. Те судбине биле су поштеђене оне именице што су припадале рјечничком фонду говорног језика (нпр.: с̄ӣвар // с̄а̄ӣвар има генитив: с̄ӣвари // с̄а̄ӣвари), док су — већ и према Вајановој грађи — све друге (тј. оне из књишкога лексичког репертоара) постале подложне мијешању. Јасно разликовање родова могло се очувати нпр. у оних именица којима се дублетност читовала већ у гласовноме стању исходнога, номинативног лица; именице *ис̄ӣоч*, *ӣрӣроч* у наших ренесансних писаца никада не прелазе у мушки род (па им је генитив једине досљедно: *ис̄ӣочи*, *ӣрӣрочи*), а њима дублетни и синонимни ликови *ис̄ӣок*, *ӣрӣрок* упорно чувају мушки род (G *ис̄ӣок-а*, *ӣрӣрок-а*). Надаље(служећи се посве практичним извођењем), могли бисмо утврдити: Ако би који ренесансни књижевник из писане баштине (из лекционара, духовне лирике итд.) преузео коју такву именицу, могао ју је посве коректно пренијети само ако би јој стари писани узор понудио јасних назнака о роду (нпр.: N *љубезан*, G *љубезни*). Ако ју је пак евентуално затјецао као гол лексем, у контексту без назнака о роду и о морфолошким особинама, могао ју је интерпретирати двоврсно, према својему нахођењу: као маскулинум (N *ра̄ӣ-ø*, G *ра̄ӣ-и* // *ра̄ӣ-а*). То је нејасно стање постало кривцем и за нове недоумице о роду.

О мијешању а-основа с и-основама у именица женскога рода нека посвједочи судбина поетичкога термина који је у старославенскоме овако описан: „*pritъca, pritъca ж* поредба, парабола, прича, *παράβολή*”.¹⁷

¹⁶ Vaillant, *н. dj.*, стр. 113.

¹⁷ Josip Hamm, *Staroslavenska čitanka*, Školska knjiga, Zagreb 1960, стр. 130, s. v.

У Рјечнику ПСХК 1 тој је именици дано овакво тумачење: „*ѣриѣча* ф. прича” (стр. 523, s. v.), па би из тога изашло да је именица сврстана у 3. деклинацијски узорак (N -а, G -е). Но примјери из текстова показују двојност. У Петрисову зборнику из год. 1468. записано је:

I. Чти *ѣриѣчу* от птице халандри . . . (ПСХК 1, стр. 343),

а у Винодолском зборнику из прве половине 15. ст.:

II. *Приѣач* [от славиѣа] (ПСХК 1, стр. 344),

што упућује на 4. узорак (N -ѡ, G -и). Томе одговарају Марулићеви примјери:

III. Ча блидиш, али плач ча т’ лица залива,
ако твоја *ѣриѣач* знаш да ни лажива?

(ММ 60, ст. 23–24)

IV. . . . ли на прилику рибе ваше јошће сам се споменуо од оне *ѣриѣачи*,
ка ди: Подобно је краљевство небеско мрижи у мору варжени . . . (Кон-
корданција 50, ред 154–157)

У Зоранића пак читамо:

V. Не знаш да се у *ѣричи* рече: Где себи вољно науди, ни богу га мило буди
(ПЗ 152)

Низ изнесених примјера о именици *ѣриѣча* // *ѣриѣач* показује занимљиво (и фонолошко и морфолошко) преобликовање тога термина: чување првобитнога гласовног и морфолошког стања (I); сврставање именице у нов деклинацијски узорак (N -ѡ, G -и; II, III, IV); враћање у првобитни узорак, али и потпуно гласовно поједностављење (V).

Колебљиве и-основе као посредник у мијешању мушкога и женскога рода именица могу се наслутити на путу од искомскога, старославенскога стања именице *итѣна* (ж. р.) до Зоранићева лика *уѣих* (м. р.), при чему би ваљало претпоставити непотврђено пријелазно стање N *уѣих-ѡ*, G -и. Зоранић пише:

Бише приправила *уѣих* моја младост,
будући служила у срчену верност (ПЗ 44)
каштил подложисте срдаца, и такој
уфање убисте, и *уѣих* и угој (ПЗ 44)

Напротив, Марулић има првобитно:

Ти нам бише, вимо, *уѣиха* печали,
а сада копнимо през тебе остали (ММ 102, ст. 393–394)

На сличан би се начин (само у обрнутоме смјеру: од првобитнога мушкога рода у а-основе женскога) могла објаснити појава садржана у примјерима из Зоранића:

Убјен би мој покој, убјена ма крипост,
и сласт, и *раскош* мој, и жеља и милост (ПЗ 44)

и из Марулића:

Ухитив га за пас Коризма госпоја,
рече: „Рец’ ми си час ча т’ пруди моћ твоја,
ча ли *раскоша* тва, будућ ти кнез Поклад

(ММ 164–165, ст. 71–73)

8

У пјесничким текстовима ренесансних хрватских писаца посебан проблем чине номинативни облици *вил*, *сѣрил*, *крил*. Према Вајанову објашњењу (које прихваћа такођер Милан Решетар) то су ликови „*uniquement poétique en ragusain, et appartiennent à la langue traditionnelle de la lyrique amoureuse*”.¹⁸ Изјава да је неки граматички облик *ѿоеѿичан* или *ѿоеѿички* („*poétique*”) чини ми се недовољно јасном. Је ли ријеч о језичноме средству изузетнога пјесничког, изражајног, стилског набоја? Или се, напротив, ради о језичној девијацији коју је налагала метричка форма традиционалне, старе версификације?

Сви знаци говоре да би потврдно ваљало одговорити не на прво, него на друго од постављених питања.

Наиме, ваља подсетити да се ренесансно хрватско љубавно пјесништво, потакнуто Петраркиним узором, испрва остваривало у крајње формализованој варијанти тешкога, двоструко римованог дванаестерца тернарне структуре. Подјела тога стиха на четири обавезна трослога узроковала је да се у Шишка Менчетића појави овакав стих:

ѿач без ње / ја, Боже, // не могу / *биѿи* на *свиѿи*¹⁹

Удовољавајући метричкој схеми, искористио је Менчетић разноврсне, за слог краће ликове од којих сваки подријетло вуче из другог извора: архаично, књишко *ѿач* (мјесто: *ѿако*); дијалектални краћи инфинитив *биѿи* (мјесто могућега потпуног: *биѿиѿи*); локално, у говорима уз јадранску обалу проширено синкретичко *свиѿи* (акузатив мјесто локатива, и то старијега: *свиѿиѿи* или новијега: *свиѿиѿу*). Дакако, једанпут створена лиценција да се — метру за вољу — у дванаестерац уведе краћи ликови изван говорног избора омогућила је да у стихове такођер продру насилно покраћени ликови *вил* (мјесто: *вила*), *сѣрил* (мјесто: *сѣрила*) и *крил* (мјесто: *крило*). Менчетићев примјер:

прид којом / љувен *сѣрил* // не има / крипости²⁰

упућује на закључак да је насилно створени лик могао такођер промијенити род („љувен стрил”). Но за све три наведене именице вриједи

¹⁸ Vaillant, n. dj., str. 112.

¹⁹ *Pjesme Šiška Menčetića i Gore Držića, i ostale pjesme Račinina zbornika*, друго, sasvim preudešeno izdanje, priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski (= СПХ), knj. II, JAZU, Zagreb 1937, стр. 28.

²⁰ СПХ II, стр. 26.

добар Решетаров опис: „Вил и сѣрил, мјесто вила и сѣријела, пјесничке су креације без икаквог темеља у народном говору; обично се узимљу као ном. или акуз. синг., а ређе за друге падеже . . .”²¹

9

Нешто примјера из морфологије именица у ренесансних хрватских писаца нипошто не жели проблеме докраја размрсити, него тек упозорити како они постоје и како би их ваљало обрађивати темељитије него досад. На примјеру морфолошке адаптације страних именица могу се, ипак, извести бар неки закључци:

1. да се постојање двају језичних избора („sermo rudis” — „sermo politus”) у хрватској књижевности краја 15. и прве половине 16. стољећа може не само опћенито установити него и доказивати чврстим језичним подацима;

2. да се јака веза тога књижевноповијесног раздобља с претходним (тј. средњовјековним) може доказивати не само оним језичним елементима што су их „писнивци” вјерно и досљедно прихваћали него и таквима које су слободно интерпретирали (чак притом и гријешећи);

3. да поједине језичне законитости (нпр. она о адаптацији туђица према устаљеним правилима) нису новијег датума, него да свој коријен вуку од врло давних времена.

²¹ Milan Rešetar, *Jezik pjesama Račinina Zbornika*, Rad JAZU, knj. 255, Zagreb 1936, стр. 138.

Др ЛИЛИ ЛАШКОВА (София)

ИЗ ТИПОЛОГИЈЕ КАТЕГОРИЈЕ РОДА У СРПСКОХРВАТСКОМ И БУГАРСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Класификациона лексичко-граматичка категорија рода свакако није монолитна ни у погледу мотивисаности, ни у реализацији, ни у својој функционалној карактеристици — дакле, она је вишеструко условљена, вишеструког садржаја и вишеструко усмерена¹. Управо због тога се опредељујем и за следеће полазне пропозиције приликом конфронтације двају поменутих језика: 1. Род је суперкатегирија чији је домен првенствено синтаксички ниво, али процес и резултати самог сврставања су морфолошки фиксирани — при томе степен граматикализације рода у различитим језицима може да буде различит (мисли се на морфологизацију категорије). 2. Утицај лексичке семантике на род испољава се преко опозиције „живо-неживо”, чији је степен граматикализације у различитим словенским језицима такође различит, али он битно утиче на граматикализацију саме категорије. 3. Категорија рода није само и једино повезана са именицама, мада су оне без сумње њено језгро. Род такође обухвата и друге номиналне одредбе: придеве, заменице, бројеве, а достиже и до глаголске групе — тако да се читава категорија може разбити на поједине компоненте које носе своје специфичне карактеристике, укључујући и различити степен ангажованости — нпр. род у глаголској групи је на периферији категорије, искључиво површинско-структурна појава. За бугарски језик треба посебно нагласити чврсту везу рода са категоријом „одређености — неодређености”, чији су маркери специјализовани за идентификацију по роду и броју. 4. Категорију рода треба разматрати увек у нераздвојној вези са категоријама броја, падежа и одређености — неодређености (као што је случај са проблемом рода у бугарском језику). 5. Специфичности реализације категорије рода условљене су основним карактеристикама граматичких структура појединих језика које пружају одређене могућности и намећу ограничења у току креативног процеса. На то ће бити усмерено и моје даље излагање. 6. И најзад категорија рода пружа увек доста проблема приликом књижевног

¹ И. Ревзињ, *Современная структурная лингвистика*, Наука, 1977, О. Ревзина, *Основные черты структуры грамматической категории рода*, Славянское и балканское языкознание, 1976, *Методы типологического описания славянских родовых систем*, Лингвистические исследования по общей и славянской типологии.

нормирања — ту је субјективни фактор прилично активан и због различитих врста лингвистичких и екстралингвистичких утицаја, и због постојања већ одређене традиције и због тога што је заправо лексика широко отворена за иновације. С друге стране заправо на категорији рода се испољава и специфика сваке књижевно-језичке норме.

По традицији се категорија рода обично повезује искључиво са номиналном групом (тј. више се говори о именичком роду) при чему се сужава поглед заправо на синтаксичку реализацију категорије. У том смислу српскохрватски језик показује како је сачувао стару словенску симетрију између номиналне и вербалне групе приликом слагања по роду у процесу структурирања реченице. Наравно, у вербалној групи род је другостепена појава — он је подређен роду номиналне групе и уводи се допунским операцијама у оквиру површинске структуре. Независно од тога што је синтаксички предикат језгро словенске реченице, када је у питању категорија рода првостепену улогу игра номинална група која садржи на дубинском нивоу семантичку информацију — према њој се прецизира сврставање по роду на површинском нивоу, а после и слагање вербалне групе. (Нека конгруентна одступања и двојака решења приликом слагања по роду вербалне групе заправо потврђују једну такву интерпретацију — „... и позади... јахали су заптије...”. И. Андрић). Дакле, именички род је језгро саме категорије, а род осталих чланова номиналне групе (придева, заменица, бројева) такође и вербалне групе (глаголски придев или именички део) спада у конгруенцију. Тако српскохрватска реченица чува структуралну симетрију између номиналне и вербалне групе у погледу рода и броја и та се симетрија коначно одржава на синтаксичком нивоу. За разлику од тога бугарски језик познаје род само у једнини, у множини постоји општи маркер за број, што већ значи да је род за вербалну групу мање релевантан и да је зато повећана информативност номиналне групе, а дакле и њена улога у процесу структурирања реченице приликом поделе синтаксичких функција. С друге стране може се сматрати да се поменута симетрија у погледу реализације категорије рода и броја више одржава на морфолошком нивоу — преко номинативних облика који настоје за максималном информативношћу у резултату нестанка падежних облика². Доследније се спроводи морфемно сврставање по роду, релативно се ограничује дублетност. Дакле, приликом реализације категорије рода у српскохрватском језику синтаксички ниво је у већој мери ангажован. Заправо та синтаксичка ангажованост је у принципу основна карактеристика структуре бугарског језика, али у овом случају бугарски више оптерећује морфолошки ниво — што се донекле може разматрати као секундарна појава, настала у резултату битних реорганизација граматичке структуре (укључујући и синтаксички ниво). Чињеницу да је категорија рода у бугарском језику у већој мери граматикализована доказују неке одређене карактеристичне особине и тенденције.

² О томе расправљам у чланку *О неким проблемима конфронтативног испитивања српскохрватског и бугарског књижевног језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1981.

Морфолошки наставак као индикатор именичког рода много је активнији у бугарском него у српскохрватском³, што значи да је бугарски остао ближи општесловенском стању. То се најбоље илуструје на материјалу страних позајмица у оба језика, када се упореди принцип њиховог сврставања по роду. У српскохрватском језику на савременој етапи развоја оне се аутоматски сврставају у мушки род независно од наставка (осим ако се ради о називима лица женског пола — мадам, леди итд.)⁴. То доводи до прекомерног повећања броја именица мушког рода како у погледу на остала два рода, тако и на стање у бугарском језику. Нарочито је запостављен средњи род који је уопште малобројан. (Према статистичким подацима именице у 1. књ. *Речника српскохрватског књижевног језика*, МС и МХ, именице мушког рода износе 43%, женског рода — 40% и средњег рода — 17%)⁵. У бугарском језику сврставање позајмица по роду врши се једино на основи морфолошког завршетка који је унапред адаптиран према захтевима језичке структуре. Тај процес је једноставнији ако је дотична именица назив неживог објекта. Може се упоредити огроман списак именица у оба језика које су по завршетку истоветне, али су сврстане у два различита рода. Нпр.: инкасо — сх. м., буг. ср., канапе — сх. м., буг. ср., кенгуру (сх. и кенгур) — сх. м., буг. ср., арго — сх. м., буг. ср., болеро — сх. м., буг. ср., досије — досие — сх. м., буг. ср., какао — сх. м., буг. ср., клише (сх. и: клишеј) — сх. м., буг. ср., индиго — сх. м., буг. ср., колибри (сх. и: колибар) — сх. м., буг. ср., деколте — сх. м., буг. ср., сх. коминике — буг. комјонике — сх. м., буг. ср., кино — сх. м., буг. ср., танго — сх. м., буг. ср., метро — сх. м., буг. ср., плато — сх. м., буг. ср., мезе — сх. м., буг. ср., али: импресарио — сх. м., буг. м.

У оба језика приликом адаптирања позајмица могући су и родови дублети — што је сасвим природно с обзиром на утицај оригиналног облика и на утицај различитих језика из којих и преко којих је продрла реч. Тако на пример треба издвојити турцизме, германизме, романизме и словенизме, за српскохрватски — и мађарске речи, а исто тако и посредништво неких језика (нпр. чешког и руског). Ситуација се контролише активно и од стране књижевнојезичке норме — бугарске и српскохрватске, при чему српскохрватска са своје две варијанте: источном и западном. Норме намећу и одређена решења. У бугарском језику најчешће се род дублета мења према наставку, тј. род варира. Нпр.: маншет — м., маншета, маншетка — ж., барок — м., бароко — ср., анализ — м., анализа — ж., дисконто — ср., дисконт — м., стерилитет — м., стерилност — ж., факел — м., факла — ж., флот — м., флота — ж., шатра — ж., шатър — м., проблем — м., проблема — ж.

Ова врста дублетности је формално условљена — резултат активнијег процеса граматикализације. Норма настоји да се дублетност ограничи, да се изабере по могућству један облик: проблем, анализ, барок,

³ В. нав. чланак.

⁴ На то скреће пажњу М. Ивић, в. *Проблеми обележавања именичког рода у српскохрватском језику*, Наш језик, 1958.

⁵ На овим подацима се захваљујем колеги А. Иванову, асистенту Института за бугарски језик при БАН.

хипотаксис (ум. хипотакса), африкат (ум. африката), жираф (ум. жирафа). Српскохрватски у већој мери прихвата дублете. Често су они само облички (а истога рода), а могу да буду и различитог рода — све је то резултат обличког прилагођавања позајмице, њеног уклапања у морфолошки систем језика. Нарочиту пажњу заслужују варијантски дублети код којих се у западној варијанти максимално репродукује оригинални облик, док се у источној облик максимално адаптира и то је двојство облика утврђено и књижевно нормирано. Нпр.: инстанција — инстанца, индициј — индиција, инсектариј — инсектаријум, индивида, индивидуа — индивидујум, жирадо — жирада, студиј — студије, империја — империј, империјум, аудиторј — аудиторја, биланс — биланса, волт — волта, виталитет — виталност, грип — грипа.

Тим дублетима у бугарском одговара само по један облик: баланс, аудиторја, империя, виталност, грип, волт, инстанция и др.

Посебну групу дублета чине именице са наставком *-исѝ*, *исѝа* чија је дистрибуција такође варијантски регулисана (импресионист — импресиониста, комунист — комуниста, империјалист и сл.). Оба су облика мушког рода према конгруенцији и значењу, али облици са наставком *-исѝа* показују морфолошки суплетивизам у парадигми — у једнини се могу деклинирати формално према вокалном завршетку *-а* (са наставцима женског рода). Ту се категорија рода реализује претежно на синтаксичком плану — према семантичкој информацији о spolu која рефлектира у конгруенцији. Показује се да семантичка информација *+анимал* није довољна да би се род једнозначно парадигматски определио, што није чудно имајући у виду да је лексичко-граматичка опозиција „живо-неживо” у српскохрватском релативно слабије заступљена (једино у парадигми мушког рода једине, код назива лица) у поређењу са неким другим словенским језицима. Тај поменути морфолошки суплетивизам показују и неке друге именице страног порекла са карактеристичним консонантским наставцима који су били необични за српскохрватску суфиксацију (дипломат — дипломата, ађутант — ађутанта, адресат — адресата и др.). Норма допушта оба дублетна облика, понекад се један од њих чешће употребљава — нпр. *сѝорѝисѝа*, *комунисѝ(а)*. У бугарском језику указане групе позајмица постоје, али је код њих сврставање по роду и обликовање јединствено — то су именице мушког рода са наставком *-ѝ*, одн. са консонантским завршетком. Нпр.: империалист, спортист, авангардист, социалист и др. Тамо има и дублета где конкуришу домаћи и страни суфикс или читав облик речи и то се одмах фиксира променом рода: пуританизѝм — м., пуританство — ср., балотаж — м., балотиране — ср., пион — м., пионка — ж., калѝч — м., калѝчка — ж. Такво стање је познато и српскохрватском: екипаж — м., екипажа — ж., епископство — ср., епископат — м., есенѝ — м., есенѝија — ж., абнормалност — ж., абнормалитет — м., авениј — м., авенија — ж., агалук — м., агаларство — ср., аматерство — ср., аматеризам — м. (Бугарски и у овим случајевима настоји или за укидањем једног облика или за семантичком или стилском диференцијацијом — „калѝч, пион” се више не употребљавају, а „пуританизѝм — пуританство” добиле су семантичке диференцијалне ознаке).

У оба језика постоји једна карактеристична група именица које неки аутори дефинишу као именице општег рода и које су у ствари двородне — мушког и средњег рода (боље представљене у српскохрватском, у бугарском сасвим мало — диване, мекере, тур.), мушког и женског рода (заступљена у оба језика). Оне имају одређену стилску и семантичку вредност, а такође и одређену сферу дистрибуције — у колоквијалној стилско-маркираној употреби. Њихову квалификацију по роду одређује првенствено семантика (разлика у spolu), али утиче и форма — то се нарочито види на групи српскохрватских именица мушког и средњег рода које свакако називају лица мушког и женског пола. Нпр., сх: м. ж. — варалица, зверокрадица, лажа, лажиторба, изелица, пијаница, избеглица, пропалица, злослута, м. ср. — блебетало, злопамтило, скитало, причало, сањало (поред: сањалица — м. ж.), дремало, долагивало, тужакало, зановетало. Прва врста примера (м. ж. род) добива род (одн. конгруенцију) по смислу и парадигму по облику (тај, та варалица. Не слушај тог варалицу, ту варалицу)⁶. Друга група има конгруенцију и парадигматске облике средњег рода — у томе се могу претпоставити и неки екстралингвистички утицаји (наглашена пејоризација, ниподаштавање) — нпр. то злопамтило. Он, она је велико злопамтило. Понеке од наведених речи имају корелативне облике мушког или женског рода — издајица: издајник, издајница, варалица: варалац, причало: причалац, причалица, зановетало: зановеталац, дремало: дремалац.

У бугарском језику постоји слична група која је мања по садржају (већи део представљају турцизми, док се у српскохрватском стварају по домаћем моделу). Све те речи су јако наглашене стилски: арабија, бабанка, балама, будала, лапнимуха, вариклечка, хаймана, хайта и др.⁷ Неке од њих су већ архаичне: убийца, крџвопийца, цареубийца. Оне су трансформирани и обликоване у именице мушког рода: убиец, крџвопиец, цареубиец. За разлику од српскохрватског стари облици се не употребљавају у систему, док се у српскохрватском паралелно употребљавају облици типа: издајица — издајник, издајница. У бугарском постоји тенденција да се неке од именица општег рода суфиксално и морфолошки определе само за мушки род: вариклечка — вариклечко, подлизурка — подлизурко, нехранимајка — нехранимајко. На тај се начин враћа симетрија у номинативну парадигму. За читаву групу именица је карактеристична конгруенција по смислу: Тя е голяма пијаница. Той е голям хаймана. Тя е голяма хаймана. (Порядко: Той е голяма пијаница, голяма хаймана, но: Той е голяма, голям циция). Све те именице добијају артикал за женски род *-ѝа*, према облику (пијаницата, хайманата, будалата). Што се тиче језичке дистрибуције читава група је прилично ограничена, нарочито речи које нису бугарске (каналѝа, арабија, аджамѝа и др.). Оне су маркиране као средство једног нижег стила.

Дакле, група именица „општег рода” у српскохрватском и бугарском се разликује квантитативно и по морфолошком и нормативном

⁶ М. Ивић истиче наглашену пејоративну нијансу израза типа: Перо, та стара пијаница . . .

⁷ Р. Русинов, *Съществителни имена от общ граматически род в съвремения български език*, Помагало по българска морфологија.

третману. За српскохрватску морфологију синкретизовани облици у принципу нису необични. Није необична ни дублетност. Тако на пример познати су парови који се разликују само по завршетку (консонантском или *-a*), а то утиче и на поделу по роду (м. ж.). Нпр.: јез — језа, крик — крика, писак — писка, врисак — вриска, јек — јека, грак — грака, блек — блека. Током времена у њиховој семантици настају неке диференцијалне специјализације, тако да се ти облици поклапају само једним делом семантике. На тај начин су се задржала у систему оба лексичка низа што је веома карактеристично за морфолошки систем језика.

На крају можемо закључити следеће: 1. Род у српскохрватском језику мора бити интерпретиран у светлу основних типолошких карактеристика граматичке (и морфолошке) структуре језика — као што су нпр.: суплетивизам, дублетност, синкретизам. Несумњива је веза између рода, броја и падежа. 2. Род у бугарском је више граматичка категорија са наглашеним морфолошким механизмом. На стабилизацију саме категорије без сумње утичу број и категорија „одређености-неодређености”. Језик тежи за симетријом номинативне парадигме — дакле опредељује се за морфолошки поступак. 3. Постоји разлика и у третману од стране двеју књижевних норми — бугарска је активнија у процесу усмеравања језичке праксе, док је српскохрватска отворенија за варијативност и вишеструка решења.

Др Лили Лашкова

ИЗ ТИПОЛОГИИ КАТЕГОРИИ РОДА В СЕРБОХОРВАТСКОМ И
БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Р е з ю м е

В статье рассматриваются некоторые характерные особенности реализации категории рода, которые непосредственно обусловлены основными более общими структурными характеристиками двух языков, а также и особым характером литературной нормы.

Др ЈОСИП СИЛИЋ (Загреб)

СИНТАГМАТСКИ И ПАРАДИГМАТСКИ КАРАКТЕР ГРАМАТИЧКИХ МОРФЕМА

(Њихова улога при успостављању синтактичких односа)

Јединица *a* у облику *кућа* (при суодносу *кућа* ↔ *куће* ↔ *кући* ↔ *н*), у коју су укључена три грамема: „номинатив”, „једнина”, „женски род”, што значи да је хомонимична (синкретична), потврђује тезу о асиметрији суодноса сигнанса (означитеља) и сигнатума (означеног). Но та се асиметрија (сигнанса *a* и сигнатумā „номинатив”, „једнина”, „женски род”) може докинути ако се суоднос (сигнанса *a* и сигнатумā „номинатив”, „једнина”, „женски род”) прикаже овако: 1. *a* ↔ „номинатив”, 2. *a* ↔ „једнина”, 3. *a* ↔ „женски род”. Такво је приказивање суодноса сигнанса *a* и сигнатумā „номинатив”, „једнина”, „женски род” методолошки оправдано из неколико разлога. Један је од њих тај што се, на тај начин, категорије (овдје категорија падежа, категорија броја и категорија рода) проматрају самостално, унутар себе, тј. унутар суодноса властитог израза и садржаја, па онда и унутар себи инхерентне опреке, а то омогућава да се успјешније објасни карактер синтактичких односа који су њима увјетовани. Једне увјетују једне, а друге друге синтактичке односе. Тако категорија падежа увјетује однос непосредних саставница *V* и *N* (*V* + *N*), у којем није релевантна присутност категорије броја и категорије рода. Категорија броја увјетује однос непосредних саставница *N* и *V* (*N* + *V*), у којем није релевантна присутност категорија падежа и категорија рода. Категорија пак рода увјетује однос непосредних саставница *A* и *N* (*A* + *N*), у којем није релевантна присутност категорије падежа и категорије броја. То значи да синтактички однос *V* + *N* укључује (као релевантну) категорију падежа, а искључује (као релевантну) категорију броја и категорију рода, да синтактички однос *N* + *V* укључује (као релевантну) категорију броја, а искључује (као релевантну) категорију падежа и категорију рода, а да синтактички однос *A* + *N* укључује (као релевантну) категорију рода, а искључује (као релевантну) категорију падежа и категорију броја. Другим ријечима, за однос *V* + *N* свеједно је у којем ће се непосредна саставница *N* налазити броју и роду: *видим кућу* (*ирад, село*), *видим куће* (*ирадове, села*), *ириближавам се кућама* (*ира-*

довима, селима) итд., за однос $N + V$ у којем ће се непосредна саставница N налазити падежу и роду: *кућа (īрад, село) има, куће (īрадови, села) имају, кући (īраду, селу) не одіовара, кућама (īрадовима, селима) не одіовара* итд., а за однос $A + N$ у којем ће се непосредна саставница N налазити падежу и броју: *велика кућа (велики ірад, велико село), велике куће (велики ірадови, велика села), великој кући (великом іраду, великом селу), великим кућама (великим ірадовима, великим селима)* итд. Како пак однос $V + N$ има парадигматски, а односи $N + V$ и $A + N$ синтагматски карактер, категорија падежа има парадигматски, а категорија броја и категорија рода синтагматски карактер.

Једино ће се тако, по нашем мишљењу, моћи објаснити односи успостављени облицима типа *дјеца*. Односи *дјеца ↔ дјеце ↔ дјеци ↔ н, наша дјеца ↔ наше дјеце ↔ нашој дјеци ↔ н, дјеца слушају и дјеца су њо-слушна* говоре о томе да се синкретично *а* у *кућа* и синкретично *а* у *дјеца* и подударају и не подударају. Подударају се парадигматски, тј. у категорији падежа (*куће и дјеце, наше куће и наше дјеце*), али не и синтагматски, тј. у категорији броја и у категорији рода (*кућа има, али дјеца имају; кућа је велика, али дјеца су велика*). (Док *а* у *кућа* значи једину, дотле *а* у *дјеца* значи множину; док *а* у *кућа* значи женски род, дотле *а* у *дјеца* значи средњи род.) Тако се понашају још облици типа *двојица* и облици типа *іосіода*.

О методолошкој оправданости „еманципираног” проматрања категорија о којима је ријеч говори и то што има облика у којима имају одвојене (несинкретизирани) формалне ознаке. Тако се у облицима типа *шеле* категорија падежа остварује формалном ознаком \emptyset , а категорија рода формалном ознаком $e \parallel e\bar{i}$ (номинатив: *шел - e - \emptyset*, генитив: *шел - e\bar{i} - a*).

У вези с тиме чини нам се да би категорију броја у ријечима таква типа, ако се сматра да је имају, требало проматрати унутар суодноса $(e)e\bar{i} \leftrightarrow ad$, гдје би, у том случају, *ad* требало тумачити као граматички морфем.

Такве су јединице, јединице типа *ad* (и, опћенито, јединице које су носиоци граматичких значења броја и рода), подложне лексикализирању. Понекад се или фузионирају с јединицама основе, те тако постају њезиним саставним дијелом, или попримају карактер лексичких (деривацијских) морфема (тј. морфема с лексичким или лексикализираним значењем). Тако, на примјер, споменута јединица у ријечима типа *момчад* више нема оно своје (граматичко) значење које има у ријечима типа *шелад*. Стопивши се с основом, постала је дијелом структуре израза која претказује другачији избор граматичких морфема, а с њима и другачији избор грамема.

Јединица се пак *es* у облицима *шјелеса* и *чудеса* може тумачити двојачко: или као јединица која претказује множину (као јединица *ов* у облицима типа *ірадови*), па у том случају има грамат. улогу. (У прилог тумачењу јединице *es* као граматичке јединице може говорити облик *небеса*.) Једно је ипак јасно: чим се одвојила од једног дијела основе (дијела основе за облике једине), добила је могућност да дијелове основе

поларизира лексички, па чак и да их потпуно, граматички, еманципира. (Примјер *ушеса* показује да може попримити и својеврсну улогу деривацијског морфема — с аугментативно-пејоративним значењем.)

Двојакост улоге јединице *ес* (граматичке и лексичке) објашњава се тиме што постоје деривати који претпостављају једну (алтернирану) основу и деривати који претпостављају двије (неалтернативне) основе. Тако деривати *ӣјелесан* и *небески* претпостављају једну (алтернирану) основу: *ӣ(ије||је)л(ø||ес) (о) + ан* и *неб(ø||ес) (о) + (с)ки*, а деривати *чудан* и *чудесан* — двије (неалтерниране, еманципиране) основе: *чуд(о) + ан* и *чуд(ø||ес) (о) + ан*. (Због заједничког основског дијела *чуд-* и деривати се *чудан* и *чудесан* могу мотивирати „заједничком” основом: *чуд(ø||ес)-*. Но у том случају јединицу *ес* треба сматрати лексикализираном. — То је и разлог што се у примјерима типа *неб(ø||ес) (о) + (с)ки* и *ӣ(ије||је)л(ø||ес) (о) + ан* јединица *ес* не може, а у примјерима типа *чуд(ø||ес) (о) + ан* може одвојити од основе. Другим ријечима, у првом случају, кад је ријеч о примјерима типа *небески* и *ӣјелесан*¹, јединица се *ес* не може, а у другом случају, кад је ријеч о примјерима типа *чудесан*, може придружити деривацијском морфему: *небес-(с)ки* и *ӣјелес-ан*, али *чуд-есан*.)

Јединице типа *ес* могу бити „помичне” (када имају граматичку улогу) и „непомичне” (када имају лексичку улогу). „Помичне” су у примјерима типа *небо* : *небеса* (*небески*), „помично-непомичне” у примјерима типа *чудо* : *чуда* : *чудеса* (*чудан*, *чудесан*), а „непомичне” у примјерима типа *йламен*. (И јединица је *ен* у *йламен* била некада „помична”: *йлам-у-||йлам-ен-*. Данас је она лексикализирана — саставни је дио основе *йламен-*. Да су и оне биле некад „помичне”, показују деривати типа *йламичак* — према *йламеник*. Због тога би њихову, творбenu, мотивацију требало приказивати овако: *йлам(ø||ен) (ø) + ичак*.)

Анализирани примјери могу нам показати: 1. да се основе с основским проширцима могу нивелирати двојачко: укључивањем основских проширака (усп. *йламен* : *йламена*) и искључивањем основских проширака (усп. *небо* : *неба*); 2. да такво нивелирање може захватити и цијелу парадигму, тј. и једнину и множину (усп. *йламен-а*), и дио парадигме, тј. или само једнину (усп. *неб-а*) или само множину (усп. *небес-а*). Нивелирање основе без основских проширака може истиснути основу с основским проширцима (усп. *неб-а* — истиснута основа *небес-а*), а нивелирана основа с основским проширцима — основу без основских проширака (усп. *небес-а* — истиснута основа *неб-а*). Но могуће је и да основа с основским проширцима дјелује успоредо с основом без основских проширака (усп. *чудес-а* и *чуд-а*, *језерцей-а* и *језерц-а*)².

¹ Такве се варијантне основе у процесу развоја језика често еманципирају и преузимају различите функције: једна се почиње употребљавати у једној, а друга у другој функцији — једна обично у опћекњижевнојезичној, а друга у терминологијској. Тако се недавно, у имунологијској терминологији, појавила и основа *ӣијел-* (усп. *ӣро̄иӯӣијелни* или *ан̄ӣӣӣијелни имунӣӣе̄ӣ*).

² Кад је ријеч о стилистички увјетованој употреби основа о којима је ријеч, треба имати на уму то да употреба може бити било неутрална, кад ниједна основа није стилистички маркирана, било ненеутрална, кад је једна основа стилистички маркирана.

Бисмо ли, с обзиром на оно што је досад речено, могли закључити да род и број осим о граматичкој овисе и о лексичкој семантици? Није ли управо то, што су род и број подложни лексичкој семантици, разлог зашто се односи рода и броја међу синтактичким јединицама, кад за то не постоје граматички увјети, остварују лексичким средствима? У вези с тиме могли бисмо рећи: тамо гдје постоји граматичка ознака за мушки род, тамо је мушки род (усп. *овај њрад*); тамо гдје постоји граматичка ознака за женски род, тамо је женски род (усп. *ова кућа*); тамо гдје постоји граматичка ознака за средњи род, тамо је средњи род (усп. *ово село*); тамо гдје не постоји граматичка ознака за средњи род, гдје нема рода, тамо је средњи род (усп. *ово доба*, кад *a* није ознака за род, и *ова доба*, кад је *a* ознака за род). Слично се може рећи и за број (тамо гдје постоји граматичка ознака за једнину, тамо је једнина: *овај њрад*; тамо гдје постоји граматичка ознака за множину, тамо је множина: *ови њрадови*; тамо гдје не постоји ни граматичка ознака за једнину ни граматичка ознака за множину, гдје уопће нема граматичке ознаке за број, тамо је једнина: *ово и*). Управо се зато однос између синтагме *мноџо људи* и синтагме *сџићи на њрославу* остварује и средњим родом и једнином: *Мноџо људи сџићо је на њрославу*.

Једнином се успоставља однос и кад се јединице о којима је ријеч збрајају (усп. *Двадесџ одраслих људи и неколико дјеце сџићо је јуџарњим влаком*). Кад се пак збрајају јединице с граматичким ознакама (ријеч је о граматичким ознакама једине), о томе какав ће се однос успоставити зависи од тога јесу ли јединице које се збрајају испред или иза вербалне синтагме (у антепозицији или у постпозицији). Ако су јединице које се збрајају испред вербалне синтагме (у антепозицији), однос се остварује множином (усп. *Иван и Невен долазе јуџарњим влаком*). Ако су пак јединице које се збрајају иза вербалне синтагме (у постпозицији), однос се остварује било једнином (усп. *Јуџарњим влаком долази Иван, Невен и Марин*) било множином (усп. *Јуџарњим влаком долазе Иван, Невен и Марин*).

Слично се догађа и кад се однос успоставља родом. Но притом треба имати на уму то да јединице које се збрајају могу бити, с гледишта рода, хомогене и хетерогене: могу бити само с ознаком мушког рода, само с ознаком средњег рода, само с ознаком женског рода те с ознаком мушког и средњег, мушког и женског, средњег и женског, мушког, средњег и женског рода. Кад су јединице које се збрајају испред вербалне синтагме (у антепозицији), могуће је ово: 1. ако су посриједи јединице само с ознаком мушког рода, само с ознаком средњег рода или с ознаком мијешаног рода, однос се успоставља мушким родом (усп. *Човјек и њас су се одмарали, Псеџо и маче су њрчали за дјецом, Оџац и мајка су кренули на њуџ, Дијеџе и мајка су сџавали у колима* итд.); 2. ако су посриједи јединице само с ознаком женског рода, однос се успоставља женским родом (усп. *Мајка и кћи кренуле су јуџарњим влаком*). Кад су пак јединице о којима је ријеч иза вербалне синтагме (у постпозицији), могуће је ово: 1. ако су посриједи јединице само с ознаком мушког рода, само с ознаком средњег рода или с ознаком мијешаног рода, однос се успоставља било мушким

родом (усп. *На њуџ су кренули оџац и син, За дјецом су њрчали њсеџо и маче, С балкона су нас њромаџрала маџи и син, С џерасе су се моџли видјетџи џора и село џодно ње* итд.) било родом у којем се налази прва јединица номиналне синтагме у набрајању (усп. *На њуџ је кренуо оџац и син, За дјецом је њрчало њсеџо и маче, С балкона нас је њромаџрала маџи и син, С џерасе се моџла видјетџи џора и село џодно ње* итд.); 2. ако су посриједи јединице само с ознаком женског рода, однос се успоставља женским родом (усп. *Праџиле су их маџи и кџи — Праџила их је маџи и кџи*). Разлог зашто се глагол у прогресивном слиједу вербалне синтагме понаша другачије него у њезину регресивном слиједу јест у томе што у прогресивном слиједу вербалне синтагме има адитивно, а у њезину регресивном слиједу кумулативно значење. (Кумулативно значење глагола онемогућава да се оствари у једини).

Иако норма прихваћа статус конструкција типа *Мноџо људи сџиџло је на њрославу* какав је описан, све се чешће среће однос њихове номиналне и вербалне синтагме остварен множином (и одговарајућим родом, који овиси о карактеру одређенице) (усп. *Мноџо људи сџиџли су на њрославу.*) То је зато што се с мотивације односа одредбеницом (*мноџо*) прелази на мотивацију односа одређеницом (*људи*). Исто се то догађа и конструкцијама с квантитативним одредбеницама које имају одговарајуће граматичке ознаке (усп. *Веџина људи сџиџла је на њрославу → Веџина људи сџиџли су на њрославу*). (Упозоравамо да одређеница има граматичку ознаку која такав однос, граматички, не омогућава.)

Из свега што је речено могли бисмо закључити: 1. да категорија падежа има граматички, а категорија рода и категорија броја граматичко-лексички карактер; 2. да категорија падежа чини парадигматску, а категорија рода и категорија броја синтагматску ос деклинације; 3. да морфеме падежа удружују ријечи у парадигматске односе (што значи да бисмо их могли називати парадигматским релацијским морфемима), а морфеме рода и морфеме броја — у синтагматске односе (што значи да бисмо их могли називати синтагматским релацијским морфемима)³.

³ Ми смо синтагматске граматичке морфеме своједобно дефинирали као граматичке морфеме несинтактичког (нерелацијског) типа. Изложена интерпретација, међутим, показује да и они имају синтактички (релацијски) карактер, само другачији од синтактичког (релацијског) карактера парадигматских граматичких морфема. Усп.: Rosandić-Silić, *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika* (priručnik za nastavnike). Zagreb, Školska knjiga, 1979, 74–77.

Мр ЉИЉАНА СУБОТИЋ (Нови Сад)

ЈЕДАН СЛУЧАЈ СИНТАКСИЧКЕ ДВОЗНАЧНОСТИ И ФУНКЦИЈА ГРАМАТИЧКОГ РОДА

(на материјалу из језика писаца 19. века)

У овом саопштењу биће речи о једном морфосинтаксичком облику активних партиципа, односно, обличкој хомофонији датих категорија са глаголским прилозима која одређује њихов синтаксичко-семантички амбигвитет у језику писаца 19. века.

Да бих показала понашање ове категорије партиципских облика даћу, укратко, преглед партиципске ситуације у књижевном језику овог периода.

Активни партиципи, као кондензационо морфосинтаксичко средство књижевнојезичког израза у језику писаца 18. и 19. века, били су, у периоду о којем је реч, још увек живе категорије. Њихово присуство у књижевном језику објашњавамо наслеђеном синтаксом, дакле — традицијом; затим — страним утицајем, а и присуством одређених форми у народном језику (попридевљених категорија партиципа, односно постојањем герунда у српскохрватском језику).

У 19. веку предвуковске епохе (овде предвуковска епоха у књижевном језику нема хронолошко одређење, већ књижевноисторијско, она може бити и временски паралелна вуковској епоси), дакле — у 19. веку предвуковске епохе употребљавају се деклинабилне форме континуаната старословенских активних партиципа у различитим синтаксичко-семантичким категоријама. Међутим, анализа њихових функција и међусобних фреквенцијских односа ова два облика показује тенденцију губљења ових категорија.

Партиципи се употребљавају 1. у *аирибуијској* функцији, и то: а) у *попридевљеном* облику — дакле већ су изгубљени као глаголско-придевске форме; б) као *йрави йарийици* са мање или више успешно конструисаним синтаксичко-прагматичким својством; 2. као *коифедикаијске* категорије — у функцији допуне предикату; 3. у *йредикаијској* улози;

4. *суйсїанїивизирани*, а тђ. 5. и у облику *айсолуїної дайїва**. Међутим, све наведене употребе нису у подједнакој мери заступљене код оба активна партиципа или нису уопште регистроване у облику једног од њих.

Процес губљења, како је установљено анализом, ишао је у два основна правца: 1. у правцу функционалног сужавања на синтаксичком, морфолошком и лексичком плану — дакле, граматички и 2. у правцу трансформације партиципских облика у друге језичке категорије: придеве, адвербе и развијене синтаксичке форме — реченице. Доминантна је атрибуцка функција и забележена је у обема морфосинтаксичким категоријама. Код облика на *-ћи* заступљене су све синтаксичко-семантичке категорије, док облику на *-ши* недостају предикатска и копредикатска функција.

Негде између функционалног сужавања употребе оба облика (свођењем на атрибуцку функцију) и њихове адвербијализације — затекле су се категорије које имају граничну природу и дају могућност амбивиталне трансформације. То су форме у којима је облик партиципа, пошто се налази у номинативу јединине или множине мушког рода, идентичан/хомофоничан са обликом адверба. Дакле, конгруенција са субјектом (мушки род) отвара могућност двојаке трансформације: T_1 — трансформација партиципа као атрибута где се он понаша као управни члан зависне падежне синтагме уз именицу као субјекат и T_2 — трансформација партиципског облика у функцији адверба, услед његовог морфолошког синкретизма са герундом, који кондензује неку клаузу.

Примери:

- *Умирући неки Паунъ, (. . .), оставио му по смрти свой Шареный репъ* (Лет., 1834, 119),
- *примѣти Кострежъ, поїледъ свой на Турђа бацывшій* (Игњ., Ђ. Бранк., 1859, 115),
- *У оваком одношеню стоѣћи Херцеїовцы* справъ владаюћи, природно є слѣдство, да су и вѣру болѣ, (. . .), сачувати могли (Глас. ДСС, 1847, 152),
- *Вукъ оставшій у Сербиї* нађе се у чуду (Хаџ., Утук, 1846, 23).

* Ради илустрације наведених употреба партиципа, навешћу неколико примера:

1. айрибуїска функција

а) иїридевлєн:

- *позвавши се на свѣдочанство иутуюћи учены Русса'* (Хаџ., Утук III, 1846, 59)
- *є ли лѣпша увенушиа ружа одъ свѣже любичице* (Игњ., Ђ. Бранк., 1859, 77)

б) ирави иарїициї:

- *и молчащими устмы* доказати (Вид., Љуб., 1814, 26)
- *Да прегрозна Бывшеїа зулума* (Глас. ДСС, 1847, 78)

2. койредикаїска функција:

- *где є ветъ родителѣ убїеноїъ и нїїове сроднике седетьє нашао* (Лет., 1844, 95)

3. иредикаїска функција:

- *зракъ є оштаръ рѣжућій* (Глас. ДСС, 1847, 192)

4. суйсїанїивизиран партицип:

- *една є држала руку умирутѣїа* (Лет., 1844, 118)
- *други записую заоставше от школе* (Лет., 1824, 109)

5. айсолуїни дайїв:

- *Заходящу солнцу старый* се намъ понагли (Вид., Љуб., 1823, 8)
- *Дошедши имъ предъ дворъ слуїа* еданъ появисе (Вид., Љуб., 1817, 54).

Какве су све могућности трансформације оваквих примера?

1. Ако би се инсистирало на исправности трансформације T_1 , био би то прилог аргументацији да партиципи у атрибутој функцији кондензују реченични исказ и јављају се, на површинској реализацији, као атрибути уз именицу (субјекат, у овом случају), што можемо доказати и тестом супституције: уз именицу женског или средњег рода дошло би до конгруенције партиципа и именице:

- Умирућа нека *ййица* оставила му по смрти свој шарени реп;
- Примети Милица, *йоїлед* свој на Ђурђа бацивша.

Тако гледано, сви наведени примери имају атрибуто значење и налазе се у номинативу једине или множине мушког рода.

У примеру:

- На ово питање само ћемо онда моћи одговор дати, ако се будемо строго придржавали *домаћи извора йочињући од времена Неман I* (Глас. ДСС, 1857, 72)

именица уз коју се јавља партиципски облик је у генитиву множине. Ако се одредимо за T_1 — са њом конгруира и партицип, значи налази се тђ. у генитиву множине али, захваљујући томе што се (x) с обзиром на то да је изгубљено из фонолошког система, у овом периоду недоследно бележи: *домаћи(x) извора йочињући(x) од времена . . .*, партицип је синкретичан са номинативом, те се може имати и адвербијална употреба: *домаћих извора йочињући од времена . . .*

2. Ако бисмо се одредили за T_2 , као једину валидну, био би то аргумент у корист тврдњи да се глаголски прилози (садашњи и прошли) у трансформу јављају као паралелна, дубинска, предикација док иначе функционирају као нека врста адвербијалне допуне предикату.

Примери оваквог типа указују на постојање *йроцеса* у прелазу од партиципа ка герунду који је условљен, пре свега, чисто морфолошком ситуацијом — синкретизмом облика. Дакле, граматички род се овде појављује као дистинктивно средство синтаксичко-семантичке интерпретације. Мушки род у номинативу сингулара и плурала понаша се као немаркирана категорија. Мушки род у парадигми, а женски и средњи род у оба случаја уклањају двозначност.

Међутим, неки писци овог периода покушавају ортографски да разреше амбивитет облика (што је иначе и у складу са правописном традицијом). Употребом графичке секвенце *-ий* за обележавање наставка номинатива једине мушког рода деклинабилног партиципског облика они су раздвојили, да тако назовемо, хомографичку ситуацију и јасно обележили партицип према герунду. Међутим, ово се у правопису спроводи недоследно, а искључује се (ако би и постојала доследност) номинатив множине мушког рода за који правописна традиција предвиђа графему *и* која функционира као графички репрезентант аломорфона (*i*) и у наставку за герунд као и за номинатив плурала флексивног облика.

Др КИРИЛ КОНЕСКИ (Скопље)

АДАПТАЦИЈА ТУЋИХ ИМЕНИЦА НА САМОГЛАСНИК (-о, -е, -и, -у) У СРПСКОХРВАТСКОМ И МАКЕДОНСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Још су В. Караџић и Ђ. Даничић скренули пажњу на проблем прилагођавања страних речи у српскохрватском језику. Али се о овом питању, ипак, дуже времена врло мало писало у српскохрватској лингвистичкој литератури. Тек је 1955—56. год. часопис „Језик” донео чланак у коме се опширније разматра питање акцентуације и деклинације туђих именица на самогласник,¹ а *Правоиис српскохрватској књижевној језика* из 1960. год. наводи стотинак речи овог типа, бележећи њихов акцент и њихове облике (углавном ном. и ген. једнине и множине).² На основу тога могу се за српскохрватски језик извести следећи акценатско-деклинацијски типови:

1. 1. Именице са крајкосилазним акценџом

- а) двосложне именице типа *сџлдо* ген. *сџлда*, пл. *сџлди* ген. *сџлдџ*;
- б) тросложне именице типа *дџнамо*, ген. *дџнама*, пл. *дџнами* ген. *дџнама* (уз ове и именице на -у: *зџбу*; на -и: *кџли*).

2. Именице са крајкоузлазним акценџом

- а) двосложне именице типа *бџрџ* ген. *бџрџа*, пл. *бџрџи* ген. *бџрџџ*
сџжџ — *сџжџа*, пл. *сџжџи* — *сџжџџ*
жџрџи — *жџрџџа*, пл. *жџрџџи* — *жџрџџџ*
(тросложна је реч *рокџкџ*, а именице на -е су веџином тросложне; уз ове и именице на -у: *рџџџ*, *какџџџ*);
- б) тросложне (и вишесложне) именице типа *либрџџо* ген. *либрџџџа*, пл. *либрџџџи* ген. *либрџџџџ*;
- ц) именице типа *дџрџи* (*индиџо*) ген. *дџрџџа*, пл. *дџрџџи* ген. *дџрџџџџ*.

¹ В. Клаић, *О деклинацији и акцентуацији туђих мушкога рода на самогласник*, *Језик*, Загреб 1955—1956, год. IV, 2, стр. 51—55. и год. IV, 3, стр. 72—76.

² *Правоиис српскохрватској књижевној језика*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960.

II. 1. Именице са дујосилазним акценћом

- а) једносложне именице — *инѹ* ген. *инѹа*, пл. *инѹови* ген. *инѹовѹ*
ичѹ — *ичѹја*;
- б) двосложне (и вишесложне) именице типа *кѹло* ген. *кѹла*, пл. *кѹли*
ген. *кѹлѹ*; *рѹдио* — *рѹдија*, пл. *рѹдији* — *рѹдијѹ*.

2. Именице са дујоузлазним акценћом

двосложне (и вишесложне) именице типа *вѹшо* ген. *вѹша*, пл. *вѹши*
ген. *вѹшѹ*; *кимѹно* — *кимѹна*, пл. *кимѹни* — *кимѹнѹ*; *финѹле* — *финѹла*,
пл. *финѹли* — *финѹлѹ*.

Како се види из овог сажетог прегледа, адаптација туђица на самогласник јавља се као питање њиховог акценатског прилагођавања „јер је акцент одлучан за деклинацију појединих оваквих речи”³. Тако, све се оне уклапају у акценатски систем српскохрватског језика као именице мушкога рода. Одступања у том погледу су минимална. *Правопис* наводи само две речи са колебањем у роду: *кино*, *кина* (м. и ср. р.) мн. *кина* ген. *кинѹ* дат. *кинима* (само ср. р.); *ласо*, *ласа*, мн. *ласа* (ср. р.) и *ласи* (м. р.), ген. *ласѹ*, — док М. Стевановић у својој граматици⁴ примећује да именице страног порекла на -о „већином у множини имају наставке средњег рода: од *аушо*, множина је *ауша* (. . .), од *динамо* — *динама*, од *интермецо* — *интермеца*, од *кино* — *кина*, од *ноктурно* — *ноктурна*, од *либрето* — *либрета*, од *шорједо* — *шорједѹ*”, што се у *Правопису* не потврђује (исп. облике множине према *Правопису*: *ауши*, *динами*, *интермеци*, *либрети*, а у Клаићевом речнику⁵ — *ноктурни*, *шорједи*). Приметићемо још да је посебна специфичност именица страног порекла на самогласник -ѹ, -ѹ, -и, -у што се тај вокал схвата као део основе, те се приликом промене чува (ср. ген. *бирѹа*, *сизѹа*, *жирѹја*, *интервѹја* и сл.). Тиме ћемо завршити овај сажети приказ акценатско-деклинацијских типова страних именица на самогласник у српскохрватском књижевном језику.

Као део интернационалне лексике, ове речи улазе у македонски књижевни језик најчешће уз посредовање српскохрватског. Први је македонски правопис са правописним речником (који доноси око 10000 речи)⁶ изашао 1950. године. У вези са питањем о коме говоримо стоји двадесетак речи: *адѹшо*, *алѹро*, *ѹлиби*, *анѹли*, *андѹније*, *аѹшѹије*, *аѹшѹелјѹ*, *ѹушо*, *ѹушо-да-фѹ*, *бирѹ*, *бифѹ*, *виолѹнчело*, *дефилѹ*, *досиѹ*, *интервѹјѹ*, *клишѹ*, *нивѹ*, *ѹледѹајѹ*, *резимѹ*, *сизѹ*, *фијѹско*, *фоајѹ*. Оне се наводе, пре свега, да би се обележило место акцената, јер и у македонском језику акценатско прилагођавање речи одлучује њихово морфолошко понашање. Ипак је наведено и колико облика множине: *аѹшѹиѹ*, *клишѹи*, *резимѹи*, *сизѹи*, који упућују на њихово одређивање као именице мушкога рода.

³ Б. Клаић, *нав. дело*, Језик, год. IV, 2, стр. 53.

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1981, стр. 207

⁵ В. Клаић, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb 1966.

⁶ Б. Конески и К. Тошев, *Македонски ѹправопис со ѹправописен речник*, Скопје 1950.

Нешто шире разматра питање адаптације страних речи Б. Конески у својој граматици⁷: „Голем број од нив имаат акцент на крајниот или на претпоследниот слог: *клише́, решо́, ѝенéза, лиџераџу́ра* и сл. (. . .). Интересно е да го споредиме местото на акцентот на пр. во овие два збора, дојдени од францускиот јазик: *џрико́ — са́ко*. Вториот се приспособил кон нашиот начин на акцентирање, бидејќи е од подолго време влезен во нашиот јазик и тоа во битовиот обрат; додека првиот, како понова заемка, и означувајќи предмет што не е особено познат во нашиот бит — останува со својот акцент на последниот слог”. И даље: „Нашиот усет се бунува ако чуеме изговор: *си́же, лиџераџу́ра, инџернаџионален* и сл. место: *си́же, лиџераџу́ра, инџернаџиснален* и сл.”. Што се тиче облика ових речи, Б. Конески пишува: „Именките од туѓо потекло се подведуваат под соодветната категорија на родот главно според својот завршок. И тоа: именките на согласка одат во м. р. (*џерор, Париз*), именките на -а во ж. р. (*оџера, Виена*), именките на -о, -е обично во среден род. Кај последниве именки, до колку тие имале пожива употреба во народниот говор, нормално е подведувањето нивно под ср. р.: *џалиџо — џалиџа, бомбеџо — бомбеџа* и сл. Именките на -о без особена тешкотија влегуваат во системот на именките од ср. р.: *решо — реша, џорзо — џорза*. Не е така лесно веќе кај именките на -е, бидејќи нашата наставка за мн. р. -иња (*џоле — џолиња*) ни се чини премногу експресивна, премногу нашинска во врска со туѓите зборови. Од апсорбираноста, од онаа да ја речеме интимна усвоеност на зборот во нашиот говор зависи дали тој ќе ѝ се потчини на шемата од ср. род. Така на пример во професионалниот речник на печатарите е сосем обично *клише(џо) — клишења(џа)*; додека истиот збор ќе го употребиме со поинаква множинска форма во еден ваков состав: *во неџоваџа џроза има многу клишеи*. Од ова произлегува извесно колебање во родовата определба на туѓите именки на -е, меѓу м. и ср. р., потсилено уште со случаите кога ваквите именки означуваат лица од машки род (на пр. ќе се рече обично *нашиџи аџаше за џечайџи*, а понеприемливо ни е — *нашеџо аџаше за џечайџи*). Се разбира дека сето ова е доста неудобна задача што се поставува за решавање пред јазикот, со неговите установени граматички белези, во допирот со нов јазичен материјал. Ова неудобство се чувствува уште повеќе во случаите кога заемките завршуваат на глас што го немаме како завршок во нашиот именски систем: *инџерџу, џири* и сл. Само со натезање можеме ваквите зборови да ги вклучиме во нашите граматички категории, и тоа во едината колебајќи се во нивната родова определба, меѓу машкиот и средниот род: *инџерџуџи — инџерџуџо, џириџи — џириџо*, а пак во множината земајќи ја наставката за м. р.: *инџерџуџи(џе)* и сл.⁸

Констатира се, дакле, една „доста неудобна задача“ адаптације туѓих именица поменутога типа, поготову оних са акцентом на крајњи самогласник, који се и у македонском језику схвата као део основе. Као и

⁷ Б. Конески, *Грамаџика на македонскиџи лиџераџурен јазик*, Скопје 1967 стр. 155—156.

⁸ *Нав. дело*, стр. 217—218.

у српскохрватском језику, адаптацији ових речи се приступа са гледишта акценатског и морфолошког. Међутим, док су се оне у српскохрватском језику уклапале у његов акценатски систем, у македонском су углавном чувале свој изворни акценат. Померање акцената вршило се веома ретко, на нивоу разговорног језика, коме по својој семантици ове речи већином не припадају.

Тако, док су речи са акцентом на унутрашњи слог (*ѝа́лно, ѝија́но, вио́лночело* и сл., углавном именице на -о, а само као изузетак именице на -е: *бо́мбе — бо́мбиња, кли́ше — кли́шиња*) лакше улазиле у систем именица средњег рода, именице са акцентом на крајњи самогласник (који се схвата као део основе) — где се није извршило померање акцената — показивале су, под утицајем српскохрватског језика, веће колебање у односу на род. Коегзистирали су следећи облици:

ниво́ — *ниво́лно* (као ср. р.), пл. *ниво́ни* — *ниво́лне* (као м. р.)

сизжé — *сизжéлно* (као ср. р.), пл. *сизжéни* — *сизжéне* (као м. р.)

жирí — *жирíлно* (као ср. р.), пл. *жирíни* — *жирíне* (као м. р.)

интèрвју́ — *интèрвју́лно* (као ср. р.), пл. *интèрвју́ни* — *интèрвју́не* (као м. р.)

А уз атрибут: *висок(ио́н) ниво́, ѝозна́(ио́н) сизжé* и сл. (као м. р. и у јединици, што се, под утицајем српскохрватског језика, и данас може чути од појединих носилаца македонског језика).

Овакво се стање (које је нашло одраза и у македонском правопису из 1950. год., исп. већ поменуте облике множине: *аѝашéни, клише́ни, резимéни, сизжéни*) тешко могло одржати, па је језичка пракса захтевала самосталнија решења, јер су се ове речи у македонској средини све више схватале и употребљавале као именице средњег рода, те су се њихови облици у том правцу усклађивали.⁹ Поред облика множине на -и, употребљавали су се и облици на -а: *ниво́ни(ѝе) || ниво́на(ѝа), сизжéни(ѝе) || сизжéна(ѝа), интèрвју́ни(ѝе) || интèрвју́на(ѝа)* и сл.; а уз атрибут: *високо(ѝо) ниво́, ѝозна́(ѝо) сизжé* и сл. Први је облик у пракси све више уступао место другом, јер су тиме облици били усклађенији, па је правопис из 1970. год. те облике и санкционисао.¹⁰ Они се своде на следећу шему:

а) *ки́но(ѝо) — кина(ѝа), ѝија́но(ѝо) — ѝија́на(ѝа), дина́мо(ѝо) — динама(ѝа), вио́лночело(ѝо) — виолончела(ѝа)* и сл., — када акценат не пада на крајњи самогласник;

б) *ниво́(ѝо) — нивоа(ѝа), клише́(ѝо) — клишеа(ѝа), сизжé(ѝо) — сизжееа(ѝа), жирí(ѝо) — жирíја(ѝа), интèрвју́(ѝо) — интèрвјуа(ѝа)* и сл., — када акценат пада на крајњи самогласник.

⁹ К. Конески, *Родо́и и бројо́и на ѝу́лне именки на самогласка*, Литературен збор Скопје 1958, год. V, 2, стр. 109—115.

¹⁰ *Правопис на македонскиот литературен јазик со ѝравописен речник*, Скопје 1970. (Редакциски одбор: Б. Видоески и др.)

Тако је, у условима утицаја српскохрватског језика, који се још осећа код појединих носилаца македонског језика, постављена основна норма којом се регулише питање адаптације туђих именица на самогласник у македонском књижевном језику, у односу на коју су могућа извесна одступања у, бар за сада, ретким случајевима веће „демократизације” у употреби појединих речи (*решо*, *решо̄* — *реша*, *реша̄*; *клише*, *клише̄* — *клишиња*, *клишиња̄* и сл.).

Др БОГДАН ДАБИЋ (Сарајево)

О ГРАМАТИЧКОМ РОДУ У МОДЕРНИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

(на примјеру њозајмљених именских ријечи)

Грамматички род је својствен индоевропским језицима, некимма више другима мање, то је засигурно индоевропско наслеђе и у данашњим словенским језицима. У класичним језицима, грчком и латинском, лијепо су се одржала сва три грамматичка рода: маскулинум, фемининум и неутрум. Добро је очувана категорија грамматичког рода, у пуном свом обиму, и у неким германским језицима, на примјер у модерном њемачком. Зачудно је да се неутрум ипак није одржао у литавском језику, који се иначе одликује великом конзервативношћу у свима другим обличким појавама. Неутрум су изгубили и савремени романски језици. Неки романисти још га налазе у румунском, али ја се придружујем мишљењу оних који тврде да то ипак није прави индоевропски неутрум, већ нека унутрашња хибридна творевина.

У неким индоевропским језицима из кентум-групе категорија грамматичког рода готово се посве затрла. Такав је, на примјер, енглески језик. У њему је ова категорија толико осиромашена и упрошћена, да бисмо једва могли назвати је истим лингвистичким термином којим називамо сличну појаву у словенским језицима. Међутим, и у енглеском језику остаци индоевропскога грамматичког рода још су увијек препознатљиви.

Истакнути представници упоредне граматике индоевропских језика, на примјер А. Меје (Meillet) одавно су нам презентирали своје виђење грамматичког рода у индоевропском прајезику. Сви истраживачи слажу се у главним поставкама у томе како се зародила категорија грамматичког рода у прајезику. Потицај за њен настанак дала је сама природа: у језичкоме мишљењу одразила се неизбежно категорија живо/неживо и категорија мушко/женско као полна ознака. У току даље, дуготрајне, језичке еволуције грамматички род у индоевропским језицима се граматизирао и лексикализирао. Тако је то ишло, углавном, и у словенским језицима.

Данас је грамматички род у њима специфична лексичко-граматичка категорија, дакле један особит класификатор — који је нашао чврсто

мјесто у модерним словенским језицима. При разматрању категорије граматичког рода сврсисходно је да се два словенска језика, бугарски и македонски, засебно издвоје. Методолошка исправност таквога поступка садржи се у томе што су ова два језика сн жно „прогресирала”, изгубили су деклинацију и добили граматички члан. То их је структурно удаљило од осталих словенских језика и приближило их не само албанском и румунском већ и енглеском и француском. У словенским језицима граматички род испољава се код именских и придјевских ријечи, и то на свим језичким равнима: на лексичкој, на морфолошкој, на творбеној, семантичкој и синтактичкој. Из тога већ произлази да словенски граматички род у бугарском и македонском језику губи читаву једну димензију свога испољавања.

У излагање о теми коју сам формулисао у наслову реферата укључио сам 4 словенска језика: руски, српскохрватски, чешки и пољски. Циљ ми је био да у разматрању буду заступљене све три групе словенских језика: источна, јужна и западна. О граматичком роду уопште, а поготову о роду позајмљених именских ријечи, дају нам елементарна обавјештења све словенске граматике, па биле оне школске, нормативне или описне. За ово своје излагање користио сам се радовима Б. Маркова из Скопља, М. Ивић из Новог Сада, Д. Игњатовић из Београда (за сх. језик), затим граматицом В. Виноградова, В. Акуљенка и И. Мучника (за руски), Л. Кухаржа (за чешки) и С. Шобера (за пољски).

Неки лингвисти сматрају да се данашњи граматички род у словенским језицима може сврстати у *језичку технику*, други пак мисле да је он још увијек жива категорија и да се не може у потпуности свести на језичку технику. Већина истакнутих слависта слаже се у томе — да је граматички род у модерним словенским језицима *најзначајније њихово морфолошко* обиљежје, чак истакнутије од граматичкога броја и падежа. Доказе за ово можемо наћи у свакој школској граматици појединих словенских језика: у данашњим словенским језицима, наиме, има појединачних обличких исклизнућа у граматици — дешава се да нека именица (позајмљена) остане без деклинације, или пак да нема једнине, односно множине; али се ниједној именици не може десити да остане без граматичког рода. Чак и више од тога, граматички род именице у словенским језицима обично је недвосмислен и једнозначан. Случајеви колебања занемарљиво су малобројни и увијек лако објашњиви. Према томе, граматички род у модерним словенским језицима посве је животна категорија и много је значајнија него што би то лингвистички необразовани Словени могли и наслутити.

Четири словенска нормирана језика, која улазе овдје у разматрање, формирала су се на различитим географским и културним просторима, што се непосредно одразило на самоме профилу књижевног језика. Отуд проистиче и одређена правописна и граматичка традиција — која иде тако далеко да се то понекад одрази и на сврставању европеизма у граматички род. Још нешто морамо имати на уму при оваквим расуђивањима: придјевске и глаголске ријечи страног поријекла морају се у тексту словенских језика одмах адаптирати — већ у своме полазном (основном) облику. То значи да се придјеви адаптирају у позитиву (ном.

сг.), а глаголи се адаптирају у инфинитиву. Примјери: придјиви француског поријекла *actif, passif* и сл. попримају у нашем језику ликове *актив-(а)н, пасив-(а)н* и сл.; а глаголи њемачког поријекла *drücken, färben* и сл. попримиће у нашем језику ликове *друк(а)-ићи, фарб(а)-ићи* и сл. То није случај с именским ријечима страног поријекла, јер оне могу добити наш завршетак у ном. сг., (на примјер: *буржоазија, њерија, шасија* и сл.), али неке од њих задржавају (приближно) изворан завршетак у ном. сг. Такве и јесу прави предмет нашег разматрања о њиховом сврставању у словенски граматички род (на примјер, *рају, кује, џакси* и сл.). У екстремним случајевима то може довести и до појаве индеклинабилности. Међутим, поједини од 4 наведена словенска језика различито се одупиру индеклинабилности, што баш и чини занимљивим понашање европеизама на морфолошкој равни и њихово укључивање у словенски граматички род.

При оваквим расуђивањима морамо имати на уму онај *сјалан ои-џор асимилацији* (гласовној, правописној и обличкој) — што га позајмљене ријечи пружају језику-примаоцу. Са друге стране, пак, ваља узети у обзир и такозвани *џриџисак сисџема* на позајмљене ријечи. Те су двије опониране силе некад подједнаке, али који пут претегне једна од њих — било отпор страног тијела, било притисак система. Резултанта углавном иде по спрегу сила, али не баш механички.

При истраживању оваквих појава морамо, даље, имати на уму да се оно врши на нивоу *норме*, али и на нивоу *сисџема*. Ово је врло важно, јер нам помаже при формулисању опажања и закључака. Стога сам се максимално и сам придржавао тих постулата и методолошких смјерница.

Нашу анализу почећемо од руског језика, јер су ове појаве у њему најбоље истражене. Што се тиче граматичког система модерног руског језика (књижевног), он је остао изразито конзервативан и наглашено флективан. Међутим, сама категорија граматичког рода у руском језику нешто је ослабила. То се особито прозирно види у плуралским облицима придјевских ријечи, али донекле и код именичких. Нарочито се то јасно опажа на синтактичком нивоу, на примјер у конгруенцији. Томе свему доприноси и прелазак неких придјевских облика компарације у прилошке ријечи. Узето заједно, то је и допринијело знатном *неџралисању* категорије граматичког рода у множини. За природу граматичког рода у модерном руском језику значајно је и то што се са њим укршта и, дјелимично, преклапа категорија живо/неживо. Ова посљедња је знатно израженија у руском неголи у нашем језику, јер се одржала — у пуном свом обиму — чак и у множини.

Пропратићемо занимљивије појаве у руском језику које су се дешавале с европеизмима из класичних и модерних свјетских језика западне Европе (из њемачког, француског и енглеског). Од тога како се уобличи завршетак неке позајмљене именице у словенским језицима зависе двије ствари: 1) хоће ли се она уопште и моћи деклинирати, 2) како ће се деклинирати. Све је то дато њеним граматичким родом, а он код именица што значе неживо — углавном зависи од завршетка у ном. сг. Највећи број

европеизама грчког поријекла сврстан је у руском језику међу најјаче морфолошке претинце, тј. у маскулинум (*ponomar'*, *apostol*) и у фемининум (*trapeza*, *porad'ja*). Знатно су рјеђи случајеви да је неки грецизам био примљен у категорију именица ж.р. на мек сугласник (*eres'*, *tetrad'*), а још рјеђе приман је у неутрум (*miro*, *evangelie*). Разумије се само по себи да се род језичког изворника није могао задржати на новом тлу. Ипак, било је и у руском језику покушаја да се он сачува по сваку цијену. За илустрацију обично се наводе именице лажнога фемининума, и то *синѿаксис* код Смотричког, *аѿофеосис* код Прокоповића и *еклиѿсис* код Кантемира. Још је било и покушаја с именицама које су укључиване у лажни неутрум: *феорема*, *клима*, *аксиома* и сл. На рускоме књижевном тлу ове су појаве врло брзо превазиђене, па је оваквим творевинама дат одговарајући граматички род — зависно од тога да ли им је ном. сг. био оформљен на отворен слог или пак на затворен. Именица *коине* данас је у руском средњег рода, али је у старијим епохама било покушаја да јој се сачува њен изворни фемининум. Занимљиво је да се у руском језику (а слично је и у осталим словенским језицима) код именица м. р. може елиминисати изворно *-a*, онако као што се код именица ж.р. оно може додати и тамо гдје га никад није било. Оба захвата срачуната су на што маркантније обиљежавање граматичког рода. Тако смо и добили ликове *ѿоетѿ*, *-навѿ*, *ѿираѿ* и сл., на једној страни, и ликове *база*, *фаза*, *ѿроѿеза* и сл., на другој. Тиме се постигло морфолошки пожељно утјеривање у парадигму.

Поменућемо овдје још један занимљив облик, а то је *Хрисѿ* који у зависним падежима губи свој грчки завршетак *-ОС*: *Хрисѿа*, *Хрисѿу* . . . Овакво уобличавање остаје као усамљен манир у руском језику, готово јединствен. Истакнућемо још и животност скупине руских именица на мек сугласник, коју овдје доказујемо ликовима женских властитих имена из Старога завјета — било да су она хебрејскога поријекла или пак грчко-латинскога: *Esfir'*, *Judif'*, *Rahel'*, *Ruf'*, *Famar'* (код нас: Естера, Јудита, Рахела, Рута, Тамара). Насупрот овоме, доцније преузето митолошко име из француског језика *Cendrillone* гласиће у руском језику *Sandril'ona*.

Европеизми њемачког поријекла, слично онима латинског поријекла, не задају нерјешивих тешкоћа при укључивању у руски (словенски) граматички род, али ту сад има једна новина. То је њемачки завршетак на *-у* (из дифтонга *ау*), махом код властитих имена, географских и личних: *Дахау*, *Ленау*, *Ландау* и сл. Овакве именице постају индеклинабилне на рускоме тлу, из разумљивих разлога: оне се не могу укључити ни у једну од постојећих руских деклинација. Још је занимљиво каквим се поступком постиже укључивање европеизама њемачког поријекла у руски фемининум. Ту се оцртавају три различита начина: 1) да именица прими завршетак *-а* у ном. сг. намјесто изворнога нијемог *-е* или напросто механички додатак, 2) да јој се умекша завршни сугласник, или макар да се уза њ дода меки знак, 3) да се таквој именици дода завршетак *-ка*. Нпр: *birža*, *blenda*, *linza*; *latun'*, *forel'*, *glazur'*; *rabatka*, *frikadel'ka*, *šponka*. Занимљиви су још и ликови *фрејлина* и *фрау*. Прва је уобличена

тако да се нормално укључује у женску деклинацију, а друга је морала да се уврсти у класу *indeclinabilia*.

При укључивању европеизама француског поријекла у претинац рускога граматичког рода одлучили су сљедећи гласовни захвати, као претходни: 1) испуштање или пак изговарање нијемог *-e* на крају ријечи, 2) изговарање или занемаривање сугласника на крају ријечи, 3) умекшавање завршнога сугласника основе. Примјери: *avangard, vizit, žiraf; antanta, afiša, moda*. Ако се занемари завршни сугласник, добија се затворен слог са ликовима типа: *argo, kabare, depo, kašne, kroki* итд. Ако се такав сугласник изговарао на словенскоме (руском) тлу, добијао се затворен слог: *balet, gabarit, sjužet* и сл. Практично, то најчешће значи укључивање таквих именица у руски маскулинум. Накнадно умекшавање сугласника, на руском тлу, сврставало је такве именице у руски фемининум: *vual', duel', banderol', model', moral'* и сл., затим *migren', filigran', šagren'*; *breš', retuš'* итд. Европеизми француског поријекла на вокал имали су одлучан утицај, својом бројношћу, на стварање индеклинабилности у модерном руском језику. Ево неколико примјера: *bjuro, depo, pal'to, domino, metro; drapri, žjuri, pari, kroki, šasi, taksi, travesti; su, randevu, ragu, menju; amplua, antraša, gala*. Овакве творевине већином су средњег рода, услов је да значе нешто неживо. Неки европеизми француског поријекла добивају на руском тлу завршетак *-ка* и тиме се укључују у фемининум: *vin'jetka, etažerka, marionetka, etiketka*

Европеизми енглеског поријекла најмлађи су слој европеизма у словенским језицима, па тако и у руском. Они се врло тешко адаптирају у тексту руског језика, јер је тешко превладати начелну разлику између два језичка система. Осим тога, и граматички род је посве другачије конципиран. Навешћемо само неке најзанимљивије појаве у вези са граматичким родом европеизама енглеског поријекла. Неке именице тога поријекла задржале су свој сугласнички завршетак, али пошто значе женску особу, укључиле су се у руски фемининум: *miss, missis, Elen . . .* Именице енглеског поријекла које се завршавају на вокал укључиће се у руски маскулинум, ако значе нешто неживо: *bandžo, bungalo; viski, derbi, lobbi, regbi, hobbi*. Ако пак овакве творевине значе мушка лица, (*fello*), биће мушког рода; ако значе женска лица, биће женског рода: *Emi, ledi, bejbi* и сл. Из енглеског језика преузете су и именице: *kakadu, kenguru, intervju*. У погледу граматичког рода понашају се као и сличне творевине из француског језика.

У српскохрватском језику најзанимљивија појава у погледу граматичког рода европеизама биће варијантски дублети. Наиме, сх. књижевни језик настао је у условима културне и политичке разједињености његових носилаца. Ваља знати да је модерни сх. књижевни језик створен претежно што је створена држава Југославија. У ранијим етапама историјског развоја Хрвати су се нашли у латинско-њемачком европском кругу, а Срби у византијско-словенском. Све је то резултирало тиме да данас наш језик функционише у двије варијанте, источној и западној. То се донекле одразило и у процесу адаптације европеизама у нашем језику, па чак и при њиховом укључивању у наш граматички

род. Свему томе посредно су допринијела и два наша писма (словенска ћирилица и европска латиница), са својом различитом графичком и правописном традицијом. Навешћемо овдје неке занимљиве појаве у вези са граматичким родом европеизама класичног поријекла: Грчка именица *hairesis* попримила је на нашем тлу три лика: *јерес* (фемининум!) у источној варијанти, затим *хереза* и *херезија* у западној. Неочекиван је онај лик из источне варијанте, вјероватно да је био подржан црквено-словенским и руским језиком. Ово је јединствен случај у нашем језику, јер је код нас скупина именица ж.р. на сугласник веома слаба. Именице грчко-латинског поријекла са значењем мушке особе ушле су у нас у маскулинум на два различита начина: у источној варијанти претежно се завршавају на *-а*, а у западној на сугласник (*аџилеџа*, *диџиломаџа*, *каџихеџа*, *хедонисџа*, *јерманисџа*; *аџилеџ*, *диџиломаџ*, *каџихеџ*, *хедонисџ*, *јерманисџ* . . . Понекад има колебања у роду: *сисџема/сисџем*, *реума/реум*, *аксиома/аксиом*, *џрахома/џрахом*. Значење остаје исто, а дистрибуција не иде баш досљедно по варијантама. Међутим, понекад је долазило до семантизирања завршетака: *џериод/џериода*, а још бољи примјер представља *лексик/лексика/лексикон*. Прве двије ријечи значе приближно оно што би Руси рекли 'словарнуј зарас', а посљедња ријеч значи рјечник (енциклопедијски). Има занимљивих појава у називима мјесеци: шести по реду мјесец зове се *јуни* или *јун*, седми се зове *јули* или *јул*. Називи који су овдје дати на другом мјесту одлика су источне варијанте, и они су новијег датума. Међутим као властита имена те су се именице посве другачије уобличице: *Јуније* Палмотић, *Јулије* Бенешић. Дакле, од суштинског је значаја било значење мушке особе. Овамо нагињу и ликови *јеније* и *нунције*. Ове именице такође значе мушку особу, што је и одлучило при њиховом уобличавању (као *Василије*, *Танасије* и сл.). Грчку ријеч *коине* образовани филолози, нарочито у западној варијанти, смјештавају у фемининум. Међутим, по нормалном морфолошком осјећању једнога штокавца то може бити само маскулинум. Још ћемо истаћи једну наглашену тенденцију, а то је сврставање грчколатинскога неутрума у наш фемининум: *бенефиција*, *деценија*, *фолија*, *имџерија*, *инфузорија*, *лабораторија*, *џремија*, *џривилеџија*, *сџиџендија*, *џџериџорија*. Даље су занимљиви случајеви дублета или чак тројних ликова: *дивизија/дивизион*; *леџија/леџион*; *јранаџ/јранаџа*; *џрим(ус)/џримас/џримаш*; *комџосџ/комџоџ/комџозџ*; *комеш/комџија*; *сџудџиј/сџудџија/сџудџио*; *сџадиј/сџадијум/сџадион*; *акџив/акџива*, *џасив/џасива*; *окџав/окџава*; *џанџенс/џанџенџа* итд. Овакви дублети обично су семантизирани, или се пак употребљавају у различитим доменама људске дјелатности (*јранаџ* у ботаници, *јранаџа* у наоружању, *окџав* у штампарству, *окџава* у музици), али има и случајева да су се из једне ријечи семантички израчвале двије нове — у истом домену људске дјелатности, на примјер *џанџенс* и *џанџенџа* у геометрији.

Европеизми њемачког поријекла дошли су нам из језика који има три граматичка рода, али има и граматички члан — који је најбољи индикатор граматичкога рода. Ако се европеизам њемачкога поријекла завршавао изворно на *-е*, поступак је исти као с оним европеизмима које смо преузели из француског језика. Добијамо двије класе, и то

с једне стране ликове типа: *бина, бленда, бремза, сајла . . .*, а са друге *цех, шас, шјајз, ширш . . .* У западној варијанти нашег језика фамилијарније су стали са њемачким језиком, па лако толеришу сугласничке групе на крају ријечи, док се оне у источној варијанти радије разбијају. Накнадном деривацијом на нашем тлу уобличени су неки европеизми њемачког поријекла: *деклић, халдија, хоблић, карлица, крилец* (кајкавски), *ноклице, шалица, зихерица* итд. Ово нас подсјећа на руски морфолошки манир уобличавања помоћу завршетка *ка* (о чему је већ било помена). Властита женска имена на сугласник аутоматски иду у претинац *indeclinabilia*: *Дајмар, Инјрид* и сл.

Европеизми француског поријекла стварају више недоумица око укључивања у наш граматички род, јер чешће задржавају изворан гласовни завршетак у ном. сг. Ако су имали, или пак ако стекну, завршетак на сугласник, аутоматски ће бити сврстани у наш маскулинум. Ако су пак стекли завршетак на *-а* у нашем (кон)тексту, биће укључени у фемининум. При свему томе су од значаја сљедећа два процеса приликом њихове адаптације: 1) судбина нијемог *-е* на крају ријечи, 2) судбина завршног сугласника из француског изворника. Ако се занемари нијемо *-е*, онда ће позајмљена именица добити сугласнички завршетак и тиме приступити нашем маскулинуму, на примјер: *аџак, буџик, рафал . . .* итд. Чешће се ипак дешава да се француско нијемо *е* у овом положају надомјести нашим *-а*, онда именица улази у наш фемининум: *адреса, афера, анкеџа . . .* итд. Ако се у нашем тексту изговара француски завршни сугласник, слог ће постати затворен — па тиме именица улази у маскулинум: *банкеј, букеј, фран(а)к . . .* итд. Ако се пак француски завршни сугласник занемари, добићемо отворен слог: *арјо, бифе, дејо; реми, кроки, деби; кује, фоаје, сиже; рандеву, рају, џасјарју; обоа, џаџоа . . .* итд. Па ипак, већина оваквих творевина укључиће се у наш маскулинум, за разлику од руског језика — гдје већина њих иде у неутрум. Завршни вокал при томе прикључује се основи и остаје кроз цијелу парадигму (*ниво/нивоа/нивоу . . .*). Томе донекле доприноси и то што је он под акцентом. Највећу атракцију у нашем (кон)тексту чине именичке формације на *-у*: *рају, рандеву . . .* и сл. То је посве страано нашем морфолошком систему, јер у нас ном. сг. може да се завршава на било који сугласник и на сваки вокал, само никад не може на *-у*. То је због тога што се овај вокал некако морфемизирао и постао марка неких других падежа једнине (у сва три граматичка рода), па се никако не може асоцирати с обликом номинатива. Из француског језика дошли су нам неки европеизми који су обогатили претинац *indeclinabilia* (маскулинум и фемининум): *мадам, мамзел, буржоа* и сл.

Европеизми које смо добили из енглеског језика причињавају највеће тешкоће у процесу укључивања у наш граматички род и у наше деклинацијске парадигме. То долази због посве другачије концепције граматичког рода, затим због гласовне и графичке неподударности двају система. Ако нека именица значи женску особу, разумљиво је што ће јој се код нас додати *-а* у ном. сг., на пример *јерла* од енгл *girl*. Ту се даље уплиће *genus proximum*, због чега је *јакша* код нас женског рода, (као лађа), *Темза* исто тако (као Дрина). Разумљиво је што ће *денди*

бити мушког рода, а *леди*, *беби* и сл. женског. Из истих разлога биће и *џони* мушког рода, итд. Теоријски, европеизми што смо их преузели из енглеског језика, ако се завршавају на вокал, могу се укључити у било који од три наша граматичка рода, али додатни чиниоци дефинитивно их распоређују по одговарајућим претинцима. Чак и оне именице што се завршавају на -у морају се у нашем језику деклинирати: *џилу*, *џинџерџу*, *џџабу* . . . и сл. Код нас је тенденција деклинирања позајмљених именичких ријечи тако јака да се деклинирају чак енглеске скраћенице типа *Бибиси*, *дидџџи* итд. Индеклинабилне ће ипак остати именице: *мис*, *леди*, *беби*, *Кеџи* и сл.

Два западнословенска језика, чешки и пољски имају својих специфичних одлика у погледу граматичког рода. И поред начелне сличности ове категорије у свима словенским језицима, ипак ваља истаћи да су се у чешком и пољском језику издиференцирале двије опониране верзије на бази супротстављености живо/неживо. У пољској граматици то је прецизно одређено називима рода *męsko-osobowy* i *żeńsko-rodzajowy*. Углавном све деклинацијске парадигме морају уважити ову значајну опозицију. Уз то морамо још знати да је чешки језик најбоље задржао стару прасловенску опозицију између тврде и меке промјене (деклинације). Такође истичемо да су у западнословенским језицима често посредовали латински и њемачки, онако као што су код Руса и код већине јужнословенских народа посредовали грчки и црквенословенски.

У чешком језику присутне су знатне насlage туђе морфологије, што се јасно сагледа у вјештачком (књишком) одржавању неутрума неких грчких и латинских именичких творевина: ријеч је о именицама на -*um* или -*ium* типа *museum*, затим о именицама типа *aroma*, *drama*, *klima* . . . То потврђује и гломазна апаратура именичке промјене по моделу *idea*, *Olysea* и сл. Навешћемо још примјере из прве скупине: *datum*, *album*, *forum*, *plenum*. Они такође имају неку хибридну деклинацију. Занимљиве су у чешком језику формације типа *afinita*, *aktivita*, *fakulta* и сл. Оне су дошле словенски завршетак, па су тиме лакше ушле у род фемининум, док су у српскохрватском језику претрпјеле њемачки утицај при уобличавању, али су морале прећи у маскулинум. Занимљиво је да се у чешком језику стручни називи болести завршавају на -*tida* (ваљда подржано родом чешке именице *netos*): *bronchitida*, *pleuritida*, *rachitida* . . . Именице грчко-латинског поријекла што значе мушку особу већином се завршавају на -*a*: *asketa*, *despota*, *metropolyta* . . . итд.

При уобличавању европеизама њемачког поријекла увелике се примјењују накнадни творбени захвати помоћу завршетака -*ik*, -*ka*, -*ko*: *majzlík*, *rozínka*, *rabatko* . . .

Навешћемо и неке занимљивије појаве у вези са сврставањем европеизама француског поријекла у чешке претинце рода. Формације које су у француском имале завршетак -*é* могу на чешком тлу примити завршетак -*ita* који је овамо унесен углавном из латинизама (типа *fakulta*). Француске формације на -*age* у чешком се завршавају на — *áž* и по правилу су женског рода: *aparáž*, *balotáž*, *sabotáž* . . . Још су карактеристични ликови, чисто чешки, као што су: *angažmá*, *apartmá*, *agre-*

má . . . Они су средњег рода и индеклинабилни су. Изненађује нас да је именица *jury* жири/ у чешком женског рода. Ваљда под утицајем именица *komise* и сл.

У пољском језику сусрешћемо више карактеристичних појава у вези с укључивањем европеизама у словенски (пољски) граматички род. Код оних европеизама који су преузети из класичних језика (грчког и латинског) занимљиво је сљедеће: именице које значе мушко лице претежно се завршавају на *-a* (*ateista, ekonomista, geodeta, monarcha, patriarcha* . . . и сл.). Даље, вјештачки се чува неутрум типа *album, fatum, muzeum, gimnazjum* . . . Разлика од чешког у томе је што се оваквим творевинама није могла очувати деклинација, него су постале индеклинабилне. Поступак са сличним творевинама из грчког језика на *-ma/ /майнос* нешто је другачији: оне су морале да пређу у словенски маскулинум, слично као у руском, а другачије неголи у чешком.

Европеизима њемачког и француског поријекла радо се придодаје домаћи формант *-ка*, да би се лакше укључили у пољски фемининум. Примјери: *fifka, flaszka, fajerka; butelka, broszka, dražetka*.

Након овога летимичног прегледа карактеристичних појава и поступака при укључивању позајмљених именичких ријечи у словенски граматички род сад можемо јасније резимирати и формулисати неке закључке:

1) Рекло би се на први поглед да је категорија граматичког рода у суштини иста у свима словенским језицима. Међутим, има ту неких тананих разлика. Оне долазе отуда што се у чисто граматичку категорију рода ушлићу поткатегорије природнога пола и живо/неживо.

2) Присуство позајмљених ријечи у модерним словенским језицима открило је слабе и јаке стране словенскога граматичког система, не само у погледу рода већ и у погледу деклинационе моћи.

3) Наноси туђе морфологије присутни су у западнословенским језицима и у руском, док су они нешто слабији у српскохрватском. На ову појаву утицали су и неки социолингвистички чиниоци, конкретно овај: ријечи из фонда европеизама употребљавали су искључиво образовани људи, само тако можемо објаснити чињеницу да су у пољском именице *muzeum, gimnazjum* и сл. укључене у неутрум, или да су у чешком именице *aroma, drama* и сл. укључене такође у неутрум. Ради се, засигурно, о књишком захвату.

4) Засад остаје необјашњено како се руски језик тако олако одрекао деклинирања позајмљених ријечи, чак и онда кад оне звуче малтене исто као и домаће (на примјер, *Zolja* као *zola; kino* као *selo* и сл.). У наше доба ову тенденцију зацјело подупиру и многобројне скраћенице из совјетске епохе, јер оне и нису баш праве (органске ријечи), него вјештачке.

5) Средњи род слаби у свима словенским језицима, а посебне обресе поприма у руском. Како су то већ формулисали совјетски граматичари, руски неутрум постао је неко складиште за похрањивање свих оних

именских творевина које изазивају морфолошке недоумице код носилаца руског језика.

б) Категорија именица женског рода на сугласник најслабија је у српскохрватском језику. Само тако можемо објаснити чињеницу да су у српскохрватском језику овој категорији приступиле свега двије именице из класе европеизама: *јерес* из грчког и *кураж* из француског. Чини ми се да је ово слабљење скупине именица ж.р. на сугласник у некој вези са губљењем умекшаних (палатализованих) сугласника у сх. језику. Доказ налазим и у томе што је та скупина најјача тамо гдје има доста умекшаних сугласника, а то је у руском.

Др ДРАГОЉУБ ВЕЛИЧКОВИЋ (Врање)

КАТЕГОРИЈА БРОЈА У СРПСКОХРВАТСКИМ И РУСКИМ ФРАЗЕОЛОШКИМ КОНСТРУКЦИЈАМА

I

Највећи број радова из фразеологије као посебне лингвистичке дисциплине, како у српскохрватском тако и у руском језику, јер је овде реч о њима, посвећен је питањима као што су: порекло и тумачење фразеологизама, варијантност фразеолошких јединица, фразеолошка синонимија, антонимија и хомонимија, однос фразеолошке јединице и лексеме, функција фразеологизама у језичком систему као *parole* и у књижевном делу, стилска својства фразеологизама, проблеми превођења фразеологизама са српскохрватског на руски језик и обратно¹, и сл.

А како се у разматрању побројаних питања користе достигнућа из области лексикологије, то нимало није чудно што се врло често преплићу проблеми лексикологије и фразеологије, а самим тим и поступци, принципи и методи при анализи фразеолошке грађе који су примерени лексички.

Без обзира на све сличности на семантичком, лексичком, парадигматском и логичком нивоу, између фразеологизама и лексеме као језичких јединица постоји битна разлика како у морфолошком, тако и у структурном погледу.

То значи да по одређеним логичко-семантичким карактеристикама фразеологизам поседује својства лексеме, па се може разматрати у области лексикологије, али исто тако, у ширем изводу, фразеологизам као посебна језичка категорија, са властитим структурним, семантичким и функционалним обележјима мора се разматрати издвојено од лексема, као посебан ниво датог језичког система.

Ово је важно из разлога што свођењем фразеолошке јединице на значење лексеме без остатка негирамо постојање фразеологизма као посебне језичке категорије, а сасвим је јасно да фразеологизам сам по себи

¹ О неким питањима превођења паремија и фразеологизама види: Мила Стојнић: *Општи проблеми превођења на лексичко-фразеолошком нивоу у књ. О превођењу књижевности*, Сарајево, 1980, стр. 11—18; Радмило Маројевић: *Проблеми књижевности превођења са српскохрватског језика на руски језик*, Књижевна историја, Београд, 1978, XI, св. 43, стр. 505—507. Види и наш рад, *Проблем превођења руских паремија на српскохрватски језик*, Живи језици, Београд, 1983, XXV, бр. 1—4, стр. 87—96.

није исто у свим димензијама што и лексема. Осим тога, *номинативна функција фразеологизма* у језичком систему *бијно* се разликује од *номинативне функције лексема*, јер фразеологизмом именујемо ону животну стварност чји се тоталитет не може покрити семантичким пољем лексеме. А то значи да фразеологизам мора имати своје *фразеолошко семантичко поље* које је шире него што је семантичко поље лексеме, управо због додатних информација које фразеологизам у себи садржи и собом носи.

Разлика се огледа и у томе што се структура лексеме као језичког знака може састојати и само из једне компоненте (што је скоро правило), из једног знака, тј. члана, док се фразеологизам мора састојати најмање из два члана, из две компоненте, тј. две речи. У противном немамо посла са фразеолошком конструкцијом. Основно је да фразеологизам почиње тамо где се завршава семантичка реализација његових компоненти.²

Компонента, као саставни део фразеологизма лишена је основних лексема, јер постаје, због метафоричности и асоцијативности, *деактивизирана реч*, заправо реч са везаним фразеолошким значењем.

II

Треба такође имати у виду да у многим лексикографским издањима ових двају словенских језика нису јасно издиференцирани фразеологизми и фразеолошке конструкције од лексема, синтагми и обичних спојева речи номинативног и терминолошког карактера. Тако, на пример, у фразеолошким речницима налазимо да су *зелени (млађи) лук*³, *скинути (свући) каиути (халину)*⁴, *изаћи на сцену*⁵, и сл. наведени као примери фразеолошких конструкција, иако нема у њима елемената фразеологизације. Очито је да се овде ради о слободним спојевима речи, синтагмама или рекцији, а не о фразеологизмима. Фразеологизам јесте *бела врана*, али не и *бели лук*, *скинути кајмак*, али не и *скинути каиути*, *изаћи из коже*, али не и *изаћи на сцену*, *испећи занати*, али не и *испећи хлеб*, *јабука раздора*, али не и *крушка раздора*, и сл.

Свакако, не занемарујемо слободне спојеве речи и синтагме, које као лексеме имају властито, самостално значење, и које могу, што зависи од контекста и функционисања у комуникацији, било усменој или писаној, имати фразеолошко значење.

Само један пример. Узмимо речи: *сџара* и *џесма*. Свака дата реч има своје самостално значење. Значење да је *џесма сџара* остаје и у споју као што је у овој синтаксичкој конструкцији: „Та *сџара џесма*, *чџи ми се*, настала је крајем прошлога века”. Али, у примеру: „То што

² В. П. Жуков, *Семантика фразеологических оборотов*, Москва, 1978, с. 6.

³ *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, у редакцији Antice Menac, Zagreb, 1979, I dio (A—N), стр. 587.

⁴ Исто, *нав. дело* II дио (O—Ja), 1980, стр. 460.

⁵ Исто, *нав. дело*, стр. 543.

он касни је *си́ара њесма*, али зашто ти касниш?" — контекст од слободног споја ових лексема чини неслободан, зависан спој, који поприма пренесено, метафоричко, *фразеолошко значење*, па ако желимо у лексикографији показати да је то *фразеолошка конструкција*, морамо одредити и колокацију, јер фразеологизам без колокације не функционише као самосталан текст са властитим смислом, за разлику од других језичких, смисаоних структура.

Пример показује још нешто.

Може се вршити и обратни процес: разбијање фразеологизма на саставне компоненте, под условом да компоненте имају своје самостално лексичко значење, али тада нећемо имати посла са фразеологизмом. Разбијање није могуће код оних идиоматских спојева који су изгубили или им се ни етимолошким путем не може наћи значење, јер ту имамо у ствари тзв. *безпојмовну лексику*.

Само који пример:

Нема циле-миле, сад мораш да кажеш. Лексеме *циле-миле*⁶ су безпојмовне, ако се одвојено посматрају.

Или у руском језику *точить лясы* у другим варијантама *поточить лясы-балясы*⁷ лексеме *лясы* (од пољ. *lasa* — решето, мрежа, а *балясы* од итал. *balaustro* — стубић, издубљено коританце) тешко се могу декодирати и етимолошким путем од стране самих руских говорника, јер су с временом изгубиле своје лексичко значење и функционишу само у овом фразеологизму. Исто тако и глагол *точить* је овде изгубио своје првобитно значење.

Из овога јасно следи да се фразеолошке конструкције разликују од лексема својом чврстом, постојаном везом, јер заменом граматичких облика датог фразеологизма губи се фразеолошка слојевитост и слика. То се најбоље може показати при замени сингулара плуралом, или обротно.

III

Постојање могућности варирања фразеолошких компоненти и фразеологизма у целости⁸ даје основу да се изведе закључак да и *фразеологизми имају граматички број* — сингулар и плурал. *Фразеологизми немају*

⁶ Израз *циле-миле* има значење: *с нарочитом наклоношћу, њријатељски, фамилијарно*, док одвојено посматране лексеме немају самостално, појединачно значење. Види: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1976 књ. VI (C—III), стр. 797.

⁷ *Фразеологическиј словарь русског језика* под редакцијом А. И. Молоткова, Москва, 1978, изд. III, с. 479. Сличан је и фразеологизам *разводитъ тары-бары*, Н. М. Шанский; *В мире слов*, Москва, 1978, с. 229. Интересантно је да он расправља о категорији граматичког броја код фразеологизама наводећи конкретно да овај фразеологизам *нема сингулара*. За фразеологизам *лясы-балясы* широко тумачење и етимологију даје и В. М. Мокиенко, *Славјанска фразеологија*, Москва, 1980, с. 30—39.

⁸ Драгана Мршевић, *О кријеријумима који одређују место обраде фразеологизама у речнику, Лексикологија и лексикографија* (Зборник реферата), Београд—Нови Сад, 1982, стр. 141—148. Упореди и: Е. И. Диброва, *Вариантност фразеологических јединица у савременом руском језику*, Издање Ростовског универзитета, 1979.

дуала без обзира на контекст употребе и функције у синтагматско-синтаксичком склопу.

Полазећи од чињенице да *фраземе* врше исту функцију у језичком систему као и *лексема* и да поседују сва граматичка обележја и карактеристике лексема, то је посве јасно да не постоји граматичко правило које би фраземама негирало постојање граматичког броја. Дакле, ако фразеологизам има номинативну функцију, стилска обележја, своју парадигматику, синонимију, антонимију и хомонимију, а изнад свега полисемију као и лексема, онда *мора имати и број* као граматичку категорију.

Нормално је да се категорија броја одређује само код оних фразеологизама чије структурне компоненте саме по себи, а и у целости, подлежу класификацији у оквиру ове граматичке категорије, иако компоненте у саставу фразеологизма губе не само своје денотативно значење, већ и властите граматичке категорије. Компоненте могу имати у фразеолошкој структури само сигнификативно значење.

Контрастивна анализа коју смо вршили показује, када је реч о српскохрватском и руском језику, да се највећи број фразеологизама и фразеолошких конструкција подударују не само по структури и семантици, већ и у погледу граматичког броја.

Морамо истаћи да нам досадашња истраживања из области лексикологије и фразеологије у оба ова словенска језика нису пружала скоро никакву информацију о овој граматичкој категорији при анализи и тумачењу примера фразеологизама. Конфронтационих и компаративних српскохрватско-руских или руско-српскохрватских радова о проблему граматичког броја фразеологизама једва и да има. Чак се ова категорија и не спомиње у бројним радовима из области фразеологије, нити пак у фразеолошким речницима⁹.

При контрастирању српскохрватског и руског језика на фразеолошком нивоу, када је реч о граматичком броју, појављују се сличности и разлике које се могу класификовати у неколико група.

Прву групу чине фразеологизми и фразеолошке конструкције које и у српскохрватском и у руском језику својим константним обликом изражавају сингулар. То су, углавном, фразеологизми именског, тј. субјекатско-објекатског карактера у синтаксичким конструкцијама, а обрађују исту тему или мотив, те им је и слика иста. Већина од њих има интернационално обележје и не подлеже фразеолошком варирању.

⁹ Dr Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982; P. Mrazović, R. Primorac, *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Београд, 1981; *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, u red. A. Menac, Prvi dio A—N (1979), Drugi dio O—Ja (1980), Školska knjiga, Загреб; *Фразеологический словарь русского языка*, под ред. А. И. Молоткова, Москва, 1967, 2-е изд. М., 1968, 3-е изд. М., 1978; В. П. Жуков, *Школьный фразеологический словарь русского языка*, Москва, 1980. Жуков указује и на категорију броја код фразеологизама. Иако не стоји ознака код свих примера за број, код многих се наводи да се исти не употребљава у једнини, или, уколико има само једнину, у множини. Заправо, негира се постојање другог броја.

Узмимо примере.

У српскохрватском језику имамо фразеологизам *бабље лејџо*¹⁰, који је увек у сингулару, јер се не каже *бабља лејџа*, док би *бабља лејџо* био неграматички исказ, а у руском језику имамо *бабље лејџо*¹¹, што је такође у сингулару. И овде није у употреби исказ *бабља лејџа*. Такви би били у српскохрватском језику и фразеологизми *Ахилова њејџа*¹², *Дамоклов меч*¹³, *лед је кренуо*¹⁴ итд. који се увек употребљавају у сингулару, јер се не каже *Ахиллове њејџе*, *Дамоклови мачеви*, *ледови су кренули*, што би била деметафоризација фразеологизама, а то је већ област стилистике и књижевности и излази из оквира граматичке норме. Овим фразеологизмима у руском језику одговарају *ахиллесова пята*¹⁵, *Дамоклов меч*¹⁶, *лед сломан (разбит)*¹⁷, који су такође у сингулару.

Као што се из примера види, мотиви и слике су исте у оба језика, структуре такође, а иста им је и семантизација. Категорија броја оваквих фразеологизама се не мења.

Исказ *лед је кренуо*¹⁸ наведен је овде у фразеолошкој функцији, мада се употребљава и као исказ обичне комуникације у синтаксичким конструкцијама, као на пример: После два дана *лед је кренуо* Дунавом и бродови могу да плове.

Друју ирују би сачињавали фразеологизми који се у оба језика употребљавају само у плуралу, где бисмо такође имали исту или сличну слику. Посматрајмо их ван контекста. У српскохрватском језику имамо фразеологизам *бабске њриче*, *наклајанања*, *бабарџе*¹⁹ коме у руском језику одговара фразеологизам *бабљи сказки*²⁰. Оба фразеологизма су у плуралу, јер не кажемо *бабска њрича*, или *бабља сказка*, мада су с граматичке тачке гледишта могуће и овакве конструкције, али оне не функционишу у језичким системима нити као *langue*, нити као *parole*.

¹⁰ Dr Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982, стр. 7. У речник, пак, др Милоша С. Московљевића, *Речник руској и српскохрватској језика*, Београд, 1963, стр. 3. унета је дијахронија овог исказа — *михољско лејџо*.

¹¹ В. П. Жуков, *Школьный фразеологический словарь русского языка*, Москва, 1980, с. 4. Експлицитно стоји да множине нема.

¹² Исто, *нав. дело* стр. 3.

¹³ Dr Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982, стр. 325.

¹⁴ Исто, *нав. дело* стр. 305.

¹⁵ Исто као под 11, стр. 3. (Стоји ознака да се множина не употребљава).

¹⁶ Э. М. Солодухо, *Проблемы интернационализации фразеологии (на материале языков славянской, германской и романской групп)*, Издательство Казанского университета, 1982, с. 38.

¹⁷ С. Иванович, И. Петранович, *Русско-сербскохрватский словарь*, Москва, 1976, с. 253.

¹⁸ У многих писаца среће се и поступак развијања фразеологизама у метафорички низ, као што је случај у роману Иљфа и Петрова *Дванадесј сјолица*. Више о овоме види: Мила Стрјнић, *О њревођењу књижевной њјексја*, Сарајево, 1980, стр. 17.

¹⁹ Ђоко Стојичић, *Сјај разјовора, народне изреке*, Ниш—Приштина—Крагујевац, 1983, стр. 31.

²⁰ Р. И. Яранцев, *Словарь-справочник по русской фразеологии*, Москва, 1981, с. 43.

Или:

Фразеологизам *засукајти рукаве*²¹ у српскохрватском језику је у плуралу коме одговара плурал руског фразеологизма *засучив рукава*²², јер се не среће *засукајти рукав* (рус. *засучив рукав*), а ако се и среће, није фразеологизам.

Или:

*Ударијти на сва звона*²³ у српскохрватском и *звонить* (*раззвонить*) *во все колокола*²⁴ у руском језику су у плуралу и тако их региструју фразеолошки речници. Може у синтакси да стоји исказ, као: Он је *ударио само на једно звоно*, али ту немамо чистог фразеологизма. Заправо, исказ имплицира фразеологизам да је требало *ударијти на сва звона*, а не само на једно. Овде можемо субјекат и глаголски део предиката ставити у плурал, али се фразеологизам не мења.

Очигледан пример за плурал у оба језика представља и фразеологизам *їледајти кроз їрсїе*²⁵, или *смотреть сквозь пальцы*²⁶ у руском језику, јер немамо слику која би упућивала на закључак да се може *їледајти кроз їрсїе*, а и фразема носи информацију да је реч о плуралу. Таквих фразеологизама у српскохрватском и руском језику има много па би требало при изради фразеолошких двојезичних речника указивати и на ову категорију, како не би долазило до појаве интерференције на фразеолошком нивоу унутар језика који се изучава.

Трећу їрују, према нашим истраживањима, могу да представљају фразеологизми чији се српскохрватски облик сингулара изражава искључиво плуралом у руском језику.

Само који пример.

У српскохрватском језику фразеологизам *из їрве руке*²⁷ је у сингулару, док је у руском језику исти овај фразеологизам у плуралу — *из первых рук*²⁸. Или, фразеологизам *у їрво време*²⁹ у српскохрватском је у сингулару, док је у руском језику *на первых порах*³⁰ у плуралу, итд.

Четвртју їрују пак чине они фразеологизми који имају облик плурала у српскохрватском језику, а за реализацију исте слике у руском језику траже облик сингулара.

²¹ Исто као под 19, стр. 59.

²² Ф. К. Гужва, А. Н. Иванова, *Лексика и фразеологија руског језика*, Киев, 1982, с. 158.

²³ Исто као под 13, стр. 710.

²⁴ *Фразеологическиј словарь руског језика*, под ред. А. И. Молоткова, Москва, 1978, с. 172.

²⁵ *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад—Загреб, 1967, књ. I (А—Е), стр. 498.

²⁶ Исто као под 24, стр. 440.

²⁷ И. И. Толстой, *Сербско-хорватско-рускиј словарь*, Москва, 1958, с. 837.

²⁸ Исто, *нав. дело*.

²⁹ *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1971, књ. IV (О—П), стр. 869.

³⁰ Исто као под 24, стр. 344.

У српскохрватском језику се каже (*све*) *ишрице и кучине*³¹, што је у плуралу, док ће у руском језику бити (*все*) *трын-трава*³² у сингулару, и сл.

Пеиу ируиу представљају фразеологизми у оба језика који изражавају оба броја, и сингулар и плурал, што зависи од контекста. Значење једног броја, дакле, одређује им контекст у коме су употребљени, јер им је фразеолошки спој подложен варирању свих саставних компонената.

Такав би фразеологизам у српскохрватском језику био: *назови (назовише) сивар (сивари) својим именом (својим именима)*³³, а у руском језику *назвать (называть) вещь (вещи) своим (своими) собственным (собственными) именем (именами)*³⁴.

Могу се истраживати и друге релације у вези са категоријом броја где долази до разлика између ових двају језика, посебно када се компоненте фразеологизма могу варирати у једном језику, док у другом тога нема, или пак када постоји једносмерна еквиваленција фразеологизма у једном од језика. То су фразеологизми са израженијом културоносном бојом, која по правилу на фразеолошком нивоу има једносмерну еквиваленцију.

IV

Само ова неколика наша разматрања недвосмислено упућују на закључак да има места истраживању и проучавању, посебно у двојезичкој лексикографији, категорије броја у фразеолошким конструкцијама и фразеологизмима.

Основно је да се за одређивање граматичког броја у фразеолошкој конструкцији или фразеологизму као база мора узети *фразема* као носећа језичка јединица фразеолошког значења.

Уношење ознаке за категорију броја датог фразеологизма или фразеолошке конструкције у српскохрватско-руске или руско-српскохрватске речнике допринело би отклањању појаве интерференције на фразеолошком нивоу при учењу ових двају језика, што би погодновало правилнијој употреби фразеолошке конструкције у комуникацији на датом језику.

³¹ Исто као под 13, стр. 702.

³² Исто као под 24, стр. 482.

³³ Исто као под 3, стр. 97.

³⁴ Исти, *нав. дело*

Др Драгољуб Величковић

КАТЕГОРИЯ ЧИСЛА В СЕРБОХОРВАТСКИХ И РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ

Резюме

В первой части доклада, автор рассматривает теоретические проблемы фразеологизмов и лексики этих двух славянских и родственных языков, подчеркивая, что налицо существенные различия между лексемами и фразеологизмами на семантическом и структурном уровне.

Во второй части доклада автор, исходя из теоретических аспектов лексемы как таковой, утверждает, что необходимо учитывать различия между лексемой и фраземой, как в грамматическом плане, так и в логико-семантическом уровне. Автор показал, что существуют основания говорить и о категории грамматического числа у фразеологизмов и фразеологических конструкций.

Сопоставительный анализ фразеологизмов и фразеологических конструкций сербохорватского и русского языков показал, что все фразеологизмы можно разбить на несколько групп:

- в обоих языках есть фразеологизмы, употребляющиеся только в единственном числе;
- в обоих языках есть фразеологизмы, употребляющиеся только во множественном числе;
- есть фразеологизмы, употребляемые в сербохорватском языке в единственном числе, а в русском языке их эквиваленты — во множественном числе;
- есть фразеологизмы, употребляемые в сербохорватском языке во множественном числе, а в русском языке их эквиваленты — в единственном числе;
- есть фразеологизмы в обоих языках, которые употребляются в обоих числах, в виду того, что допускается варирование их компонентов, а определение числа зависит от контекста.

Др РАДМИЛА ЂОРЂЕВИЋ (Београд)

КАТЕГОРИЈА БРОЈА ИМЕНИЦА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКО-ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

1. *Општије карактеристике*

Категорија броја именица постоји и у енглеском и у српскохрватском језику¹ и у оба језика се реализује као граматичко-семантичка целина. Граматички и семантички аспект ове категорије нису лако одвојиви, али се, ипак, чини да се може говорити о превасходно граматичком и превасходно семантичком аспекту броја именица.

1.1. Граматичко виђење броја именица своди се на две групе именица: (бројно) променљиве и (бројно) непроменљиве именице². Променљивим именицама се називају оне именице два језика које имају један формално необележен облик — једнину или сингулар — и један формално обележен облик — множину или плурал:

енглески

српскохрватски

(1) bag — bags

торба — торбе.

Непроменљиве именице имају само једну форму: или само форму једнине када се називају *singularia tantum* обликом:

(2) south

југ

или само форму множине када се може говорити о *pluralia tantum* облику:

(3) scissors

маказе

или се и за обележавање једнине и за обележавање множине користи једна форма када се због синкретизма облика може поменути нулта морфема броја именица:

(4) sheep — sheep

—

доба — доба.

¹ Сви језици света немају обележје броја, као што је случај са кинеским језиком. Неки, пак, језици имају већи број обележја од поменутих, на пример дуал.

² V. Quirk, *et al.*, 1972, 165.

1.2. Семантичко виђење категорије броја своди се на појам несингуларности, односно на чињеницу да множина именица или плурали или формално обележен број именица представља само један од елемената несингуларности као семантичке категорије. Другим речима, поред плурала, у категорију семантичке несингуларности се могу убројати и збирне (или колективне) именице, градивне именице које, по правилу, немају граматичко обележје броја (множину) и координативне или напоредне структуре. Према томе, несингуларност, као семантичка категорија, није исто што и плурали као граматичка категорија. Плурали представља само ону врсту семантичке несингуларности која је бројива и која искључује нека значења збирних и градивне именице³.

Да се у вези са овим начином размишљања задржимо на збирним именицама два језика. Ове именице, као елементи семантичке несингуларности, врше у енглеском језику утицај, или га могу вршити, на вербалне и прономиналне облике у реченици.

(5) The committee was/were in session. Комитет је заседао.

It/They decided to reject the proposal. Он је одлучио да одбије предлог.

Ова појава није позната у српскохрватском језику синтагматски гледано³ али се зато збирне именице могу формално обележити посебним наставцима, и то: наставцима *-a*, *-ad*, *-je* и *-sivo*, или су то деадјективалне форме за које је карактеристичан суфикс *-ej*, што није случај са енглеским језиком. Ови наставци формално припадају једнини као граматичком, а семантичкој несингуларности као семантичком обележју броја и тако представљају примере обележене семантичке несингуларности:

(6) —	дугмад
—	камење
the aristocracy	властела
the clergy	свештенство
rot	трулеж.

Неке од ових именица, поред збирног облика, имају и („правилне” и „неправилне”) облике множине, а неке немају.

Исто тако, у оба језика постоје збирне или колективне именице које имају и облике множине:

(7) group — groups	група — групе
minority — minorities	народност — народности

што илуструје граматичко-семантички карактер категорије броја.

1.3. Код бројно непроменљивих именица такође долази до пуног изражаја граматичко-семантички карактер категорије броја.

³ V. Dougherty, 1969, 1—8.

С једне стране, семантичка сингуларност је везана за граматички термин *singularia tantum* који покрива већину властитих именица, градивне и апстрактне именице и апстрактне деадјективалне номинале које имају само облик једине (*John, butter, south, the evil* — Јован, буџер, јуџ, зло). С друге стране, семантички сингулар представљају и непроменљиве именице које формално имају облик плурала, али у енглеском језику значе једину:

(8) linguistics	лингвистика
Athens	Атина.

Исто тако, појам *pluralia tantum*, као граматички термин за једну форму непроменљивих именица, представља онај облик семантичке несингуларности у коме се јављају именице које имају само облик плурала (*scissors, annals, the Alps* — маказе, анали, Алпи). Семантичка несингуларност укључује и збирне или колективне именице које могу бити бројно необележене, али које су семантички блиске множини, као и лични деадјективални номинали:

(9) cattle	стока
the rich	богати.

Најзад, број се може обележити и посебном лексичком јединицом у оба језика, што бисмо као језички процес могли назвати суплетивизмом или лексикализацијом:

(10) man — people	човек — људи.

У вези са два основна граматичка обележја броја потребно је напоменути да су за облике једине и множине везане још три граматичко-семантичке појаве:

— померање значења код облика множине, што доводи до облика једине и множине са различитим значењем,

— двосмисленост именица која се може укрштати са категоријом броја, и

— реализација облика множине у два морфолошких формама које могу али не морају имати и два различита значења.

Према томе, универзална семантичко-граматичка обележја или *tertium comparationis* категорије броја су:

(11) — једнина (сингулар) и множина (плурал),
— сингуларност — непостојање множине,
— несингуларност — непостојање једине,
— синкретизам — један облик за једину и множину, и
— суплетивизам или лексикализација — две лексичке јединице за једину и множину.

Пошто се именице уносе директно у дубинску структуру, то је категорија броја представљена следећим обележјима који проистичу из универзалних категорија броја:

- (12) — [\pm ПЛУРАЛ]
 — [— ПЛУРАЛ]
 — [+ ПЛУРАЛ]
 — [+/- ПЛУРАЛ]
 — [— ПЛУРАЛ] [+ ПЛУРАЛ].

У површинској структури категорија броја именица енглеског и српскохрватског језика се реализује на два начина: флексијом и мутацијом, које су везане и за сложене облике именица, односно композицију и које утичу и на промене основе именица, односно доводе до фонолошко-графемских промена и до промене акцента уз промену броја.

Како се граматички и семантички аспекти језика преплићу, то се у оба језика налази на више случајева који могу да послуже као илустрација њихове тесне везе. Наиме, граматички појам множине, посматран семантички, води нас ка првом контрасту⁴ између енглеског и српскохрватског језика: множина у енглеском језику значи „више од један”, док множина у српскохрватском језику има значење „два и више од два”, што се може видети из следећих примера:

- (13) one and a half *days* један и по дан
 one and a half *doses* једна и по доза
 one and a half *pages* једна и по *страница*.

Још један граматичко-семантички контраст у броју именица је вредан пажње. Све именице енглеског језика које су бројно променљиве имају облик множине када се ради о количини која је већа од броја један. У српскохрватском језику категорија броја је везана за бројчано одређене и бројчано неодређене именице. Наиме, када се говори о именицама које нису количински прецизно одређене, онда оне имају облик множине. Ако се, пак, ради о именицама које одређују бројеви (нумерали), онда именице одређене бројевима 2, 3, и 4 имају, по правилу, после ових бројева облик генитива једине, а после броја 5 и даљих бројева облик генитива множине, што илуструју следећи примери:

- (14) The *bulls* are sold. *Бикови* су продати.
 2/3/4 *bulls* are sold. 2/3/4 *бика* су продата.
 5/15/20 *bulls* are sold. 5/15/20 *бикова* је продато.

1.4. Флективно обележена категорија броја реализује се у енглеском језику са аломорфима: /s/, /z/ и /iz/ који стоје насупрот три аломорфа за множину у српскохрватском језику: /и/, /а/ и /е/. На пример:

- (15) finger — fingers прст — прсти
 field — fields поље — поља
 judge — judges судија — судије.

⁴ Шта се подразумева под терминима „контраст” и „разлика” види Ђорђевић 1982.

Аломорф (s) је карактеристичан за именице чија се основа у говорном медијуму енглеског језика завршава на безвучни сугласник, сем именица чија се основа завршава на /s/, /S/, и /tS/; аломорф (z) имају именице чија се основа завршава на самогласник или звучни сугласник, сем оних које се завршавају на /z/, /ʒ/ и /dʒ/; а аломорф (iz) се јавља код именица чија се основа завршава на гласове: /s/, /z/, /S/, /ʒ/, /tS/ и /dʒ/. Основа именица у енглеском језику једнака је облику једнине. Другим речима:

- (16) Morpheme pl {SI} $\left\{ \begin{array}{l} \text{— /s/ — (singular ending in a voiceless sound,} \\ \text{except /s/, /S/, /tS/} \\ \text{— /z/ — (singular ending in a voiced sound,} \\ \text{except /z/, /ʒ/, /dʒ/} \\ \text{— /iz/ — (singular ending in /s/, /z/, /S/, /ʒ/,} \\ \text{/tS/, /dʒ/.}^5 \end{array} \right.$

У српскохрватском језику номинатив множине, односно аломорф /и/ имају именице мушког и женског рода које се у номинативу једнине завршавају на сугласник. Неке именице мушког рода између основе и суфикса *-и* имају инфиксе *-ев-* или *-ов-*. Аломорф (а) имају именице средњег рода које се у номинативу једнине завршавају на *-о* или *-е*. Неке од ових именица између основе и суфикса имају инфикс *-н-* или *-и-*. Аломорф (е) имају именице мушког и женског рода које се у номинативу једнине завршавају на *-а*. Другим речима:

- (17) Морфема номинатива плурала $\left\{ \begin{array}{l} \text{— (Ном јед + -и} \\ \text{— (Ном јед + -ев/-ов + -и} \\ \text{— (Основа + -а} \\ \text{— (Ном јед + -н/-т + -а} \\ \text{— Основа + -е.} \end{array} \right.$

Правила (16) и (17) заслужују још неке коментаре. Три поменути аломорфа множине у српскохрватском језику везују се за номинатив множине. У српскохрватском језику постоји, међутим, са неким преклапањима седам падежних облика за једину и седам за множину. Може се, према томе, закључити да се категорија броја у енглеском и српскохрватском језику флективно обележава на основу различитих правила. Међутим, за оба језика је заједничка чињеница да облик множине зависи од гласовне структуре завршетка основе или номинатива једнине. Другим речима, основу за разликовање аломорфа множине у енглеском језику, по правилу, представља релација звучност-безвучност последњег гласа у облику једнине (да занемаримо остале поменуте детаље), а у српскохрватском језику релација самогласник-сугласник као и род именице. Према томе, из правила (16) и (17) за број именица у два језика не може се извући закључак, као што би се могло помислити на основу примера (15), о кореспонденцији аломорфа /s/ са аломорфом /и/, /z/ са /а/ или

⁵ В. Михајловић, 1976, 18—19.

/iz/ са /e/, већ се може констатовати да сваком аломорфу морфеме за множину једног језика могу одговарати сви аломорфи другог језика:

- (18) /s/ : /и/ = finger — fingers : прст — прсти
 /s/ : /а/ = nest — nests : гнездо — гнезда
 /s/ : /е/ = cat — cats : мачка — мачке
 /z/ : /и/ = thing — things : ствар — ствари
 /z/ : /а/ = field — fields : поље — поља
 /z/ : /е/ = bag — bags : ташна — ташне
 /iz/ : /и/ = breeze — breezes : ветрић — ветрићи
 /iz/ : /а/ = village — villages : село — села
 /iz/ : /е/ = judge — judges : судија — судије.

Ова сложена слика односа између броја у енглеском и броја у српско-хрватском језику постаје још сложенија уз категорију падежа у српско-хрватском језику.

Сложенице два језика, иначе, стоје у дистрибутивном контрасту у односу на обележавање множине. У енглеском језику обележје множине може добити или први елемент сложенице:

- (19) passer-by — passers-by пролазник — пролазници
 mother-in-law — mothers-in-law свекрва/ташта — свекрве/таште
 grant-in-aid — grants-in-aid новчана помоћ — новчане помоћи

или последњи елемент сложенице:

- (20) forget-me-not — forget-me-nots незаборавак — незаборавци
 grown-up — grown-ups одрастао — одрасли
 take-off — take-offs узлетање — узлетања

или и први и последњи елемент сложенице добија наставак за множину:

- (21) Lord Justice — Lords Justices врховни судија — врховне судије
 manservant — menservants слуга — слуге
 woman doctor — women doctors лекарка — лекарке

У српскохрватском језику обележје множине, по правилу, добија последњи елемент сложенице, што се поклапа са другим начином грађења множине енглеских сложеница:

- (22) earthquake — earthquakes земљотрес — земљотреси
 fountain-pen — fountain-pens налив перо — налив пера
 headache — headaches главобоља — главобоље
 injustice — injustices неправда — неправде
 ladybird — ladybirds бубамара — бубамаре

maneater — maneaters	људождер — људождери
radio-station — radio-stations	радио-станица — радио-станице
sunflower — sunflowers	сунцокрет — сунцокрети
sunshade — sunshades	сунцобран — сунцобрани. ⁶

1.5. Оваква бројна флексија често доводи до фонолошких, а тако и графемских промена основе, односно облика јединице именица испред морфеме за множину и у енглеском и у српскохрватском језику.

Фонолошко-графемске промене везане за категорију броја у енглеском језику обухватају следеће случајеве:

— Код именица чија се једнина (основа) завршава на шуштави глас (сибиљант) додаје се графема *-e* пре морфеме за множину, што даје трећи аломорф за множину /из/:

- (23) box — boxes
buzz — buzzes
bush — bushes
garage — garages
porch — porches
judge — judges.

— Графема *-y* на крају основе (јединице) којој претходи сугласник мења се уз морфему множине у графеме *-ie*:

- (24) ambiguity — ambiguities
inquiry — inquiries
spy — spies.

— У неким једносложним лексичким јединицама испред морфеме за множину удваја се последњи сугласник:

- (25) fez — fezzes
quiz — quizzes.

— Код неких именица које се у једнини завршавају на *-o*, облику јединице испред морфеме за множину додаје се графема *-e*:

- (26) hero — heroes
potato — potatoes
tomato — tomatoes

друге имају двојак графемски облик:

- (27) cargo — cargos/cargoes
volcano — volcanos/volcanoes

⁶ Поред именица, и друге класе речи у оба језика везане су за категорију броја, и то: глаголи, детерминатори, и заменице у енглеском језику и глаголи, придеви детерминатори и заменице у српскохрватском језику. У вези са овом чињеницом стоје правила о конгруенцији именице и глагола у оба језика, што представља посебан контрастивни проблем, и придева и именице у броју, што представља контрастивни проблем само у извесним случајевима (на пример, у учењу српскохрватског језика као страног).

док треће (именице код којих графеми *-o* претходи самогласник, властите именице и скраћенице) не подлежу никаквим променама:

- (28) radio — radios
Eskimo — Eskimos
kilo — kilos.

— Код неких именица последњи безвучни сугласник основе, односно облика једине постаје звучан испред аломорфа за множину: *-f /ф/* → *-ves /вз/*:

- (29) calf — calves
half — halves
leaf — leaves.

У ову групу спадају и именице које се не мењају графемски већ само фонолошки: *-th /θ/* → *-ths /ðz/*:

- (30) bath — baths
month — months
path — paths
youth — youths

или: */s/* → */z/*:

- (31) house — houses.

У српскохрватском језику промене везане за плурал именица такође су бројне и увек су фонолошко-графемског карактера. Међу њима могу се поменути: асимилација (једначење по звучности и једначење по месту артикулације), непостојано *a*, палатализација, јотовање, губљење сугласника и трансформисање *-л* у *-o*.

— Једначење по звучности, као асимилациони процес, представља оне случајеве дистрибуције сугласника када се два по звучности различита гласа нађу заједно, па се први изједначује са другим, односно звучни испред безвучног постаје безвучни и безвучни испред звучног постаје звучни глас. Овај процес везан је за фрикативе, африкате и пловиве:

- (32) долазак — доласци
зубац — зуйци
врабац — врайци.

— Једначење по месту артикулације, као асимилациони процес, представља оне дистрибуционе промене у којима, се сугласници */с/* и */з/* испред предњонепчаних сугласника мењају код обележене семантичке несингуларности у предњонепчане сугласнике */ш/* и */ж/*:

- (33) грозд — грозђе
лист — лишће.
пас — пашчад.

— Непостојано *a* је назив за самогласник *a* који се у неким облицима именица (или других класа речи) јавља, а у другим се не јавља. Јавља се, на пример, у неким облицима једнине, а нема га у неким облицима множине:

- (34) *конац* — *конци*
лонац — *лонци*
ловац — *ловци*
момак — *момци*
пас — *пси*
стрелац — *стрелци*
стубац — *ступци*
завршетак — *завршеци*.

— Палатализација представља промену задњонепчаних сугласника */к/*, */г/*, */х/* у предњонепчане сугласнике */ч/*, */ж/*, */ш/* или */џ/*, */з/*, */с/* испред самогласника *-e* и *-и*, и непостајаног *a*. Сугласници */к/* и */х/* могу испред *-j* прећи у */ч/*:

- (35) *јунак* — *јунаци*
окруј — *окрузи*
орак — *ораси*.

— Јотовање је дијахроно релевантан процес у коме се непчани сугласници (сем сугласника */с/* и */з/*) код обележене семантичке несингуларности испред сугласника */j/*, по правилу, мењају у предњонепчане сугласнике:

- (36) *грана* — *грање*
корен — *корење*
камен — *камење*
пруј — *пруће*.

— Губљење сугласника */т/* и */д/* је процес који настаје када се ови сугласници нађу испред сугласника који је под утицајем наставка за мношину палатализован и у коме се */т/* и */д/* састоје:

- (37) *губијак* — *губици*
мејак — *меци*
остајак — *остаци*
подајак — *подаци*
почејак — *почеци*
предак — *преци*
задајак — *задаци*
завршејак — *завршеци*.

— Најзад, сугласник /л/ се, по правилу, испред самогласника замењује. Његово место испред сугласника или на крају речи заузима самогласник /о/.⁷

- (38) модилац — молиоци
руководилац — руководиоци
талац — таоци.

1.6. Поред „правилне” флективне множине у енглеском језику (види правило 16), код мањег броја именица примењују се још два начина грађења множине: додавањем наставка *-en* и страних наставка за мношину.

— Први случај имамо у следећим примерима:

- (39) brother — brethren (у посебном значењу) брат — братства
child — children дете — деца
ox — oxen во — волови.

— Други случај чини група неких именица страног порекла које су у енглеском језику задржале стране наставке за мношину, што у српскохрватском језику није случај. Обележје једине се код ових именица мења у наставак за мношину, страног порекла, и то:

- (40) *-is /is/ → -es /iz/*
analysis — analyses анализа — анализе
axis — axes осовина — осовине
basis — bases основа — основе
crisis — crises криза — кризе
diagnosis — diagnoses дијагноза — дијагнозе
ellipsis — ellipses елипса — елипсе
hypothesis — hypotheses хипотеза — хипотезе
oasis — oases оаза — оазе
parenthesis — parentheses парентеза — парентезе
synopsis — synopses синопсис — синопсиси
thesis — theses теза — тезе
- (41) *-us /əs/ → -i /-ora/ -era /ai, əra/*
alumnus — alumni свршени ученик — свршени ученици
bacillus — bacilli бацил — бацили
locus — loci место — места
stimulus — stimuli стимулус — стимулуси
corpus — corpora корпус — корпуси
genus — genera род — родови
- (42) *-a /ə/ → -ae /i/*
alga — algae алга — алге
alumna — alumnae свршена ученица — свршене ученице
larva — larvae ларва — ларве

⁷ В. Симић, 1981, 92.

- (43) -ex /eks/ → -ices /isiz/
 codex — codices кодекс — кодекси
- (44) -um /-on/ əm, ən/ → -a /ə/
 adendum — adenda додатак — додаци
 bacterium — bacteria бактерија — бактерије
 corrigendum — corrigenda штампарска грешка —
 штампарске грешке
 desideratum — desiderata недостатак — недостаци
 erratum — errata грешка — грешке
 ovum — ova јајашце — јајашца
 stratum — strata слој — слојеви
 criterion — criteria критеријум — критеријуми
 phenomenon — phenomena феномен — феномени.

Остале именице страног (грчког и латинског) порекла имају или страну или англосаксонску („правилну”) множину. Постоје исто тако и именице француског порекла које, поред англосаксонске, имају и француску множину:

- (45) adieu — adieus/adioux опроштај — опроштаји
 bureau — bureaux/bureaux писаћи сто — писаћи столови
 plateau — plateaus/plateaux висораван — висоравни.

Прихватање страних наставака за множину у енглеском језику и непостојање ове појаве у српскохрватском језику представља једну формалну разлику између два језика, ако под разликом између два језика подразумевамо однос 1 : 0 или однос 0 : 1.

1.7. Другу разлику у звуковној страни два језика представља чињеница да у српскохрватском језику постоји, а у енглеском језику не постоји померање и промена акцента именица у множини у односу на њен облик у једнини:

- (46) name — names име — имена
 pot — pots лонац — лонци
 wall — walls зид — зидови.

1.8. Трећу разлику између енглеског и српскохрватског језика чини грађење множине у енглеском језику мутацијом што (ако се изузме промена акцента) није случај са српскохрватским језиком. Примери множине са мутацијом нису у енглеском језику бројни:

- (47) foot — feet стопало — стопала
 goose — geese гуска — гуске
 louse — lice вашка — вашке
 man — men човек — људи
 mouse — mice миш — мишеви
 tooth — teeth зуб — зуби
 woman — women жена — жене.

Множину мутацијом, пак, граде и многе сложенице:

(48) doorman — doormen	портир — портири
ferryman — ferrymen	скелеџија — скелеџије
horseman — horsemen	коњаник — коњаници
layman — laymen	лаик — лаици.

1.9. Најзад, промене основе именица у српскохрватском језику могу бити и такве да се као резултат појави обележена једнина, што није случај са енглеским језиком и што такође представља разлику између два језика:

(49) Arab — Arabs	Арапина — Арапи
Dutchman — Dutchmen	Холанђанин — Холанђани
gentile — gentiles	хришћанин — хришћани
Jew — Jews	Јеврејин — Јевреји
Scot — Scots	Скотланђанин — Скотланђани.

1.10. Према томе, у оквиру општих карактеристика броја два језика се разликују у односу на следећа формална обележја: постојање страних наставака за множину и присуство мутације у енглеском језику и одсуство ових обележја у српскохрватском језику, с једне стране, и померање и промена акцента именица у множини и обележена једнина у српскохрватском језику, као појаве које не постоје у енглеском језику, с друге стране.

2. Други односи два језика

Поред разлика између два језика поменутих у оквиру општих карактеристика, комбиновањем универзалних обележја (види 11), односно везивањем ових обележја за различите именице два језика, реализују се различити случајеви поклапања и контраста у односу на категорију броја именица енглеског и српскохрватског језика.

2.1. Поклапања

Енглески и српскохрватски језик се поклапају у односу на коришћење следећих универзалних обележја:

2.1.1. Једнина и множина према једнини и множини

Највећи број именица енглеског и српскохрватског језика су бројно променљиве именице, односно именице које имају и облик једнине и облик множине:

(50) edge — edges	ивица — ивице
eye — eyes	око — очи
leg — legs	нога — ноге
ship — ships	брод — бродови

shirt — shirts	кошуља — кошуље
step — steps	корак — кораци
street — streets	улица — улице
tourist — tourists	туриста — туристи.

2.1.2. Сингуларносћ према сингуларносћи

И у енглеском и у српскохрватском језику постоје именице које су непроменљиве, односно именице које се употребљавају само у једнини:

(51) courage	храброст
future	будућност
hay	сено
hunger	глад
mud	блато
north	север
past	прошлост.

2.1.3. Несингуларносћ према несингуларносћи

Бројно непроменљиве именице су и именице које се употребљавају само у множини:

(52) annals	анали
braces	нараменице
briefs	гаћице
gallows	вешала
knickers	чакшире (женске)
measles	богиње
pants	панталоне
pincers	кљешта
pliers	кљешта (за жицу)
scissors	маказе
slacks	панталоне
tights	хулахопке
trousers	панталоне
tongs	машице.

Код неких именица ове групе једнина се може изразити уз употребу квантификатора *a pair of* испред именица у енглеском језику и *par* испред генитива множине именица у српскохрватском језику, а значење једнине уз употребу нумерала *један* у генитиву испред именице:

(53) a pair of trousers	пар панталона/једне панталоне.
-------------------------	--------------------------------

Неке властите именице имају такође облик множине, па и оне представљају *pluralia tantum* облике:

(54) the Alps	Алпи
the United States	Сједињене Државе ⁸ .

2.1.4. *Сујлейтивизам* према *сујлейтивизму*

У ређим случајевима облици јединине и множине изражавају се посебним лексичким јединицама:

(55) man — people	човек — људи.

Поклапање у петом универзалном обележју (синкретизам према синкретизму) не реализује се између енглеског и српскохрватског језика, као што ни међу контрастима између два језика (ако под контрастима подразумевамо укрштање универзалних обележја) нема свих теоријски могућих комбинација.

2.2. Контрасти

Поред контраста у морфологији броја именица, контрасте у овој категорији именица два језика имамо и у следећим случајевима:

2.2.1. *Једнина и множина* према *сингуларносћи*

(56) bean — beans	пасуљ
pea — peas	грашак
virtue — virtues	честитост.

2.2.2. *Једнина и множина* према *несингуларносћи*

(57) back — backs	леђа
car/cart — cars/carts	кола
chest — chests	груди
door — doors	врата
gibbet — gibbets	вешала
gum — gums	десни
mouth — mouths	уста
noodle — noodles	резанци
pram — prams	колица

⁸ Поред ових, у оба језика има и непоклапања у случајевима у којима се властите именице преводе:

the Highlands	Шкотска висија
the Midlands	Средња Енглеска
the Netherlands	Низоземска.

Код мање познатих назива превођења вероватно нема, па се може говорити о поклапању:

Брела
Карловци
Наталинци
Страгари
Вреоци.

rake — rakes	грабље
sledge — sledges	санке
stretcher — stretchers	носила
trestle — trestle	ногари.

2.2.3. Једнина и множина према синкретизму

Енглеским именицама у једнини и множини могу одговарати необележене српскохрватске именице, односно именице које имају исти облик и за једину и за множину:

(58) time — times доба.

2.2.4. Семантичко-граматички аспекти обележја једнине и множине, као универзалног обележја (померање значења у множини, двозначна множина и два облика множине), дају још неке односе два језика:

а) Једнина и множина са различитим значењем према сулейтивизму

(59) force — forces снага — родови војске
iron — irons гвожђе — окови
spectacle — spectacles призор — наочаре.

б) Двозначна множина према сулейтивизму

(60) arms руке — оружја
colours боје — заставе
compasses компаси — шестари
glasses чаше — наочари
manners начини — манири
pains болови — напори
pictures слике — биоскоп
premises премисе — просторије
quarters четвртине — блокови
senses смислови — чула
tails репови — фрак
works радови — фабрика.

с) Једна множина према две множине

Еквиваленти неких енглеских именица су српскохрватске именице које, скоро увек без разлике у значењу, имају два облика множине:

(61) bubbles клобуци — клобукови
carpets ћилими — ћилимови
creatures створења — створови
fathers оци — очеви
flames пламени — пламенови
girdles појаси — појасеви
hens кокоши — кокошке
locks прамени — праменови
miracles чуда — чудеса

pigeons	голуби — голубови
poplars	јаблани — јабланови
ravens	гаврани — гавранови
screams	крици — крикови.

d) *Две множине према једној множини*

(62) antennas — antennae	антене
aquariums — aquaria	акваријуми
focuses — foci	фокуси
formulas — formulae	формуле
nucleuses — nuclei	нуклеуси
radiuses — radii	полупречници
symposiums — symposia	симпозијуми.

e) *Две множине према суљейивизму*

(63) geniuse — genii	генији — духови
staffs — staves	особље — штапови.

f) *Суљейивизам према две множине*

(64) articles — ankles	чланци — чланкови
bodies — corpses	тела — телеса
ghosts — Whits	дуси — Духови
hours — watches	сати — сатови
papers — nudes	акта — актови
skies — heavens	неба — небеса
standards — columns	стубови — ступци
thumbs/big toes — fingers	палци — палчеви.

2.2.5. *Сингуларносћ према једнини и множини*

(65) applause	аплауз — аплаузи
bargaining	ценкање — ценкања
cold	хладноћа — хладноће
colic	грч — грчеви
diarrhea	пролив — проливи
heat	врућина — врућине
homework	задатак — задаци
hospitality	гостопримство — гостопримства
information	информација — информације
nervousness	нервоза — нервозе
pharyngitis	ангина — ангине
progress	прогрес — прогреси
strength	снага — снаге
stupidity	глупост — глупости
treason	издаја — издаје
wealth	богатство — богатства
wool	вуна — вуне.

dynamics
economics
genetics
gymnastics
italics
linguistics
mathematics
mechanics
politics
statics

динамика — динамике
економија — економије
генетика — генетике
гимнастика — гимнастике
курзив — курзиви
лингвистика — лингвистике
математика — математике
механика — механике
политика
статика.

2.2.6. Сингуларносћ према несингуларносћи

- (66) bran мекиње.

2.2.7. Несингуларносћ према једнини и множини

- (67) auspices покровитељство — покровитељства
earnings зарада — зараде
fireworks ватромет — ватромети
giblets изнутрица — изнутрице
means средство — средства
outskirts периферија — периферије
overalls комбинезон — комбинезони
particulars појединост — појединости
pyjamas пиџама — пиџаме
shears дизалица — дизалице
valuables драгоценост — драгоцености.

2.2.8. Несингуларносћ према сингуларносћи

- (68) suds сапуница
thanks захвалност.

2.2.9. Синкретизам према једнини и множини

Известан број енглеских именица је бројно необележен, оне, наиме, имају исти облик и за једнину и за множину. Њима одговарају облици једнине и множине у српскохрватском језику:

- (69) Chinese Кинез — Кинези
Ceylonese Цејлонац — Цејлонци
Japanese Јапанац — Јапанци
Lebanese Либанац — Либанци
Portuguese Португалац — Португалци
Swiss Швајцарац — Швајцарци
- deer срна — срне
grouse тетреб — тетреби
salmon лосос — лососи
series серија — серије
sheep овца — овце

species	врста — врсте
billion	билион — билиони
head (of cattle)	грло — грла
hundred	стотина — стотине
hundredweight	цента — центе
million	милион — милиони
thousand ⁹	хиљада — хиљаде.

3. Закључак

На основу општих карактеристика броја именица у енглеском и српскохрватском језику и нађених односа између два језика може се закључити следеће:

— У оквиру категорије броја именица реализују се разлике, поклапања и контрасти који су граматичко-семантичког карактера.

— Неки односи два језика покривају велики број именица два језика, на пример једнина и множина према једнини и множини, други се, пак, јављају са веома малим бројем именица, на пример лексикализација према лексикализацији.

— Свих двадесет пет теоријски могућих односа универзалних категорија броја именица нису нађени у овој фази поређења два језика. Неки од њих, као на пример сингуларност према суплетивизму, вероватно се не појављују по природи ствари.

— Комбиновање постојећих универзалних обележја у два језика је ипак веома разнолико.¹⁰

4. Преводилачко-дидактички проблеми

Због контраста и разлика између енглеског и српскохрватског језика, може се претпоставити појављивање следећих случајева погрешне употребе броја енглеских именица и у преводилачком процесу и у настави енглеског као страног језика, и то:

— Употреба броја именица енглеског језика у значењу два и више од два:

(70) *one and a half pound

*one and a half day

*one and a half year.

⁹ Али: billions/hundreds/millions/thousands of . . .—

¹⁰ Захваљујем проф. др Павлу Ивићу на врло корисним сугестијама у вези са овим текстом. Наравно, сви недостаци овог прилога могу се приписати само аутору.

— Употреба енглеске уместо стране множине:

- (71) *two phenomenons
*two erratums
*two alumnuses.

— Обележавање множине наставцима уместо мутацијом:

- (72) *She is six foots.
*She lost two tooths.
*She has ten gooses.

— Погрешна суфиксација у сложеницама:

- (73) *The ladies are mother-in-laws.
*Grown-ups can help.

— Употреба множине уз именице које је немају:

- (74) *They talked about wealths.

— Употреба облика једине код именица које представљају сингуларност, али имају облик множине:

- (75) *He likes mathematic.
*She studies linguistic.

— Погрешна употреба једне од две множине:

- (76) *They are very clever, almost geni.

— Погрешна употреба именица којима одговарају два облика множине у српскохрватском језику:

- (77) *He stayed for two watches.

— Употреба несингуларности уместо сингуларности:

- (78) *They have brans.

— Погрешна употреба несингуларности:

- (79) *There is a firework on the 5th November.

— Употреба сингуларности уместо несингуларности:

- (80) *They used sud.

— Обележавање необележеног броја:

- (81) *They saw two sheeps.
*She met two Japaneses.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Р., *Увод у контрастирање језика*, Београд, 1982, Филолошки факултет.
- Dougherty, R. C., *A Transformational Grammar of Coordinate Conjoined Structures*, unpublished Ph. D. thesis submitted at the M.I.T. in 1969.
- Михаиловић, Љ., *Енглеска морфологија*, Београд, 1976, Филолошки факултет (скрипта).
- Quirk, R., et al., *A Grammar of Contemporary English*, London, 1972, Longmans, 128—133, 165—187.
- Симић, Р., и Б., *Наш језик и ми*, Београд, 1981, Завод за уџбенике и наставна средства, 92.
- Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик, I*, треће издање, Београд, 1975, Научна књига, 99—156, 181—247.

Dr Radmila Đorđević

THE CATEGORY OF THE NUMBER OF NOUNS IN ENGLISH AND
SERBO-CROATIAN

S u m m a r y

The number of nouns, as a grammatico-semantic category, is realized in English and Serbo-Croatian through inflection and mutation (only in English). It also involves the changes of the noun stem, the compounds and the accent shift (only in Serbo-Croatian).

Five universal features for the contrastive analysis of the two languages have been singled out:

- singular and plural,
- singularity (like *singularia tantum*),
- non-singularity (like *pluralia tantum*),
- syncretism of the singular and plural forms, and
- suppletion or lexicalization, the use of different lexical items for the singular and plural notions.

These give rise to the following features in the formalives of the deep structure:

- [± PLURAL]
- [— PLURAL]
- [+ PLURAL]
- [—/+ PLURAL]
- [— PLURAL]/[+PLURAL].

On the basis of these a number of overlappings and contrasts between the two languages have been found.

Dr SVETLANA RESSEL
Dr GERHARD RESSEL (Münster)

РОД, БРОЈ И АНТОНИМИЈА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Род и број спадају исто као и падеж у граматичке категорије које додуше с једне стране имају своје граматичко значење, али се с друге стране не могу исказати лексичким средствима. Све три се истовремено реализују једним јединим граматичким морфемом; при томе се ове различите категорије, које се, међутим, заједно јављају, могу приказати контрастирањем са другим флексијским облицима. Категорија рода има синтаксичке и морфолошке функције. У синтаксичком погледу категорија рода делује при употреби облика придева и заменице који конгруирају са именицом. Сем тога се испољава род инхерентан именици ако она негира одређене облике код оних врста речи (придеви, неке заменице, партиципи, глаголски придеви) које имају обележје за род.

У морфолошком погледу мора се за именицу рећи да је граматички род везан за одговарајуће врсте дефлекције. Насупрот томе, преовладава у неким случајевима, као што је познато, такозвани природни род, тј. пол, над граматичким родом, и то на основи референцијалног односа са ванјезичким полом живих бића. На пример, називи за особе мушког пола, као „деда, слуга” или „хвалиша, платиша”, и хипокористици мушких назива животиња, као „меда” или „зека”, без обзира на женску дефлекцију, граматички су мушког рода. Иза личних заменица неутралних у односу на род претеже природни род. Тако се каже већ према томе да ли исказ потиче од мушкарца или жене: „ја сам видео (рекао) пио” одн. „ја сам видела (рекла) пила”.

Природни род има у тим случајевима већу специфичну тежину када иста именица служи за то да окарактерише одређене особине једне особе него граматички род, као што показује појава такозваних „епицене-конструкција”. У руском као и у српскохрватском, код женске врсте дефлекције долази до дихотомије мушког и женског рода: руски: *этот мальчик — круглый сирота*; *эта девочка — круглая сирота*; српскохрватски: *превејани варалица — превејана варалица*; *страшан пијаница (изјелица), свезналица — страшна пијаница (изјелица), свезналица*; у српскохрватском могућ је различити род, и то мушки или средњи, код промене средњег рода. Упореди на пример *nomina agentis* изведене од

глагола који су углавном синонимни: „велики/велико блебетало” (од блебетати), „тај/то чекетало (чекетати), торокало (торокати), чаврљало (чаврљати)”, као и „брбљало једно/један” (од брбљати). Занимљиво је да од овог последњег глагола „брбљати” постоји и једна друга номинализација мушког рода — „брбљивко”, и то без обзира на то да и за мушки и за женски род постоји именица од исте основе „брбљивац; брбљивица”. Заменице или придеви као атрибути са конгруенцијом показују овде који је род у датом случају актуалан. Посматрана са парадигматског становишта, поједина епицена реч доживљава неутрализацију рода, или другачије речено, може да се сматра представником једног „општег рода”.

Три рода, мушки, женски и средњи, јављају се у српскохрватском код следећих врста речи: именица, придев, партиципи, заменице, бројеви. Избор рода је једино код именице аутономан, код осталих врста речи и облика он зависи од рода именице, одн. синтагме на коју се оне односе. Ако се српскохрватске именице посматрају у целини, онда се њихов род може — изузимајући случај када је инхерентна семантика на основи доминантног природног пола јасна (нпр. муж — жена) — са сигурношћу одредити само на основу синтагматског контекста, тј. додавањем именици једне речи (или ако се њоме супституише) која познаје диференцијацију рода као корелацију конгруенције.

Категорија „живо/неживо” (која се зове и „субгенус”) делује у сх. само у једнини мушких именица. Формално се манифестује једино употребом генитива уместо акузатива мушких именица у једнини („живо”: муж — мужа/ак. = ген., према „неживом” зрак — зрак/ак. = ном.). У категорију „живо” спадају све именице које означавају жива бића, тј. људе и животиње; (из тога следи: „медвед — медведа” / ак. = ген.), док у категорију „неживо” спадају све именице које обележавају неживо, тј. ствари и апстракта.

Одлучујућа за сврставање једне именице у супкатегорију „живо/неживо” није, међутим, увек објективна природа денотата него сврставање које врши језичка заједница, тј. конвенције које у њој преовладавају уопште или, пак, разграничавање чине поједини говорници у одређеним случајевима.

На пример, већ за мале организме као „микроб” или „бактерија” није јединствено обележавање рода помоћу суфикса, а уз то се примећују колебања у сврставању у једну од две категорије субгенуса код речи „микроб” (ак.-микроб(а)).

Пошто се ми у овом реферату не бавимо примарно системом родова као таквим, него импликацијама које категорија рода и проблеми броја имају за концепцију антонимије, ту се постављају два питања: с једне стране око концепције антонимије коју желимо да узмемо за основ даљих разматрања, а с друге стране за додирне тачке између садржинских и методолошких аспеката које постоје између наше темељне концепције антонимије и проблема рода и броја на које смо се овде само укратко осврнули.

У два најновија дела о српскохрватској лингвистичко-граматичкој терминологији (Симеон, *Рјечник и Сх.-језик*) под одредницом антонимија налазимо следеће обавештење:

„Антоними” — „речи које се својом значењском страном налазе на супротним половима, које се семантички или како другачије супротстављају: добро — зло; сит — гладан; гладан — жедан; пријатељ — непријатељ; муж — жена; давати — узимати; певати — плакати.”

Ова додуше тачна, али ипак веома сумарна информација избором примера само имплицитно наговештава да речи различитих врста могу бити антоними, нпр. придеви: сит — гладан; именице: муж — жена, глаголи: давати — узимати. Други пример за именице показује да нису само речи различитих корена антоними него да су довољни различити префикси: пријатељ — непријатељ.

У Енциклопедијском рјечнику Симеон, који се по сопственој изјави ослањао на више извора, даје примере за антониме од разних врста речи. Придев: велик — мален; именица: болест — здравље; глагол: почети — свршити. Префиксе који стварају парове антонима имамо, подељено према врстама речи, у следећим примерима: придеви добар — недобар, уман — безуман; именица: истина — неистина; глагол: изићи — ући.

Иако се у овом чланку Рјечника налазе још и друге занимљиве напомене, нпр. о контекстуалној зависности антонима, („Антоними се појављују и као резултат поларизације значења, тј. цијепања пријашњег неутралног значења на супротна”) — изостаје покушај да се поближе одређују различите врсте супротних значења.

Енглески лингвиста John Lyons је већ 1968. год. у свом делу *Introduction to Theoretical Linguistics* (Увод у теоријску лингвистику) констатовао следеће: „*Antonymy, or 'oppositeness of meaning'*, has long been recognized as one of the most important semantic relations. However, it has been the subject of a good deal of confusion, partly because it has generally been regarded as complementary to synonymy and partly because most semanticists have failed to give sufficient attention to different kinds of 'oppositeness'. Synonymy and antonymy, as we shall see, are sense-relations of a very different kind. For simplicity, we will distinguish terminologically between three types of 'oppositeness'; and we will reserve the term 'antonymy' for just one of the three types.” (стр. 460) („Антонимија или 'супротност значења' сматрало се дуго једним од најзначајнијих семантичких релација. Влада, додуше, у том погледу извесна збрка, делом због тога што је антонимија важила генерално као комплементарна синонимији, а делом због тога што се није обраћало довољно пажње на то да постоје различити типови „супротности”. Установићемо да су синонимија и антонимија веома разнородне смисаоне релације. Ради једноставности, термилошки ћемо разликовати три типа „супротности”; термин „антонимија” употребићемо само за један од тих типова.

Као виши појам Лајонс — како видимо — употребљава „супротност значења” (*oppositeness of meaning*), па затим разликује три подтипа, које

назива „комплементарност”, „антонимија” (тј. антонимија у ужем смислу) и „конверзија”. Ову поставку разрадио је даље у свом двотомном делу *Semantics*, издатом 1977. год., нешто је модификујући и поставивши у шири оквир. На почетку деветог поглавља (Структурална семантика II: смисаоне релације) Лајонс указује на то да је још истакнути немачки германиста и лингвиста Jost Trier нагласио важност супротних значења у лексцици тиме што је започео своје главно дело *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstands*, Heidelberg 1931, додуше оспореном тврдњом да свака изговорена реч изазива у свести говорника и слушаоца своју супротност. Неколико редака ниже каже он скоро програмски: „Можемо препустити другима проучавања о томе да ли склоност да се мисли у супротностима, одн. да се искуство сврстава на основи бинарних контраста представља универзалну људску склоност која само секундарно налази свој одраз у језику као један од узрока што изазивају ефекат или да ли нас а приори постојање великог броја супротних парова лексема у нашем матерњем језику подстиче на то да наш суд и наша искуства дихотомизирамо или поларизирамо. Чињеница је, међутим, коју лингвиста мора да има на уму да је бинарна опозиција једно од најважнијих начела која регулишу структуру језика; најевидентнији израз овог принципа је — што се тиче лексике — антонимија.”

Лајонс сада употребљава појам „контраст” као најуопштенији термин који нема никакве импликације у погледу броја елемената у скупу јединица које контрастирају парадигматски (стр. 289).

Садржинска релација „контраст” обухвата бинарне као и небинарне супротне структуре садржаја. Лексичко-семантичка опозиција је, према томе, она врста контраста која се ограничава на дихотомијске или бинарне контрасте. Њена супротност су небинарни контрасти.

Лексичко-семантичка опозиција се, опет, дели на следећа четири подтипа:

- a) антонимија у ужем смислу
- b) комплементарност
- c) конверзија
- d) дирекционална опозиција.

a) Лајонс под антонимима у ужем смислу подразумева, ослањајући се на америчког лингвисту Сапира, лексичке опозиције са градацијом, тј. опозиције које допуштају поређење и градацију. Може се нпр. рећи:

- (1) Овај штап је дуг.
- (2) Овај штап је дужи од онога.

По узору на (1) може се додуше формулисати:

- (3) Он је ожењен.

Али није могуће да се, паралелно са (2), каже:

- (4) *А је ожењенији од В.

Важна особина антитетички структурираних антонима јесте у томе да њихови представници обележавају супротне тачке на некој скали, другим речима, они одражавају поларне супротности (нпр. дуг/кратак — стар/млад — врућ/хладан — висок/низак итд.). Поларни антоними показују карактеристично понашање у реченицама које стоје у корелацији афирмације одн. негације. Тако из реченице (1) следи реченица (5):

(5) Овај штап није кратак.

и према томе из реченице (6) исказ (7):

(6) Овај штап је кратак.

(7) Овај штап није дуг.

С друге стране, реченице са изричитом негацијом ((5) и (7)) не имплицирају своје пандане са поларно-антонимним придевом ((1) и (6)), јер реченица (8) је семантички прихватљива:

(8) Овај штап није ни кратак ни дуг.

b) Насупрот поларним антонимима који се заснивају на супротностима које се могу градирати, Лајонс назива супротности које се не могу градирати „комплементарним антонимима”. Примери би били: мртав/жив — присутан/одсутан — мушки/женски — ожењен/неожењен.

Пошто се комплементарни парови не могу градирати, не јављају се у нормалном, неметафоричком изражавању поређења и градације ове врсте:

(9) * А је живо/мртво као и Б.

(10) * А је ожењеније/неожењеније него Б.

И у односу на афирмацију/негацију испољава се специфично понашање као што показују реченице под (11) и (12):

(11.1) А је мртво.

(11.2) А није живо.

(12.1) А није мртво.

(12.2) А је живо.

важи у односу на оба пара реченица (11) и (12) бидирекционална импликација, или другим речима: код пара комплементарних антонима не само што предикација једног лексема тог пара имплицира предикацију негације другог, него и обрнуто: предикација негације једног пара имплицира предикацију другог.

c) Трећа релација супротности коју Лајонс разликује јесте „конверзија” која постоји између парова речи које обележавају одређен однос, тако рећи „релациону опозицију” и то са две различите тачке. Примери: лекар/пацијент — поверилац/дужник — учитељ/ученик — купити/продати — дати/примити.

d) Као четврти тип антонимије Лајонс наводи „дирекционалну опозицију”, која је по његовом схватању одређена „импликацијом кретања у једном од два супротна правца према датом месту О”. Као примери наводе се предлози, прилози и глаголи: горе/доле — десно/лево — испред/иза — над/под — овде/онде — доћи/отићи — стићи/поћи.

У оквиру дирекционалних опозиција Лајонс разликује још посебне „хронолошке релације, које се могу поставити у сферу позитивног (учити/знати — стећи/поседовати) или негативног (знати/заборавити — поседовати/изгубити).

Као друге подврсте дирекционалних опозиција Лајонс наводи „ортогоналну” и „антиподачну” опозицију. Под ортогоналним подтипом подразумева такав један пар лексема које стоје у правоугаоно-вертикалном односу опозиције као нпр. стране света: север/запад — север/исток — југ/исток и др.

Антиподачна опозиција је окарактерисана тиме што одређене лексеме стоје у односу дијаметралне опозиције, нпр.: север/југ — исток/запад — лето/зима — небо/земља.

Док је принцип супротности конститутиван за велики део лексичког инвентара придева и, према томе, овај комплекс питања у науци исцрпно размотрен, истраживачи су се мање бавили антонимичним односима какви постоје између именица и глагола. Као што је познато, Р. Јакобсон је успешно примењивао принцип бинарне контрадикторне опозиције, развијен у фонологији прашке школе, и у односу на морфолошке појаве.

По структуралној аналогiji могу се посматрати супротности субгенуса „живо/неживо” као и „граматички род”/„природни пол” (сексус) и граматички родови међусобно као бинарне опозиције у њиховим граматичким формама, на једној страни, и на другој у њиховим лексичко-семантичким релацијама као антонимне опреке.

Овове не противречи чињеница што дистинкције по роду (маск.-неутр.-фем.) чине трочлани скуп. Ако узмемо дан као јединицу од 24 часа, он се може антитетски бинарно разделити у „дан” и „ноћ”. Исто тако језик располаже и могућностима за тернарну лексичку расподелу; тако добијамо антониме „јутро” — „подне” — „вече”. Даљи примери за тернарну антонимију били би (при чему остају ван наших разматрања унутрашње структурне разлике): прошлост — садашњост — будућност; радост — туга — жалост; хладноћа — топлота — врућина; здравље — болест — смрт; рођење — живот — умирање. У области ознака за сродство могу се, на основу опозиције по полу, издвојити следећи антонимски парови:

- (13) отац/мајка — брат/сестра — син/кћи (кћерка) — кум/кума — тетак/тетка — ујак/ујна — стриц/стрина — братанац/братаница — братучед/братучеда — нећак/нећака (нећакиња) — синовац/синовица — сестрић/сестрич(и)на — рођак/рођак(ињ)а — шурак/шуракиња (шурњаја) — пасторак/пасторк(ињ)а — девер/деверкиња (деверуша) — под својац/по(д) својкиња.

Ако са лексичко-семантичким повежемо морфолошки аспект, издвајају се, на бази категорија „пол” одн. „род” у сфери супстантива различити антонимски творбени лексички типови. Један од тих типова назваћемо „суплетивним антонимима” (нпр. муж — жена), други — „граматикализованим антонимима” (нпр. шурак — шуракиња, шурњаја).

Постављају се два интересантна питања у вези са тим. Прво, у којим се семантичким сферама јавља суплетивни и граматикализовани тип антонимије? Друго, код којих суфикса настају граматикализовани антонимски парови?

Пошто би детаљнији одговор на ова питања далеко превазилазио оквири нашег истраживања, ограничићемо се на кратке напомене и примере.

У области назива за животиње јављају се следећи парови суплетивних антонима:

(14) певац/кокош — јарац/коза — јелен/кошута, вепар(бравац)/крмача — коњ/кобила — во/крава.

Када као додатно диференцијално обележје, које потпуно зависи од дистинкције „род” — „пол”, узмемо нпр. обележје „боје” или „величине”, тада у примеру во/крава прелазимо на суфиксалну антонимију:

(15) шарац (шароња)/шаруља — сивоња/сивуља — цветоња/цветуља — белоња/белка — бушак/бушакиња.

Као што показују примери под (15), у оквирима једног ограниченог семантичког круга може да се јавља више од једног типа суфикса за антонимску карактеризацију.

У опозиционом пару „првотелкиња (првотелка)/друготелкиња (друготелка)” антонимија је заснована на нумеричким значењима номиналних композиција и не тиче се рода.

У семантичком пољу за обележавање коња односи су доста заплетени. У следећим примерима испољава се морфологизирани антонимски тип са слагањем рода:

(16) охмак/охмакиња — шишак/шишакиња — ат/аткиња — алат/алатуша — кулаш/кулашица (кулуша) — ждребац/ждребица — дорат/доруша — бедев/бедевија — рићан/рићуша.

Ако „коњ” схватимо као ознаку за врсту, онда се не образује антонимска релација између „коњ” и „кобила” већ између „пастух” и „кобила”. Аналогни су односи између ознака „свиња” — „вепар” и „крмача”. Ако овоме додамо деминутивне и аугментативне форме, поред већ поменутих антонимских парова јављају се и додатне антонимске релације, нпр. „кобилетина, кобилица”.

У односу на обележје „боја” супротстављају се ознаке „белац/вранац”. Када у разматрање укључимо и стематске варијације у творби речи (аугментатив, деминутив, хипокористик), онда „вранац” има варијанте истога корена „вранко, вранчина, вранче, вранчић”. Синонимне речи према „белац” „белаш” — а то су „ћогат”, „ћога”, „ћого” имају такође форме које према наставцима спадају у сва три граматичка рода, али семантика остаје у оквирима мушког рода. Опозиција по полу успоставља се у последњем случају помоћу облика „ћогуша”. У првом случају имамо, додуше, „враница”, али ова се реч, која чува обележје „боја”, као и нпр. „вранац” у дијалекатско-регионалној варијацији, односи на ознаке „кобила, коза, кокош”.

„Парип, парипче, парипчић; прусац; зеленко, зекун” — изгледа да су необележени у односу на пол, док у случају „дорат/дорко — доруша/дорка” не само да постоји даља реч „дораче”, необележена по полу, а са даљом спецификацијом „младо”, него се могу навести чак и три хипокористика у облику мушког рода: „дора, доре, доро”.

Паралелно са тернарном структуром „дорат — дораче — доруша” стоји „ждребац — ждребе — ждребица”, док неутрално „кљусе” очигледно у истој семантичкој функцији може да се замени именицама женског рода „курада” и „рага”.

Што се тиче раније постављеног питања о суфиксима граматикализованих антонима, поменућемо — „-к-иња”, врло продуктиван суфикс у области моционих твореница.

За илустрацију нека буду довољне различите могућности изражавања за антонимски пар „сељак/сељакиња”; при томе наведене варијације женског рода представљају друге типове суфикса:

(17) сељак/сељакиња (сел(ј)киња, сеокиња, сељанка, сељакуша) — дворак/дворакиња (дворанка) — мужак/мужакиња (мужача) — тежак/тежакиња, (тежачица) — грмљанин/грмљанкиња (грмљанка) — пољанац/пољанкиња (пољанка) — земљеделац/земљеделкиња (земљеделка) — земљорадник/земљорадница — ратар/ратарка — насељац/насеокиња — паор/паоркиња.

У завршном делу нашег разматрања даћемо неке напомене о односу броја и антонимије.

Број је, као и род, граматичка категорија. У формалном погледу мора свака именица стајати или у једнини или у множини, ако не узмемо у обзир ретке рудименте дуалске. Општа функција броја огледа се у томе да се постиже неодређена квантификација исказа према броју или количини денотата његових именичких синтагми. Дихотомија сингулар — плура, која је заснована на принципу избројивости и разграничења и тако смештена између тоталитета као „недељивог целог”, на једној страни, и „даље недељивог”, тј. потпуно индивидуалног, на другој, представља даљи случај антонимских релација на бази своје контрастивне структуре.

У већини случајева, јединске и множинске морфеме, зависне од падежа, служе као спољашње ознаке неке опозиције по броју (нпр. једна лопта — пуно лопти). Има међутим форми као браћа, прасад, стареж, перут, камење” итд., које додуше имају граматичку једину, која ипак по свој прилици нема више никакве семантичке бројне функције.

Посматрано са структуралистичког гледишта, овај се феномен може објаснити чињеницом да се сингулар овде јавља као необележени члан опозиције по броју. Са семантичког становишта, као последица оваквог стања ствари у наведеним (и другим) примерима, јавља се потреба да разграничимо јасно категорије једнине и множине, на једној страни, и семантичке функције сингулара и плурала. Као семантичка релација јавља се однос између контрарних позиција „једнина” и „не-једнина”

одн. „множина”, и то независно од тога да ли се као морфолошки рефлекс тог контраста јавља посебан множински морфем или не, тј. независно од тога да ли се опозиција по броју парадигматски потпуно морфологизира.

Интересантно је да ова опозиција долази до изражаја не само код речи са константним значењем броја (исп. *singularia/pluralia tantum*), него може бити праћена и варијацијом рода као морфолошким индикатором. Тако код збирних именица сусрећемо антонимске парове код којих опрека није обележена диференцијом броја (као што је нормално очекивати), него је сигнализирана диференцијом рода.

Навешћемо као примере:

(18) промена маскулинум — неутрум:

сат/саће — орах/орашје — клас/класје — камен/камење — паганин/паганство — ђак/ђаштво; са паралелном множинском морфемом: колац/коље (коци) — грозд/грожђе (гроздови) — живац/живчевље (живци) — голуб/голубље (голубови).

(19) промена неутрум — фемининум:

прасе/прасад — теле/телад — унуче/унучад — штене/штенад — дете/деца — чедо/чедија. Двострука, трострука или још чешћа колективна суфиксација:

пиле — пилад — пиладија; момче — момчад — момчадија; пашче — пашчиње — пашчад — пашчадија; дрво — дрвље — дрвљад — дрвцад — древад — дрвенарија.

(20) промена маскулинум — фемининум:

небрат/небраћа — сабрат/сабраћа — пешак/пешадија — мајстор/мајсторад — миш/мишад — вук/вучад. Двострука и трострука алтернативна колективна суфиксација:

брат — браћа — братија; скот — скотија — скотад — скотадија.

(21) промена фемининум — неутрум:

влат (истовремено маск.)/влаће — влас (истовремено маск.)/власје.

Са истовременом прафигацијом:

кућа/покуће — соба/пособље — звезда/сазвежђе.

Одавде следи да су морфеме рода и броја подједнако полисемантичке по карактеру, тј. могу служити као индикатори хетерогених семантичких функција. Ако наше налазе пројектујемо на ниво свеукупног језичког система, онда се они упадљиво слажу са појавом, често запаженом у лингвистичким субсистемима: — формално граматичке и логичко-семантичке групације делимично се подударају, а делимично међусобно конкуришу. Ова околност знатно доприноси томе да језички систем поприми њему својствену динамику која је један од најзначајнијих предуслова и унутрашњих могућности за промене у језичком систему.

У резимеу можемо констатовати: док антоними засновани на опозицији полова спадају у подтип комплементарне антонимије, и то независно од тога да ли се они творе по узору на суплетивну или граматикализирану антонимију, антонимија повезана са категоријом броја, одн. опозицијом једнина-множина, убраја се у подтип дирекционалне антонимије. У ову подврсту сврставамо и оне сингулариа тантум који — насупротив нормалним случајевима — лексички инкорпорирају обележје интензитета (исп. смех (смејање)/грохот) и/или учесталости (нпр. лајање/лавеж).

Др ИВО ПРАЊКОВИЋ (Загреб)

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ И КАТЕГОРИЈА БРОЈА У ХРВАТСКОМ ИЛИ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Збирне се именице обично одређују као један од лексичко-граматичких разреда који има одређену релацију према категорији броја¹. Од осталих спомињу се још лексичко-граматички разреди конкретних, апстрактних и тварних именица. Ваља међутим одмах напоменути да између збирности с једне стране те конкретности, апстрактности и тварности с друге има битних и далекосежних разлика. Најважнија је свакако у томе што се разреди конкретних, тварних и апстрактних именица издвајају на основи „природних својстава“² онога што такве именице означају. Ради се, дакле, искључиво о лексичким значењима. Различити односи споменутих разреда према категорији броја само су њима увјетовани, а о „граматичности“ њиховој говори се само због тих односа. Наиме, за тварне и апстрактне именице каже се да немају множине не зато што би биле у правом смислу сингулариа тантум, тј. не зато што не би имале множинске парадигме (напротив, облици *љубави* и *вџде* множински су баш као и облици *костѝи* и *ѝлаве*), него зато што им је лексичка вриједност таква да је плурални облици мијењају (појединичавањем, сингуларизацијом).

Што се тиче збирних именица, о њима би се као о лексичко-граматичком разреду, на тој разини барем, могло говорити само онда кад је ријеч о лексичкој збирности (нпр. у ријечима као што су *сѝада*, *народ*, *дружина* и сл.)³.

Морфемски изражена збирност свакако је у изравнијој релацији према категорији броја. Што више, чини ми се да би се могла проматрати чак и у саставу те категорије. Могло би се тако (дакако, за ову прилику

¹ Према Бондарку збирност би била у саставу тзв. функционално-семантичке категорије („бројности“), а не би била саставним дијелом морфолошке категорије броја (усп. А. В. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград 1971, стр. 33–35).

² Усп. А. А. Колесников, *О грамматическом статусе собирательных имен существительных русского языка*, Русский язык в школе 6, 1976, стр. 94.

³ Такве се именице разликују од оних код којих је збирност морфемски изражена по томе што немају изравне релације према јединици, а и по томе што све имају плуралне облике (нпр. *сѝада*, *народи*, *дружине* и сл.).

сасвим увјетно) у оквиру категорије броја говорити о двјема „поткатего-ријама”, и то о „поткатегорији” коју чини опозиција једнина — множина и о „поткатегорији” коју чини опозиција једнина — збирна множина. Збирна множина обавезно претпоставља јединичност (бројивост) једнине. За разлику од ње јединична (или опћа) множина може појединичавати, сингуларизирати (и једнину), тј. иначе небројиво чинити бројивим. Зато тварне и апстрактне именице могу (уз обавезну сингуларизацију) имати само опћу множину (нпр. *брашна* или *исџине*). Збирна је множина од таквих именица искључена (нема збирних множина типа **исџине* или **брашнад*) јер их не може пратити сингуларизација.

Тако с једне стране имамо сингулативну (бројиву, немаркирану) једнину и нејединичну (небројиву, маркирану) једнину (разлика међу њима лексичке је нарави, нема посебних израза који би били својствени једној или другој⁴, а с друге опћу, сингулативну (немаркирану) множину и збирну, нејединичну (маркирану) множину.

Тако схваћена збирност претпоставља посебан израз и релацију према јединичној једнини. Треба напоменути да по таквом схваћању ни сам термин збирна именица не би био сасвим прикладан (као што није прикладан, а и не употребљава се, термин плурална именица). Другим ријечима, морфемски изражена збирност била би у домени морфологије, а не творбе.

За именице с морфемима који означају збирност врло је карактеристична и специфична релација према категорији рода. Наиме, у збирној множини та категорија подлијеже једном виду неутрализације. За збирност је карактеристичан не-род, који се, као и иначе (нпр. ово *нејо*, ово *ах* и сл.), означаје средњим родом. У основи је те неутрализације разно-родност која је за збирну множину типична (усп. *служинчад*, *млађарија*, *особље* и сл.). То се, између осталог, види и по томе што типови збирне множине не овисе о роду једнине (исти тип збирне множине могу имати и именице мушког нпр. *лисџ* ↔ *лиџиће*, и именице женског, нпр. *јора* ↔ *јорје*, и именице средњег рода, нпр. *сџабло* ↔ *сџабале*), а и по томе што су збирној множини изразито „склоне” именице средњег рода код којих тај средњи род означаје заправо не-род, тј. „ускраћивање” обавијести о роду (нпр. *џеле* ↔ *џелад*, *сироче* → *сирочад* итд.).

Из свега што је речено произлази да би се, на примјер, морфем *ад* у примјерима типа *џелад* требао проматрати као граматички морфем (означаје број и род) који стоји у релацији према јединском морфему *е/еџ*, као што је, на пример, и *ов* у облицима типа *сџолови* граматички морфем (означаје опћу множину и мушки род) који је у релацији према јединском морфему *о*. Морфем *о* у збирној множини типа *џелад* и морфем *и* у множинским облицима типа *сџолови* означавали би у том случају само падеж.

⁴ Изузетак је морфем *е/еџ* за који се чини да означаје сингулативну једнину и средњи род.

Именице којима је својствена сингулативна једнина често имају оба вида множине:

лст̄и (једнина) ↔ *лст̄иови* (опћа множина)

лст̄и (сингулативна једнина) ↔ *лст̄иће* (збирна множина).

Именице којима је једнина примарно нејединична не могу имати збирне множине:

брашно (нејединична једнина)

брашно (појединична, сингуларизирана једнина ↔ *брашна* (опћа множина).

Именице типа *шеле* ↔ *шелад* имају, или могу имати, и опћу, јединичну множину (усп. *уже* ↔ *ужеџа* поред *ужад* или *дуџме* ↔ *дуџмеџа* поред *дуџмад*):

шеле (једнина) ↔ **шелеџа* (јединична множина)

шеле (сингулативна једнина) ↔ *шелад* (збирна множина),

али се чини да није нимало случајно што се она ријетко реализира. Ради се најме о великој скупини именица које обично значе младунче или какву особу код које је разнородност посебно изражена⁵ (усп. *јуне* ↔ *јунад*, *ждријебе* ↔ *ждребад*, *кљусе* ↔ *кљусад*, *врајче* ↔ *врајчад*, *младунче* ↔ *младунчад*; *кумче* ↔ *кумчад*, *сироче* ↔ *сирочад*, *џосвојче* ↔ *џосвојчад*, *дојенче* ↔ *дојенчад* итд.)⁶.

Има збирних множина које би се могле означити и као *collectiva tantum*, нпр. *бујад*, *џамад*, *дивљад*, *сухад*⁷ и сл. (основе су им придјевске или глаголске).

Морфеме којима се изражава збирност разликују се међусобно по „ступњу граматичности“, односно по томе што се једни могу одредити као граматички у правом смислу (неријетко и као релацијски), други могу али и не морају функционирати као граматички, а код трећих изражавање збирности нема граматичких „последница“ па се они сасвим приближавају лексичким.

За хрватски или српски језик посебно је типичан морфем *ад* јер је означавање збирности код њега примарно и јер има преткажљиву релацију према јединском морфему *е/еџ*.

⁵ Облици као што су *ужеџа* и *дуџмеџа* релативно су обични управо зато што им је лексичко значење другачије.

⁶ Занимљива је збирна множина *чељад* јер је једнина *чељаде* мотивирана њоме, а не обрнуто како је код других именица тога типа. То је зато што је збирно *чељад* настало прије (иначе би једнина била **чеље*, **чељеџа*), а свакако и зато што је праславенски коријен *чел-* немотивиран у славенским језицима. Сусреће се иначе у ријечима као што су *човјек*, *кољено*, *џокољење* и сл. (усп. Р. Skok, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика I*, Zagreb 1971, стр. 305).

⁷ Облици збирне множине могу се и лексикализовати (нпр. *момчад*). Могућа је и делексикализација (кад је збирна множина *момчад* у релацији с једином *момче*). Тада долази у обзир и плурално слагање (нпр. *Момчад су џјевала*).

Морфем *j(e)* (усп. *лише*, *јорје* и сл.) такођер примарно изражава збирност, али само онда кад је суфиксног (наставачког) типа (каткада и онда кад је конфиксног типа, нпр. *сазвијезђе*, *сазвучје* и сл.), али нема преткажљиву релацију према јединском морфему.

Ако се, међутим, такав морфем додаје истодобно кад и префиксални, тј. ако се јавља као саставни дио префиксално-суфиксалне творбе (нпр. *јодјорје*, *јредсобље*, *јојјалубље*; слично је и код сложено-суфиксалне творбе, нпр. *домољубље*, *ударје*, *јразновјерје* и сл.), онда се ради о творбеним морфемима који не означају збирност.

Нешто слично могло би се рећи и за морфем *адиј(a)*, поред осталог вјеројатно и зато што садржи формант *ад* (нпр. *мушкадија*, *женскадија*, *Шокадија*).

За остале се морфеме не може рећи да им је изражавање збирности примарно (они изражавају збирност онда кад је изражавају), на примјер:

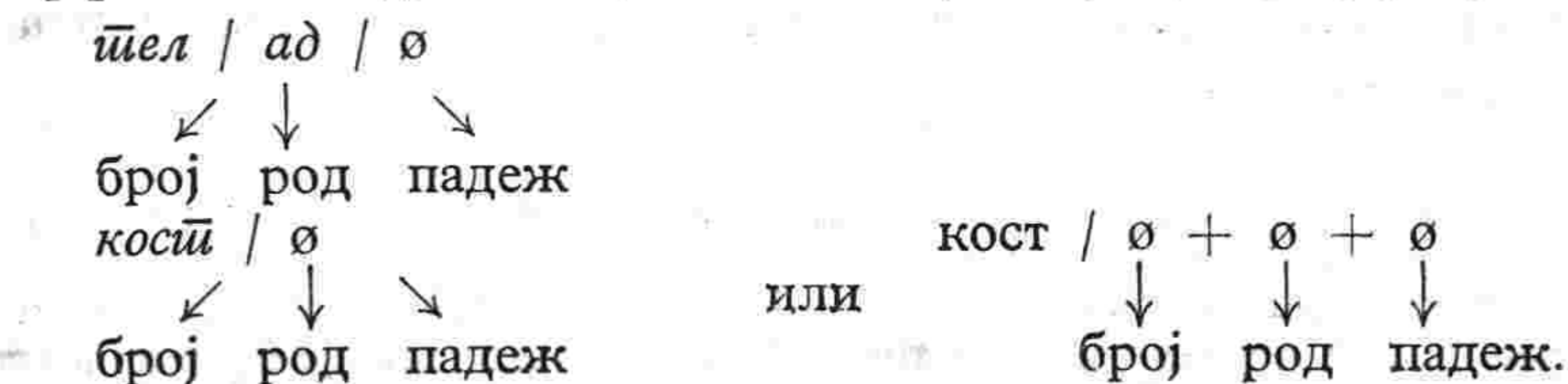
ариј(a): *сјуденијарија*, *млађарија*, али: *нишијарија*, *злочестијарија*;
ињ(e): *звјериње*, *женскиње*, али: *милиње*, *колиње*;
сјв(o): *јрађансјво*, *раднишијво*, али: *звјерсјво*, *сиромашјво*;
еж: *младеж*, *јладеж*, али: *бодеж*, *дријемеж* итд.

Збирне именице код којих је збирност изражена граматичким морфемом (поготово ако је он још и релацијски) немају према себи (према јединици, наравно, могу имати) плуралних облика (усп. **дјџе*, **јосјоде* и сл.).

Остале збирне именице имају у начелу плуралне облике (усп. *јорја*, *звјериња*, *раднишија* и сл.) који се (не) реализирају зависно од лексичког значења именице.

Збирна множина врло је занимљива и са синтактичког стајалишта, и то у првом реду због тзв. колебања у слагању по роду и броју. С тим у вези мислим да би се могло устврдити сљедеће:

Морфемски изражена збирна множина у начелу претпоставља специфично слагање по броју и роду, и то множину и средњи род (нпр. *Телад су сјијла*). За такво слагање карактеристична је десинкретизација. Морфем *ад*, наиме, у наведеном примјеру означаје број и род, а морфем \emptyset само падеж. По томе се морфем \emptyset у наведеном примјеру разликује од морфема \emptyset код именица типа *кост*/ \emptyset који је (морфем) синкретичан⁸:

⁸ С обзиром на то могло би се, евентуално, говорити и о двјема врстама основа: о онима које омогућују десинкретизацију (код којих се један од морфема може граматикализовати и постати релацијским) и онима уз које су обавезни синкретички морфем.

Респектабилна би била и интерпретација према којој би се устврдило да су број и род категорије које се могу изражавати и лексички. Кад је ријеч о категорији падежа, то је сасвим искључено.

Међутим, за велику већину збирних множина таква слагања нису обавезна (нпр. *Телад је сѣиїла*), а за многе су сасвим искључена (посебно код оних код којих значење морфема није примарно збирно). У слагању типа *Телад је сѣиїла ад* не функционира као релацијски морфем (могло би се рећи да је он у такву слагању „деграматикализован“). Морфем *ѵ*, барем синтактички гледано, означаје у таквим случајевима и број и род и падеж (тада је *ѣелад* именица женског рода у једнини). Морфем *ѵ* често „побјеђује“ поред осталог и зато што се њиме у великом броју именица означаје једнина и женски род (у свих именица женскога рода којима основа завршава на консонант), а и зато што никад не функционира као ознака плурала.

Ова, барем на први поглед прилично нелогична, колебања омогућује прије свега чињеница што збирна множина ипак није „права“ множина (него неки вид неутрализације по броју, некаква „множинска једнина“ или „јединска множина“), а и то што је средњородност збирне множине прије резултат неутрализације по роду (ознака не-рода) него некакав „прави“ средњи род.

Због свега што је речено збирне се множине различито понашају на синтактичкој разини:

1. Једне имају само плурална и само средњородна слагања (нпр. *дјеца* и *браћа*);

2. Друге могу имати и плурална и сингуларна те и средњородна и несредњородна слагања, на примјер: *ѣосѣода* и *власѣела* (*Госѣода су задовољна* и *Госѣода је задовољна*) те облици типа *ѣелад* или *сирочад* (*Телад су сѣиїла* и *Телад је сѣиїла*), а евентуално и облици типа *женскадија* (усп. *Женскадија је дошла* и *Женскадија су дошла*);

3. Остале збирне множине (нпр. типа *ѣорје*, *млађарија*, *женскиње*, *раднѣиѣво*, *младеж*) имају само јединска слагања и род који се „слаже“ с морфемом релацијског типа.

МИРО БАРЈАМОВИЋ (Aarhus)

БРОЈ ИМЕНИЦЕ И ПОЈАМ ПРЕСУПОЗИЦИЈЕ У МОРФОЛОГИЈИ

1. Граматичке су категорије знанствене апстракције, конструкти спознајног чина. Сигнификативна вриједност тих конструката даде се у начелу одредити на исти начин као што одређујемо сигнификативну вриједност формалних својстава објеката и чињеница реалне датости.

Формална својства (у филозофијској литератури називају се још и предикатима или атрибутима) конзистентно се приписују уоченим феноменима као њихова постојана и преносива обиљежја¹. Утврђивање атрибута може бити оправдано или неоправдано, одрживо или неодрживо, те су такви и сами атрибути. Приписивање супстанцијалних, физичких својстава такођер може бити оправдано или неоправдано, одрживо или неодрживо, истинито или неистинито, но тада се те ознаке не односе на својства, већ искључиво на наше знање о њима. Отуда супстанцијалним својствима не можемо ни на који начин „манипулирати”, док нам је то у бављењу предикатима увијек више-мање дозвољено.

Та релативна слобода у формулирању атрибута испољава се на свим подручјима језичних истраживања. Можда је најбоље илустрира однос лингвиста према граматичким категоријама: за једне то су темељни граматички појмови, други се њима нерадо служе, а трећи их као предикате потпуно одбацују.

Сложимо ли се с тврдњом да су граматичке категорије предикати, јесу ли и елементи њихова значења такођер предикати? Ако јесу, чему их ваља приписивати? Узмимо за примјер граматичку категорију која је тема овога огледа — категорију броја, и поставимо два нимало лака питања: 1) Да ли су појмови апелативности, предметности, властитог имена, количине, каквоће, интензивности и ступњевитости, те појмовне дихотомије апстрактности/конкретности, живог/неживог, одвојености/неодвојености (дискретности/недискретности), бројивости/небројивости, појединачности/скупности (колективности), мјерљивости/немјерљивости, рашчлањености/нерашчлањености, као и многи други конструкти на

¹ О својству као опћем онтолошком проблему в. Mario Bunge, *Treatise on Basic Philosophy. Ontology I: The Furniture of the World*, Dordrecht/Boston 1977, стр. 58—109. О константности и преносивости сажето говори А. Гехлен у својој књизи *Човјек. Његова природа и његов положај у свијету*, Сарајево 1974, стр. 160 и д.

које наилазимо у интерпретацијама те категорије, ознаке формалних или супстанцијалних својстава, или пак и једних и других истовремено?². Односе ли се ти конструкти — искључиво или само претежно — на објекте и чињенице извањске стварности, на облике и садржаје човјекове мисаоне активности, или можда на аспекте језичног састава, одн. његове актуализације у виду интенционално, конституативно и социјално увјетованог комуникативног догађаја? Задовољавајуће одговоре на та два питања не могу понудити. Могу тек изнијети нека опћа запажања.

2. Пођимо одмах од једног конкретног примјера, реченице (1),³ те промотримо именичке облике у њој:

(1) Насуо је у *чаше* бијелог или црног *вина*.

Што нам ти облици казују? Или точније: што је из њихове конструкције смјештености и синтактичке употребе у реченици могуће претпоставити? Овим је питањем у излагање уведен појам пресупозиције. Зато ћу, прије него што на њега покушам одговорити, укратко нешто рећи о термину „пресупозиција”.

Он потјече из логике и филозофије, а шездесетих га је година презела лингвистика, гдје се већином употребљава у семантици, синтакси и прагматици⁴. Овдје ћу се тим термином служити у слиједећем његову значењу: Пресупозиција је елемент информативног садржаја неке језичне јединице који није експлицитно изражен, него само имплицитно присутан као нужна претпоставка њезине комуникативне сврсисходности и смислености⁵. Пресупозиција, дакле, функционира као нека врста надопуне или коментара језичној јединици о којој је ријеч, покривајући она подручја њена „референцијалног оквира” која нису непосредно вербализирана, али то могу бити. У случају њихове вербализације пресупозиција добија статус тврдње која мора бити истинита да би се језична јединица могла сматрати адекватно реализираном, у првом реду с обзиром на језичну норму. Овако конципирана дефиниција „рецептивне” пресупозиције укључује у себе и фактор увјетованог, мотивираног избора: на мјесту остварене језичне јединице могла би, наиме, исто тако стајати и нека друга језична јединица, па пресупонирану реченицу тако можемо схватити и као дио одговора на питање зашто је избор пао, рецимо, на могућност M_1 а не на могућност $M_2, M_3, \dots M_n$.

² Овдје само набрајам често сретане називе. Њихова терминолошка употреба чини засебно питање.

³ Ни у овом ни у идућим примјерима ниједан реченични сегмент није носилац посебног „логичког акцента”.

⁴ В. нпр. D. E. Cooper, *Presupposition*, The Hague/Paris 1974; R. Kempson, *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, Cambridge 1975; M. Reis, *Präsuppositionen und Syntax*, Tübingen 1977; R. Stalnaker, „Pragmatic Presupposition”, у: M. K. Munitz, P. M. Unger (eds.), *Semantics and Philosophy*, New York 1974.

⁵ Ради се, видимо, о јединицама језика а не говора или пропозиционалне структуре реченице. То је важно држати на уму ради правилног разумијевања даљег излагања, напосе за оне који су навикли да појам пресупозиције проматрају у контексту логичких, семантичких и синтактичких истраживања језика и говора (в. Схему 2. у §6).

Вратимо се сада реченици (1). Морфолошком анализом именичких облика у њој и анализом њихове уклопљености (термин „уклопљеност” заједнички је назив за граматичке појаве као рекција, конгруенција и валентност) долазимо до закључака о категоријама рода, броја и падежа, одн. о њиховим грамемима. Надопунимо ли те информације онима што се тичу лексичко-семантичких особина и синтактичке службе тих облика, а под увјетом да то исто можемо учинити и с преосталим ријечима у реченици, несметано ћемо пријећи пут од именичких наставака у *чаше* и *вина* до садржаја читаве реченице.

Сваки просјечан корисник српскохрватског језика прелази тај исти пут. Наравно, он га не мора прослиједити на начин који сам управо приказао, али о томе да га — помоћу своје граматичке компетенције — на неки начин ипак просљеђује, не може бити сумње, јер на том се процесу заснива битан елемент декодирања језичних обавијести. Овдје је та чињеница важна још и због тога што нам омогућује да објаснимо критериј смислености, садржан у предложеној одредби појма пресупозиције. За морфеме и облике ријечи не би, наиме, ваљало рећи да јесу или нису смислени; они могу само значити нешто или пак не значити ништа, те је смисленост — као сувислу везу двају или више појмова, представа и сл. — потребно тражити на разини ширих језичних јединица: конструкција, синтагми или реченица.

Што се онда, прочитавши реченицу (1), даде пресупонирати из облика *чаше* и *вина* као компоненти минималних смислених приједложака *насутии* (*шито*) у *чаше* и *насутии* (*у шито*) *вина*? Из њих се, између осталог, може претпоставити и ово:

- (P₁) Није точно познато о којим је чашама ријеч, колико их управо има и какве су оне.
- (P₂) Све вино није исипано у чаше.

Садржај прве пресупозиције веома је близак смислу често сретане констатације да је темељно значење множине значење ‚више него један’. Али на што се тај конструкт заправо односи? Значи ли он што и ‚бесконачно много’, или је пак еквивалентан с појмом неодређеног мноштва? Ако ‚више него један’ везујемо с појмом неодређеног, неспецифицираног мноштва, мислимо ли при том на неодређеност у смислу истородности/неистородности или уређености/неуређености, на ‚алгебарско’, ‚аритметичко” или ‚аналитичко” мноштво? Један дио одговора на ова питања произлази из начина на који је пресупонирана реченица (P₁) обликована.

При формулацији (P₁) пошао сам од слиједећег схваћања: На разини језичног система, језичне норме природа именоване количине није маркирана самим обликом множине, него је у његову садржају тек потенцијално дана⁶. Другим ријечима, облик *чаше* у реченици (1) може посједовати

⁶ Пођемо ли од дихотомије језик/говор, у домену језика обично сврставамо како аспект суставности тако и аспект нормативности. Суставност се тиче цјелокупног, апстрактно схваћеног арсенала изражајних средстава и могућности даног језика, док се нормативност, као нешто ужи појам, односи на најубичајеније, најфреквентније облике функционирања језичних јединица у систему.

само значење: чаша X_1 + чаша X_2 + чаша X_3 + ... чаша X_n и ниједно друго. Конкретизација пак тога значења, тј. трансформација типа виртуелно \rightarrow актуализирано (потенцијално \rightarrow остварено) комуникативно је увјетована. Експликативно релевантни подаци за ту трансформацију могу бити садржани како у оквирима реченице (изреке), дискурса или ширег текста, тако и у оквирима приопћајно задане ситуације, тј. функционално структурираног чина размјене комуниката. Стога лингвисти који сматрају да множина није квантитативно размножавање онога што је именовано једнином имају право само утолико уколико различна виртуелна значења множине не налазе на разини сустава и норме.

Но да ли та тврдња важи и онда кад је споменуто значење потиснуто у други план, а можда и посве ишчезава продором нових значења, на примјер значења: „каквоћа”, „интензивираност”, „поновљивост”, „обилатост”, „издиференцираност”, било да су она самостално заступљена, било да иступају у специфичним комбинацијама? Питање је врло сложено а одговори на њега дивергентни. По моме мишљењу, у таквим је случајевима ријеч о одступањима од језичне норме, о изузецима који потврђују правило⁷. Било како било, вриједно је напоменути да анализом функције множинских облика у неких именица из реда тзв. *singularia tantum* можемо извести пресупозиције опћих типова: $P_{\text{квал.}}$, $P_{\text{инт.}}$ и $P_{\text{инд.}}$. То илустрирају доњи примјери:

- (2) За градњу су користили *џијеске* и *мраморе* из Далмације.
- (3) На сајму су највише успјеха имала њихова *вина* и *ракије*.
- (4) Ове су јесени *Мораве* и *Бисџице* поплавиле.
- (5) Руски сељак тешко је живио за владавине *Александара*.
- (6) Планинско село сасвим су прекрили *сњегови*.
- (7) Због *киша* и *вјеџрова* полегла је сва пшеница.

У прве двије реченице имамо пресупозицију опћега типа $P_{\text{квал.}}$; с реченицама (4) и (5) можемо везати пресупозицију опћега типа $P_{\text{инд.}}$, а с двјема посљедњима пресупозицију опћега типа $P_{\text{инт.}}$ ⁸. Те пресупозиције гласе:

- ($P_3 = P_{\text{квал.}}$) Постоји више квалитативно различитих врста објекта X.
- ($P_4 = P_{\text{инд.}}$) Постоји више индивидуалних објеката што носе заједничко име (заједнички назив) X.
- ($P_5 = P_{\text{инт.}}$) Количина објекта X је интензивирана.

⁷ Занимљиво објашњење употребе плуралних форми типа *ножнице*; (два) *твива*; *сталь* — *стали*, *масло* — *масла*; *холода*, *морозы*, *времена* и др. даје С. Д. Лацнелсон у својој монографији *Типология языка и речевое мышление*, Москва 1972, стр. 27—35

⁸ Именице ове скупине могу, као што је речено, посједовати и нека друга значења, што би, природно, анализираној језичној јединици (смисаоном приједлошку) дало другачије пресупозиционално обиљежје. Тако нпр. *џијесци*, *блати* и сл. могу имати значење „простори који обилују пијеском (блатом)”; *Einsteini*, *Shakespeareari* и сл. — значење „генији попут Einsteina (Shakespearea)”; облици *Петровићи*, *Марковићи* и сл. могу значити „чланови обитељи Петровић (Марковић)”, итд.

5. Појам пресупозиције, као што видимо, може нам помоћи при разлучивању екстралингвистичких од интралингвистичких елемената садржаја граматичке категорије броја. Промотримо с тим у вези још два примјера:

(8a) Гласање је обављено дизањем *руке*.

(8b) Гласање је обављено дизањем *руку*.

Ове двије реченице имале би као изреке посве једнаку приопћајну функцију, тј. њима бисмо могли представити идентичну ситуацију из стварнога свијета. Али унаточ томе интралингвистичке саставнице садржаја облика једнине (*руке*) и облика множине (*руку*) не могу се третирати на исти начин. На то нас упућује чињеница што с њима морамо везати двије самосталне пресупозиције. Или точније: минималне приједлошке *дизање руке* и *дизање руку* морамо различито интерпретирати. Пресупонирана реченица изведена из облика плурала у реченици (8b) једнаковриједна је *mutatis mutandis* с (P₁). Конкретно говорећи: из приједлошка *дизање руку* није могуће претпоставити да ли је ријеч о подизању лијевих или десних руку, или пак обију истовремено (овдје полазим од тога да је лексичким значењем именице *рука* обухваћена компонента „један од двају горњих удова човјека”). Пресупозиција изведена из облика сингулара у реченици (8a), међутим, не пружа нам исте могућности, што је у пресупонираним реченицама (8a) и (8b) маркирано помоћу простог везног елемента *или*, одн. сложенога *и/или*:

(P₆) Подигнута је могла бити једна или друга рука.

(P₇) Подигнута је могла бити једна и/или друга рука.

Из идућих примјера бит ће одмах јасно да облици *јосиће* и *хоби* у реченицама (9a) и (9b), одн. (10a) и (10b) располажу различном денотативном вриједношћу. Њу је немогуће пресупонирати из самих приједложака (*добити јосиће*; *имати хоби*), него тек помоћу ширег реченичног контекста. (Цитирани примјери, успут буди речено, могу унијети извјесну забуну у табор присталица оног схваћања које однос једнине и множине заснива на дихотомији *рашчлањеност/нерашчлањеност*. Како, на примјер, ваља *рашчланити* денотат именован плуралним обликом у реченици (9a)?). Примјери гласе:

(9a) Сутра ћемо добити *јосиће*: ујака из Сплита.

(9b) Сутра ћемо добити *јосиће*: очеве двије сестре с мужевима.

(10a) Наравно да имам *хоби*: филателију.

(10b) Наравно да имам *хоби*: нумизматику, пецање и моделарство.

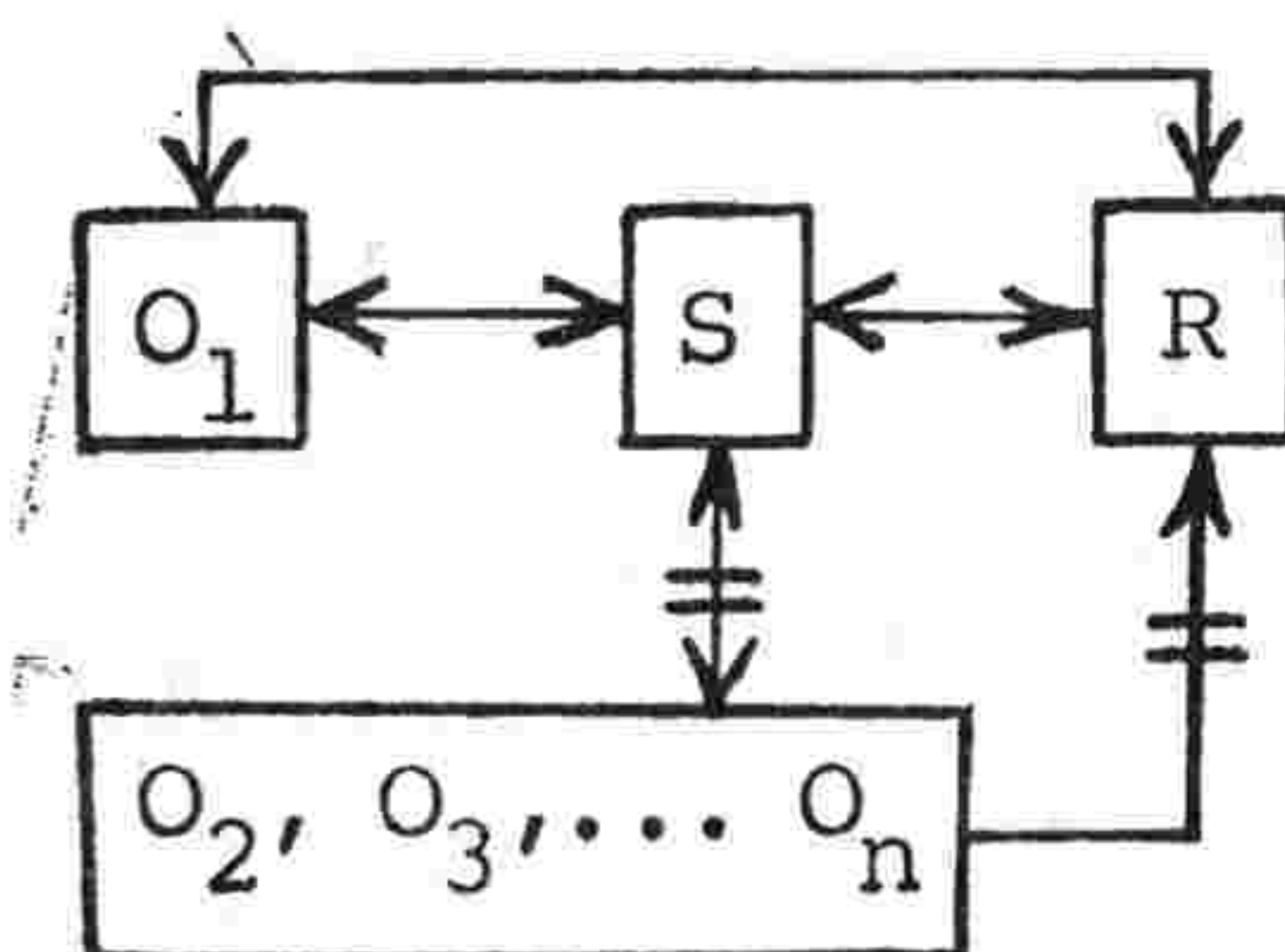
6. Сврха изнесених примјера и коментара уз њих није била само да укажу на могућности које нам појам пресупозиције пружа у анализи граматичког броја као битног елемента именичке промјене српскохрватског језика, већ и да нас уједно понукају на размишљање о оном „цару цареву” у истраживању граматичких категорија. На томе, наиме, подручју лингвистичких испитивања многе заблуде и недоречености, многа лутања и погрешни ставови још увијек потјечу из недовољне пажње при диференцирању онога што припада домени граматике и онога што јој не припада или јој, евентуално, не би смјело припадати. Уношењем

појма пресупозиције у бављење морфологијом може се, увјерен сам, постићи већа прегледност у њезиној обради. Но да ли ће пресупозиционални механизам ту заиста и наћи своју ширу примјену (онако како ју је нашао у бављењу семантиком, синтаксом и прагматиком), у многоме овиси од тога како ће бити ријешена нека спорна питања. Указао бих на четири таква питања.

Прво се тиче налажења адекватних критерија којима бисмо се служили у одређивању опсега и садржаја појмова значења и смисла, с једне стране, те појма пресупозиције, с друге стране. Овом кругу спорних питања можемо прибројити и она која се односе на употребу термина као: „навод” или „тврдња” (*allegation, assertion*), „закључак” или „извод” (*entailment*), „очекивање” (*expectation*), чињеничност (*factuality*), „успјешност” или „примјереност” (*happiness, felicity, appropriateness*) и „таутологија”⁹. Сви они доводе се на неки начин у везу с термином „пресупозиција”, али су им дефиниције — као, уосталом, и дефиниције саме пресупозиције — веома различите, а често и противурјечне. Одредба коју сам предложио у овом огледу врло је широка и у себе укључује садржајне аспекте како појма закључка, тако и појмова значења, смисла и неких других. Сматрао сам, наиме, да се једино тако схваћен пресупозиционални феномен може сходно примијенити у обради морфолошке грађе¹⁰.

Друго неразјашњено питање, заправо читав комплекс таквих питања, односи се на потребу прецизног описа начина испољавања фактора увјетованог (мотивираног) избора који сам споменуо у додатку дефиницији (в. §2). Схематски то би се могло приказати овако:

Схема 1.

⁹ Усп. G. Leech, *Semantics*, Penguin Books 1975 (нарочито поглавља V и XIII); Е. Најићовá, „Meaning, Presupposition and Allegation”, *Philologica pragensia*, nr. 56 (1974), стр. 18–25.

¹⁰ Ту је, свакако, најбитније било придржавати се властите дефиниције. Прије свега, њоме није обухваћено оно што припада ширим смислоним приједлошцима или информативном потенцијалу цијеле реченице. Из реченице (8), на примјер, могуће је претпоставити да је негдје обављено (јавно) гласање (на то упућује укупан обавијесни садржај реченице, поткријепљен знањем о њезиној потенцијалној перформативној вриједности као исказа). Исто тако бисмо пресупозицију-закључак „Вино је сипано из најмање двају посуда” могли извести из реченице (1), али тај би се мислони процес заснивао на декодирању реченичне обавијести, или точније на обавијести што се темељи на дисјунктивном елементу *бијелој или црној* и нашем искуству да се различна вина налазе у различним боцама, бокалима итд. (усп. *насућии бијело или црно вино : насућии бијелој или црној вина*).

гдје S = састав уклопљених облика ријечи (смисаони приједложак), R = реченица, а O = облик ријечи остварен/остварљив у саставу, одн. реченици. Смјер стрелица индицира међусобну зависност и/или увјетованост. Структуром схеме желим предочити потребу укључивања блокираних облика у лингвистички опис (та потреба, дакако, актуална је само ондје гдје се настоји испунити знанствени критериј исцрпности).

Треће спорно питање везано је с улогом контекстуалних чинилаца у граматичкој анализи. Још увијек, наиме, није посве јасно што је све обухваћено феноменом језичног контекста¹¹. Да бих донекле појаснио о чему је ријеч, послужит ћу се овим примјерима:

(11a) *Дијете* воли *саонице*.

(11b) *Дјеца* воле *саонице*.

(12a) *Дијете* је сјело на *саонице*.

(12b) *Дјеца* су сјела на *саонице*.

Очигледно, контекстуални фактори не одређују на исти начин смисао свих четирију реченица. Док нам је, на примјер, за правилно разумијевање реченица (11a) и (11b) важно знати да ли се њиховим именичким облицима означају уопћени субјекти, одн. објекти (дијете/деца уопће, саонице уопће), или је пак њихова денотативна служба конституативно увјетована, дотле нам је за правилно разумијевање реченице (12b) потребно знати нешто друго, наиме то да ли се ради о једним саоницама или о више њих. У реченици (12a) до те је информације могуће доћи помоћу граматичко-семантичког састава реченице: значење првог облика (*дијете*) не дозвољава плурално значење денотата именованог другим обликом (*саонице*). Можемо ли ту казати да је номинативна вриједност првог облика пресупонирана номинативном вриједношћу другога? Ако можемо, бит ће то још један доказ прикладности коришћења појмом пресупозиције у морфологији.

Четврти круг питања надовезује се на трећи, а тиче се ширих апликативних могућности пресупозиционалног феномена у граматичким описима. Једна од најочигледнијих могућности чини ми се она која би се заснивала на „посредничком” потенцијалу пресупозиционалног механизма, напосе у процесу одређивања смисаоне структуре, пропозиције реченице као склопа различитих, функционално повезаних језичних јединица. У идеалном случају формулација пропозиције темељила би се на уређеном скупу свих пресупозиција које би се из дане реченице могле извести. Да бих то објаснио, послужит ћу се слиједећом схемом:

¹¹ Међусобни однос граматичких категорија и контекстуалних чинилаца обрађен је нпр. у А. В. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград 1971.

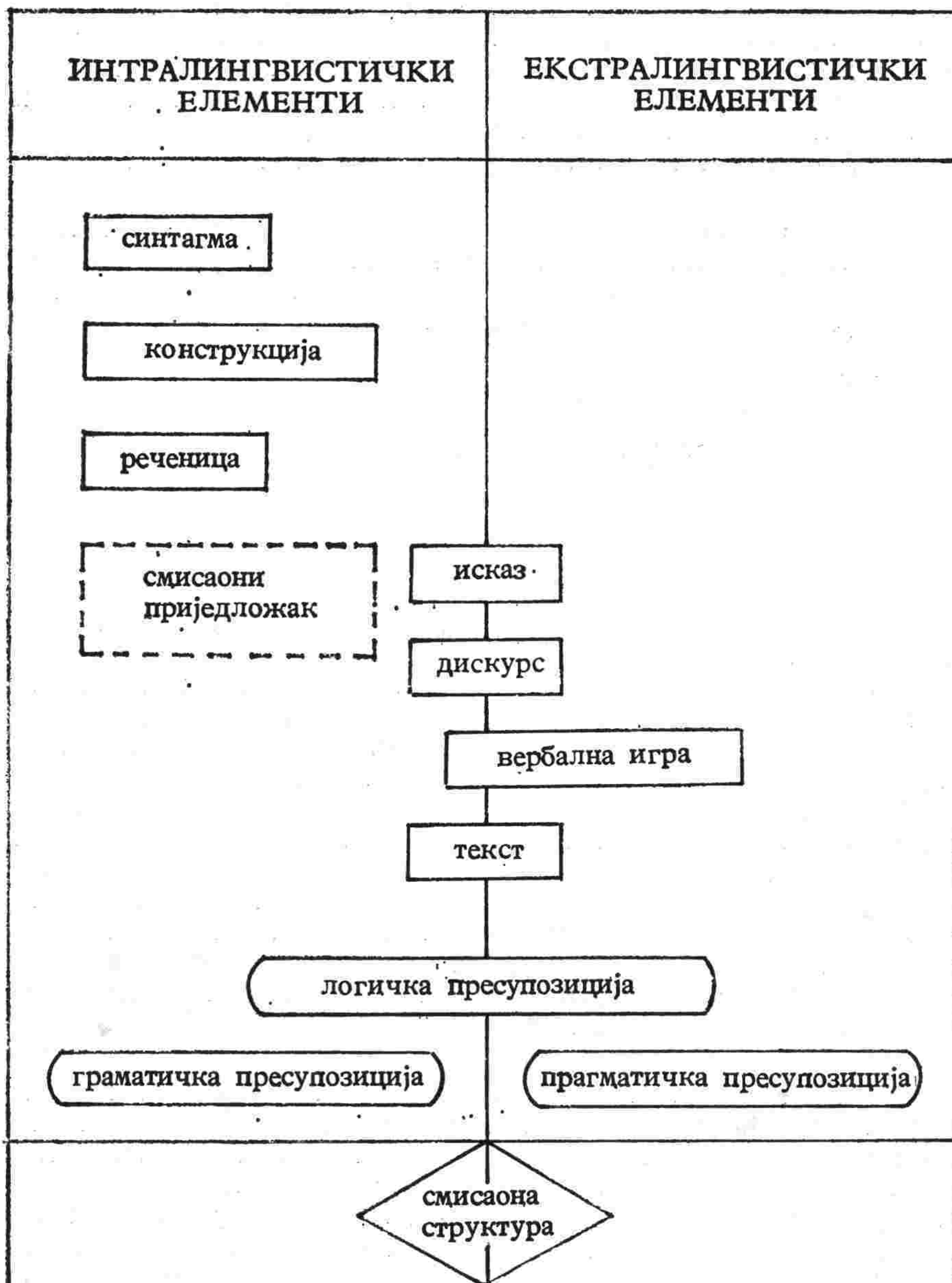

Схема 2.

Сличних би се спорних и нерашчишћених питања могло навести много више. Споменуо сам само ова четири, јер и она су довољна да покажу с каквим би се потешкоћама и изазовима суочила лингвистичка анализа која би озбиљно кренула овдје зацртаним правцем.

Мр ВЕСНА ПОЛОВИНА (Београд)

УПОТРЕБА ЈЕДНИНЕ И МНОЖИНЕ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА У ОБРАЋАЊУ САГОВОРНИКУ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Социолингвистичка анализа „заменица обраћања” своди се, у основи, на два правца посматрања. Прво, посматрање ових заменица „као симбола социјалне структуре и социјалних промена, односно социјалних варијабли” (Schoch); и друго, повезивање функције и дистрибуције ових заменица са говорном ситуацијом.

У тим посматрањима нађен је основ за анализу личних заменица у овом саопштењу. У њему су узете у обзир неке социјалне компоненте које делују на употребу ових заменица, и неке лингвистичке особине — које се ограничавају на анализу семантичке структуре — тако употребљених заменица. Те семантичке компоненте изведене су из оног што о њиховој употреби кажу сама говорна лица.

После извесног посматрања употребе ових заменица у београдској средини провели смо анкету међу 258 информаната, и то: међу 56 студената Филолошког факултета у Београду, 15 студената Филозофског факултета у Новом Саду¹, сви на првој години студија. Затим међу 60 ученика завршног разреда средње економске школе у Загребу. Анкета је проведена и међу радницима Памучног комбината у Врању (њих 61), 25 радника Штампариије у Панчеву, као и међу 15 средњошколских професора у Београду и 15 средњошколских професора у Загребу.

Питања су постављена тако да се на њих добије одговор не само о начину на који се они обраћају саговорнику, него и знању информаната о употреби ових заменица уопште у нашем језику. Информантима је, после сваког питања, постављено и питање *зашто* како би сами, без сугестивних елемената, могли да кажу сами оно значење које сами, по свом осећању и интуицији, придају одређеној употреби ових заменица.

Анкета је обухватила следеће: 1. Употребу заменица у кругу сродника, 2. Употребу заменица у кругу пријатеља и познаника, 3. Употребу заменица у разговору са непознатим, 4. Употребу ових заменица на радном

¹ Две трећине ових студената на оба факултета су одрасли ван Београда и Новог Сада, па смо их спојили у исту групу.

месту (за ученике средње школе то је значило „на пракси“). Постављена су и нека друга питања. На пример: како нашим информантима изгледа обраћање спикера на телевизији са *џи* разним саговорницима у емисији „на живо“ и да ли знају друштвени слој који употребљава само заменицу *џи*. За анализу маркираног значења употребе ових заменица постављена су и питања о том да ли, када и зашто употребљавају заменицу *џи* уместо *ви* и обрнуто у обраћању истом саговорнику.

Овако постављена анкета показала је следеће:

1. У свим случајевима, у свим годинама старости, наши информанти говоре *џи* мајци, оцу, брату и сестри. Забележено је само неколико случајева у којима су деца говорила оцу *ви*, а мајци *џи* (Београд и Врање) и то код оних који су рођени до 1918.

Обраћање сроднику у другом кругу: тетке, ујаку, течи, ујни различито је у овим срединама. У Београду омладина у 79% случајева говори им *ви*. Омладина у Загребу им се обраћа са *џи* у 62% случаја. У Врању 60% анкетираних каже овим сродницима *ви*. Београдских 67% професора обраћа им се са *ви*, а тако само 25% анкетираних професора у Загребу. У Панчеву 50% анкетираних каже им *ви*.

У обраћању свекрви, свекру, тасту и ташти нешто се чешће употребљава заменица *ви* него у обраћању ујаку, тетке, течи. Тасту, свекрви, итд. каже *ви* 67% испитаника у Врању, 75% испитаника у Панчеву, а око 50% београдских и загребачких професора им се такође обраћа са *ви*².

Из података о социјалном статусу и географском пореклу информаната, исказаном кроз њихово занимање или занимање њихових родитеља, као и према месту рођења, излази да је у већини случајева употребе *ви* у обраћању тетке, ујаку итд., то средина радника, сељака — односно људи нижег образовања; или су то деца бракова у којима отац, у највише случајева, има само средње образовање, а мајка је домаћица. Ретко су то деца људи високог образовања: лекара, инжењера итд. Исто тако ови информанти нису већином из Београда, Загреба, Новог Сада, Панчева и Врања. Они су из Посушја, Карвароша, Ђакова, Ђуприје, Милошева, Богатића, Ивањице, околине Врања или околине Панчева, итд. Забележени су неки случајеви у Београду да је после низа година обраћања тетке са *џи* у детињству, информант, на захтев тетке, морао да пређе на *ви* те је тај начин обраћања остао за стално. И у овим случајевима тетке су пореклом изван Београда, а немају ни основну школу.

У објашњењима зашто се овом кругу сродника обраћају са *ви*, информанти наводе: „зато што су старији“, а затим се ређају (према броју информаната у опадању): „из поштовања“, „због теткиног положаја у друштву“, „због тога што је такав обичај у мом крају“. Као разлог обраћања са *ви* свекру, свекрви, тасту, ташти, на прво место се истиче генерацијска разлика, затим „нису ми род“, па дистанца, обичај, и тек на крају „поштовање“.

² Студенти и ученици нису, наравно, одговарали у статистички релевантном броју на ово питање.

2. Блиском пријатељу се наши информанти у свим срединама обраћају са *џи*. Изузетак чини њих 2%. Ако пријатељ није близак, више се јавља употреба заменице *ви* и то међу старијим информантима.

Средње блиском пријатељу београдски и загребачки студенти у 99% случајева говоре *џи*. Београдски и загребачки професори средње блиском пријатељу говоре у 85% случајева *џи*. Панчевачки радници таквом пријатељу кажу у 76% случајева *џи*, а у Врању 71% њих каже *џи*.

У одговору на питање зашто се у извесним случајевима блиском пријатељу обраћају са *ви* информанти одговарају: „*ви* зато што је пријатељ старији”, „због поштовања према пријатељу”, „уз поштовање пријатељство траје дуже”, употреба заменице *ви* постане „навика и пријатељи немају потребе да је мењају”.

У обраћању колеги, у средини студената и ученика имамо следећу ситуацију. У Београду 98% студената се ословљавају са *џи*, у Загребу 97% ученика такође се обраћају један другом са *џи*. У овим срединама у првом сусрету нешто је већи проценат информаната који колеги каже *ви*. После првог сусрета прелази на *џи* 95% студената, док је у Загребу прелаз са *ви* на *џи* нешто спорији. Неко време се *ви* задржава у око 20% случајева, да би нешто доцније сви ученици прешли на *џи*.

Међу професорима је обрнута ситуација. У Београду 67% информаната колеги каже *ви*, а у Загребу 38% информаната се обраћа колеги са *ви*. Међу радницима у Врању колеги каже *џи* 75% информаната, а у Панчеву 83% њих каже колеги *џи*.

Као што се види међу младима, студентима и ученицима, *ви* се ретко употребљава после упознавања, а употреба заменице *ви* се повећава у радном односу и то међу образованијим. Мањи постотак информаната међу загребачким професорима који употребљавају у обраћању колеги *ви* могло би се објаснити њиховим годинама (млађи су од испитиваних београдских професора).

По критеријуму ранга међу испитаницима имамо следеће резултате. Огромна већина на радном месту обраћа се вишем по рангу са *ви* у свим срединама. Радници из Врања се у 100% случајева вишем по рангу обраћају са *ви*, а 85% радника у Панчеву исто тако. Загребачки професори, њих 92%, обраћају се вишем по рангу са *ви*, а београдски професори у 85%. Дакле, запослени у Београду и Панчеву се подједнако понашају, док су у овом случају ближи они из Врања и Загреба.

Онима који су им равни по рангу обраћају се наши запослени информанти на следећи начин: 85% професора из Загреба и исто толико из Београда са *ви*. Радници у Панчеву (њих 58%) кажу истом по рангу *ви*. Радници из Врања у 80% случајева говоре *ви* истом по рангу.

Наши запослени информанти се обраћају нижем по рангу на следећи начин: 57% радника из Врања са *џи*, 75% радника из Панчева са *џи*, 92% професора из Загреба са *ви* и 96% професора из Београда са *ви*. Дакле ословљавање нижег по рангу са *ви* је ређе међу радницима него међу интелектуалцима.

У објашњењима зашто се у овим последњим случајевима обраћају са *ви* види се да је на првом месту критериј старости. У одговорима се истиче да се и вишем по рангу обраћају са *ви* најчешће зато што је старији по годинама. Иза тога долази „степен блискости” или дистанце у односима саговорника, а тек на крају разлика у рангу, то јест да се информант неком обраћа са *ви* само зато што је виши по рангу. Анкета показује да је у случају кад се виши по рангу обраћа нижем по рангу са *џи*, нормална појава да и нижи по рангу одговори вишем по рангу истом заменицом *џи*. Неки пишу: „Вишег по рангу ословљавам са *џи* зато што сматрам да сам једнак њему”. „*Ти* му кажем јер имам вишу стручну спрему него он”, „школованији сам од шефа”. „Старији сам по годинама од шефа и кажем му *џи*”. Значи да је овде и осећај разлике у знању релевантан.

Кад коментаришу обраћање са *џи* или *ви* неком нижег ранга, највећи број информаната истиче да за њих није релевантно то што су ти људи нижи по рангу, него су пресудне године старости. То посебно долази до изражаја код омладине у свим овде испитиваним срединама и код знатног броја радника. Ранг се помера као разлог употребе *ви* на предње место само међу интелектуалцима.

Занимљиво је обраћање наших информаната мајстору кад дође у кућу да обави неке поправке. 97% наших информаната му се тада обраћају са *ви*. Изузетак је Врање у ком се њих 87% обраћа мајстору са *ви* и Панчево у ком се 83% информаната обраћа мајстору са *ви*. Дакле, радници се у мањем постотку обраћају мајстору са *ви*. Они који употребљавају *ви* објашњавају да се тиме изражава жеља да се мајстор „осети поштован и подстрекнут да боље изврши посао”.

У односима професора и ученика следећи су подаци. Ученицима до 15 година сви професори кажу *џи*, а ученицима од 15 до 18 година кажу *џи* 87% београдских и 98% загребачких професора. Студентима се 98% професора обраћа са *ви*. Ту нема ни парцијалне реципрочности ни потребе за коментаром.

3. Непознатом који је старији по годинама сви ученици и студенти без изузетака кажу *ви*. Непознатом, а истих година 85% загребачких ученика каже *ви*, а само 50% београдских студената каже такође *ви*. Знатно се разликује и постотак информаната који млађем непознатом кажу *џи* или *ви*: 93% београдских студената каже *џи*, а само 45% загребачких ученика у том случају каже *џи*. Дакле у обраћању непознатом, млађем од себе, студенти у Београду и Новом Саду знатно више употребљавају *џи* него ученици у Загребу само годину дана млађи од њих.

Запослени радници непознатом, а старијем од себе, кажу у скоро 100% случајева *ви*. Онима које оцењују да су истих година као и они, наши информанти говоре у мањем броју *ви*: у Врању њих 86%, у Панчеву 89%, док млађем непознатом 68% београдских професора каже *ви*, а 70% загребачких професора им такође каже *ви*.

Из одговора на питање „зашто?” види се да је увек присутан критериј старости упоредо са критеријумом непознатости. Критериј ранга

и друштвеног положаја, који би информант на овај или онај начин могао овде претпоставити, не игра никакву улогу. Један радник средњих година пише: „Није важно ако је неко просјак, он је за мене *ви* ако је старији”. Други: „Кажем и милиционеру *џи* ако је млађи”.

На питање да ли знају за друштвени слој који говори само *џи* обраћајући се саговорнику, већина анкетираних одговара негативно. Ипак 30% анкетираних одговара да само *џи* употребљавају „сељаци”, „мануелни радници”, „у заосталим”, „неразвијеним крајевима”. То су одговори претежно старијих информаната. Само 11% ученика у загребачкој школи одговорило је да зна за такву употребу, и 14% студената.

У одговорима на питање зашто се јавља само заменица *џи* у обраћању у неким срединама испитаници одговарају: „То је остатак застарелих навика”, „тако се говори у забаченим, патријархалним селима”, „сељаци су природнији и не обраћају пажњу на *џи* и *ви*”, „они не размишљају о форми”, „јер се друже стално у истом кругу рођака и пријатеља”, „старији сељаци кажу свима *џи*, а млађи, образованији сељаци знају да разликују *џи* и *ви*”, „обични сељаци говоре *џи*, а мало еманципованији подражавају моду и невешто употребљавају *ви*”, „то је питање образовања”.

На питање знају ли да се негде употребљава *он*, *она*, *они* у обраћању саговорнику уместо заменица *џи* или *ви*, одговори су следећи: 27% од укупног броја информаната зна за овакве појаве. За то зна 7% загребачких ученика и 10% студената у Београду и Новом Саду. За то знају 50% загребачких, и 66% београдских професора. Исто тако и 60% радника у Панчеву, и 27% радника у Врању.

На питање где се таква употреба јавља одговори су: „код наших Словака”, „Словакиње, кућне помоћнице кажу послодавцу *они*”. Неки информанти наводе да се то јавља „код наших Мађара”. То су одговори старијих информаната. У одговору младих (студената и ученика) употреба *она*, *они* уместо *џи* и *ви* јавља се у маркираним значењима: „Кад је у свађи са неким”, „ја мами кад смо љуте”, „у ругању”, „иронији”, чак и у „разговору разведених, бивших супружника”.

И најзад, ове ретке употребе заменица *он*, *они* уместо *џи* и *ви* познате су неким нашим младим информантима из књижевности, те наводе „У регистратури” од А. Ковачића, у „Поп Ђири и поп Спири”, „у филму за децу: у говору Дудока”. Неки старији информанти у овој употреби виде „застарелост”, „традицију”, „XIX стољеће”, „шалу” итд.

На питање како се кроз употребу заменица *џи* и *ви* изражавају односи између мушкараца и жена, одговорило је само 27% информаната. Остали не знају за случајеве да мушкарац каже жени *џи*, а она њему *ви*. Млађима је то мање познато: свега 10% ученика из Загреба и 13% студената из Београда и Новог Сада. За то знају највише професори: 50% београдских и 34% загребачких, и радници: 34% из Врања и 20% из Панчева.

На питање зашто се јавља таква употреба дати су следећи одговори: „то се дешава у патријархалним срединама”, „дешавало се некада”, „дешава се где је мушкарац незгодан”, „ако је он старији”, „да жену понизи”, „у кафани”. У неколико одговора се наводи да се то дешава у односу лекар мушкарац и жена пацијенткиња.

Млади информанти ово коментаришу из свог искуства: „када мушкарац хоће да успостави ближи контакт, а она неће, он јој каже *џи*, она њему *ви*”, „он њој — *џи*, ако му се допада, а она њему *ви* ако јој се он не допада”. Овде је очигледно претежан критериј остварене или неостварене дистанце.

Помиње се овим поводом и ранг, па неки информанти пишу: „директори кажу својим секретарицама *џи*, а оне њима *ви*”, „мајстор радници каже *џи*, а она њему *ви*”. Овде улогу игра и генерацијска разлика. Обично тако поступају „старији директори и мајстори”.

На питање које је требало да покаже како наши информанти гледају на формалност и неформалност употребе личних заменица на телевизији у емисијама „на живо”, када се водитељ обраћа саговорнику са *џи*, било да разговара само са једним лицем, или више њих па се у истом разговору неком обраћа са *ви* а неком са *џи*, добили смо следеће одговоре. У Београду и Новом Саду 38% студената то сматра нормалним, а тако исто мисли 55% загребачких студената. У Врању 52% радника, и у Панчеву 57% радника. Загребачких професора 37%, а београдских 46% професора то сматрају нормалним. Сви остали сматрају употребу заменице *џи* у таквим случајевима неприличном.

Они који то сматрају нормалним објашњавају свој одговор овако: „јер се познају”, „јер су блиски”, „лакше разговарају”, „то дозвољава већу опуштеност саговорника”, „дијалог је ближе гледаоцу”. Они који сматрају фамилијарност дешасираном у таквим ситуацијама кажу: није употреба *џи* на том месту „нормална” „јер се разговор води на званичном месту”, „ТВ има велики број гледалаца и спикер не сме да се понаша фамилијарно — то никога не интересује”, „неукусно је показивати фамилијарност на званичном месту . . .”, „поготово је лоше када се у разговору са више особа једној обраћа са *ви*, а другој са *џи* јер гледаоца не занимају степени фамилијарности између новинара и саговорника”.

На питање о употреби заменице *џи* уместо *ви* и обрнуто у обраћању једном те истом саговорнику, било у току само једног разговора било у промени употребе на дужи период, одговори показују да то нису честе појаве. Лингвистички гледано то би биле маркиране употребе. Свега је 30% анкетираних одговорило на ово питање. Иако их је мањи број, њихова објашњења су занимљива. Говорно лице мења заменицу: „када их пре мења и саговорник”, „у прелазном периоду зближавања са неким”, „у разговору са старијим који ми каже *џи*, па не знам како би”. Замена заменица *џи* и *ви* дешавају се у емотивним ситуацијама. Када се псује, онда се редовно заменица *ви* мења у *џи*, а када се она нађе у контексту шале, ироније, блаже љутње, онда се обично уместо *џи* употребљава *ви*.

Замена се дешава и „због брзине”, „у забуни”, „случајности”. *Ви* се употреби уместо *џи* и када се иначе блиски саговорници нађу у званичној ситуацији.

Замена заменице *џи* заменицом *ви* у трајнијој употреби јавља се изузетно ретко и то само у два случаја. У оба случаја разлог је био „свађа, размирице”.

Ако бисмо покушали да на основу одговора информаната датих на питање *зашто* изведемо неки закључак о елементима реалног значења заменице *џи* и *ви*, могли бисмо рећи следеће.

1. У немаркираној употреби заменице *ви* на прво место долази критериј старости, и то не само у срединама старијих или млађих испитаника него у свим срединама. Као други по реду елемент значења заменице *ви* долази непознатост или дистанца, односно блискост. На трећем месту је поштовање. На четвртном месту налази се ранг. На петом месту се јавља елемент образовања, и на шестом месту се јавља обичај и инерција употребе.

2. Наши подаци су показали да у употреби заменице *џи* и *ви* и других заменица обраћања има заједничких црта са функцијом заменица и у другим језицима (Gillman). На пример тежња ка хиперкорекцији у употреби престижне заменице *ви* теткама и другим рођацима у ниже образованим срединама већ је констатована (Лабов).

Али она има и својих посебности. Код нас није сасвим уједначена употреба заменице обраћања ни с обзиром на географску локацију, ни с обзиром на друштвени статус, ни с обзиром на генерацијску припадност, ни с обзиром на образовни ниво наших испитаника.

3. У свим односима — сродства, пријатељства, обраћања непознатом, обраћања саговорнику различитог ранга нема значајних разлика између старијих и млађих испитаника (изузев хомогене средине студената који доследније употребљавају заменицу *џи*). Ипак неке разлике постоје између старијих и млађих испитаника и њихове употребе заменица и знања о употреби. Једино међу старијима може се сазнати за остатке употребе заменице *ви* блиским рођацима — оцу на пример. Много је више старијих који знају за употребе само заменице *џи* у неким слојевима. Исто тако старији више знају за реципрочност у употреби заменице *џи* и међу половима, што објашњавају неравноправношћу, док млађи на ту реципрочност гледају искључиво кроз успостављање блискости односно дистанце. Затим се млађи много више обраћају нижем по рангу са *ви* док код старијих то варира.

4. У употреби заменице *џи* и *ви* важан је фактор образовања. Образованији више употребљавају *ви* у друштвеним односима, а мање образовани више употребљавају ову заменицу у обраћању блиским рођацима.

5. Испитаници показују следећи однос према рангу. У обраћању вишим по рангу и равним по рангу не постоји значајна разлика, али према објашњењима код радника и интелектуалаца постоји разлика.

Код радника је повезан ранг са критеријем старости, образовањем и знањем, а код интелектуалаца ранг сам по себи има нешто већи значај. Интелектуалци (изузев студената) више међусобно говоре *ви*. Једино у односу професор—ученик нема никакве реципрочности.

6. Тешко би се могло, на основу наших података, опширније говорити о утицају географског фактора у употреби заменице обраћања. Може се ту само рећи да су наши испитаници тако измешани у свим срединама и тако разноврсног порекла и места рођења, да је веома тешко указати на регуларност с тог гледишта у употреби заменица обраћања. Ипак се понегде, како је то напред у појединачним случајевима изнето, осећа већа употреба једне или друге заменице обраћања. Некад су по томе ближи Панчево и Београд, некад северни делови имају заједничких елемената више него Југ итд. Али се, на основу наше анкете, не могу извући чврсти закључци.

7. Међутим, чини нам се да бисмо могли указати бар на две основне тенденције. С једне стране се кроз употребу заменице *џи* и *ви* одражава традиционални дух у нашој средини у којој је веома чврсто и скоро свуда присутно поштовање старосних разлика, на пример, а с друге стране ту је динамичност друштвених односа која се огледа у несистематичности и одсуству чврстих правила обраћања у разним срединама па и у оквиру једне средине.

АНКЕТА

ОБРАЋАЊЕ САГОВОРНИКУ СА ТИ, ВИ, ОНИ

Презиме и име (могу и само почетна слова) -----

Година и место рођења -----

Занимање -----

Школска спрема -----

Занимање родитеља -----

Од када живите у месту у коме сада боравите? -----

Заокружите понуђене одговоре у десној колони (*ти, ви, да, не* итд.); *зашио* захтева одговор о значењу које придајете употребљеној заменици.

У породици

1. Како се обраћате оцу, мајци, брату и сестри?	Ти	Ви
2. Како се обраћате тетци, течи, ујаку, ујни?
Зашто?	Ти	Ви
3. Како се обраћате свекру, свекрви, тасту, ташти?
Зашто?	Ти	Ви

У друшћу пријатеља и познаника

1. Како се обраћате блиском пријатељу?
Зашто?	Ти	Ви
2. Како се обраћате средње блиском пријатељу?
Зашто?	Ти	Ви
3. Како се обраћате познанику?
Зашто?	Ти	Ви

У разговору са непознатим

(на улици, у саобраћају, у трговини, итд.)

1. Како се обраћаш непознатом?
Зашто?	Ти	Ви

На послу

1. Како се обраћате колеги на раду који је вашег ранга?	Ти	Ви
2. Како се обраћате шефу, директору?
Зашто?	Ти	Ви
3. Како се обраћате раднику нижег ранга (куриру, вратару, кућној помоћници, итд.)
Зашто?	Ти	Ви
4. Како се обраћате мајстору кад дође у ваш стан да нешто поправи?
Зашто?	Ти	Ви

У школи, на студијама

1. Како се наставник обраћа ученику до 15 година?	Ти	Ви
2. Како се професор обраћа ученику од 15—19 година?	Ти	Ви
3. Како се обраћате колеги на студијама:
при упознавању?
касније?	Ти
Ти	Ви
Ви

Ваша зајажњања о употреби ти, ви, они

1. Знате ли за друштвене категорије које употребљавају само заменицу <i>ти</i> ? Које су то?
Зашто?		
2. Знате ли за случајеве да се мушкарац обраћа жени са <i>ти</i> , а она њему са <i>ви</i> ? Који су то?
Како их објашњавате?		
3. Јесте ли некад чули да се неко обраћа саговорнику са <i>он, они</i> уместо са <i>ти</i> и <i>ви</i> ?
Зашто?	Да	Не
4. Како Вам изгледа обраћање са <i>ти</i> у ТВ емисијама „на живо“
Зашто?	Нормално	Депласирано

Замењивање заменице ви са ти и обрнуто

1. Да ли се некад истој особи у истом разговору обратите час са <i>ви</i> час са <i>ти</i> ?
Када и зашто?	Да	Не
2. Да ли се деси да престанете неком говорити <i>ти</i> и пређете трајно на обраћање са <i>ви</i> ?
Када и зашто?	Да	Не

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Brown, R., Gilman, A., *The Pronouns of Power and Solidarity*, Style in Language, 1960, ed Sebeok, T. A., Cambridge, Massachusetts, 253—276.
2. McLean, A. C., *Modes of Address in Nepali*, Archivum Linguisticum, 1973, Vol. IV Ilkley, The Scholar Press.
3. Schoch, M.,: *Problème sociolinguistique des pronoms d'allocution „tu” et „vous”*, *Enquête à Lausanne*, La Linguistique, 1978, Vol. 14:1, Paris, Presses universitaires de France 55—73.
4. Радовановић, Милорад, *Социолингвистика*, 1979, Београд, БИГЗ.

Mr Vesna Polovina

THE USE OF THE PRONOUNS OF ADDRESS *TI* AND *VI* IN SERBO-CROATION

S u m m a r y

A questionnaire was given to 258 informants from Belgrade, Novi Sad, Zagreb and Vranje to reveal the way they use *ti* and *vi* — the pronouns of „power and solidarity”. It included the use of these pronouns within 1. the family, among 2. relatives (aunts and uncles), friends, 3. strangers, 4. at work (at school), and also some other uses such as in live TV interviews, the use of only one pronoun (*ti*) in certain social groups, the use of *on*, *ona*, *oni* instead of the former two pronouns, and the switching from the use of one to the use of the other pronoun within the same conversation.

The analysis has shown that the most important criterion is age, then followed distance, respect, rank (social status), educational level, and finally the custom.

The answers to the question *why* such use in certain context reveal that certain semantic features depend on social considerations in a similar manner as in other languages. The analysis also shows that some elements of meaning are firmly rooted in the use of these pronouns (such as the traditional respect of age) among our people, whereas some other elements such as social status, distance etc, can depend on the educational level, geographic origin, social status of our informants.

Др МИЛАН ШИПКА (Сарајево)

РОД И БРОЈ СКРАЋЕНИЦА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У приступу овој теми (којој је, како стоји у наслову, основни садржај граматичка категорија рода и броја скраћеница у српскохрватском језику) потребно је, прије свега, начинити класификацију скраћеница према њиховој творби, начину скраћивања, структури и говорној репродукцији, јер се различити типови скраћеница у реченичном склопу различито понашају — имају различиту конгруенцију у роду и броју, па се стога сваки тип мора посебно посматрати и анализирати.

I

Основа за подјелу скраћеница дата је дјелимично у Правопису српскохрватског језика 1960, у другим приручницима (граматикама и језичким савјетницима) и у радовима посвећеним тој проблематици, а посебно у (иначе, темељитом и прегледном) чланку Радоја Симића *Скраћенице — њихова сѝрукѝура, ѝрафија и ѝговорна реѝродукиѝа*, објављеном у сарајевском Књижевном језику (год. VII, бр. 2, стр. 29—37). Овдје ћемо дати преглед само оних подјела које су у директној или индиректној вези с нашом темом, и то без посебних коментара, који у овој прилици нису потребни.

Према настанку, односно творби, скраћенице се обично дијеле на *ѝпросѝе* и *сложене*. Просте су, како стоји у Правопису, мада тамо тај термин није поменут, „заправо скраћени дијелови појединих ријечи или скупова ријечи и оне се при читању изговарају као да нису скраћене”. Сложене су скраћенице, опет према Правопису (сада је термин *сложене скраћенице* употријебљен), оне које су „постале спајањем почетних слова или група слова појединих вишесложних назива”. „Оне се обично”, додају аутори Правописа, „изговарају онако како су написане”.

Једноставније речено, просте скраћенице означавају појединачне ријечи, а сложене више међусобно повезаних ријечи (најчешће у вишечланом називу). Прве могу бити самосталне: *м* (метар), *др* (доктор), или у низу: *м. р.* (мушки род), *С. ф.* — *С. н!* (Смрт фашизму — Слобода народу!), а друге означавају или самосталне вишечлане називе: *СДК*

(Служба друштвеног књиговодства), ХНК (Хрватско народно казалиште), САНУ (Српска академија наука и уметности) и сл., или сложене вишечлане називе: *ИК ЦК СКБиХ* (Извршни комитет Централног комитета Савеза комуниста Босне и Херцеговине), *ИО СО* (Извршни одбор Скупштине општине) и сл.

Према начину скраћивања имамо *сусиензије*: *т̄* (тона), *бр.* (број), *сѝр.* (страна) и *конирације* : *др* (доктор), *иђа* (госпођа) или, пак, комбиране: *дм* (дециметар).

Према говорној репродукцији, тј. читању, односно изговору, скраћенице се могу подијелити у двије основне скупине:

1) оне које се при читању изговарају „као да и нису скраћене” (Правопис), умјесто којих се, дакле, говорно репродукује цијели скраћени израз (то су, уз ријетке изузетке, просте скраћенице и неке сложене) и

2) оне које се (такође према Правопису) изговарају „онако како су написане” (то су углавном сложене скраћенице).

Скраћенице из друге скупине или су *лексикализиране* (оне се изговарају, пишу и мијењају као и друге наше ријечи): *Ској*, *Авној*, *Фифа* и сл., или *нелексикализиране*: *ЦК*, *САД*, *СССР*, *МСЦ*, *СРБиХ*). Ове друге изговарају се на различите начине:

а) слово по слово, с пратећим вокалом (као слова латиничке абеле): *ЦК* (це-ка), *СССР* (ес-ес-ес-ер, или краће -есес-ер), или према енглеском спелингу: *ЛП* (ел-пи);

б) тзв. „словкањем”, без пратећег вокала: *ССРНЈ* (с-с-р-н-ј), *МСЦ* (м-с-ц), *ГСП* (г-с-п) и

с) комбиновано: *СРБиХ* (с-р-бих или ес-ер-бих), *СКЈ* (ес-ка-ју), поред ес-ка-јот).

Подјеле према настанку и начину скраћивања занимљиве су и с ортографског становишта (употреба правописних знакова, састављено и растављено писање). За предмет нашег разматрања посебно је значајна подјела скраћеница према говорној репродукцији, па ћемо ту подјелу слиједити у разматрању конгруенције, односно рода и броја скраћеница у нашем језику.

II

Скраћенице из прве скупине према говорној репродукцији, а то су, као што је већ речено, оне скраћенице умјесто којих се изговарају пуни изрази (називи) што их означавају, саме по себи немају ни рода ни броја, па ни падежа (односно падежних наставака), осим ријетких изузетака (*др*, *дра*, *дру*; *иђа*, *иђе*, *иђи*; *иђица*, *иђице*, *иђици*), а конгруенција се остварује према роду и броју главне ријечи (управног члана) одговарајуће синтагме (односно назива): на *шој сѝр.* (чита се: на тој страници),

текућа шк. год. (чита се: текућа школска година), гдје имамо ж. р. *ша* према *сѣраница* и *текућа* према *година*. У овој су скупини све просте скраћенице, а од сложених оне које су назначене, и примјерима илустроване, у т. 147а. Правописних правила у Правопису 1960, за које је речено да се пишу „свим великим словима без тачке иза њих или на крају, а читају се као да су сви њихови потпуни дијелови написани”. Такве скраћенице „у промјени се такође пишу у истом облику, без падежних наставака”. Наведени су ови карактеристични примјери:

„Чланови СКЈ (чита се: Савеза комуниста Југославије); у просторијама САН; сва издања ЈАЗУ; на састанку УН; први његов одлазак из ФНРЈ; већина срезова у НРС; Седми конгрес СКЈ; начин рада у ПТТ.”

Иако је објашњење на који начин овако написане скраћенице ваља читати дато само уз први примјер, очигледно је (а то произлази и из претходне формулације правила) да САН у датом контексту треба читати *Српска академија наука*, ЈАЗУ — *Југославенска академија знаности и умјешности*, УН — *Уједињених нација*, или *Уједињених народа*, из ФНРЈ — *из Федеративне Народне Републике Југославије*, у НРС — *у Народној Републици Србији*, СКЈ — *Савеза комуниста Југославије*, ПТТ — *Пошти и телеграфу*.

Неке од ових скраћеница могу имати и облик промјенљивих ријечи, па се може писати: *у просторијама САН* и *у просторијама САН-а*, што се, дакако, различито чита (у првом случају као пун назив: *у просторијама Српске академије наука*, у другом као пуна ријеч: *у просторијама Сана*).

Према томе, спољни, видљиви знак да одређене сложене скраћенице треба читати као пуне изразе које обиљежавају јесте одсуство падежних наставака.

Овом правописном рјешењу могу се стављати озбиљни приговори: шта је, на примјер, знак за разликовање прве и друге скупине скраћеница кад се ради о номинативу и не би ли у таквом случају било боље рјешење стављање тачке иза сваке скраћене ријечи у називу кад га треба у цјелини говорно репродуковати, као и код простих сложеница (с изузетком *др*, *ића* и *ићуца*)? Но, то су питања која излазе из оквира наше теме и о којима ће бити говора другом приликом. За предмет нашег разматрања битно је да функционира правило по коме се сложене скраћенице писане великим словима и без падежних наставака читају као пуни изрази и да основна ријеч тога израза одређује конгруенцију у роду и броју, без обзира на тешкоће у одређивању начина читања када је скраћеница у номинативу једнине.

Скраћенице из друге скупине према говорној репродукцији све су сложене, а могу бити, како је већ речено, лексикализоване и нелексикализоване.

Лексикализоване се скраћенице у погледу рода и броја понашају као и друге именице одговарајућег типа у српскохрватском језику. То је већ констатовано у граматицама. Тако М. Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик* (I, Научно дело, Београд 1964) за сложене скраћенице каже:

„Све ове речи, како домаће тако и примљене из туђих језика, обликом својим су се уклопиле међу обичне наше речи истог облика. И оне се с овим речима једнако понашају у промени и по осталим одликама. Од облика својих оне су добиле свој род, а, дакако, и промену по падежима. Уколико се завршавају сугласником, све су оне мушког рода. Тога су рода, према овоме, и *Нџмџ* и *Нџџок* и *Нџџб*, иако су прва и трећа, када се употребљавају у пуном облику од нескраћених речи — женског, а друга по реду (*Ново џоколење*) средњег рода. Оне промену имају, како рекосмо, као именице одговарајућег рода и облика: *Нџмџа* — *Нџмџу*, *Нџџока* — **Нџџоку* и *Нџџба* — *Нџџбу*. Исто тако именица *Нџма* (поред *Нџма* — М. Ш.) је женског, иако је пун назив од кога је она постала мушког рода (*Нџродни маџџџин*), па се и мења као друге именице ж. рода на *-а* (из *Нџмџе*, у *Нџми*) итд.” (стр. 471—472).

И у Приручној граматичкој хрватскога књижевног језика (изд. Школска књига, Загреб, 1979) стоји:

„Сложене скраћенице имају граматички род, деклинирају се (осим изнимака као ЦК), имају нагласак (осим словних скраћеница), судјелују у творби, једноставно понашају се као све друге ријечи.” (стр. 237).

Ове констатације могу се поткријепити бројним примјерима из наше грађе. Овдје их не износимо због ограниченог времена за излагање, а и зато што је и оно неколико примјера преузетих од проф. Стевановића довољно да се потврди већ изнесена констатација да се лексикализоване скраћенице у погледу рода и броја понашају као и друге именице одговарајућег типа у нашем језику и да ту не мора бити, а најчешће и нема, никаквог слагања између рода и броја пуног израза и рода и броја његове скраћенице (имамо нпр. *Свем* — *Свема* у м. р. једине, али: *Сарајевске вечери музике* у ж. роду множине).

Нелексикализоване сложене скраћенице у погледу слагања с другим ријечима у реченици, односно реченичним дијеловима, понашају се двојако: једне од њих (свакако, мањи број) понашају се као и лексикализоване скраћенице (ту може доћи и до одступања, односно разлика у конгруенцији скраћеница и пуних израза које те скраћенице означавају), док се друге у том погледу равају према роду и броју свога пунога израза.

У прву групу убрајају се нпр. скраћенице:

- а) СССР, АФЖ, ЛД, НЛО и
- б) ВПШ, ИМТ, ЖТО и сл.

За ове је скраћенице карактеристично да — како стоји у Правопису — „изговарањем појединих гласова у облику њихова абецедног назива” добијају облик промјенљивих ријечи, па им се додају и одговарајући падежни наставци, чиме се уклапају у одређену именичку врсту добијајући самим тим и обиљежје рода те врсте. Дакле: СССР — СССР-а, АФЖ — АФЖ-а, ЛД — ЛД-а, НЛО — НЛО-а, ВПШ — ВПШ-а, ИМТ — ИМТ-а, ЖТО — ЖТО-а итд. Разлика је само у томе што се скраћенице издвојене под а) подударају у конгруенцији по роду и броју са на-

живима које обиљежавају (СССР — Савез Совјетских Социјалистичких Република, АФЖ — Антифашистички фронт жена, ЛД — лични доходак, НЛО — неидентификовани летећи објекти), јер и у једном и у другом случају имамо м. р. једнине, док се оне под в) у том погледу диференцирају: скраћенице су мушког, а пуни називи у овом случају женског граматичког рода, као што показују примјери:

Синудирао сам на бањалучком ВПШ-у и Синудирао сам на бањалучкој Вишој педагошкој школи. — ИМТ казнио одбојкашицу Симојанку Гавриловић (Политика, 5. 8. 1979, 16) и Индустрија моћора и ирак-ћора казнила одбојкашицу (ту и ту). — Нови вајони за новосадски ЖТО (Пол., 9. 11. 1979, 12) и Нови вајони за новосадску Железничку интернационалну организацију итд.

Ограничен број примјера у нашој грађи показује да стране скраћенице са енглеским спелингом имају најчешће конгруенцију у м. роду: ЛП — ЛП-а, као у примјеру из сарајевске ревије Свијет: *Мислим да ће овај ЛП бити веома добар, а вјероватно и бољи од претходног.*

Слично се понашају и друге стране скраћенице с латинским изговором појединих слова, као што је ПЛО (ч. пе-ел-о) — ПЛО-а (пе-ел-оа) и сл. Тако у новинским насловима веома често читамо: *ПЛО сиреман на разговоре са САД (Пол., 13. 8. 1979, 3), ПЛО објавио ирекид вајре (Ослобођење, 6. 10. 1979, 4), ПЛО је незаобилазан (бањалучки Глас, 22. 6. 1983, 1) итд.*

У другу групу убрајају се нелексикализиране скраћенице којима се не могу додавати, или се обично не додају, падежни наставци. Све се такве скраћенице у конгруенцији по роду и броју понашају као и њихови пуни изрази. Ово потврђују бројни примјери:

Идејно-политички јачи СК (Осл., 28. IV 1978, 9), СКЈ је отворио хоризонтне социјалистичком самоуправљању (Осл., 25. IV 1979, 6), ССЈ добро обавио све припреме (Пол., 25. III 1980, 2), За то се овај љут побринуо ФК Сарајево (Осл., 19. VI 1973, 10), Материјал који им је доставио СФКЈ (Пол., 14. I 1979, 21), . . . није установљено улажење у зајечаћене иросторије ЈЛЗ (које је ичачио ЈЛЗ, а не суд) (Осл., 18. VI 1983, 3), „ММ” користиоли за афирмацију своје организације као исламско-државоносне снаге (Осл., 28. VIII 1979, 15), Значајан допринос несврстане СФРЈ (Пол., 10. IX 1983, 2), ЕЕЗ би подржала несврстану позицију Африканистана (Осл., 4. V 1980, 12), „Народну узданицу” основала је ЈМО (Осл., 28. X 1979, 8), екстремно крило Сиахине ЈМО (Осл., 28. VIII 1979, 8), ОУН признала ново сједиште Арајске лиге (Осл., 24. VI 1979, 12), КПФ заинтересована за самоуправно искуство (Пол., 4. VIII 1979, 1), Појрешила је СДК (НИН, 16. III 1980, 21), ОО СК је оцијенила (Осл., 13. IV 1983, 16), ЈНА способна за дејства у свим условима и иројив сваког адресора (Пол., 9. XII 1978, 7) Њемачка ДР (Осл., 31. V 1978, 13), Како је створена КПЈ (Пол., 4. IV 1979, 1), САД обустављају помоћ Пакистану (Осл.,

8. IV 1979, 2), *Национална РТВ ѿреносила дебашу* (Пол., 14. IX 1978, 1), *Почеле РСИ* (Осл., 21. IV 1979), *УН сѿремне да ѿмоѿну* (Пол., 21. IV 1979, 8), *Одликована ЕИ Ниш* (Осл., 8. XI 1978, 22), *Почеле 42. БАИ у Измиру* (Осл., 26. VI 1983, 8), *ССРНЈ осудио нове злочине Преѿорије* (Пол., 18. VI 1983, 2), *Прво сеоско ДВД* (бањалучки „Глас” 17. V 1983, 6), *Основано РКУД „Ђуро Салај”* (Осл., 22. III 1979, 11), *Три једночасовне емисије снимила је ТВ Беоѿрад* (из једног новинског чланка) итд.

Међу наведеним скраћеницама има и оних које иначе могу имати деклинацију именица м. рода. Такве су скраћенице *ТВ* (чак се може срести и написано *ѿеве, ѿевеа* и сл.), затим *САД — САД-а, ОУН — ОУН-а, ДВД — ДВД-а* (што се чита: ес-а-деа, оуна, де-ве-деа). Иако се у неким граматакама проглашава индеклинабилном, и скраћеница *ЦК* у говору се дјелимично мијења: *Био сам у ЦК-у* (ч. *Био сам у це-кау*). У овом посљедњем случају, додуше, нема проблема, јер се род скраћенице и нескраћеног израза подударају (м. р. у оба случаја). Остали примјери, међутим, барем како показује наша грађа, јављају се у роду и броју који одговарају роду и броју израза што га обиљежавају: *ѿечашѿио ЈЛЗ* (*ѿечашѿио Јуѿославенски лексикоѿрафски завод*), *„ММ” корисѿили* (*Млади муслимани корисѿили*), *основала је ЈМО* (*основала је Јуѿословенска муслиманска оріанизација*), *Поѿријешила је СДК* (*Поѿријешила је Служба друшѿивеноѿ књѿоводсѿива*), *Почеле РСИ* (*Почеле Радничке сѿорѿске ѿѿре*), *Одликована ЕИ Ниш* (*Одликована Елекѿронска индусѿѿрија Ниш*), *Почеле 42. БАИ* (*Почеле 42. балканске аѿлешѿке ѿѿре*) итд.

Како тумачити ову појаву, тј. преношења категорије рода и броја пуног израза на скраћеницу?

Један од разлога могао би бити транспарентност, односно жива веза (у свијести говорника) између скраћенице и одговарајућег израза, појачана напоредном употребом скраћеница и нескраћених израза, као у претходним примјерима.

Род и број пуног израза утиче у неким случајевима и на облик скраћенице. Тако се веома често умј. *НОБ — НОБ-а* (м. р. јд.) јавља облик *НОБ-а, — НОБ-е* (*ноба — нобе*) — у ж. р. према роду пуног израза *народноослободилачка борба*. Тако и *Удба* (према *Уѿрава државне безбједносѿи*, а донекле и под утицајем сличне скраћенице *Озна*), иако је могућа била и реализација *УДБ* (у-де-бе) — *УДБ-а* (у-де-беа). Најновији је примјер таквог утицаја облик *ООУР-а* у номинативу јд. умјесто већ стандардног *ООУР*. У новинама смо нашли: *ООУР-а за оѿравку ѿерешних кола* (бањалучки „Глас”, 23. IX 1980, 2). Чак и у печату једног лингвистичког института стоји: *ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ — ООУР-а Инсѿѿѿуѿи за јужнословенске језике Нови Сад* (умј. *ООУР Инсѿѿѿуѿи за јужнословенске језике*). Ако већ род и број пуног израза до те мјере утичу на скраћеницу да она добија и формалне ознаке тога рода и броја (тј. одговарајуће наставке), онда је поготово могуће да се конгруенција скраћеница у роду и броју и без формалних ознака управља према конгруенцији израза.

Могуће је и друго објашњење. Већину оваквих скраћеница, наиме, можемо третирати и као скраћенице етикете, па их онда читати као пуне изразе: *Идејно-политички јачи СК* као *Идејно-политички јачи Савез комуниста*, *Појријешила је СДК* као *Појријешила је Служба друштвеног књиоводства*, *САД обустављају помоћ Афганистану* као *Сједињене Америчке Државе обустављају помоћ Афганистану*, итд. Мада је и оваква реализација могућа (с обзиром на већ цитирану т. 147а Правописних правила), проведена анкета показала је да је у пракси знатно фреквентније спеловање оваквих скраћеница при њихову читању него замјена пуним изразима. Сасвим је обично: *Идејно-политички јачи СК* (*ес-ка*), *Појријешила је СДК* (*ес-де-ка*), *САД* (*ес-а-де*) *обустављају помоћ Афганистану*, и сл. Овдје се, дакле, ради о роду и броју скраћеница, без обзира на одсуство формалних ознака.

III

Поред свега што је у вези с овом темом већ речено, могуће је закључити и следеће:

1. Скраћенице нису карактеристичне само за писани језик него и за говорни. То се не односи само на бројне лексикализоване скраћенице (типа *Нама*, *Зема*, *Ској*, да не говоримо о страним скраћеницама као што су *ласер*, *радар* и сл. које се више и не осјећају као скраћенице) него и на оне што се у говору спелују, као *ЦК* (*це-ка*), *ВМА* (*ве-ме-а*), *ПКБ* (*пе-ка-бе*) итд.

2. Та чињеница отвара широк простор за проучавање скраћеница не само с ортографског него и ортоепског и граматичког аспекта.

3. Један од занимљивијих граматичких проблема у вези са скраћеницама јесте и категорија рода и броја у процесу њихове граматикализације и лексикализације. Управо на примјеру скраћеница могуће је даље и дубље проучавање односа тих двају процеса.

4. Наша анализа, заснована на ограниченом материјалу, који не допушта извођење коначних закључака, показује да су категорије рода и броја карактеристичне за све скраћенице именских израза без обзира на степен њихове лексикализованости, што, опет, значи да процес граматикализације у овом случају дјелује независно од процеса лексикализације.

Dr ELŻBIETA WROCLAWSKA (Warszawa)

РОД И БРОЈ У СИСТЕМУ ТВОРБЕ ИМЕНИЦА
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ XV—XVII ВЕКА
(nomina feminativa, nomina collectiva, nomina singulativa)

Род и број као граматичке категорије репрезентирани су у систему творбе именица у неколико творбених категорија: nomina feminativa и collectiva те у знатно мањем опсегу nomina singulativa или nomina masculina. Уз то број може да игра улогу помоћног творбеног средства као знак конкретизације апстрактних именица. У систему творбе именица XV—XVII в. творбене категорије у којима се род и број одражавају одиграле су скромнију улогу него у савременом језику, нарочито се то примећује у области collectiva. Приказујући стање речених категорија у старијој етапи развјатка језика обратила сам већу пажњу на примењени метод обраде материјала пошто се он разликује од метода који се примењују у југославенским радовима из области творбе речи.

За моја сам истраживања искористила чакавске материјале из књиге: W. Boryś, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w.*, Wrocław 1969. S. 290 (Грађење именица у чакавским текстовима XV и XVI в.) и штокавске материјале из моје дисертације: *Słowotwórstwo rzeczowników pochodzących z dubrownickich sztokawskich tekstów XVI—XVII w.*, рукопис (Творба именица у штокавским дубровачким текстовима XVI—XVII в.)

Пошто сам у својој монографији обрадила материјал помоћу метода који се у више махова подударало са методом Боришјевог рада, имала сам прилику да направим поређење творбених система оба два дијалекта и то је поред дескрипције постало један од главних циљева моје дисертације.

У овом раду приказујем њен мали део прилагођавајући га овом излагању и проширујући га цитирањем чакавских материјала из Боришјевог рада. Ти су материјали били ексцерпирани из 49 текстова XV и XVI в., то јест из доба највећег успона чакавске књижевности. Међу њима има и речника и житија светаца, апокрифа, правних текстова из читавог чакавског подручја, те дела ренесансних писаца из XV и XVI в.: Марка Марулића, Ханибала Луцића, Петра Хекторовића, Петра Зоранића¹.

¹ Boryś, *нав. дело*, с. 19—30, где се између осталог налази карактеристика појединих текстова.

У неким од Боришјевих текстова има туђих, црквених елемената (такав је нпр. *Закон брашћине светиога духа у Башки*, текст са Крка из XV в., успор. И. Милчетић, Прилози за литературу хрватских глаголских споменика II, Старине XXV, с. 138—151, текст с. 145—151) или штокавских елемената нпр. *Hvarkiña* од Мартина Бенетовића. У таквим случајевима Вогуš је селективно ексцерпирео материјале, нпр. карактеризирајући последњи текст пише (превод мој): „Искористио сам искључиво говор лица која говоре чисто чакавски (хварским дијалектом који се донекле разликује од Хекторовићевог и Луцићевог језика, дакле је највероватније народни) . . .” — у *Hvarkiñi* је језик појединих лица индивидуализиран. Уз то треба истаћи да Вогуš увек посебно анализира примере несигурне у погледу припадања чакавској творби речи. Чакавски су текстови донели Боришју преко 4 хиљаде мотивираних именица. Већина од њих има неколико или више од неколико десетина потврда.²

Штокавски су материјали били ексцерпирани из укупних дела четворице дубровачких писаца: Марина Држића, Ива Гундулића, Ива Бунића-Вучића и Јунија Палмотића (укупно 49 текстова)³. У вези са малим бројем дубровачких књижевних текстова који би били у новије доба штампани или прештампани (правног или црквеног карактера), решила сам да не ексцерпирам и оне небројне, за мене у Пољској приступачне, нпр. оне које је обрадио и прештампано М. Решетар и Ђ. Банели, *Два дубровачка језична сјоменика из XVI вијека*, Београд 1938. У вези с тим прозни текстови заузимају само око 1/8 ексцерпираних страница. И не чуди чињеница да иако чакавски и штокавски текстови имају сличан укупан број страница, у штокавским је било само око 1500 мотивираних именица (које су исто као и у чакавским материјалима имале најчешће од неколико до неколико десетина потврда)⁴.

Иако дубровачке мотивиране именице по својој количини представљају само око 1/3 чакавског састава, ипак могу бити основа за поређење испитиваних творбених система (чакавског и штокавског) јер дела дубровачких стваралаца описиваног периода обухватају врло богату лексичку у погледу семантике и структуре. Ова је чињеница резултат велике разноврсности испитиваних текстова у погледу књижевних облика и прихваћаних тема. Држићеве су комедије писане говорним језиком и доносе много мотивираних речи везаних са свакодневним животом па и доста аугментатива и пејоратива, уводи и посвете карактеришу се свечаним стилем, љубавна поезија и мелодраме а и друга дела донела су већи број деминутива, а у Гундулићевом *Осману* или у Палмотићевој *Кристијади* нашло се много апстрактних именица. У описиваним материјалима осетљив је недостатак лексике повезане са животом на селу, изузев шематске лексике из пастирских игара.

² Нав. дело, с. 30.

³ Искористила сам најновија критичка издања.

⁴ У свом раду цитирам материјал са тачном локализацијом (аутор, дело, број странице или стиха), за потребе овог излагања истичем само да ли је материјал чакавски односно штокавски.

Као што је познато, дубровачки су песници XV и XVI в. стварали под утицајем чакавске ренесансне књижевности (тај се утицај одражавао и у језику) и само су дела Марина Држића писана чисто штокавски (нарочито његове комедије у прози). Избор горе наведене четворице аутора који су живели и стварали између прве половине XVI в. и половине XVII в. повезан је са обавезним принципом хронолошке близине обрађиваних текстова и старочакавских из Боришјевог рада. Треба ту још додати да књижевност на граници XVII и XVIII в. не би знатно повећала састав ексцерпираних дубровачких форми, јер је стваралаштво најплоднијег писца онога доба Игњата Ђурђевића имало епигонски карактер⁵, а анонимне су комедије из краја XVII в. биле блиске комедији дел арте за коју је карактеристична конвенционална радња а затим и лексика.⁶

Описујући штокавске материјале из XVI и XVII в. служила сам се синхроним методом који је основан на структурализму, у складу са методским решењима примењиваним у многим пољским радовима из области творбе речи⁷ а између осталих и у Боришјевом раду. W. Boguś је један од првих аутора који је у пољској лингвистици применио синхрони метод за дескрипцију читавог система творбе именица на основу историјског материјала и то баш српскохрватског⁸. Доле приказан метод служи откривању творбених механизма, састава форманата и њихових функција помоћу којих се творе мотивиране речи и помаже у издвајању прасловенских елемената у одређеном историјском пресеку језика.

Анализи су подвргнуте искључиво мотивиране именице. Мотивирана реч или дериват је реч која се састоји од два елемента: 1) творбене основе која се појављује и у другим речима (или је самостална реч) у Дубровнику у XVI или XVII в. и 2) форманта који је састављен из афикса, парадигме и евентуално фонетских алтернација на граници морфема (афикс је: суфикс/префикс/инфикс/суфикс + инфикс/префикс + инфикс + суфикс; инфикс може да буде одвојен од суфикса морфемом који припада основи или може бити елемент који проширује суфикс и онда игра улогу конективног елемента или конектива). Улогу форманта може да врши сама парадигма (онда говоримо о парадигматској творби) или губљење (сечење) једног дела основе + парадигма (онда говоримо о дезинтеграцији или деривацији путем дезинтеграције; дезинтеграција може да буде помоћно средство и кад се формант састоји од афикса + парадигма).

⁵ Повијест хрватске књижевности (ПХК) III, Загреб 1978, с. 283–292.

⁶ ПХК III, с. 266–271.

⁷ Нов употпуњен лик је тај метод добио у раду: R. Grzegorzycykowa, J. Puzyhina, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979. С. 325. (даље употребљавам скраћеницу Grzeg-Puz).

⁸ Ранији покушај представља књига Шимањског: T. Szymański, *Słowotwórstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1968, S. 198. Радови Бориса и В. Шимањског разликују се у погледу неких методолошких решења.

Реч може да буде једнострано мотивирана⁹ (ако има суфикс који се само у њој појавио а основа постоји у другим лексичким јединицама у језику; код В. Борса и суфикс не може да буде једнократан у мотивираној речи). Веома је корисно увођење појма једностране мотивације у обради историјског материјала јер се на тај начин издваја категорија речи које се најчешће надовезују на речи двострано мотивиране у прошлости или у будућности у односу на описивани период.

За одређивање мотивације подједнако је важна уз формалну и семантичку релација између основе и форманта која се у историјским материјалима испитује путем анализа односа значења мотивирајућих и мотивираних речи у појединим контекстима. У случају српскохрватског језика важну улогу арбитра одиграва Рјечник Југославенске академије. Оне речничке дефиниције у којима се појављује мотивирајућа реч могу се сматрати парафразама твореница (деривата). Наравно не можемо у случају историјског материјала градити парафразе које би репрезентовале синтагме које су реално постојале у језику. Коришћење споменутог речника олакшава означавање правца мотивације, али често тај правац не може бити одређен и онда је у анализи историјских материјала веома користан појам вишеструке мотивације¹⁰. У елементе који битно помажу у анализи историјских материјала спада појам ономазиолошког (или асоцијационог) деривата (творенице) који се заснива на неким мање или више сталним особинама одређеног десигната или на метафорама и поређењима¹¹.

Слично као и Вору́с (с. 14—15) издвајам следеће творбене функције форманата:

1. Граматичка функција (транспозиција) која служи преношењу деривата у другу граматичку категорију, тј. служи промени синтаксичке функције (формант не уноси у дериват ново лексичко значење).

2. Семантичка функција — кад је формант носилац лексичког значења. У њеном се оквиру издвајају још две функције: а) квалитетска функција (модификација) у случају кад је формант мармирајући члан и једино модифицира значење основне речи; б) предметну функцију (мутациону) у твореницама у којима је формант мармирајући члан и уврштава названи предмет у одређену категорију појмова.

3. Структурална функција — у случају кад је формант једино формални знак творбене категорије (гради таутолошке деривате).

У систему творбе именица који је уоквирен помоћу презентираних метода род и број повезани су са формантима носiocима лексичког значења. *Nomina feminativa* и *masculina* су модификациони деривати а *collectiva* и *nomina singulativa* спадају у мутационе деривате.

⁹ Тај се појам слаже са разумевањем појма једностране поделе речи, испор. Grzeg-Puz с. 24.

¹⁰ Grzeg-Puz с. 42—48.

¹¹ Grzeg-Puz с. 22.

Категорије *nomina feminativa* и *collectiva* имају у описиваним чакавским и штокавским текстовима већи број примера од других и карактеришу се сличним цртама у обе групе текстова у погледу продуктивности (плодности) и дистрибуције појединих форманата.

Nomina feminativa била су најчешће творена помоћу суф. *-ица* или помоћу суфикса раширених додавањем конективних елемената. Тип *feminativa* са суфиксом *-ица* најраспрострањенији је тип у старочакавском и у штокавским дубровачким текстовима. Материјали су помало друкчије класифицирани у мојем и у Боришјевом раду.

Вогуś (с. 97—114) цитира изабране примере описиваних мотивираних речи које су постале од различитих личних и других живих мушких именица, нпр. *божица* : *бої*, *лавица* : *лав*, *месарица* : *месар*. Творенице типа *їршиница* : *їршиник* уврстава у категорију *nomina attributiva* и сматра да су оне паралелне мотивиране именице пошто нема међу њима релације немаркиран : маркиран члан карактеристичне за везу мотивирајуће и мотивиране речи.

У мојем сам раду предложила нешто опрезније решење делећи *nomina feminativa* са суфиксом *-ица* на следеће групе: а) називи жена и персонифицираних женских бића који су постали од именица мушког рода, нпр. *божица* : *бої*, *сатирица* : *сатиир*; б) називи животиња женског пола, нпр. *їолубица* : *їолуб*; с) називи жена са двоструком мотивацијом (ово је прелазна категорија која је подвргнута утицајима два творбена типа: *nomina feminativa* и *nomina attributiva* — односно *agentis* или *professionalia*: с₁) *nomina feminativa/attributiva* (творена или од мушких *attributiva* путем изостављања суф. *-ац*, *-ић*, *-н/ик* или од придева, нпр. *боїаїица* : *боїаїац/боїаїи*, *несрећница* : *несрећник/несрећан*; с₂) *nomina feminativa/agentis* (или *professionalia*) (творена или од мушких *nomina agentis* помоћу дезинтеграције са губљењем суф. *-ик* и *-ац*, или од основног глагола помоћу суф. *-ица* или раширеног *-ница*; с₃) разликује се од с₂ само по томе што се у с₃ творе нове мотивиране именице од глагола путем позитивне деривације а не дезинтеграције. Примери су за с₂: *їласница* : *їласник/їласиїи*, *слободница* : *слободник/слободиїи*. Групи с₃ припада нпр. *крчмарица* : *крчмар/крчма*.

Деривати са суфиксом *-иња*, и раширеним конективним елементом *-к-* суф. *-киња* сачињавају следећу групу у категорији *nomina feminativa*. Овај је тип именица мало плодан и у чакавским и у штокавским текстовима, нпр. чак. *боїиња* : *бої*, *дивјакиња* : *дивјак* или шток. *робиња* : *роб* и из прелазне категорије: *дворкиња* | *дворанин/двор*; чести су називи жена — становника земаља или градова који су у основи, нпр. шток. *Туркиња* : *Турчин/Турска*, *Дубровкиња* : *Дубровчанин/Дубровник*.

Суф. *-ка* твори невелик број деривата у обе групе описиваних текстова нпр. чак. *їуїинка* : *їуїин*, *Жидовинка* : *Жидовин*, шток. *Тудешка* : *Тудешак* | испор. тал. *Todesco* 'Немац' | или из прелазних категорија: *їраћка* : *їраћанин/їрад*, *сељанка* : *сељан (сељанин)/село*. Чешће се суф. *-ка* среће у називима становника или женским презименима твореним од мушких |нпр. чак. *Павлиновићка* : *Павлиновић*|.

Невелики је број именица постао путем парадигматске творбе и то само у чакавским текстовима, нпр. *кума* : *кум*, *ѿриура* : *ѿриур* /формант је женска парадигма -а, -е, -и.../.

У штокавским се материјалима појавила форма са једностраном мотивацијом са суф. -на *ѿосѿодична* : *ѿосѿодичић*. Постала је путем дезинтеграције сечењем суф. -ић и додавањем суф. -на. Овај пример се додаје на именице које у савременом језику значе жене које су рођаке особе коју показује основна реч.

Nomina collectiva су творена у описиваним текстовима помоћу неколико суфикса. Најплоднији је суф. -је који твори *nomina collectiva* најчешће од назива дрвећа и других биљака или њихових делова, малобројних назива других предмета и животиња, нпр. чак. *цвиѿје*, шток. *цвиѿеије*, чак. и шток. *ѿрозје*, *јелје*, *класје* и сл. У основи су именице и мушког и женског рода. У штокавским се материјалима нашла само једна реч која означава збирку људи: *робје* : *роб*. Остали суфикси који творе *collectiva* су -*сѿво* и -*ја*. Помоћу -*сѿво* су у дубровачким текстовима постале само именице: *лудсѿво*, *невјерсѿво*, *ѿолувјерсѿво*, *сужансѿво*, *војсѿво*. Вероватно су то конкретирана абстракта. Из чакавских материјала *Воруѿ* цитира слична конкретирана абстракта. нпр. *ближичасѿво* 'рођаци', *крсѿјансѿво* 'кршћани' и сл.

Са суф. -ја појавила се једино именица *браѿја* (чак. и шток.).

Nomina singulativa творе се и у чакавским и у штокавским текстовима помоћу суф. -ин, најчешће су то називи становника творени од именица у плуралу или од *collectiva*, испор. шток. *ѿосѿодин* : *ѿосѿода*, *ѿоранин* : *ѿорани*, *ѿаѿанин* : *ѿаѿани*, или чак. *крсѿјанин*, *селанин*, *Жидовин*.

У категорију *nomina singulativa* убрајају се још две именице са суф. -е: *чељаде* : *чељад*, *дијете* : *дијет* coll.¹²

Воруѿ је у свом раду издвојио категорију *nomina masculina* која је била творена од именица које значе женску особу, путем дезинтеграције. Овај је смер мотивације образложио чињеницом да се назив за жене много чешће употребљава, нпр. *дивац* : *дивѿца*, *невесѿац* : *невесѿиѿца*, *вдовац* : *вдовиѿца*, *влхвац* : *влхвиѿца* 'вештиѿца'. У дубровачким су се текстовима појавиле три именице: *вјешѿац* : *вјешѿиѿца*, *виленик* : *вилениѿца*/вила, *момак* : *мома*.

Приказани материјал показује врло ретке и малобројне разлике међу описиваним чакавским и штокавским творбеним категоријама, нпр. у штокавским текстовима нису се нашле творенице које су постале путем парадигматске деривације и да категорије броја и рода у српскохрватском језику XV—XVII в. нису играле велику улогу у систему творбе именица. Највећу улогу одиграва категорија *nomina feminativa* са суф. -иѿа, али због увођења појма вишеструке мотивације један се део именица нашао у прелазној категорији и на тај начин смањио број примера у основној категорији.

¹² Испор. *Słownik prasłowiański III*, Wrocław 1979, s. 161—162 и 172—173.

У поређењу са савременим књижевним језиком минималан је, у старим текстовима, број *collectiva* са суф. *-ād*. Чини ми се да је савремена продуктивност типа *collectiva* на *-ād* повезана са уопштавањем живих и неживих деминутива на *-ce* од којих су творена *collectiva* са суф. *-ād* играјући, зависно од контекста, улогу *collectivum* или множине у тој суплетивној деклинацији.

Др ЈАДРАНКА ГВОЗДАНОВИЋ (Amsterdam)

КАДА ОДСТУПАМО ОД ГРАМАТИЧКОГ РОДА И БРОЈА?

1. Увод

Кад се граматички род или број не подудара с природним родом или бројем референта језичног израза, или с његовом социолингвистичком евалуацијом, могуће је прелажење с граматичког на природни род или број. То су запазили граматичари још крајем прошлог вијека (нпр. Маретић 1899), али нису успјели установити више него да до таквог одступања долази у сложеним реченицама (уп. и Стевановић 1974: 133). Када *да* а када *не* — на то још није дан одговор који би могао објаснити цитиране примјере.

Пошто је — по Стевановићевим ријечима (1974: 133) — та појава опћенито раширена у српскохрватском језику, ја се нећу ограничавати на примјере из литературе које су давали други граматичари, већ ћу покушати систематски да истражим параметре служећи се својом интуицијом говорника језика.

2. Одступање од граматичког рода

Грамматички се род именице не подудара у свим случајевима с родом атрибута или именског дијела предиката. Таквих примјера имамо код именица женског рода уз које атрибут и предикат може бити или мушког или женског рода (типа *судија* или *муштерија* и *будала*) и код именица средњег рода уз које је атрибут и предикат мушког рода (типа *дечко*). Поред тога имамо неподударање рода и код неподударања броја (типа *дјеца*), о којем ће бити ријечи у идућем поглављу.

Позабавит ћу се примјерима у којима је могућ избор рода код атрибута и именског дијела предиката: или граматички, према роду именице, или неграматички, овисно о семантичким и прагматичким критеријима. Од гореспомнутих, такве примјере налазимо код именица женског рода које означавају вршиоце занимања или носиоце особина.

Код вршилаца занимања атрибут и предикат имају мушки род у једнини кад се говори о занимању, а мушки или женски род кад се

говори о референту као особи. Код носилаца особина, атрибут и предикат имају женски род кад се говори о особини, а мушки или женски род кад се говори о референту као особи. У којим случајевима је могуће да се у оквиру исте реченице атрибутом или предикатом говори о референту као особи, за разлику од референта као вршиоца занимања или носиоца особине израженог именицом женског рода?

Употребне могућности можемо истражити на основи примјера *муштерија*, који допушта атрибут и предикат или мушког или женског рода, као што видимо из слиједећих примјера.

(1a) Чекам да дође која добра муштерија у трговину мушких одијела.

(1b) Чекам да дође који добар муштерија у трговину мушких одијела.

У примјеру (1b) ради се о мушкарцу, а у примјеру (1a) род је ирелевантан: ради се о *муштерији* мушког или женског рода. Та семантичка разлика види се јасно код овог примјера, који по употреби више личи на носиоце особине него на вршиоце занимања, али не спада потпуно нити у једну од те двије лексички увјетоване групе.

Именски дио предиката употребљава се по истом правилу као атрибут, као што се види из слиједећих примјера.

(2a) У трговину је ушла добра муштерија.

(2b) У трговину је ушао добар муштерија.

Кад нема атрибута, именски дио предиката по себи или неутрално означава муштерију, или — кад је мушког рода — муштерију мушког рода. Употреба рода је овдје значењска.

Да ли се атрибут може по роду разликовати од именског дијела предиката? Може само под увјетом да их интонацијска структура реченице дијели на два дијела.

(2c) У трговину је ушао добра муштерија.

Што значи ова реченица? Да је у трговину ушао мушкарац, и то добра муштерија.

Интонацијска структура дијели ову реченицу на 'у трговину је ушао' и 'добра муштерија'. Први дио завршава узлазном интонацијом, која означава да на информацију садржану у њему слиједи допуна. Та допуна дана је у другом дијелу, који завршава силазном интонацијом као знаком завршетка информације. Реченица (2c) садржи двије информацијске цјелине: у првој се говори о мушкарцу који је ушао у трговину, а у другој да је то добра муштерија неовисно о роду. Таква разлика у информацији могућа је само кад имамо двије интонацијске цјелине — и дакле двије информацијске цјелине.

(2d) У трговину је ушла добар муштерија.

Што значи ова реченица? Да је у трговину ушла жена, и то по занимању добар муштерија. Кажем 'по занимању', пошто уз занимање неовисно о роду долази атрибут мушког рода.

И у овом случају интонацијска структура дијели реченицу на два дијела: 'у трговину је ушла' и 'добар муштерија'. Опет имамо двије информацијске цјелине и отуда разлику у садржају.

Рекла сам да се у *добра муштерија* не изражава род. Ипак, и ту се може изразити 'добра особа женског рода и то муштерија' ако се интонацијски подијели 'добра' и 'муштерија' као у (2e).

(2e) У трговину је ушла добра муштерија.

Сада постаје јасно и зашто су граматичари раније наглашавали могућност одступања од граматичког рода у сложеним реченицама: тамо се обично ради о двије интонацијске и одговарајуће информацијске цјелине. Јасно је и зашто служећи се само примјерима из писане литературе нису могли формулирати правило за могућност одступања од граматичког рода и броја. Јер ради се само о могућности, по избору говорника. Његов избор прати одговарајућа интонација, које нема у писаној литератури.

3. Одступање од граматичког броја

Одступање од граматичког броја налазимо у два главна типа: код збирних именица које су у једнини (типа *дјеца* и *лишће*), те код генитивних синтагма у којима је основица у једнини (типа *ред људи*, *ред сиволица*, *много људи*, *више људи*). И овдје је свуда могуће одступање у сложеним реченицама, а како је код атрибута и именског дијела предиката унутар једне реченице?

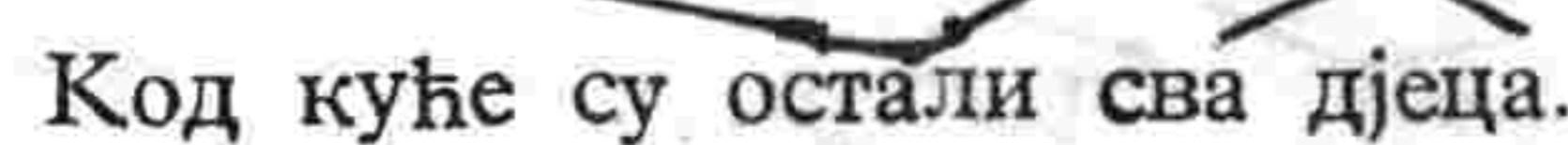
(3a) Сва дјеца су остала код куће.

(3b) Сва дјеца су остали код куће.

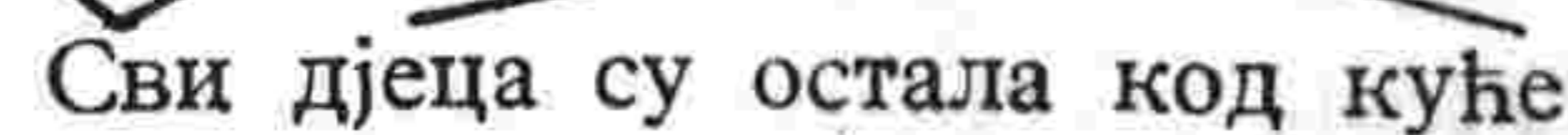

(3c) Код куће су остала сва дјеца.

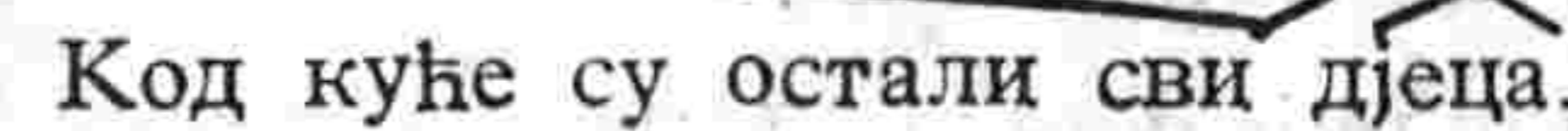
(3d) Код куће су остали сва дјеца.

?(3e) Сви дјеца су остала код куће.

?(3f) Код куће су остали сви дјеца.

Видимо да је и код граматичког броја одступање могуће унутар једне реченице само унутар двију разних интонацијских и информацијских цјелина. Унутар једне интонацијске и информацијске цјелине одступање није могуће — и не би га било кад би (3b) и (3d) чинили једну једину интонацијску и информацијску цјелину.

Примјери (3e) и (3f) једва да су могући, и поред интонацијске и информацијске подјеле између 'сви' и 'дјеца'. Зашто? Мислим да је то зато што је интонацијска и информацијска подјела номиналне групе на два дијела необична, иако не немогућа. Исти је случај с таквом подјелом у (2e), али је тај примјер због обичног граматичког слагања мање необичан.

Од досад споменутих примјера, (2c), (2d), (2e), (3b), (3d), (3e) и (3f) могући су (иако не неопходни) само под условом подјеле интонацијске и информацијске структуре с назначеним разграничењем, док су остали примјери могући с било којом интонацијском и информацијском подјелом, па је нисам посебно назначавала.

Интонацијску и информацијску подјелу сматрам прагматичном.

Је ли прагматични параметар једини који омогућава одступање од граматичког рода и броја? Не, поред њега и семантичка одлика лексема као [+ жив] или [- жив] омогућава одступање кад је присутна одлика [+ жив], а онемогућава га кад је [- жив]. То се види из слиједећих примјера.

(4) Лишће је пало на земљу, али није иструнуло.

* Лишће је пало на земљу, али нису иструнули. (* кореференцијски с 'лишће'.)

* Лишће су пали на земљу. (Осим ако је 'лишће' надимак живих особа.)

Другачији случај налазимо у генитивним синтагмама типа *ред столица* или *троје људи*. Неовисно о одлици [\pm жив], тамо је одступање од граматичког рода могуће увијек, под увјетом подјеле у двије интонацијске и информацијске цјелине кад се ради о неживом.

(5a) Ред столица је стајао у ходнику.

(5b) Ред столица су стајале у ходнику.

(5c) У ходнику је стајао ред столица.

(5d) У ходнику су стајале ред столица.

(6a) Троје људи је дошло, али није остало.

(6b) Троје људи је дошло, али нису остали.

(6c) Троје људи су дошли, али нису остали.

* Троје људи су дошли, али није остало. (* кореференцијски с 'људи'.)

У генитивним синтагмама сада је уз семантичку одлику [+ жив] могуће одступање од граматичког броја у свим случајевима, но то можемо сматрати резултатом језичне промјене, полазећи од ситуације у којој је одступање било могуће само под увјетом подјеле на двије интонацијске и информацијске цјелине. У оквиру те језичне промјене, реченице типа (6a) сада су већ ријетке.

Споменимо и да и у свим осталим случајевима кад постоји избор у конгруенцији, тај избор омогућава подјела на интонацијске и информацијске јединице.

(7a) Оловка и перо су лежали на столу.

(7b) Оловка и перо је лежало на столу.

(8a) Отац и мајка су радили.

(8b) Отац и мајка је радила.

Конгруенција у оваквим случајевима може слиједити род и број најближег конституента у субјекатској функцији само ако се с њим налази у истој интонацијској и информацијској цјелини. Као и у генитивним синтагмама, и овдје је уз ознаку живих бића обичан плурал, а сингулар могућ само ако 'о^тац' и 'мајка' нису у истој интонацијској и информацијској цјелини (а 'мајка' и 'радила' јесу). Уз ознаку неживих бића, једини увјет за сингулар је да су 'и^еро' и 'лежало' у истој интонацијској и информацијској цјелини.

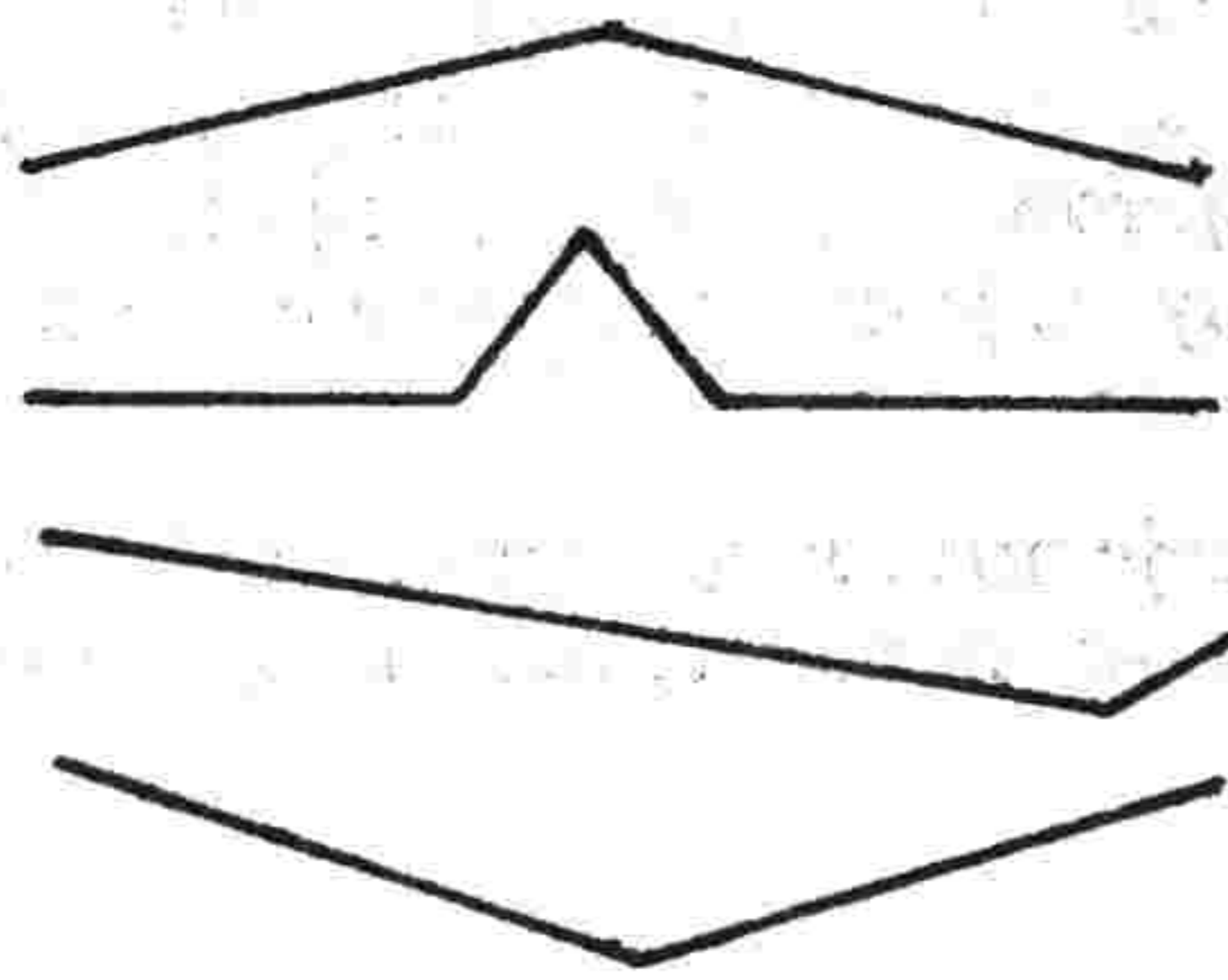
4. О интонацијским и информацијским цјелинама

Интонацијски елементи су: узлазна интонација, силазна интонација, те равна деклинацијска линија која повезује граматичке конституенте између узлазне и силазне интонације, или између силазне и узлазне интонације. Узлазна интонација означава почетак интонацијске цјелине, а силазна њен крај. Интонацијска цјелина повезује информацију изражену конституентима. Она тако означава информацијску цјелину.

(9) Интонацијски облик:	Интонацијско значење:
a) узлаз искључиво иза акцентираног слога ријечи;	— крај информацијске јединице; нова информацијска јединица слиједи;
b) узлаз не искључиво иза акцентираног слога;	— почетак нове информацијске јединице;
c) силаз.	— крај информацијске јединице.

(10) Интонацијске јединице:

Информацијске јединице:

— афирмација;

— афирмација конституента у фокусу;

— наставак или интерогација;

— наставак или интерогација конституента у фокусу.

Поред своје интуиције, базирам овај преглед на испитивањима Ивића и Лехисте (нпр. Лехисте и Ивић 1978) о српскохрватској интонацији, те Collier-а и 't Hart-а (1978) о холандској интонацији.

У дискусији примјера (2c), (2d), (2e), (3b), (3d), (3e), (3f), (5b) и (5d) биљежила сам само тип наставка (или интерогације) као прву интонацијску и информацијску јединицу. Остали би типови наведени под (10) исто били могући.

Интонацијске цјелине означавају информацијске цјелине. Те се цјелине могу, али не морају подударати са синтактичким цјелинама. Оне обично не прелазе реченичне границе, али ни то није неопходно ограничење.

5. Закључци о могућностима одступања од граматичког рода и броја

Одступање од граматичког рода и броја увјетовано је семантички (изражавањем рода и броја референта лингвистичког израза), а ограничено лексички (на ознаку вршилаца занимања и носилаца особина, те на збирне именице које означавају жива бића) и организацијом информације у реченици (с тим да је одступање могуће само унутар разних информацијских цјелина, а само изузетно — у генитивним синтагмама које означавају жива бића — и унутар једне информацијске цјелине).

Литература

- Collier R. en J. 't Hart (1978), *Cursus Nederlandse intonatie*, Wetenschappelijk onderwijs Limburg, Diepenbeek.
- Gvozdanović J. (1981), *Word order and displacement in Serbo-Croatian*, in Bolkestein A. M. et al., *Predication and Expression in Functional Grammar*, Academic Press, London etc., 125—141.
- Gvozdanović J. (1985), *Subject in Breton and why it is interesting for linguistic theory*, *Zeitschrift für Celtische Philologie* (to appear).
- Lehiste I. and P. Ivić (1978), *Interrelationship between word tone and sentence intonation in Serbo-Croatian*, in Napoli D. J., *Elements of Tone, Stress, and Intonation*, Georgetown University Press, Washington, 100—128.
- Maretić T. (1899), *Gramatika i stilistika književnog jezika*, Kugli i Deutsch, Zagreb.
- Stevanović M. (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II: sintaksa*, Naučna knjiga.

Dr Jadranka Gvozdanović

S y m m a r y

The article investigates the role of semantic, lexical, and pragmatic factors in determining possibilities of meaningful noncongruence between a noun and adjective related to it as an attribute or a part of the predicate.

It is established that noncongruence is conditioned semantically, and restricted lexically and pragmatically (in the sense of intonation).

Др МЛАДЕН МИХАЈЛОВИЋ (Београд)

ТРАНСФОРМАЦИЈА БРИСАЊА ИДЕНТИЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА И РОД И БРОЈ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду ће бити описан утицај обележја рода и броја на примену трансформација брисања идентичних елемената, што се најбоље може уочити приликом примене трансформације избијања. Овим правилом се искључиво бришу идентични глаголи заједно са другим елементима који се налазе у средини напоредо везаних реченица. Правило, како се најчешће формулише, може се применити и у српскохрватском.

ИЗБИЈАЊЕ (GAPPING)

IFXAZ ВЕЗНИК IFXBZ \Rightarrow IFXAZ ВЕЗНИК IFBZ

где су А и В неидентичне реченичне конституенте. На пример:

1. а) Петар гради кућу, а Јован гради гаражу.
- б) Петар гради кућу, а Јован гаражу.

Уз глагол се могу брисати и други идентични елементи:

2. а) Петар гради кућу у граду, а Јован гради кућу у селу.
- б) Петар гради кућу у граду, а Јован у селу.

У наведеним реченицама услови за брисање идентичних елемената су испуњени, тј. глаголи су у примеру (1) идентични, у примеру (2) су идентични и објекти уз глаголе, а између напоредних реченица у оба случаја постоји структурална идентичност. Међутим, услов идентичности не мора увек бити у потпуности задовољен, па ипак се поменута трансформација може применити, што илуструју следећи примери.

3. а) Они купују крушке, а он купује јабуке.
- б) Они купују крушке, а он јабуке.
4. а) Они су продавали књиге, а оне су продавале свеске.
- б) Они су продавали књиге, а оне свеске.
5. а) Ја сам писао наслове, а он је писао текст.
- б) Ја сам писао наслове, а он текст.
6. а) Он је био тужан јуче, а она је била тужна у недељу.
- б) Он је био тужан јуче, а она у недељу.

У наведеним реченицама не постоји потпуна идентичност између антецедената и брисаних елемената. У реченици (3) глаголи се разликују у роду, у реченици (4) у броју, а у реченици (5) у лицу. У реченици (6) и глаголи и придеви се разликују у роду. Дакле, неидентичност у роду, броју и лицу глагола, а придева у роду у наведеним примерима не блокира примену трансформације избијања мада је у свим досадашњим формулацијама стриктна идентичност постављена као услов за примену ове трансформације. Посматрајући и друге трансформације брисања идентичних елемената лако је доћи до закључка да код променљивих врста речи врло често неидентичност појединих флективних наставака не блокира примену трансформације брисања идентичних елемената који су иначе према другим семантичким обележјима идентични.

Како се ови случајеви могу објаснити? Чомски пружа једно прилично прихватљиво тумачење (Chomsky, 1965), које ћемо укратко изложити¹. Он сматра да лексичка јединица преузета из лексикона ради уметања на одговарајуће место у деривационој структури садржи само инхерентна обележја (features), док неинхерентна обележја добија касније зависно од реченичног контекста. То се врло лепо може илустровати на примеру именица и глагола. На пример, именица *жена* садржи инхерентно обележје за род, али не садржи неинхерентна обележја за број и падеж која стиче тек помоћу трансформационих правила зависно од дистрибуције у реченици. Глаголи пак тек трансформацијама слагања добијају неинхерентна обележја рода, броја и лица. Значи, лексичке јединице у лексикону поседују само инхерентна обележја, а неинхерентна стичу тек уметањем у реченицу. Разлика између инхерентних и неинхерентних обележја се јасно испољава приликом примене трансформације брисања идентичних елемената када се у структуралном опису идентичност поставља као услов. Уколико се елементи разликују по инхерентним обележјима, каже Чомски, трансформација брисања идентичних елемената се не може применити, али ако се разликују само по неинхерентним обележјима, она се може применити. Оваква хипотеза је навела Чомског да допуни услов за примену трансформације брисања идентичних елемената на следећи начин.

„Елемент X одговарајућег структуралног описа може се користити за брисање елемента Y одговарајућег структуралног описа само у случају када се форматив X не разликује од инхерентног формата Y.” (Chomsky, 182).

Према томе, неинхерентна обележја брисаног елемента одређује контекст и она се на основу њега могу реконструисати после брисања.

На први поглед се овај услов може у потпуности прихватити и за српскохрватски. Међутим, постоје примери који доводе у питање валидност наведене хипотезе.

7.a) Он је купио књиге, а она је продала књигу.

b)* Он је купио књиге, а она продала.

¹ Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge 1965, The M.I.T. press.

Реченица (7b) очигледно није изведена из реченице (7a) јер постоји разлика у значењу те брисани објекат тумачимо као именицу у множини. Мада се именице у реченици (7a) разликују само по неинхерентном обележју за број брисање није дозвољено упркос поменутој хипотези. Сличан је случај и код референцијално идентичних именица које имају различита неинхерентна падешка обележја, на пример:

8.a) На друму је лежала повређена жена те су жену пренели у болницу.

b)* На друму је лежала повређена жена те су пренели у болницу.

Реченица (8b) је неграматична и није изведена из реченице (8a), али ако примере (7) и (8) допунимо одређеним новим елементима, ситуација се мења.

9.a) Он је купио црвене књиге, а она је продала плаву књигу.

b) Он је купио црвене књиге, а она је продала плаву

Брисање идентичне именице се сада може објаснити постојањем придева испред именице који задржава обележја именице у роду, броју и падежу те се брисани елемент може реконструисати на основу преосталог контекста. Исто се догађа и у следећем примеру.

10.a) На друму је лежала повређена жена те су повређену жену пренели у болницу.

b) На друму је лежала повређена жена те су повређену пренели у болницу.

Значи, примери (7) и (8) не елиминишу у потпуности раније поменути хипотезу већ се она мора ограничити на случајеве који су слични примерима (3), (4), (5), (6), (9) и (10). Али и ови примери не представљају хомогену целину. У примерима (3), (4), (5) и (6) брисани су идентични глаголи и придеви који се разликују према неинхерентним обележјима добијеним трансформацијом слагања глагола са субјектом, а у случају придева са именицом. У примерима (9) и (10) брисане су идентичне именице, али тек пошто су трансформацијом слагања придеви стекли неинхерентна обележја па после брисања идентичних именица могу добити именичку функцију у реченици тако да се брисана именица може лако реконструисати.

Према томе, постоји разлика у брисању идентичних елемената сходно врсти неинхерентних обележја које садрже идентични елементи. Ако се бришу они елементи који неинхерентна обележја стичу трансформацијом слагања као што је то случај са глаголима у личним глаголским облицима или код придева, бројева и показних заменица који неинхерентна обележја добијају од именице, хипотеза Чомског се у потпуности може прихватити. Међутим, ако се бришу именице које неинхерентна обележја стичу само дистрибуцијом у реченици, онда увек мора бити присутна лексичка јединица која трансформацијом слагања прима та неинхерентна

обележја па је тек после могуће брисати идентичне именице. Ако у реченици не постоји таква лексичка јединица, брисање идентичних именица није дозвољено, што илуструју примери (7) и (8).

Али постоје и случајеви када идентичне елементе који се разликују само по неинхерентним обележјима није ни на који начин могуће брисати. На пример:

11a) Петар је трчао јуче, а Јован трчи данас.

b)* Петар је трчао јуче, а Јован данас.

Идентични глаголи у реченици (11a) разликују се само по неинхерентном обележју категорије времена па ипак трансформација брисања је блокирана јер се у реченици (11b) брисани глагол интерпретира са обележјем прошлог времена. Одмах морамо напоменути да постоји битна разлика између наведених примера у којима је брисање дозвољено и реченице (11a). У њима после брисања остаје у површинској структури траг брисаног неинхерентног обележја на неком другом елементу који омогућава његову реконструкцију. Када се ради о обележју времена, таквог трага нема те је то обележје немогуће реконструисати из преосталог контекста.

Из овог кратког излагања може се закључити да неинхерентна обележја чији су експоненти по правилу флективни наставци у површинској структури утичу на могућност брисања идентичних елемената у српскохрватском али не у потпуности у складу са условом који је поставио Чомски. Наведени примери показују да је такво брисање увек могуће ако неинхерентно обележје остаје на неком другом елементу у површинској структури, али ако такво обележје није могуће пренети трансформација брисања бива блокирана.

Што се тиче обележја рода и броја, она се не понашају истоветно код свих врста речи. Обележја броја и рода код придева и глагола су неинхерентна и добијена од именица те не утичу на блокирање трансформације брисања идентичних елемената. Међутим, код именица обележје рода је инхерентно, а обележје броја је стечено дистрибуцијом у реченици те ако поменута обележја не бивају пренесена на неки други елемент у површинској структури, трансформација брисања идентичних елемената бива блокирана.

Dr Mladen Mihajlović

S u m m a r y

There are instances in Serbocroatian when nonidentical terms may be deleted under identity although the identity condition is not satisfied. These cases occur when the terms differ in noninherent grammatical features like gender and number. Chomsky explains this phenomenon by postulating a universal condition on deletion of identical elements in which he states that a formative may be deleted if it is identical with another one in inherent features but may be nonidentical in noninherent features.

This condition is too strong for Serbocroatian; there are examples when identity deletions are blocked although Chomsky's condition would allow their application. Therefore it must be amended by the following filtering condition:

A term to be deleted under identity must leave a trace of the nonidentical noninherent feature on some other formative in the surface structure.

Др РАДОЈЕ СИМИЋ (Београд)

ПРИРОДА ЈЕЗИЧКОГ ЗНАКА СА ГЛЕДИШТА ТЕОРИЈЕ РЕЛАТИВИТЕТА

Дијалектика одбацује посматрање факата *per se*, апсолутизам јој је стран; али јој је стран и релативизам. Теорија релативитета признаје међузависност факата, али не пориче ни реалност специфичне диференцијације: она је саставни део дијалектике, не ни релативизам нити наивни апсолутизам.

Ражис, *Лингвистика у осјавању*, 30.

0. ГЛЕДИШТА

01. Досадашњи покушаји

01.1. При помену теорије релативитета, у науци о језику мисли се обично на Сапир-Ворфову хипотезу о односу језика и културе¹. У Европи истим термином каткада именују Хумболтову² и неохумболтијанску концепцију односа језик-мишљење³. И у једном и у другом случају имамо посла пре са теоријом релативизма (језика) него са теоријом релативитета, јер се предност даје повратном дејству језика на културу, респ. мишљење.

¹ О Sapir-Whorfовој хипотези постоји обимна литература. Исп. нпр.: E. Sapir, *Cultural Language and Personality*, Berkely — Los Angeles 1952; selected essays ed. by D. G. Mandelbaum; — B. Lee Whorf, *Language, Thought and Reality*, New York 1956; selected writings ed. by J. B. Carroll; — F. Rossi-Landi, *Ideologies of Linguistic Relativity*, The Hague — Paris 1973. На нашем језику, сем превода Whorfове књиге објављен је врло информативан чланак Х. Хојдера (Hoijer), *Однос језика према култури*, у књ *Антропологија данас*, Београд 1972, 491—509; — кратку информацију о сржи проблема исп. и код М. Ивић, *Правци у лингвистици*, 3. издање, Љубљана 1975, 146. и д. (са већим бројем библиографских података). Исп. такође, из друге перспективе, А. Шаф, *Увод у семантику*, Београд 1965, 254. и д.

² W. von Humboldt, *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihrem Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin 1830—1835, novo izd. 1963.

³ О Хумболтовим схватањима и неохумболтијанству, поред наведене књиге М. Ивић, исп. и: G. Helbig, *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, Leipzig 1973, 119. и д.

01.2. Мање је познато да поред овога „глобалног” покушаја примене теорије релативитета у лингвистици — има и још један, који ћемо назвати аналитичким. У разматрање се узимају појединачне језичке јединице, њихова унутрашња структурна својства, позиција у систему, у исказу или сл. Нашу пажњу на овом пољу за сада — колико ми је познато — заслужује једино виспрено и подстицајно размишљање К. Пикеа о фонеме⁴.

01.3. Своја истраживања Пике резимира овако: „Фонеме једног језика нити су апсолути, нити пак спојеви апсолутних карактеристика, него су пак флукутирајући скупови обележја који се идентификују (1) релативно према међусобним односима у секвенцама, (2) релативно у односу на систем променљивих скупова обележја, и (3) релативно у односу на структурну позицију у секвенцама таквих релативних елемената”^{4a}.

01.4. Пикеова интерпретација је врло смишљена и врло елегантно изложена. Природа фонеме осветљава се са поласком од разноврсних фактора у чијем се пресеку она налази и може наћи. То су увек реални интерни и екстерни чиниоци њене структуре са одређеним пољем деловања и утицајем на природу фонеме. Фонема према овом схватању није чиста вредност, како то у крајње релативистичким интерпретацијама каткада имамо прилике чути и прочитати^{4b}.

02. Даље мојућности

02.1. У закључку своје студије К. Пике трага за ширим методолошким консеквенцама својих истраживања, па предлаже примену теорије релативитета у другим доменима, нпр. када је реч о морфеми, исказу, о анализи значења итд.⁵ Ипак, у Пикеову раду нема објашњења о томе да ли његова методолошка апаратура остаје непромењена и у новој примени, или не. Мишљења сам пак да истоветан приступ јединицама са различитом унутрашњом структуром, функцијама и позицијама у систему и говорном ланцу — не би дао жељене резултате.

02.21. Рад који стављам пред читаоца посвећен је баш у првом реду повратном осветљавању методологије истраживања језичких јединица различитог ранга у оквирима теорије релативитета.

⁴ K. L. Pike, *Operational Phonetics in Reference to Linguistic Relativity*, The Journal of the Acoustic Society of America 24, 1954, 6, 6, 618—625; repr.: K. L. Pike, *Selected Writings*, The Hague 1972, 85—99; ed. by R. M. Brend.

^{4a} K. L. Pike, *Selected Writings*, 85: „The phonemes of a language are neither absolutes nor bundles of absolute characteristics, but rather are fluctuating bundles of characteristics identified (1) relative to each other in sequences, (2) relative to a system of fluctuating bundles of characteristic, and (3) relative to structural position in a sequence of such relative elements”.

^{4b} Исп., Р. Симић — Б. Остојић, *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, Титоград 1981, 136—137.

⁵ K. L. Pike, *cit. d.*, 98—99: „A theory of linguistic relativity more or less as presented here must also be applied to all other phases of linguistics — to the study of morphemes, sentences, meanings and so on”.

02.22. Други задатак овога рада биће — разматрање семиотског статуса извесног броја језичких јединица. Најважнији показатељ тога статуса биће релативан однос „сигнанс” — „сигнатур”, тј. природа значења.

1. ИСХОДИШТА

11. Полазна позиција

11.1. Уместо дефиниције значења нека нам за сада послужи следећа хипотеза: однос знаковне форме и садржаја („signans” — „signatum”) јесте диспозитивна позиција међу разнородним ентитетима заснована на њиховој функционалној еквиваленцији у процесу друштвене комуникације.

11.2. Та се диспозитивна потенција реализује у самом акту споразумевања (говорим о семиотској агрегацији лингвистичког знака)^{5a}. Ван конкретне употребе веза „сигнанс” — „сигнатур” само је један од потенцијалних фактора агрегације знака, поред других фактора који суделују у затварању комуникативног кола^{5b}. Однос „сигнанс” — „сигнатур”, тј. структура конкретног знака („сигнум”), није апсолутна, већ варира у зависности од специфичне констелације оних фактора који суделују у семиотској агрегацији у сваком појединачном остварењу знака (нпр. реч *извор* има у систему подједнаке шансе да буде употребљена у сваком од два наведена исказа: Чистоћа је извор здравља — У ували је извор воде; — али у свакој од тих употреба „сигнатур” је различит).

11.3. Структура знака („сигнум”), према томе, није никакав апсолут; то је релативна диспозиција „сигнум” — „сигнатур” која флукуира зависно од фактора агрегације знака, било да се они јављају *in concreto*, реализовани као специфична констелација, или *in abstracto*, као скуп потенцијалних констелација.

12. Један осврт

12.1. Теорија релативитета имплицирана је у учењу. А Белића о језичком стварању и језичком грађењу⁶.

12.2. У извесним Белићевим констатацијама третира се језички знак са гледишта његове комуникативне функције.

^{5a} Р. Симић, *Семиотски статус лингвистичке репродукције*, Књижевност и језик XXII, св. 2, Београд 1975, 213—227.

^{5b} Подробније о томе исп., Р. Симић, *Теоријско-методолошки проблеми у лингвистичкој словенске реченице*, ЈФ XXXII, 1975, 47—119.

⁶ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју II*, Београд 1959, 59—62; — исп. и, А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју (I)*, Београд 1945, 11, 264, 562—563 итд.; — исп. такође, Р. Симић, *Функција, значење и форма језичког знака (Оглед о лингвистичком учењу Александра Белића)*, Зборник радова о Александру Белићу, Пос. изд. САНУ 28, Београд 1976, 205—219.

12.21. „Језичко стварање је оно што је на почетку сваког језичког грађења. Потребне обавештавања изазивају стварање реченице . . .”
„Реченица је, дакле, творачка категорија која даје нове садржаје . . .”

Другим речима: (1) језичко стварање је *процес* у чијем резултату настаје специфична констелација односа форме знака („сигнанс”) и садржаја („сигнатум”); (2) овај процес даје нове садржаје потребне за споразумевање.

Овако схваћен појам стварања подсећа на Пирсов „семиосис”: „процес, или однос, који јесте, или подразумева, садејство трију фактора — знака, објекта и интерпретанта”^{6а}.

12.22. „И овде је, тј. у реченици — вели даље А. Белић — слободно везивање речи, према захтевима појмова од којих се у мишљењу полази, који се у мишљењу везују. Ако ти захтеви нису усклађени, реченица нема смисла (нпр. Вода је ваздушна или сл.)”.

Дакле: (1) поред сусрета форме и садржаја, постоји и релативно слободно уобличавање исказа („слободно везивање речи”), (2) слобода избора форми одређена је оквирима садржаја („захтевима појмова”).

Језичко стварање „даје нове садржаје”; форми се у тим оквирима признаје „слобода избора”. Ово је последње — језичко *ирађење*.

12.3. У другим Белићевим исказима имплициран је генетички поглед на језички знак.

12.31. „Испитивање језичких система као таквих даје нам врло значајна сазнања о структури једног језика; али ако хоћемо да их разумемо, и те системе који чине структуру једног језика, и све остало, морамо се потрудити да дођемо до њихове генезе, тј. до основног језичког стварања које је у њихову почетку . . .”

То значи: (1) језички систем настаје у процесу језичког стварања, (2) закључујемо да језичко грађење — уобличавање сваке јединице понаособ — у овом случају претходи језичком стварању.

12.32. И у процесу систематизације језичко стварање може прећи у градилачку сферу: то је случај кад језичка форма премаша границе садржаја и постане самосталан феномен. А. Белић то објашњава на примеру именичког рода: „Стварање граматичког рода у неким индоевропским језицима . . . показује да се обележававање рода, у правом смислу речи, изгубило, иако се морало поћи од правог рода (тј. од природног рода) и његова везивања за формалне особине помоћу којих се долази до распрострањења граматичког рода и на предмете који никаква рода немају . . .” [Род тада] „постаје формална особина без икакве унутрашње садржине. Наравно, то не бива увек; али ово је један еклатантан пример до чега доводи често уједначавање црта и стварање система у језику”.

Закључак је: (1) језички системи образују се у процесу језичког стварања, (2) али када систематизација елемената изгуби семантичку подлогу, постаје чисто формална, и прераста у градилачки процес.

12.4. Белићева разматрања могу се сажети у следећу констатацију знаковна форма („signans“) није — ни јенейски ни функционално — апсолутно зависна од садржаја („signatum“); ова два елемента знаковне структуре („signum“) налазе се у односу „релативне конфигурације“.

2. ПРИРОДА ЗНАЧЕЊА

21. Интерпретације

21.1. У Аристотоловим медитацијама језик се једном приликом карактерише као материјални израз мишљења. При том, мисао је садржај језика, а материјални израз — *φωνή* — његова форма⁷. Предмет језичких студија јесте искључиво форма, док се садржајем баве друге дисциплине⁸.

21.2. Према другој опасци класичног филозофа, садржај знака је онтолошке природе⁹, то је сам предмет на који се мисли: речи у разговору употребљавамо уместо предмета, јер ове последње нисмо увек у могућности да покажемо¹⁰.

21.3. Закључак је прилично изненађујући: знак је заједница двају елемената материјалног света повезаних функционалном еквиваленцијом, тј. узајамном заменљивошћу у процесу споразумевања (*qui stat pro quo* — у ствари је конвертибилна релација, јер еквиваленција подразумева и узајамну заменљивост!). Та заменљивост, наравно, подлеже одређеним правилима, која због бројне асиметрије речи и ствари — та правила — немају апсолутне важности, него се иста реч јавља у диспозитивној кореспонденцији са више различитих предмета (препознајемо полисемлјску диспозитију); то ствара и обратну могућност, тј. да више речи кореспондира са истим предметом (синонимија).

22. Савремена схваћања

22.1. У данашњој филозофској мисли под формом се подразумевају модалитети егзистенције материје¹¹. Садржај би, према томе, била укуп-

⁷ „Was ist also nach Platos und Aristoteles Ansicht die Sprache? — Als Zeichen für Vorstellungen verwendete *φωνή*. Was ist also Gegenstand der Sprachlehre, der Grammatik? — Nichts weiter als die *γραμματα* oder die *φωναί* . . . Sprachlehre ist Lautlehre“. — H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik*, Berlin 1890, 188.

⁸ H. Steinthal, *Cit. mesto*: „... unter den Problemen betrachtet Aristoteles die Laute von Seiten ihrer Erzeugung und ihrer Arten: hiermit ist seine Betrachtung der Sprache an sich erschöpft. Den die Sprache ist nur *φωνή*. Freilich ist sie nicht blosses Geräusch und blosser Gesang, sondern bezeichnender, also bedeutsamer Laut. Was aber der Laut bedeutet gehört nicht ihm, wird ihm von aussen her, von Denken geliehen; es sind Seelen-Erzeugungen (*φαινηματα της ψυχης*), welche ganz abgetrennt von Laute, nach ihrer psychologischen und physiologischen Seite in dem Werke *περι ψυχης*, und von der logischen Seite im *Organon* behandelt werden“.

⁹ H. Steinthal. *цит.* д., 190.

¹⁰ Исп. о томе, J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1968, 401—405.

¹¹ „Wenn Engels . . . von Bewegungsformen, von Raum und Zeit als Existenzformen der Materie spricht, so geht es ihm darum, deutlich zu machen, dass die Form nichts anderes als die Organisation, die Struktur der Dinge . . .“; — G. Klaus und M. Buhr, *Marxistisch-leninistisches Wörterbuch der Philosophie*, Reinbeck 1972, Bd. I, 369.

ност елемената на одређени начин структурираних¹². Немачки филозоф Г. Клаус учи да је форма генетски зависна од садржине, али у функционалном погледу она може добити и извесну самосталност¹³, па чак вршити и повратно дејство на садржај¹⁴.

22.2. У семиотици односи форме и садржаја много су компликованији. Знаковна форма, наиме, може бити материјалног карактера, исто као и садржај. У филозофском смислу и то је својеврсно јединство супстанце на посебан начин организоване, и модалитета организације.

22.2. Знак је, према томе, својеврсни *quadruplex* — веза двају садржаја и њихових форми, од којих један функционише као знаковна форма, други као знаковни садржај. Најуспешнија предоцба овако окарактерисаних компонената потиче од Л. Хјелмслева: та се предоцба разлаже на укрштене дихотомијске парове *суйстијанца-форма* и *садржај-израз*¹⁵.

22.3. Saussureова представа знака као везе *појма* и *акустичке слике* допуњује горњу замисао још једном дихотомијом: и садржај и израз знака, и његова супстанца и форма — имају свој онтолошки и гносеолошки вид егзистенције¹⁶.

22.4. Лингвистика се, и по Saussureu и по Хјелмслеву, ипак занима једино интеррелацијама језичких знакова у систему, које се испољавају као мрежа дистинкција, разлика, опозиција, сл.,¹⁷ или пак као хијерархија вредности¹⁸. Унутрашња структура знака не чини предмет лингвистике.

¹² „Gesamtheit der Elemente, die ein auf bestimmte Weise strukturiertes System bilden”; — G. Klaus und M. Buhr, *cit. d.*, Bd. II, 526.

¹³ „Die Form ist von Inhalt abhängig, aber einmal entstanden, gewinnt sie *relative* Selbständigkeit. Das verdankt sie dem Umstand, dass Systeme (vor allem höherer Ordnung) nicht jegliche Einwirkung seitens ihrer Umgebung mit einer Veränderung ihrer Struktur beantworten”; — G. Klaus — M. Buhr, *cit. d.*, Bd. I, 370.

¹⁴ „Wegen ihrer Selbständigkeit wirkt die Form aktiv auf den Inhalt zurück”; — G. Klaus und M. Buhr, *cit. mesto*.

¹⁵ L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, Medison 1961, 57: „By virtue of the sign function and only by virtue of it, exist its two functives, which can now be precisely designated as the content-form and the expression-form. And in virtue of the content-form and the expression-form, and only by virtue of them, exist respectively the content-substance which appear by the form's being projected on the purport just as an open net casts its shadow downon and undivided surface”. — Исп. такође и 58: „The sign is then — paradoxical as it may seen — a sign for a content-substance and a sign for an expression-substance. It is on this sense that the sign can be said to be a sign for something . . . The sign is a two-sided entity, with a Janus-like perspective in two directions, and with effect in two respects: „outwards” toward the expression-substance and „inwards” toward the content-substance”.

¹⁶ Ф. де Сосир, *Ојшња лингвистика*, Београд 1969, 83: „Лингвистички знак не спаја појам с именом, већ појам с акустичком сликом”. — Исп. и 85: „Ми називамо знаком комбинацију појма и акустичке слике”.

¹⁷ Ф. де Сосир, *цит. д.*, 143: „У језику постоје само разлике . . .” — „Лингвистички систем је низ разлика звукова комбинованих са низом разлика идеја”.

¹⁸ L. Hjelmslev, *cit. d.*, 106—107: „. . . semiotic is „a hierarchy, any of whose components admits of a further analysis into classes defined by mutual relation, so that any of these classes admits of an analysis into derivatives defined by mutual mutation”. — „This definition . . . obliges the lingvist to onsider as his subject, not merely „natural”, everyday language, but any semiotic — any structure that is analogous to a language . . .”

22.5. Око предмета лингвистике, наравно, има много неслагања међу теоретичарима. Многи не деле мишљење творца европског структурализма.

22.51. Тако присталице стратификационе граматике Ламбове школе сматрају да је предмет лингвистике — управо *система релација* између знаковне форме и садржаја¹⁹.

22.52. Генеративисти из табора Н. Цхомскога сличнога су схватања, али уместо о релацијама, говоре о *систему њавила* за генерирање површинске структуре („signans” према интерпретацији нпр. Мс Сављуја или сл.) са поласком од дубинске структуре („signatum” — у истом тумачењу)²⁰.

23. Суштина знаковности

23.1. Сматрам да овде треба одговорити на два питања: (а) какви су модалитети семиотске агрегације знака, (б) у којем се медију она остварује. Могућа су врло различита тумачења ових двеју појава.

231. Модалитети семиотске агрегације

231.1. Аристотелови искази, већ смо о томе говорили, допуштају *функционалистичко* објашњење везе „signans” — „signatum”. На сличним је позицијама и Л. Хјелмслев: о елементима знаковне структуре он говори као о функцивима.

231.2. *Позитивистички* усмерена размишљања о овим питањима допуштају двојако тумачење.

231.21. Према прагматистичком тумачењу — „сигнанс” — „сигнатур” релација слична је односу рада и резултата рада. Тако „сигнатур” има вредност уложеног труда у процесу споразумевања, док је учинак његов упоредив са „сигнатуром”.

¹⁹ S. M. Lamb, *Outline of Stratificational Grammar*, Washington, second ed., 1966: D. G. Lokwood, *Introduction to Stratificational Grammar*, New York 1972, 3, daje formulaciju po kojoj je jezik, „the area lying between a conceptual and phonic correlations, which is traversed in opposite directions in the processes of encoding and decoding. This area relating conceptual and phonic correlations, is an extremely important one for us, for it is what we will the *linguistic system* or *language*. To be more precise, we will take language to be the code relating conceptual and phonic correlations”.

²⁰ N. Chomsky, *Selected Readings*, London 1971, eds. J. P. B. Allen and P. van Buren, 3: „I think that we have much to learn from a careful study of what was achieved by the universal grammarians of the seventeenth and eighteenth centuries . . . Not only do they make a fairly clear and well-founded distinction between deep and surface structure, but they also go to study the nature of deep structure and to provide valuable hints and insights concerning mental structures to surface from the rules that we would now call „grammatical transformations”.

231.22. У основици бихевиористичке варијанте позитивизма лежи схватање слично каузалizmu: „signans” се тумачи као стимулус, док „signatum” нема других егзистенцијалних ознака сем као реакција на stimulus.

231.3. Према *менталистичким* тумачењима функционална еквиваленција конституената знаковне структуре не егзистира по себи. Њу омогућава рад људске интуиције. На нешто вишем нивоу апстракције ово се може схватити као релација импликације или остензивне потенције (деиктичко-демонстративна релација)²¹.

232. Услови семиотске ајрејације

232.1. У ослонцу на позитивистичке теорије — сусрет „сигнанс” — „сигнатум” остварује се у објективним околностима, у ситуацији где се обавља акт споразумевања. Оба су елемента практично еквивалентна (исп. идеју о функционалној еквиваленцији) те се могу слободно замењивати²².

232.2. Бихевиористичка концепција је, рекли смо, каузалистичка, те одриче равноправност, еквиваленцију или заменљивост конституената знака. Деловање узрока на последицу је једносмерно, па је семиотска агрегација по типу нереклексивна²³.

232.3. Менталистичке теорије признају, свест, подсвест, интуицију или сличне менталне способности људске — као једини медиј где се успоставља однос знаковне форме са садржајем. Људско мишљење је основица говорне способности, основица језика.

24. Закључак о ајрејацији

24.1. „Чисте” теорије одувек су срљале у једностраност. Непризнавање реалних околности општења као услова обједињавања семиотских функцива исто је тако погрешно као и одрицање улоге људског мишљења.

24.2. Закључак је да знак постоји искључиво као јединство знаковне форме и знаковног садржаја, као јединство семиотских функцива. То је једини услов семиотске агрегације знака.

²¹ Кратак осврт на теорију значења исп., Р. Симић, *Прилози теорији морфеме*, *Анали Филолошког факултета у Београду* 12, 1976, 581—590.

²² Таква мисао лежи у подтексту многих дефиниција значења. Исп. нпр., Schmidt, *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, Berlin 1963, 16: — значење по њему чини „die inhaltliche Widerspiegelung eines Gegenstandes, einer Erscheinung oder einer der objektiven Realität im Bewusstsein der Angehörigen einer Sprachgemeinschaft, die traditionell mit einem Lautkomplex zu der strukturellen Einheit des Wortes verbunden ist”.

²³ „By uttering a linguistic form, a speaker prompts his hearers to respond to a situation; this situation and the responses to it are the linguistic meaning of the form”. — L. Bloomfield, *Language*, London 1970, 158.

24.3. Начин остварења овог јединства је разноврстан, па је с обзиром на то могућна типологија знаковних структура.

3. МОГУЋНОСТИ СЕМИОТСКЕ ТИПОЛОГИЈЕ

31. Прелиминарије

31.1. Аристотелова класификација речи по врстама заснива се на дихотомији *φωνή σῆμος* : *φωνή ἄσημος*. Семантичким знацима, према овој подели, припадале би *ῥηματα* и *ῥηματα*, тј. предметне и процесуалне речи. Асемнатички су знаци — Аристотелове *σύνδεσμοι*, помоћу којих се уобличава *λόγος*, људска реч у широком смислу значења²⁴.

31.2. Касније су откривена и тзв. *орнајџа*, средства са „уокрасном“ функцијом која улазе у састав знакова, а могу се третирати као асемантички елементи.

31.3. W. von Humboldt, неоспорно највећи ауторитет у науци о језику новог доба, усваја Аристотелове критерије. Он учи да, поред предметних речи, у језику постоје „граматичке ознаке“ — флексијска средства — и „граматичке речи“²⁵.

31.4. То значи да бисмо све знаке морали, према природи, поделити у више класа. Распознајемо класу знакова „са значењем“, и две врсте знакова „без значења“ — *формативна* (средства за уобличавање семантичких знака) и *орнајџа* (уокрасна средства).

31.5. И савремени истраживачи често се враћају тој идеји. Тако нпр. В. Звегинцев верује да „постоје речи које имају употребу, али не и значење“²⁶. У прашким круговима, К. Hausenblas, изједначујући функцију са садржајем језичког знака, налази да поред семантичке функције (= значење) постоји, по њему, и функција „конструктивна“. Ову последњу познају фонема, слог и неке класе морфема (такво је чешко *se u studēt se*)²⁷.

²⁴ Н. Steintal, *цит.* ὁ., 265, наводи Аристотелову дефиницију тих речи: „*φωνή ἄσημος ἢ ἔκ πλείονων μὲν φωνῶν μιᾶς σημαντικῶν δὲ ποιῶν πέφυκεν μίαν σημαντικὴν φωνήν*“.

²⁵ „Die grammatischen Zeichen können aber nicht auch die Sachen bezeichnenden Wörter sein . . . Werden aber von den echten Bezeichnung grammatischer Verhältnisse die beiden Mittel: Wortstellung mit hinzugedachtem Verhältnis und Sachbezeichnung ausgeschlossen, so bleibt zu derselben nichts als *Modifikation der Sachen bezeichnenden Wörter*, und dies ist der wahre Begriff einer grammatischen Form“. — W. von Humboldt, *Ueber die Entstehung der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung* — in: Die Sprachphilosophischen Werke W. V. Humboldts, Berlin 1883, Hrsg. Н. Steintal, 408. — *Isp. takode i str.* 425: „. . . die formbezeichnenden Wörter haben keine störende Nebenbedeutung mehr sondern sind reine Ausdrücke von Verhältnissen. So geschieht auf der höchsten Stufe die grammatische Bezeichnung durch wahre Formen, durch Beugung, und rein grammatische Wörter“.

²⁶ В. А. Звегинцев, *Горейтическаја и љрикладнаја линџисџика*, Москва 1967, 40. 1972 77. и даље.

²⁷ К. Hausenblas, *Ueber die Bedeutung sprachlicher Einheiten und Texte*, Travaux linguistique d' Prague 2, 1966, 60.

31.6. Посебно се често истраживачи у том контексту обраћају грама-тичком роду. Већ смо о томе цитирали Белићево мишљење. Ово је згодна прилика да се поново вратимо Хумболту, који иначе у општим релацијама признаје „конгруентност” знаковне форме и садржаја (не припада, дакле, формалистичком крилу теоретичара језика)²⁸ — али признаје да су језици који познају грама-тички род, „енергично прожети чистом језичком формом”²⁹. Вероватно је овим схватањем инспирисана мисао G. von der Gabelenza о роду као „непотребном растињу на тлу језичког осећања”³⁰.

31.7. На истој је линији и разлика која се у савременој лингвистици чини међу „пуним” и „пеазним” морфемама³¹, или између „signe significatif” и „marqué”³².

31.8. Немачки лингвиста К. Хегер покушава да превазиђе апорију „асемантичких знакова” увођењем метајезичког нивоа у анализу. У латинскоме *cant-a-ba-n-t* он издваја „сигнификативне морфеме” *cant-* („пева-”), *-ba-* (обележје „перф.”), *-n-* („плурал”) и *-t* („субјект одсутан”), и „несигнификативно *-a-* (којем не одговара никакав „ванлингвистички садржај”)³³.

31.9. Клаус сматра да је апсурдно говорити о „знаку без садржаја”. Не постоји асемантички знак. Зато Аристотелов *φωνή ἄσημος* сматра „монемом” са „искључиво рефлексивним метајезичким сигнификатом”. То ће рећи да знак „без значења” треба третирати индикатором о себи самоме и о елементима формалног контекста.

31.10. Теорија метајезика је врло корисна у лингвистици, исто као и схватање о рефлексивности језичког знака. Али рефлексивност је својство „семантичких”, исто као и „асемантичких знакова”, те се помоћу ње не разрешава проблем њихове разлике.

32. Анализа

32.1. Како разрешити загонетку „несигнификативних знакова”?

32.11. Да ли у име теорије релативитета допустити и мисао о „једностраном” знаку, о знаку који у својој структури има само „signans”? У

²⁸ „Die grammatische Formung entspringt aus den Gesetzen des Denkens durch Sprache, und beruht auf der Congruenz der Lautformen mit denselben”. — W. von Humboldt, *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, CXVI.

²⁹ „Alle Sprachen, die nur natürliche Geschlechter bezeichnen, und kein metaphorisch bezeichnetes Genus anerkennen, beweisen, dass sie . . . nicht von der reinen Sprachform energisch durchdrungen waren”. — W. von Humboldt, *Ueber den Dualis*, Berlin 1828, 26; — isp., G. von der Gabelenz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig 1901, 331.

³⁰ G. von der Gabelenz, *cit. d.*, 360: „Jene Anschauungen z. B., die dem grammatischen Geschlechte zu Grunde liegen, sind längst unserm Denken und Empfinden fremd geworden, und doch halt die Sprache an den entsprechenden Formen fest . . . So fest wurzelt das nutzlose Gewächs im Boden unseres Sprachgefühls”.

³¹ P. H. Matthews, *Infectional Morphology. A Theoretical Study Based on Aspects of Latin Verb Conjugation*, Cambridge 1972, 77.

³² J. Larochette, *La signification*, *Linguistica entverpensis* 1, 1967, 127—169.

³³ K. Heger, *Nomen, Wort und Satz*, Tübingen 1971, 52.

том би случају потенцијална диспозиција знаковних конституената укључивала у граничну могућност специјалне констелације њихове — у којој један од чланова јединства одсуствује, тј. раван је нули.

32.12. Или такво разрешење сматрати релативистичким? Сматрати тј. плурализам релација између конституената знака ограниченим на случајеве који обезбеђују минимум потребан за његову егзистенцију — двостраност релације „signans” — „signatum”?

32.13. За ово је неопходан услов — дати објашњење за *-a-* у латинском *cantabant* и сличне примере. Мораћемо се, дакле, вратити проблему шта све може бити замишљено под термином *σημαίνειν*. Видели смо да је најуже Аристотелово поимање семантике, којим се изједначава садржај знака и лексичко значење речи, а најшире код модерних функционалиста, који под садржајем разумеју све знаковне функције.

32.2. У разматрање ћемо узети само извешан број знакова. Ограничићемо се на морфеме. Оне се најчешће деле у три групе: коренске, деривативне и граматичке; ове последње могу бити везане и слободне³⁴.

32.21. Коренска морфема је, ван сумње, носилац „реалног”, „ванлингвистичког” значења: *кућ-а*, *део/бијел-о*, *јис-ати* итд. У првом примеру *кућ-* је у потенцијалној диспозицији са „сигнатумом” „објект за становање” или сл. У другом, морфема *део-бијел-* подразумева исту релацију са „белином”, итд.

32.22. Лексичка морфема служи као фактор уобличења речи, а и као показатељ њеног припадништва овој или оној класи: *кућ-иц-а*, *кућ-ерак-о*, *кућ-ерин-а*; *кућ-иши-е*; *кућ-н-и*, *кућ-евн-и*, *кућ-анск-и*; *кућ-и-ти* и сл. Ову смо особеност подвели под појам *формативне* функције.

32.23. Деривационе морфеме одређују с којим ће се граматичким морфемама комбиновати коренска. Тако после *-иц-* долази *-а* (и низ других с којима ова морфема чини парадигму: *-е*, *-и*, *-у* итд.), после *-ерак-* долази нулта морфема као ознака специјалног садржаја (и друге овога низа: *-а*, *-у*, *-ом* итд.), после деривационе морфеме *-и-* следи граматичка морфема *-иш* и сл. Ово је у вези са класификационом природом деривационих морфема, али се не исцрпљује у томе — рећи ћемо да је ово *конективна* функција^{34а}.

32.24. То су опште функције, заједничке свим деривационим морфемама. Међу њима, међутим има и разлика, Тако нпр. *-иц-а* у *кућица* има сасвим другачији статус него у *белица/бјелица*. У *кућица* овај суфикс даје извесну квалификацију основне значењу — има *квалитативно* значење. У другоме примеру, међутим, суфикс је носилац садржаја који је оквалификован основом: има улогу елемента који се квалификује, *квалитативна* функција припада основи.

³⁴ Р. Симић, *Методолошки приступи морфематици именичких речи*, Зборник за филологију и лингвистику МС XVII/2, Нови Сад 1974, 81—109.

^{34а} Чини се да слично значење има термин „структурно значење” или сл. — Исп. нпр. Ch. S. Fries, *The Structure of English*, London—Hong Kong 1977, 177. и даље.

32.3. Закључујемо да међу морфолошким елементима постоји извесна хијерархија; али улога форманата знака у општој структури, као и њихова позиција у хијерархијском низу, — није једносмислено одређена, већ је релативна.

32.4. Какав је семиотски статус *-a-* у *santabant* или *-o-* у *juioisiook*, *биљојед*, *дивокоза*, одн. *-e-* у *шрећеразредни* или сл.?

32.41. Посредничка улога сваког од ових елемената између суседних морфема — несумњива је. Несумњиво је да су *-a-*, *-o-* или *-e-* чиниоци јединства наведених формација. И једно, и друго, и треће, према томе, имају две више наведене функције — конективну и формативну.

32.42. Формација *jui-o-isiook* има садржај различит од сродних јединица — *jui* и *isiook*. Конституентом тога садржаја може се сматрати како *jui* и *isiook*, исто тако и елемент *-o-*. И још нешто: као што елемент *jui* или *-isiook* у формацији *juioisiook* — свој сусрет са садржајем остварује тек преко формације као целине — исто се то може тврдити и за *-o-*.

32.43. Статус морфема *jui* и *isiook*, како видимо, варира у зависности од њихова положаја у комплекснијим јединицама. За нас је врло значајно утврдити: у чему је суштина варијације.

32.431. Употребљене самостално, јединице *jui* и *isiook* остварују сусрет са садржајем на један начин; употребљене у оквиру формације *juioisiook* — на други.

32.432. Интерфикс *-o-* у првој линији је сведочанство о постојању сложене формације са још бар два елемента. Дакле, *-o-* је „signans” „signansa”, а тек преко овога другог је „signans” „signatuma”. Пред нама је сложена мрежа релација са три члана: „signans” — „signansa” — „signatum”.

32.433. Закључујемо да тобожњи „знак без значења” у ствари није „чиста форма”, нити је знак са „искључиво рефлексивним сигнификатом”, како мисли К. Хегер, него је знак са *интранзитивним сигнификатом*.

32.434. Ако семиотску агрегацију знака са интранзитивним сигнификатом (агрегација I реда) обележимо уобичајеним термином — *деномација*, — агрегацију II реда можемо назвати *десинацијом*.

33. Консеквенце анализе I: семиотски статус фонеме

33.1. Према ономе што смо управо говорили о српскохрв. *-o-*, *-e-* и лат. *-a-*, јасно је да све језичке јединице са конективном функцијом — јесу јединице са транзитивним сигнификатом. Друга је ствар што неке од њих имају и сопствени, интранзитивни сигнификат (исп. *-иц-а* у *кућица* и *белица* или сл.). У каснијим разматрањима видећемо да је ова појава у језику врло широка.

33.2. Али се нпр. српскохрв. *-o-* у *juioisiook* може посматрати и на други начин. Наиме: *juio-* у *juioisiook* у ствари је позициона варијанта морфеме *jui-*. Елемент *-o-*, *-e-* и сл. у српскохрв., или *-a-* у лат. *cantabant* и др. — све су то фактори позиционе варијације морфема — морфофонема.

33.3. Морфофонема је показатељ условљене морфолошке варијације, па пошто се овде ради о синонимним формама — различит фонолошки састав нема семантичке пертиненције: искључиво је формалног карактера.

33.4. Упоредимо сада *jui-* и *juio-*, на једној страни, са *jui* и *juio*, на другој. Слободне форме (сем у синонимним ситуацијама, које су релативно ретке у језицима) разликују се на два нивоа — према фонолошком саставу и у свом значењу:

$$\text{jug-} \begin{cases} -\emptyset \rightarrow \text{„страна света”} \\ -o \rightarrow \text{„врста ветра”} \end{cases}$$

Дистинкција *-∅* : *-o*, ослањајући се на заједничку базу *jui-*, посредује између два различита садржаја. Ову ћемо функцију назвати *интер-медиијалном*.

33.5. Фонема је, дакле, знаковна јединица са семиотском агрегацијом III реда.

34. Консеквенце анализе 2: конкорданција

34.1. Врло су разнолика конкорданцијска решења при уградњи речи у синтагматске секвенце. Обратимо пажњу на следеће:

(а) падежни наставак речи у атрибутој функцији има друкчију функцију од оне коју има одговарајућа морфема управне речи: *црвен-а* застав-а, *црвен-е* застав-е, *црвен-ој* застав-и итд.;

(б) слично се понашају ознаке рода и броја у тих речи;

(с) аналогни су односи предикативно употребљених речи према речи у позицији субјекта: мајк-а је дошл-а, мајк-е су дошл-е; дечак-∅ је здрав-∅, дечац-и су здрав-и и сл.;

(д) сем рода, броја и падежа, у српскохрватском језику у овој чудној игри учествује и глаголско (и заменичко) лице, када је експлициран агенс: *ја* долази-м, *ми* долази-ш итд.

34.2. Према класичном тумачењу ове врсте конкорданције, познате под именом конгруенције, конгруентни облици су чисто формалнога карактера — искључиво „без садржаја”.

34.3. Новија истраживања у том домену отварају шире видике.

34.31. L. Bloomfield под термином „cross reference” подразумева двократно исказивање једног те истог садржаја. Тако у лат. *puella cantat*

двапут је исказан агенс — номиналним елементом *puella* и морфемом *-t*³⁵.

34.32. Аналогне случајеве А. Martinet објашњава појмом „дисконти-нуираниг сигнанса” („signifiant discontinu”): у фр. *nous courons* збир форми *nous . . . — ons* представља јединствену „монему” јер има само један садржај („1. л. пл.”)³⁶.

34.33. Пишући о овим појавама у организацији реченичне структуре, назвао сам их *мултипликацијом морфема*: одређени „signatum” може се експлицирати једним „signansom”, или пак спрегом више „signansa”. Ова је спрега посебне врсте: свака од форми успоставља однос према „signatumu” као целини и свака на исти начин. Мултипликација је, дакле, образовање формално идентичних и синонимних морфема. Мултипликација морфема служи као средство организације синтагматских целина³⁷.

34.4. Мултипликацијом граматичких морфема, како видимо, пове-зују се скупови основинских морфема. Ову појаву треба одвојити од значења самих тих морфема када су у слободној употреби, нпр. у *жен-а*, *сестр-а* и сл. Као обележје пола, морфема рода има способност семиотске агрегације I реда.

34.5. Ако су ознаке природнога рода — морфеме са денотативним сигнификатом — какви су показатељи граматичког рода?

34.51. Морфема *-а* у *застав-а* — у било којем од наведених система мора бити третирана као „празан” знак, што се тиче рода. Међутим, разматрајући *јуио-* у *јуиоисџок*, приметили смо да је морфолошка сегментација речи релативна ствар. Тако и *застава* може бити посматрано као варијанта основинске морфеме *застав-* у апсолутној позицији (исп. *застав-е*, *застав-и* итд.). Као саставни део „сигнанса” у тој позицији *-а* има просто фонолошку дистинктивну вредност.

34.52. Конституент *-а* у *наш-а добр-а мајк-а*, иако је експлициран као скуп синонимних морфемских јединица (мултипликацијом), нема увек исту семиотску вредност. У *мајк-а*, рекли смо, то је обележје природнога рода и спада у ред знакова са денотативним сигнификатом. У *наш-а* и *добр-а* — морфема *-а* долази у везу са садржајем тек преко своје конективне функције у синтагми. То је овде, дакле, знак са десигнативним сигнификатом.

³⁵ L. Bloomfield, цит. д., 163: „A latin finite verb, such as *cantat . . .*, includes substantive mention of an actor. It is joined in cross-reference with a substantive expression that makes specific mention of the actor, as in *puella cantat . . .*” Исп. такође Ch. Hockett, *A Course in Modern Linguistic*, New York 1958, 217; — H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York 1961, 166.

³⁶ A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*. Paris 1960, ch. 4-4 et 4-5.

³⁷ Р. Симић, *Теорјско-методолошки проблеми у теорији словенске јрсије реченице*, Јужнословенски филолог XXXII, Београд 1975, 47-119.

34.53. У секвенци *црвен-а засӣав-а* мултиплицирани сигнанс *-а . . . -а* мора се третирати као искључива ознака јединства секвенце номен-адјектив. У речи *засӣав-а* видели смо да је то знаковна јединица III реда. А у *црвен-а* је, чини се, „празна” ознака?

34.531. Посматрано у чисто морфолошкој перспективи, ово *-а* је, као и *-о-* у *јӯиоис̄иок*, фактор условљене варијације морфеме. Али са гледишта улоге у формацији *црвен-а засӣав-а* као целини, ово *-а* има конективну функцију, и преко те функције успоставља однос према садржају.

34.532. Као што ни „сигнатум” *јӯиоис̄иок* није идентичан збиру садржаја *јӯи-ис̄иок*, већ представља нови квалитет, исто тако и сигнификат *црвена засӣава* представља својеврстан компромис, не прост збир садржаја својих конституената. „Сигнансом” *црвена засӣава* могу бити денотирани само неке заставе — не све: само оне које су црвене боје; исто тако не могу бити денотирани ни сви црвени предмети, него само неки: заставе. „Signatum” *црвена засӣава* на тај начин је сужен по опсегу у односу на збирни денотат саставних лексема^{37а}.

34.533. Ова је анализа методолошки врло поучна: знак се ни у којем правцу не може апсолутно одредити — ни по својој унутрашњој структури, нити пак према екстерним моментима на синтагматском или парадигматском плану. Морфолошка сегментација у једним случајевима има пуно оправдање и на нивоу форме и садржаја; у другим, пак, односима то је више ствар конвенције или теоријских убеђења него реалних чињеница.

35. Закључак анализе

35.1. Семиотска структура знака није апсолутна појава, већ је то специфична апстракција сигнификативних функција његових.

35.2. Издвојили смо три типа сигнификативних функција знака:

(1) интранзитивна сигнификација је успостављање везе „signans” — „signatum” без посредовања других семиотских елемената (семиотска агрегација I реда); знаци чија је ово претежна функција јесу аутосемантички;

(2) транзитивна сигнификација је успостављање везе „signans” — „signatum” посредством других „signansa” (семиотска агрегација II реда); позната је синсемантичким знацима;

(3) интермедијална сигнификација је успостављање односа са „сигнатумом” посредством између два или више знакова (семиотска агрегација III реда); ову функцију познају метасемантички знаци.

^{37а} Р. Симић, *Две класичне теорије исказа у лингвистичкој науци новој века*, Међународни научни састанак слависта у Вукове дане 4/2, Београд 1974, 383—398.

35.3. Класификација знакова на основу семиотских функција такође није апсолутна. Најчешће један те исти „сигнанс” остварује везу са „сигнатумом” на више начина, зависно од околности.

4. ДАЉЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

41. О систему сигнификативних функција

411. Отвореност система

411.1. Ми смо већ говорили о неким функцијама знаковних јединица које нисмо уврстили у класификацију. Говорили смо нпр. о формативној, конективној, комуникативној итд. Прве две имају улогу у структурирању знака, а трећа се тиче његове употребе у споразумевању. Три функције о којима је било речи у закључним напоменама регулишу однос „signans” — „signatum”, дакле „вертикалну структуру” знака.

411.2. Занемарићемо сада остале функције и размислити о томе да ли је агрегација знака могућна искључиво преко једне од набројаних трију семиотских функција.

411.21. У 44.32. навели смо фр. *nous courons* и заједно са Мартинетом издвојили дисконтинуирану, одн. мултиплицирану морфему *nous . . . -ons*. На основу 44.532. закључујемо да *-ons* припада синсемантичким знацима јер однос „signans” — „signatum” успоставља агрегацијом II реда.

411.22. Како је са *nous*? Рекло би се — исто. Али у том случају треба утврдити „signatum” ових јединица. Код *-a . . . -a* видели смо да је то, као и код *-o-* у југоисток и сл., — парцијални денотат лексичких елемената формације, с којима конективна морфема успоставља парцијалну синонимију: могло би се рећи да је носилац сигнификата у југоисток управо *-o-*, као елемент у чијем друштву *juī-* и *-исток* мењају основни „сигнатум” слободних морфема *juī*, одн. *исток*. Код *nous* очигледно није тако.

411.23. Елементи *nous*, *mi*, *wir* — имају и слободну употребу — јављају се и ван спреге са *-ons*, *-то* или *-en*. Јесу ли то аутосемантички знаци? Очигледно по много чему припадају тој класи. Али међу њима постоји једна суштинска разлика. Речи *жена*, *дечак*, *сино* и сл. — имају релативно устаљен „сигнатум”: „људско биће женског пола”, „људско биће мушког пола у млађим годинама”, „део намештаја” итд. Реч *ми* и одговарајуће речи других језика — таквог „сигнатума” немају, него га добијају у конкретним условима у којима се обавља споразумевање: *nous* у *nous courons*, односи се сваки пут на друге личности које се идентификују као „колектив у који се убраја пошиљалац информације”.

411.24. Ову врсту сигнификације назваћемо *деиктичком*. Примећујемо да може бити у основи семиотске агрегације I (*nous*) и II реда (*-ons*).

412. Функционална транспозиција

412.1 Појам транспозиције разрадио је, колико ми је познато, Ch. Bally³⁸. У нашој лингвистици применио га је А. Белић у дискусији о специјалним синтаксичким функцијама речи^{38a}. Овде ће бити речи укратко само о два типа транспозиција значајних за наша разматрања: о метафоризацији и симболизацији знака.

412.2. У исказу *Пера сџанује у једном од модерних градских . . .* — непопуњена позиција може се реконструисати уз помоћ лексема *солџер*, *насеље*, *кварџ* или сл. Садржај ових речи „усагласив” је са контекстом, исто као што на овој релацији нема сагласности са речима нпр. *сандук*, *мравињак*, *лаџер*, *џеџо*, *резерваџ*, *џробље* или сл.

412.3. Бићемо у чуду шта се догађа кад ипак узмемо једну од „неусагласивих” речи и спојимо је са наведеним контекстом: — *Пера сџанује у једном од модерних градских сандука*. „Signans” *сандук* спаја се са „signatumом” што га сугерира контекст, а тек у другом плану стоји његова асоцијација са „правим” „signatumом” *сандук*. То ће рећи: реч *сандук* у нашем примеру означава — *солџер*!

412.4. Семиотска агрегација успостављена је преко комплексне форме исказа у који је реч *сандук* укључена. Извршена је, дакле, транспозиција сигнификативне функције I реда у функцију II реда. Метафоризација је, видимо, функционална транспозиција језичког знака.

412.5. Садржај појединачног елемента комплексне знаковне структуре обавезно је зависан од целине, мотивисан је њоме.

412.6. Симбол је сваки знак код којег између „signansa” и „signatumа” постоји изоморфизам. Са гледишта теорије релативитета то је апсурд. Па ипак је тај однос и замислив и могућан. Може бити бар двојак.

412.61. У речима као *шум*, *шушџаџи*, *хучаџи*, *џичаџи*, *џиџукаџи*; затим *ридаџи*, *хриџаџи*, *сџењаџи* или сл. — фонолошким материјалом речи сугерира се и физиономија „сигнатума”. Сматра се у науци да је ово генетички примарна мотивација језичког знака.

412.62. „Signans” и „signatum” овде још нису довољно издиференцирани, наступају у јединственом комплексу. Принцип арбитрарности за такве јединице вреди тек у оној мери у којој је ова диференцијација могућа, тј. у мери у којој су ове јединице конвенционализоване, семиотски „обрађене”. Иначе је то сиров материјал из којег настаје језички систем.

412.63. Када В. Попа под насловом „Белутак” пише: „*Бео џладак недужан џруџ | Смешџ се обрвом месеца*” — комуникација између песника и читаоца се раслојава и тече на више нивоа. На првом нивоу издваја се садржај на основу тумачења знакова као елемената са семиотском

³⁸ Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1932, rééd. 1965 179—196.

^{38a} А. Белић, *О језичкој џприроди и језичком развџџу (I)*, 388—404.

агрегацијом I реда — денотативних јединица. То је тзв. референцијални садржај: небулозна слика „недужног трупа” који се „смеши обрвом месеца”.

412.64. На другом нивоу оцртавају се могуће асоцијације које изазива скуп на први поглед несувислих денотација: „бео, гладак и недужан труп” може се упоредити са лаковерним и непредузимљивим наивком. Тај наивко се смеши „обрвом месеца”, тј. оно што види у свету и што о њему уме исказати — пропушта кроз свој дух чист као месечева белина.

412.65. Према томе — бела глаткоћа недужног трупа који се смеши обрвом месеца, у ствари је виспрана слика нама добро познатог простосрдечног добронамерника који, морално чист, верује у садашњост и будућност света у којем живи.

412.65. Референцијални садржај стихова јесте симбол садржај другог нивоа — конотативног садржаја. Изоморфизам се успоставља међу слојевима „*signatum*”. Агрегација I реда постаје основица агрегације знака II реда. У спрези — оне дају симболичку функцију.

42. *О идентитету језичког знака*

42.1. Теорија релативитета са лакоћом разрешава извесне загонетке лингвистичких и семиотских проучавања, пре свега дилему око арбитрарности и неарбитрарности знака, конвенционалности и неконвенционалности итд.³⁹. Али је у појмовима ове теорије теже објаснити и дефинисати језички знак као релативно инваријантну појаву.

42.2. Поставља се, у првом реду, проблем идентитета знаковних јединица са вишеструким сигнификативним функцијама. Тако смо видели да ознака броја има тројаке могућности семиотске агрегације, као знак са сигнификативном функцијом I, II или III реда. Да ли је род као ауто-семантичка јединица истоветан са родом као синсемантичком или метасемантичком јединицом — или не?

42.3. У савременој лингвистици има више теоријских могућности за разрешење овог проблема са поласком од схватања о релативитету знака.

42.31. Са гледишта функционалистичког — могуће је говорити о примарним и секундарним функцијама знака⁴⁰. Које ће функције бити интерпретиране као примарне — које као секундарне, итд. — зависи од различитих момената. У нашем приступу можемо се послужити успостављеном хијерархијом функција: сви знаци са могућношћу сигнификације I реда могу се третирали као денотативне јединице итд. — а остале функције би у том случају биле секундарне.

³⁹ Овде би требало размишљати о арбитрарности и обавезности знака. О томе се опширније говори у раду, Р. Симић, *Функција, значење и форма језичког знака . . .*, који је раније цитиран.

⁴⁰ Н. Kriškova, *Pervyčnyje i vtoričnyje funkcii i t. naz. transpozicija form*, *Travaux linguistique d' Prague* 2, 171—182.

42.32. У прашким круговима последњих деценија изграђена је теорија знаковног центра и периферије која се може многоструко применити⁴¹. Као што у процесу сегментације треба разликовати центар и периферију знаковне структуре, тако је исто могуће говорити о централним и периферним функцијама знака.

42.33. Трећу алтернативу пружа Белићево учење о језичком стварању и језичком грађењу. Генетска перспектива тога учења већ је дефинисана на почетку овога разматрања: језичким стварањем настаје знак који може развити систем функција мање или више усаглашених са творачким језгром; функције директно мотивисане из творачког језгра — не ремете идентитет знака; остале функције сведоче о новим језгрима, тј. о мутацији знака (исп. *месџо*, *чело*, *дно*, *врх* и др. именице у предлошкој функцији — према овом учењу то су нове речи).

42.4. Функционална дисоцијација знака не ремети ни у ком правцу идентитет његов, све док поједине функције не постану језгро за нову дисоцијативну групацију.

42.5. Примећујемо да идентитет знака, посматран на парадигматско и синтагматској оси⁴² — није никакав апсолут. Али то, исто тако, није ни ствар чисте конвенције, већ зависи од модалитета и услова семиотске агрегације.

⁴¹ Читава друга свеска TLP посвећена је томе.

⁴² J. V. Neustupny, *On the Analysis of Linguistic Vagueness*, TLP 2, 39—51.

Др СВЕНКА САВИЋ (Нови Сад)

ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТИ РОДА NOMINA AGENTIS У СРПСКОХРВАТСКОМ/ХРВАТСКОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Вероватно је у последњих десет година у лингвистичкој литератури најфреквентнији термин *прагматика* (прагматичка лингвистика), настао из потребе да се акценат у опису и објашњавању језичких појава стави на оно шта са језиком можемо чинити. Сам термин најчешће није јасно дефинисан, па ће се у овом раду под прагматичким аспектима подразумевати у најширем смислу изналажење правила за употребу природног језика у конкретним говорним ситуацијама (уп. Haberland i May (Хаберланд и Меј), 1977, стр. 9). Основна је намера да се покаже како употреба форми мушког и женског рода одређених именица може зависити од *говорне ситуације*: од односа, статусног и емоционалног, говорника и саговорника, од места на којем се комуникација одвија и од теме о којој се разговор води. Најчешће се у нашој литератури *говорна ситуација* дефинише као нејезички контекст у којем се одвија споразумевање, односно говорни догађај (уп. М. Радовановић, 1979, 59—60).

Хипотеза

Одабране су одређене титуле, називи за функције и занимања које врши жена на факултету (у даљем тексту НАЗИВИ) с циљем да се испита:

- (1) постоји ли зависност између говорне ситуације и употребе форми мушког, односно женског рода одабраних НАЗИВА;
- (2) ако постоји, који су фактори ситуације који се могу довести у везу са формом мушког, односно женског рода;
- (3) постоји ли разлика у употреби одабраних НАЗИВА у мушком, односно женском роду у различитим деловима српскохрватског језичког подручја и ако постоји, како је треба објашњавати?

* Захваљујем се Д. Перваз, М. Јоцић, В. Васић и П. Пиперу на корисним примедбама на претходну верзију овога рада.

Говориће се о употреби говора у три говорне ситуације везане за факултет као једно од могућих типизираних места вербалне комуникације.

У два културно-језичка центра¹, Новом Саду и Загребу, одабране су за ово пробно истраживање мале групе испитаника (по 22 у свакој групи) наставника и студената на филозофским факултетима. Одабране су две узрасне групе које имају различито искуство са одабраним НАЗИВИМА и местом (факултетом) на којем се одабрани НАЗИВИ користе: (а) они који су свакодневно у прилици да наведене називе користе у спонтаној комуникацији — наставно и научно особље, и они који су тек почели да се укључују у факултетску структуру и да активније користе одабране називе и титуле — студенти прве године студија.

Укупно је одабрано 24 титуле, назива за функције и занимања које може обављати и жена на факултету:

титуле: *асистент*, *доцент*, *професор*, *наставник*, *научни савешник*, *научни сарадник*, *доктор*, *мајстор*;

називи функција: *декан*, *продекан*, *ректор*, *профектор*, *директор*, *председник*, *секретар*², *референт*, *шеф*;

називи занимања: *студент*, *портир*, *курир*, *блајажник*, *библиотекар*, *наставник*.

На листи НАЗИВА нашло се и *колеџа* које се може користити за сва три типа наведених НАЗИВА. Намерно је изостављено занимање *сиремачица* за које не постоји форма мушког рода, док је занимање *лектор* / *лекторка*, типично занимање на филозофским факултетима, омашком изостало.

Створена је тест ситуација, у неким аспектима различита од спонтане говорне ситуације: испитаници су имали задатак да замисле себе и особу о којој је реч у три говорне ситуације и одреде какву би форму рода одабрали од поменутих НАЗИВА. Анкета је вршена анонимно те није било могуће тврдити да ли пол испитаника утиче на избор форме наведених НАЗИВА. Након тестирања вођена је дискусија са испитаницима на основу чега је касније било могуће интерпретирати неке добијене резултате и на квалитативном нивоу.

¹ Испитани су на новосадском Филозофском факултету (априла 1981) студенти Института за југословенске књижевности (анкетирање је спровела В. Васић) и наставно-научно особље Института за јужнословенске језика (анкетирање је спровела С. Савић), а на загребачком Филозофском факултету студенти и наставно-научно особље Одељења за педагогију (априла 1982) (анкетирање је спровела А. Миљак). Захваљујем се коллегиницама Васић и Миљак на сарадњи.

² *Секретар* може бити и назив за функцију и назив за занимање (уп. коментар о томе у тексту).

Од испитаника је тражено да знаком +, односно — упишу³ у анкетни листић да ли би наведене НАЗИВЕ (дате у анкети у номинативу мушког рода) употребили у мушком или женском роду у следеће три говорне ситуације.

Ситуација I

(у даљем тексту С1): ОСЛОВЉАВАЊЕ (= начин започињања разговора саговорника у којем говорник одабира могућност језичког знака (уп. код И. Васић⁴ 1979, инвентар могућности за ословљавање у нашем језику). Основна је карактеристика ове ситуације да су оба саговорника присутна лицем у лице током вербалног комуницирања у којој ословљавање треба да буде титулом, односно називом функције или занимања (остале су могућности биле искључене). Усмено је испитаницима објашњено како би такво ословљавање могло изгледати. На пример, да ли ћеш ословити женску особу у мушком или женском роду: „Професоре/професорко (професорице) X да ли бисте били љубазни . . .”

Ситуација II

(у даљем тексту С2): ЕВОКАЦИЈА (= говорник прича саговорнику о особи која није присутна у тренутку говора о њој). Било је постављено питање да ли ће испитаници о женској особи говорити употребивши форму мушког или женског рода када користе НАЗИВЕ. Усмено је дат пример: „Прича колега другом колеги „Данас сам срео на ходнику асистента/асистенткињу X”.

Ситуација III

(у даљем тексту С3): ИДЕНТИФИКАЦИЈА (= говорник упознаје саговорника са особом за коју сматра да је овај не познаје). За разлику од С2 у овој је особа о којој је реч присутна, али није укључена у вербалну комуникацију (она је само повод за њу, што је чини различитом и од С1). Питање је за испитанике било: „Да ли ћеш идентификовати женску особу формом мушког или женског рода: „Ово је доцент/доценткиња (доцентка) X”.

³ Упитник су испитаници попуњавали на следећи начин. Знаком + обележавали су НАЗИВ који би употребили у мушком, односно женском роду. Ако би НАЗИВ употребили ретко, или нису сигурни како би се у реалној ситуацији понашали, стављали су знак у заграду (+), ако би форму употребили у афективном тону, стављали су знак у угласту заграду [+]. Ако би, пак, употребили обе форме рода у једној истој ситуацији, стављали би знак + у обе колоне одређене за род.

⁴ У раду И. Васић (1979) даје се листа различитих могућности у ословљавању саговорника у нашем језику. За ово истраживање одабрана је само једна могућност — ословљавања НАЗИВИМА без додатних одредница какве су *дружица*, *јосићница*, *колеџница* итд. које обавезно садрже семантичку одредницу рода.

ТАБЕЛА 1.

БРОЈ ОДГОВОРА ДВЕЈУ ИСПИТИВАНИХ ГРУПА У ТРИ КОМУНИКАЦИОНЕ СИТУАЦИЈЕ У НОВОМ САДУ

	1		2		3							
	мушког рода		женског рода		мушког рода		женског рода		мушког рода		женског рода	
	С	Н	С	Н	С	Н	С	Н	С	Н	С	Н
1. Асистент	16	9	7	4	7	10	16	16	11	16	9	11
2. Доцент	21	7	2	4	19	19	4	6	17	21	5	3
3. Професор	6	7	17	15	4	7	20	19	10	17	13	12
4. Декан	21	13	2	0	20	20	3	0	19	21	4	0
5. Продекан	22	13	1	3	20	19	2	2	19	20	3	1
6. Наставник	3	4	19	18	3	5	19	19	4	7	18	17
7. Директор	10	9	12	7	8	10	14	15	12	15	10	10
8. Секретар	7	5	15	14	6	8	16	16	6	6	16	13
9. Студент	5	3	17	10	4	6	18	18	6	8	16	17
10. Апсолвент	15	7	8	4	15	13	8	8	15	13	8	7
11. Портир	15	6	7	6	16	11	8	8	17	16	6	4
12. Курир	11	6	11	9	9	10	14	16	12	12	9	12
13. Ректор	15	8	8	1	16	17	7	2	17	19	6	1
14. Проректор	16	10	7	1	17	17	6	1	18	19	5	0
15. Председник	11	7	12	8	9	13	14	6	12	19	11	4
16. Колега	4	2	17	20	3	3	19	20	3	2	18	20
17. Научни сарад- ник	17	7	6	2	12	18	11	2	17	18	6	3
18. Научни савет- ник	20	8	3	1	15	21	8	0	17	21	6	0
19. Благајник	4	4	18	13	3	6	20	21	6	7	15	19
20. Магистар	20	9	3	1	19	15	4	2	18	22	5	0
21. Библиотекар	3	5	20	9	2	9	21	17	6	10	17	14
22. Референт	18	7	5	4	15	14	8	9	16	19	7	3
23. Доктор	11	7	12	7	8	14	15	11	12	18	11	5
24. Шеф	18	8	5	7	15	15	7	8	17	17	7	6

Легенда: С = Студенти

Н = Наставно-научно особље

ТАБЕЛА 2.

БРОЈ ОДГОВОРА ДВЕЈУ ИСПИТИВАНИХ ГРУПА У ТРИ КОМУНИКАЦИОНЕ СИТУАЦИЈЕ У ЗАГРЕБУ

	1		2		3							
	мушког рода		женског рода		мушког рода		женског рода					
	С	Н	С	Н	С	Н	С	Н				
1. Асистент	7		16	22	4		17	22	9		13	22
2. Доцент	21	13	1	9	15	8	7	14	18	12	4	10
3. Професор	2		20	22	2		20	22	5		17	22
4. Декан	22	22		1	21	14	1	8	22	21		1
5. Продекан	22	21		1	21	14	1	8	22	22		
6. Наставник			22	22	1		22	22			22	22
7. Директор	7		16	22	6		17	22	10		13	22
8. Секретар	2	12	20	10	2	10	20	13	2	12	20	10
9. Студент	1		21	22	1		21	22	2		20	22
10. Апсолвент	4		18	22	4		18	22	7		15	22
11. Портир	17	22	5		14	18	8	5	17	22	5	
12. Курир	12	22	10		9	20	13	2	12	22	10	
13. Ректор	17	22	5		16	19	6	3	18	21	4	1
14. Проректор	19	22	3		17	19	5	3	19	21	3	1
15. Председник	6	3	16	18	6	2	16	20	7	4	15	18
16. Колега	1		21	22	1		21	22	1		21	22
17. Научни сарад- ник	12	11	10	11	11	6	11	16	15	10	7	12
18. Научни савет- ник	16	10	6	12	11	6	11	16	16	10	6	12
19. Благајник	1	1	22	21	1		22	22	2	1	20	21
20. Магистар	22	17		5	20	11	2	11	20	17	2	6
21. Библиотекар	7	2	15	20	5	1	17	21	8	1	14	21
22. Референт	6		16	22	5		17	22	8		14	22
23. Доктор	3	1	19	21	4		18	22	8		14	22
24. Шеф	6		16	22	3		19	22	7		15	22

Легенда: С = Студенти
Н = Наставно-научно особље

Резултати потврђују да у оба културно-језичка центра и у обе одабране групе испитаника у три говорне ситуације (како су у овом раду одабране), говорна ситуација утиче на избор форме мушког, односно женског рода код одабраних НАЗИВА.

Ако се упореде резултати о избору рода у загребачкој и новосадској популацији, види се да је у загребачкој у све три ситуације статистички значајна преваленција употребе женског рода НАЗИВА и то изразитије у наставно-научној популацији него код студената. Описано вербално понашање је код студената на нивоу тенденције уобличавања конверзационих правила, док код наставно-научне групе већ постоји устаљено конверзационо правило код одређених типова НАЗИВА (уп. податке у табели 2).

Ако се погледају резултати укупне новосадске популације, не уочавају се тако јасне тенденције доследније употребе женског рода. Могло би се закључити управо обратно (уп. табелу 3). У све три говорне ситуације статистички је значајна преваленција за употребу форме мушког рода када се НАЗИВИМА одређује женска особа. Исто важи за обе узрасне групе. Изузетак чини само С2 код групе студената (укупно је 51% опредељен за форму женског рода). За целу новосадску популацију се може закључити да не постоји тенденција ка изграђивању неког општег конверзационог правила у три говорне ситуације када је реч о селекцији мушког, односно женског рода. Пре би се могло рећи да се говорници понашају према неким личним, интуитивним, најчешће у тренутној ситуацији створеним правилом, што је постала конверзациона навика у сналажењу приликом комуникације. Податак да је у студентској популацији било више одговора за употребу женског рода (пре свега у С2 где је и очекиван, а мање и у другим појединачним примерима С1 и С3 (уп. податке у табели 1), може се двојако тумачити. Студенти прве године још увек не користе активно све дате НАЗИВЕ те њихове одговоре пре треба тумачити као податак како они мисле да би се понашали, а не како се понашају. Студенти више него наставници користили би форму женског рода и у С1 и С3 код појединачних примера као што су *председница*, *докторка*, *асистенткиња*, па би се могло претпоставити да они у овој говорној средини могу бити иноватори језичке употребе која ће тек касније бити доведена до потпуно оформљеног конверзационог правила. Податак се тада не би могао тумачити као резултат планске језичке политике, већ као чињеница да језичка форма прати збивања у друштвеној пракси — све се више управо на филозофским и филолошким факултетима жене појављују у факултетској хијерархији.

Табела 3.

Избор рода у %

ЗАГРЕБ

Ситуације	I		II		III	
	мушки	женски	мушки	женски	мушки	женски
СТУДЕНТИ	44	56	38	62	48	52
НАСТАВНИЦИ	38	62	28	72	37	63
УКУПНО	41	59	33	67	42,5	57,5

Просек по ситуацији

	у%		
	студенти	наставници	укупно
МУШКИ	43,3	34,3	38,8
ЖЕНСКИ	56,7	65,7	61,2

НОВИ САД

Избор рода

Ситуације	I		II		; III	
	мушки	женски	мушки	женски	мушки	женски
СТУДЕНТИ	56	44	49	51	55	45
НАСТАВНИЦИ	51	49	56	44	65	35
УКУПНО	53,5	46,5	52,5	47,5	60	40

; Просек по ситуацији

	студенти	наставници	укупно
МУШКИ	53,3	57,3	55,3
ЖЕНСКИ	46,7	42,7	44,7

ЦЕО УЗОРАК

Избор рода

Ситуације	I		II		III	
	мушки	женски	мушки	женски	мушки	женски
СТУДЕНТИ	50	50	43,5	56,5	51,5	48,5
НАСТАВНИЦИ	44,5	55,5	42	58	51	49
УКУПНО	47,2	52,7	42,7	57,2	51,2	48,7

Просек по ситуацији

	студенти	наставници	укупно
МУШКИ	48,3	45,8	47
ЖЕНСКИ	51,7	54,2	53

Како објаснити податак да је у загребачкој популацији већа пре-валенција за употребу форме женског рода за одабране НАЗИВЕ? Сигурно не чињеницом да су загребачке жене на факултету равноправније од новосадских или да их је више на разним функцијама факултетске лествице. Овај је податак очекиван ако се тумачи речима једног загребачког стручњака за језичка питања: „Доследнију употребу женског рода именица која означаје звање кад га врши жена прописују пуристи у хрватској стандардној варијанти српскохрватског дијалекта” (Д. Калођера, 1981, 49). З. Вице пре тридесет година (1955, 118) саветује да би се „добром вољом и с мало труда” употребом „женских назива *свиџе*, гдје им је мјесто” показало много разумевања⁵ за „дух нашег језика” (подвукла С. С.). Оваква настојања изражена у стручним радовима не могу се пронаћи у другом одабраном језичко-културном центру.

Ради прегледнијег излагања НАЗИВЕ из наше анкете смо распоредили на скали континуума (уп. графикон 1) где су са једне стране они називи за која би се испитаници обеју група изјаснили да би их означавали формом мушког рода, док би на другом крају били они који би се користили у форми женског рода. Испитаници у оба језичко-културна центра и у обе узрасне групе изјаснили су се за следеће НАЗИВЕ да би били у мушком роду, и то изразитије у С1 и С3:

Н. Сад } декан, *и*родекан, ректор, *и*ропектор, мајстор, научни сарад-
Загреб } ник, научни савешник, доцент

само у Загребу: *курор*, *и*ортор.

НАЗИВИ који би се доследно формом женског рода означавали разликују се драстичније у два центра, а и у две одабране групе:

Загреб: *асистент*, *и*рофесор, *на*ставник, директор, *ст*удент, *а*исолвент, *коле*џа, *би*блиотекар, *бла*јајник, доктор, референт, шеф.

Н. Сад: *на*ставник, *ст*удент, *коле*џа, *бла*јајник, секретар, *би*блиотекар.

За наведене НАЗИВЕ доследно коришћене у мушком или женском роду не може се дати тумачење које би важило за све појединачне случајеве. На пример, за највишу факултетску и универзитетску хијерархију карактеристично је да одсутствују жене па би доминантна употреба форми мушког рода у оба центра могла да се тумачи овом друштвеном праксом. За друге примере објашњење је у чињеници да говорна ситуација С2 захтева прецизнију информацију о полу женске особе која је из говорне ситуације одсутна, а о којој је реч. Међутим, и у том случају постоје неки интервентни фактори. Ако говорник има намеру да

⁵ Доследнија употреба дистинкције рода НАЗИВА види се пре свега у средствима масовне комуникације (телевизија, радио, дневна штампа). Како ствар стоји у спонтаној говорној употреби за сада немамо података, а подаци из тест ситуација само делимично одражавају стварно стање.

саопшти и податак о женском полу може и не мора то учинити⁶, зависно од основне интенције, али мора ако у колективу из којег су саговорници, постоје мушка и женска особа са истим звањем и истим презименом. Да би се јасно знало о којој одсутној особи је реч мора се рећи експлицитно и податак о роду (на пример, *професор/професорка Јерковић*; *професор/професорка Ивић*).

Постоје и неки суптилнији разлози за употребу женског рода, нарочито у С2 које ћемо означити као афективни фактори. На пример, испитаници су наводили да би рекли *деканца*, *продеканца* када желе да се нашале са том особом, да изразе позитивна осећања према њој. Или, пак, да ће рећи *шефица* ако се на њу љуте или се ругају. Чињеница да особа није присутна дозвољава могућност да (позитивни или негативни) афективни ставови буду слободније изражени у С2. То је теже остварити у С1 и С3 у којима је особа о којој је реч присутна.

Већа доследност у употреби *курир* и *иорџир* у мушком роду у загребачкој популацији теже је објаснити на основу овог емпиријског материјала. Једно од могућих објашњења јесте статусна разлика међу саговорницима, а не друштвена пракса (да у загребачкој средини има више мушкараца на дужности *иорџира* или *курира*). Посао *курира* или *иорџира* на крају је лествице занимања на факултету. Када се наставно особље обраћа или идентификује особу овог занимања одабира, неутралну мушку форму рода јер „звучи мање увредљиво” како је један испитаник навео. Међутим, у С2 ситуацији, када је *иорџир* или *курир* одсутан из говорне ситуације, употреба форме женског рода је потребна, ако се односи на женски пол. Али и у тој ситуацији мање је одговора од очекиваног.⁷

Испитаници су наводили да осећају разлику у значењу двеју форми женског рода од истог НАЗИВА, као што су, на пример *шефица/шефовица*; *докторка/докторица*; *професорка/професорица*⁸. У новосадској популацији за функцију *шефа* катедре коју обавља жена, увек ће се употребити само мушки род, а ако се употреби *шефовица* биће то афективно. Међутим, такво афективно значење сасвим се губи када се из факултетске средине пређе у организације другачијег типа, какве су банке

⁶ Претпоставимо ситуацију да професор говори некоме о својој асистенткињи у присуству (љубоморне) супруге. Рећи ће, не желећи да изазове љубоморну сцену; „Мој асистент и ја смо у једном експерименту доказали”. Избегавање форме женског рода у овом случају има циљ избегавање евентуалног конфликта са особом до које је говорнику стало (супруга).

⁷ Могуће је и друго објашњење. Изгледа да се за занимање *курир* и *иорџир* у загребачкој средини користе и друге лексеме.

⁸ Запажа се да се у новосадским медицинским центрима прави разлика између значења двеју форми за женски род *докторка/докторица*. Формом *докторица* казује се веће поштовање према женској особи која обавља посао доктора (на клиници, на пример). Према усменом саопштењу Д. Калођера свака дистинкција изостаје у загребачкој средини. У свом раду Д. Калођера (1981, 48) наводи: „Некада је докторица означавала жену лијечника што је због очигледних промена данас немогуће употребити барем у урбаним говорима”. У новосадској су се популацији испитаници

или фризерске радње. *Шефовица* је тада једина могућа форма у све три говорне ситуације док је *шеф* афективно (најчешће негативно) обележена. Закључујемо да употреба форме женског рода од наведених НАЗИВА зависи и од типа институције/организације и места које у хијерархији запослења заузима. Строго формализована хијерархијска структура факултета вероватно ће и у ситуацији када много жена буде на функцији *шефа* катедре или *секретара* катедре чувати форму мушког рода од наведених НАЗИВА јер закони, нормативна акта и други документи имају само форму мушког рода, а из ових докумената прелази терминологија и у говорни језик, тј. свакодневну комуникацију.

Када се анализирају одабрани НАЗИВИ, пада у очи да није увек исто значење мушког и женског рода једног истог НАЗИВА. На примеру *шеф/шефовица*, *шефица* показано је то када интервенише фактор афективног става говорника, а у примеру *секретар/секретарица* разлика се тиче различитог опсега посла који обавља лице које је именовано мушком, односно женском формом: ако посао секретара неког директора обавља женска особа, биће *секретарица*, а ако је то мушкарац, биће *секретар*. Дакле, ради се о занимању. Али ако се ради о функцији секретара ствар је другачија. Биће само *секретар* катедре, *секретар* партијске организације без обзира да ли ту функцију врши особа женског или мушког пола. Анализа употребе тзв. моционог пара показује и случајеве значењског разликовања њиховог.

Ваља приметити да се у загребачкој популацији, доследније него у новосадској, означавају у женском роду функције у највишим самоуправним органима: *директорка*, *председавица* (што је већ више пута у литератури навођено). Доследније је то код групе наставника од групе студената, док су, као што је речено, функције у највишим факултетским органима (*декан*, *њродекан*), односно универзитетским (*ректор*, *њро ректор*) доминантно у мушком роду у обе популације. Овакви се подаци могу довести у везу са стварном ситуацијом у факултетским колективима, да су жене чешће на положајима директора института или председника неког самоуправног органа него што су на функцијама *декана* (никада *ректора*). Податак би показао да жене остварују своју равно-

изјаснили да је за значење супруга *доктора* резервисан облик *докторка* те је облик *докторица* могао примити афективно значење о којем је горе било речи.

Л. Рајић (1983) наводи да је „ *њрофесор/ њрофесорка* само на нивоу средње школе, али не и на нивоу универзитета где има и елемент конотације у коме „ *професорка*” вреди мање од „ *професора*”. Наши подаци показују супротно, нарочито за загребачку популацију. Рајић наводи да „исто важи и за пар „ *доцент/ доценткиња*”, што је, према нашим подацима само делимично тачно. У усменом разговору са новосадским испитаницима дознајемо да је форма професорица „лепша од професорка” и њоме се студенти служе када желе да „одобровоље” професорицу (афективни став). У новосадској је ситуацији двојност форми женског рода од неких НАЗИВА семантички издиференциран — једна форма се специјализује за један тип значења. Интересантан је надаље податак добијен од наставног особља новосадске популације на питање како се жене у звању *њрофесора* представљају у комуникацији лицем у лице или преко телефона. Изгледа (мали је број таквих особа био у колективу) да се преко телефона чешће представљају користећи се „Овде професорка Х”, него у комуникацији лицем у лице, али никада формом *њрофесорица*.

правност на факултету на којем раде најпре у самоуправној, а тек затим у факултетској хијерархији (која је историјски старија и тиме отпорнија на евентуалне промене). Можемо се послужити на изглед шаљивом панорамом промене пола жене која је одлучила да напредује у факултетској хијерархији. На самом почетку чувала би свој полни идентитет (*студенткиња/студентка*, затим *асистенткиња/асистентка*, па *асистенткиња/асистентка*). Међутим, чим стекне звање *доцента* мења граматички род и само у неким ситуацијама, као што је наша С2, „бива *доценткиња/доцентка*, али ако крененаучном хијерархијском линијом, готово ће увек бити само *научни сарадник и научни савешник*. Када стигне до краја узлазне линије, биће *професор*, али и *професорка/професорица*. Међутим, ако би у исто време, којим случајем, била изабрана и на функцију *декана*⁹, или што је сасвим ретко *ректора*, била би биполарна јер би се на овим функцијама могла ословљавати и идентификовати само у мушком роду. Зависност граматичког рода и НАЗИВА није, дакле, везана само за говорне ситуације већ и за друге факторе. Остаје, међутим, отворено питање: да ли је жена која је запослена на факултету стварно равноправна са својим колегама ако се НАЗИВИ за њено занимање и функције доследно користе у спонтаној комуникацији међу саговорницима? Односно, да ли би она више била равноправна у новосадској популацији ако би се форме женског рода од њеног занимања доследније користиле у говору?

Закључак

Учињен је још један покушај да се скрене пажња на анализу употребе говора у конкретним говорним ситуацијама и да се у процесу интерпретације података доведе у везу са оним што се дешава у ширем друштвеном контексту како би се показала сврха прагматичког приступа језику (којим се наглашава веза науке о језику и друштвене праксе).

Анализиран је емпиријски материјал добијен путем теста из уверења да нам такви подаци могу открити основне карактеристике онога што се дешава у спонтаној говорној комуникацији. Податке у овом раду добијене ваљало би проверити на материјалу добијеном из спонтаних разговора саговорника, на већој популацији испитаника, али и у различитим факултетским срединама и другим радним организацијама и са другим узрасним групама¹⁰.

⁹ Испитаници су у новосадској популацији наводили да би можда и рекли форму *декан* у женском роду када функцију декана обавља жена, али нису били сигурни да ли би добра форма била *деканка* или *деканка*. Прва се чинила некако подсмешљива, а друга „помало груба“ (негативно афективна). Добија се податак да се испитаник осећа граматички сигурним када употреби мушки род, а мање сигурним када треба додати суфикс за женски род.

¹⁰ Претпоставка је да старије генерације доследније користе форму мушког рода када говоре о занимању које има жена на факултету и то у свим говорним ситуацијама.

И поред свих горе поменутих ограда ваља овде закључити да:

1. не постоји увек директна веза између друштвене праксе и језичког знака којим се, на пример, обележава занимање, функција или титула жене на факултету;

2. у том односу интервенише језичка политика која се води у неком језичко-културном центру, али и

3. говорна ситуација у којој се комуникација одвија: (а) афективни став говорника према особи која одређено занимање, функцију врши, али и према језичкој политици која се прописује или друштвено-политичком питању равноправности жене у друштву; (б) статусна разлика међу говорницима у (одабраним) говорним ситуацијама; (ц) намера говорника да у датој говорној ситуацији (С2) саопшти/не саопшти и податак о полу, односно (д) неопходност таквог саопштавања у ситуацији када две особе различитог пола а истог презимена и истог НАЗИВА одсуствују из говорне ситуације; (е) тип занимања, функције или титуле; (ф) тип синтаксичке структуре¹¹.

И подаци овог пробног истраживања могу се искористити за учење српскохрватског језика као страног (или језика друштвене средине), али и у компаративним истраживањима сличне проблематике у језицима који познају опозицију рода код одабраних НАЗИВА (у другим словенским језицима, затим немачком, холандском, норвешком у којима су слична истраживања већ вршена).

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорић, Б., *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд (1982), Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Haberland, H. i J. May, *Linguistics and pragmatics*, Journal of pragmatics, Amsterdam (1977), vol. 1, no. 1, 1–12.
- Калођера, Д., *О језику и сјолу*, Дело (1981), год XXVII, књ. 27, бр. 4, 37–52.
- Радовановић, М., *Социолингвистика*, БИГЗ, Београд (1979).
- Рајић, Љ., *Језик и ѿол*, Култура, Београд (1983).
- Васић, И., *Говорно ѿонашање ѿредсѿавника савременој српскохрватској језика у сѿиуацији обраћања*, Прилози проучавању језика, Нови Сад (1979), Филозофски факултет, књ. 15, 57–70.
- Винце, З., *Друѿарица дирекѿор, ѿосѿођа ѿрофесор или друѿарица дирекѿорица, ѿосѿођа ѿрофесорица?* Језик, Загреб (1955), св. 4, 113–118.

¹¹ Када се НАЗИВ употреби у апозицији, најчешће је у мушком роду. На пример, саопштавајући састав једне комисије наставник у новосадској популацији каже: „Комисија у саставу доктор Никша С. и Вера Ј. доктор наука”.

Dr HILMAR WALTER (Leipzig)

О СЕМАНТИЦИ КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА У ОКВИРУ ГЛАГОЛСКЕ СИСТЕМЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

1. Категорији броја се при описивању српскохрватског глаголског система у познатим граматикама¹ поклања прилично мало пажње. Међутим, ова категорија је са граматичко-семантичког погледа из више разлога интересантна и за учење српскохрватског језика за странце није небитна.

а. Категорија броја се јавља код свих финитних и инфинитних глаголских облика, и то код свих финитних а из области инфинитних код партиципа, када — по традицији — искључујемо глаголске именице из глаголског система.

б. Код финитних и инфинитних облика граматичко значење броја има различит статус у односу на своју самосталност.

с. Код финитних облика је граматичка категорија броја везана са категоријом лица и (код неких сложених облика) Genus nominis, код инфинитних облика само са Genus nominis.

д. Као битно граматичко обележје финитних облика глагола категорија броја (у вези са категоријом лица) има важне синтактичке функције које разликују српскохрватски (заједно с другим словенским језицима) од других европских језика.

е. У вези са категоријом лица категорија броја има важне прагматичко-стилистичке функције које су од значаја за савладавање српскохрватског језика².

¹ Уп. нпр. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1979; Т. Маретић, *Грамајика хрватскоја или српскоја књижевној језика*, Загреб 1963; С. Тежак, С. Бабић, *Прејлед граматике хрватско-српској језика*, Загреб 1966; Брабец, Храсте, Живковић, *Грамајика хрватскоја или српскоја језика*, Загреб 1958; Е. Барић и др., *Приручна граматика хрватскоја књижевној језика*, Загреб 1979; М. С. Лалеввић *Синтакса српскохрватскоја књижевној језика*, Београд 1962; А. Белић, *Историја српскохрватској језика*, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1962; али и нпр.: М. Rešetar, *Elementargrammatik der serbokroatischen Sprache*, Halle (Saale) 1959; V. Francić, *Gramatyka opisowa języka serbochorwackiego*, Warszawa 1956.

² Уп. Н. Walter, *Zur Problematik der Kategorie Person des Verbs im Bulgarischen und Deutschen*, *Linguistische Arbeitsberichte* 20 (1978), S. 95 ff.

На неке проблеме који су везани са овим констатацијама се односе следећа наша излагања.

2.1. Полазећи од познатог схватања да постоје два принципијелно различита типа (морфолошких) граматичких значења, и то самостална, тј. *независна* од контекста облика речи који изражава одговарајуће граматичко значење (овом облику инхерентно значење), и несамостална, тј. *зависна* од контекста облика речи који изражава ово граматичко значење³, може се пре свега поставити питање о уврштењу значења броја у ову класификацију.

Претпоставка за одговор на ово питање је став према различитом уврштењу глагола од стране југословенских сербохрватиста као самосталне или несамосталне врсте речи. А. Белић, после њега М. Стевановић и др. полазе од тога да је глагол у српскохрватском (и не само у српскохрватском) несамостална врста речи, пошто, како Белић, очигледно се ослањајући на схватања W. Wundta, тврди да су самосталне само „именичке речи” које се могу јављати (?) изван реченице. У односу на глагол тврди се: „глагол као такав служи ближе одређивању какве самосталне речи”, и „У реченици је глагол . . . несумњиво потчињен субјекту . . .”

Финитни облици глагола који се употребљавају без субјекта се, пошто су сами „потпуна реченица” интерпретију као несамостални. Тако настаје куризоно схватање да финитне глаголске облике, управо пошто могу самостално конституисати једну реченицу, треба уврстити као облике несамосталне врсте речи⁴.

М. Стевановић у својој великој граматици демонстрира како ова Белићева аргументација води закључцима који су важни за нашу проблематику: „За субјект смо рекли да је то једини назависни члан реченице . . . Од њега је, дакако, зависан и члан реченице којим се субјекту што приписује, тј. предикат”⁵. Из тога произлази да се граматичко значење броја (лица и рода) код финитног глагола сматра зависним, као и род и број, одн. и падеж придева у атрибутој функцији.

Управо постојање бесубјектних реченица по норми са финитним обликом глагола као језгром и односи конгруенције у двочланој реченици у односу на број између субјектске фразе и глагола показују да се овај став налази у противуречју са стварности. Стварно, постојање реченица као „То морам да кажем”, „Треба да напишемо како је било”, „Само повећаваш конфузију”, „Моје честитање, ако само хоћете да примите од мене”, „Мора да се поздрави”, „Неће ни косом да махну”,⁶ даје

³ Уп.: Autorenkollektiv unter Leitung von N. Ju Švedova, Грамматика современного русского литературного языка, Москва 1970, 302.

⁴ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, I књига, Београд 1958, 11. И схватања младограматичара као нпр. Х. Паула су вероватно имала утицај у овом погледу.

⁵ М. Стевановић, *нав. дело* 34.

⁶ Примери по Стевановићу, М. Стевановић, *истио*, 36, и *Приручна граматица*, 317.

оправдање да се категорија броја код финитних облика интерпретира као независна, јер ти су облици сами у стању да сигнализирају значење броја. Због тога и А. В. Исаченко у вези са везама од личних заменица у функцији субјекта и финитних глаголских облика говори о плеонастичким везама⁷. Српскохрватски језик претежно избегава такве плеоназме. У томе се он разликује од језика као немачког и руског. Различита учестаност јављања једночланих реченица овога типа у 1. и 2. лицу с једне, а у 3. лицу с друге стране, може се објаснити тиме што се 3. лице односи на појаве које се налазе изван комуникационих партнера, које су до њиховог означења непознате или да има анафорски карактер и, по правилу, треба бирати између више познатих субјеката који потенцијално могу да се јављају у финитном облику, што такође захтева означење субјекта (углавном уз помоћ анафорске заменице):

Иво и Јана су се вратили у град и она је одмах била код своје мајке.

Као доказ за то да је значење броја финитних глаголских облика независно од оног субјекта у реченици може служити чињеница да се облици множине не спајају само са субјектима који се налазе у множини, нпр. „Писали смо и Давидовић и ја.” „Он и Јоцо упуте се озбиљним корацима с рукама на леђима.” „Твој пријатељ и ви сте свему криви.”⁸ То значи, у овим случајевима се значење „рашчлањености”, које је за множину битно одређујуће, на неки начин рашчлањава у појединачне елементе у субјекатској фрази која припада облику множине глагола, (уп. 3.3.). У случајевима конгруенције по броју између придева и именица оваква појава није могућа: „*лепи мушкарац и жена”, где се „лепи” односи на обе именице, није по норми.

Дакле, оправдано је одговорити на питање о самосталности значења броја код финитног глагола у смислу аутора „Приручне граматике” који одређују категорију броја и као *глаголску* категорију.⁹

2.2. Исто питање, наиме, да ли се значење броја, које је у овом случају увек везано са Genus-nominis-значењем, преноси „споља”, требало би се поставити и за партиципе. Овде одговор зависи очигледно од тога да ли су партиципи саставни део перифрастичких глаголских облика или се употребљавају атрибутивно. Полазећи од 2.1. и сматрајући те облике као перфекте индикатива или партиципјални пасив перифрастичким облицима, како је обично у српскохрватској стручној литератури (граматици), долази се до закључка да је значење броја и овде независно. Када, међутим, партиципи имају придевску функцију, тј. када се употребљавају самостално (не као саставни део једног опширнијег глаголског облика), морамо сматрати њихово значење броја зависним од атрибутиране именице.

3.1. Значење броја финитних глаголских облика које се не може посматрати одвојено од значења лица, због чега је и оправдано говорити

⁷ А. В. Исаченко, *Die russische Sprache der Gegenwart*, Teil I, Halle (Saale) 1968⁷ 274.

⁸ Уп. М. Стевановић, *нав. дело*, 125.

⁹ Уп. *Приручна граматика* ..., 147.

о категорији лица/броја¹⁰, у међународној лингвистици спорно је. То није толико везано са обележјем „± Рашчлађеност” које се у широким круговима признаје као одлучујуће за извор једнине или множине, већ са питањем како да се значење лица/броја у познатих шест комбинација (1., 2., 3. лице једн. и множ.) опише. Свакако, може се констатовати да само обележје „рашчлађеност” није довољно за граматичко описивање. Као пример овде може служити једна комбинација обележја (+ сигнализирање учешћа говорника у радњи коју означаје глагол) + (+ рашчлађеност)¹¹ како би се доделила 1. лицу множине, један начин описивања значења лица/броја који се нађе и (углавном имплицитно) у српскохрватским граматикама. Много повољније нама се чини описивање могућих денотатских односа облика лица/броја који одговарају језичком узусу и јављајућим одступањима од тога, која служе одређеним стилистичко-прагматичким сврхама. При једном оваквом описивању се јављају интересантни погледи на компликованост односа субјеката изражених радња који су садржани у завршецима лица/броја код глагола.

3.2. Облици једнине:

При томе је пре свега говор о облицима 1., 2. и 3. лица једнине. Као обележја за описивање значења лица сматрамо следећа:

Л (лице), Г (говорник), А (адресат), ПК (предмет комуникације), Сп (специфицираност).

Обележје „Сп” је потребно за описивање облика 3. лица и неких значења облика 1. и 2. лица, јер они преносе глаголску радњу, по правилу, на специфичне, али и на неспецифициране субјекте. (Под субјектом се овде подразумева логичан субјекат који, међутим, није исто као агенс). Ово обележје се пре свега односи на /+ ПК/, па онда на /+ А/, ако садржи комбинацију обележја /— ПК/ и /— А/, на /+ Г/, уз присуство /— Г/ на /+ Л/. У истој хијерархији дејствује обележје /Р/ (Рашчлађеност). Како се у даљим излагањима види, због тога ово обележје није у свим комбинацијама обележја облика множине позитивно маркирано. За споменуте облике једнине добијамо следећа маркирања напоменутих обележја:

Узорак 1

Облик	Л	Г	А	ПК	Р	Сп
1. једн.	+	+	—	—	—	+
2. једн.	+	—	+	—	—	+
3. једн. ¹	+	—	—	+	—	+
3. једн. ²	—	—	—	+	—	+

¹⁰ Уп. Н. Walter, *Die komplexe Kategorie Person/Numerus als Kategorie mehrerer Wortarten in südslawischen Sprachen*; *Studia gramatyczne* V, 1982, S. 133 ff.

¹¹ Уп. D. Müller, *Zur Beschreibung kategorialer Bedeutungen aus translationslinguistischer Sicht*; *Zeitschrift für Slawistik* XXVIII (1983), S. 38.

Раздељење 3. лица једине потребно је због употребе обележја Л. Уписивања у узорак одговарају нормалној (нетранспонираној) употреби ових облика у реченицама као:

- (1) Пишем писмо.
 (2) Пишеш писмо.
 (3) (Човек) } пише лепо.
 (Машина) }

3.3. Облици множине:

То су облици 1., 2. и 3. лица множине. Ови облици представљају делимично знатну полисемију. Тако могу да се изражавају од облика 2. лица множине у нетранспонираној употреби следећа значења која се као субјекат односе на глаголску радњу: „ти и други” (2. множ.¹), „ти и други” (2. множ.²), „група адресата” (2. множ.³). Још више значења се јављају код облика 1. лица множине: „ја и други” (1. множ.¹), „ја и други” (1. множ.²), „ја и ти” (1. множ.³), „ја и 2. множ.¹” (1. множ.⁴), „ја и 2. множ.²” (1. множ.⁵), „ја и 2. множ.³” (1. множ.⁶). Полисемија 3. лица множине произлази из два различита маркирања обележја Л.

У појединачности из излагања произлазе следећа уписивања у наш узорак обележја:

Узорак 2

Облик	Л	Г	А	ПК	Р	Сп
1. множ. ¹	+	+	—	+	+	+
1. множ. ²	+	+	—	+	—	+
1. множ. ³	+	+	+	—	—	+
1. множ. ⁴	+	+	+	+	+	+
1. множ. ⁵	+	+	+	+	—	+
1. множ. ⁶	+	+	+	—	+	+
2. множ. ¹	+	—	+	+	+	+
2. множ. ²	+	—	+	+	—	+
2. множ. ³	+	—	+	—	+	+
3. множ. ¹	+	—	—	+	+	+
3. множ. ²	—	—	—	+	+	+

Ова уписивања одражавају нормалну употребу облика лица/броја множине као у следећим реченицама:

- (4) Данас идемо у биоскоп.
 (5) Да ли путујете за Берлин?
 (6) (Ученици) } пишу лепо.
 (Машине) }

Негативно маркирање Р код 1. множ.², 1. множ.³, 1. множ.⁵, 2. множ.² не значи да у укупном комплексу обележја недостаје рашчлањеност која је типична за множину, јер помоћу позитивног маркирања Г и ПК, Г и А, Г, А и ПК као и А и ПК рашчлањеност постаје видљива, која је с једне стране конкретнија, с друге стране се налази на другом нивоу него она коју симболизира Р. Да је означујемо са Р'. Р' је она рашчлањеност у значењу облика множине финитног глагола која може да се експлицитно изрази у њима додељеним субјектима, како смо изложили под 2.1.

4.1. Комплекси обележја које обухватају узорак 1 и узорак 2 показују код 3. лица јединине и множине и 1. и 2. лица множине полисемију која се не може свести на транспозицију. Ми ћемо поћи од тога да транспозиција постоји онда када су позитивно маркирана обележја од наведених комплекса обележја одговарајућих узвештој стилистичко-прагматички неутралној употреби негативног маркирана, или обрнуто, тј. када се јављају маркирања-одступања. Везано са оваквим одступањима најчешће је стилистичко или прагматичко маркирање.

4.2. Једна транспозиција у области броја/лица која се редовно третира у свим граматицама, и која је веома важна за практично савладавање језика — то је такозвани облик учтивости, тј. употреба 2. лица множине за изражавање комплекса обележја за који је облик 2. лица јединине типичан, везан са једним прагматичким комплексом обележја који садржи обележја као „дистантност”, „формално” и евентуално друга која, међутим, нећемо овде опширно испитати и изложити:

Узорак 3

	Л	Г	А	ПК	Р	Сп
1	+	—	+	⊖	⊖	+
2	+	—	+	⊖	—	+
3	+	—	+	—	⊖	+

У узорку 3 редови 1 — 3 служе поређењу са три нормална (без одступања) комплекса обележја 2. лица множине из узорка 2. Маркирања која одступају од тамошњих уписивања означена су кругом. Види се да код „облика учтивости” има одступања не само у односу на обележје „рашчлањеност” него и у односу на „ПК”, још један доказ за то да одељено третирање броја и лица финитних облика глагола не узима у обзир важне везе.

4.3. Једна транспозиција у области категорије лица/броја која је позната у славистичком истраживању граматике — то је такозвана „уопштено-лична” употреба 2. лица јединине. Овај се облик употребљава — са или без личне заменице — у овим случајевима да би било изражено да се глаголска радња односи на неспецифицирану количину лица која

играју улогу субјекта. Са стилистичког гледишта са овом транспозицијом везано је додељење стилу свакидашњице, а са прагматичког погледа маркирање са „дистантност”. Узорак 4 показује одговарајући комплекс обележја са одступањима од 2. лица једнине која су уписана у узорку 1.

Узорак 4

Л	Г	А	ПК	Р	Сп
+	—	⊖	—	⊕	⊖

Нпр.: Никад не знаш шта ће бити.

Прагматичко-стилистичко маркирање се осећа у поређењу са неутралним конструкцијама типа „Никад се не зна шта ће бити”.

4.4. Интересантна је такође транспозитивна употреба 3. лица множине која се обично назива „неодређено лично”. Одступање у односу на комплекс обележја од 3. множ.¹ (у узорку 2) се само тиче обележја „Сп”, јер се глаголска радња овде такође односи на неспецифицирану количину субјеката који су лица. Разлика се према такозваној „уопштено-личној” употреби 2. лица једнине, дакле, састоји пре свега у мањем одступању од неутралне употребе. Због тога, можда, при томе, прагматички чиниоци нису од битног значаја, већ стилистички чиниоци, јер ова употреба облика 3. лица множине могућа је, очигледно, само у језику свакидашњице. Поређење са конструкцијом трпног стања која је стилистички неутрална може то доказати. Треба и споменути да, како се чини, постоји разлика између „уопштено-личне употребе” 2. лица једнине и „неодређено-личне употребе” 3. лица множине утолико, уколико последња уз истовремену употребу личне заменице није могућа.

Узорак 5

Л	Г	А	ПК	Р	Сп
+	—	—	+	+	⊖

Нпр.: Тамо сада ваде мрки угаљ.

4.5. Од транспозитивне употребе у области категорије лица/броја интересантна је и такозвана „множина скромности” (*pluralis modestiae*), тј. употреба 1. лица множине уместо 1. лица једнине из прагматичких разлога, пре свега, због велике полисемије облика 1. лица множине коју смо констатовали. Како показује узорак 6, у коме редови 1—6 показују одступања од шест уписивања која се односе на 1. лице множине у узорку 2, овде постоје одступања у маркирању три обележја, при чему се то не односи у сваком случају на „Р”.

Узорак 6

	Л	Г	А	ПК	Р	СП
1	+	+	—	⊖	⊖	+
2	+	+	—	⊖	—	+
3	+	+	⊖	—	—	+
4	+	+	⊖	⊖	⊖	+
5	+	+	⊖	⊖	—	+
6	+	+	⊖	—	⊖	+

4.6. Пошто су код наше проблематике у питању радње које се одnose на субјекте, наравно, оправдано је питање како може наш модел описати такозване „безличне облике” глагола. При овој употреби облика 3. лица једине (и неутралном генус номини) субјект радње се елиминише, пошто говорник или није у стању или сматра да није релевантно именовати субјекат. Овде се убрајају конструкције као „Капље са тавана. Овде се не пуши. Сада се види добро. Грми. Једе ми се”. и многе др. Помоћу наших обележја ова употреба би се овако описала:

Узорак 7

	Л	Г	А	ПК	Р	СП
1	⊖	—	—	⊖	—	⊖
2	—	—	—	⊖	—	⊖

Редови 1 и 2 служе поређењу са уписивањима за 3. једн.¹ и 3. једн.² у узорку 1. Пошто се функција морфема лица/броја код глагола састоји управо у томе да сигнализирају податке о субјекту радње, оправдано је, по моме мишљењу, у овом случају у коме се ништа не исказује о субјекту радње, такође говорити о транспозицији, иако нису везане с тиме прагматичко-стилистичке промене у поређењу са неутралном употребом. Интересантно је поређење степена апстракције при подацима лица/броја у узорцима 4, 5 и 7 које показује да највећи степен апстракције представља такозвана „безлична” па онда „уопштено-лична” а најнижи „неодређено-лична” употреба одговарајућег облика.

5. Нашим излагањима ова тема, наравно, није исцрпена. У области финитних облика питање о даљим транспозицијама остаје отворено, нпр. код облика 1. лица једине, 1. лица множине или 2. лица множине код којих је, чини се, могућа једна врста „уопштено-личне употребе”¹².

¹² Уп. на цит. месту.

Треба расправљати о питању односа између категоријалног значења и начина употребе категорије лица/броја као што је Д. Милер расправљао¹³, при чему би за значење броја било повољно обележје (позитивно или негативно маркирано) „P” и „P’” или нпр. за 1. лице позитивно маркирано обележје „Г”, за 2. лице позитивно маркирано обележје „А”. Наша излагања су, међутим, показала да су односи субјеката које изражавају одговарајући финитни облици толико компликовани да би једно овакво одређење значења било исправно, али не би било довољно за описивање употребе. Други проблеми, као нпр. питања конгруенције при атрибутивној употреби партиципа која тангирају нашу тему прелазе оквир глаголског система. Све то би могло да буде предмет даљих расправа.

¹³ Уп. на цит. месту.

Dr HENNING MØRK (Aarhus)

ПОЈАМ БРОЈА И ЊЕГОВ ЈЕЗИЧКИ ОБИМ

У свом излагању полазим од тога да категорију броја треба проматрати нешто другачије од осталих граматичких категорија. Пре свега, она не чини — као нпр. категорија рода — инхерентан елеменат садржаја именске речи с којом је везујемо, нити је — као категорија падежа — зависна од синтаксичког састава реченице у којој се јавља. Свака појединачна реализација броја почива на конкретној комуникативној ситуацији, где корисник језика сам бира да ли ће се о неком предмету или феномену изразити као о нечему „сингуларном” или нечему „плуралном”. Стога се, у извесном смислу, може казати да је категорија броја конститутивно условљена граматичка категорија. Руски лингвист С. Д. Кацнељсон даје по моме мишљењу врло прецизну карактеристику те категорије када закључује да се њена основна функција састоји у квантитативној актуализацији појма којим се служимо у даној ситуацији (Кацнељсон 1972, стр. 28—29).

Покојни професор А. В. Исаченко дискутује у једном свом чланку (ВЈа 1961) граматичко значење броја. Он је противник схватања да се граматичка опозиција једнина/множина темељи у првом реду на појмовној опозицији један/више него један. Међутим, томе протуслове нека језичка факта. Исаченко наводи између осталих и следеће опозиције:

(1)

- (а) подложить кирпич под капитку
(денотат: единичный предмет)
- (б) купить кирпич для постройки дачи
(денотат: реальная множественность)

(2)

- (а) боярам постригли бороды
(денотат: реальная множественность)
- (б) боярам постригли бороду
(денотат: реальная множественность)

Из прве опозиције се види да граматичка једнина може означавати како један појединачни предмет тако и мноштво предмета. Друга опозиција показује да облици у једнини и множини могу поседовати исти денотат, тј. могу указивати на исти исечак стварности.

На основу ових — и многих других примера, за које се овде због ограничености простора не може наћи места — Исаченко настоји показати како се у граматичкој опозицији једнина/множина налази смештена једна привативна опозиција, чији је маркирани члан множина а немаркирани члан једнина. Семантичко обележје којим се Исаченко у својој анализи служи овде је обележје рашчлањености ([P]). Множином се, дакле, денотат представља као нешто рашчлањено, док се једнином — као немаркираним чланом опозиције — денотат не представља ни као нешто рашчлањено ни као нешто нерашчлањено.

Доња схема илуструје Исаченков систем:

		денотат	
		[— Рашчлањеност]	[+ Рашчлањеност]
грама- тички број	једнина	(a) кирпич	(b) кирпич (b) бороду
	множина		(a) бороди

Исаченкови аргументи се на први поглед чине сасвим убедљивим. Нешто ипак недостаје. Погледамо ли, наиме, читав спектар могућих остварења граматичког броја заједно с актуализованим денотатима, можемо навести неколико опозиција које се не дају објаснити помоћу Исаченкова система. Ево неколико примера:

1)

(a) Црногорац управо свира на својим *џулама*.

(b) *Џуле*, које се налазе у овом музеју, долазе из свих крајева Црне Горе.

Именица *џуле*, која је *plurale tantum* (њен падеж овде није битан), позитивно је маркирана с обзиром на обележје [P], тј. рашчлањеност денотата граматички је остварена. Међутим, Исаченков систем не може објаснити чињеницу да се у реченици (a) очигледно ради о једном инструменту, а у реченици (b) о више њих.

2)

Граматицари се обично слажу да за речи као што је именица *дујме* постоје два множинска облика: један колективни, збирни облик у једнини (= *дујмад*) и један „регуларни” множински облик са суфиксом -ет (= *дујмеџа*). Збирни пак облик *дујмад* има властиту множину *дуј-*

мади/дуїмадима (тако је то бар у западној варијанти српскохрватског језика). Суочени смо, дакле, с два облика множине — *дуїмеџа* и *дуїмади*, а оба су позитивно маркирана у односу на обележје [P]. Осим тога, иста именица има и два облика једине — *дуїме*, одн. *дуїмад* која су семантички индиферентна с обзиром на обележје [P]. Имамо ли све ово на уму, наћи ћемо се у великој невољи покушамо ли на основу Исаченкова модела одговорити на питање по чему се чланови та два пара међусобно разликују.

3)

Множина *очи* именице *око* у огромној већини случајева поседује значење ‚један пар (или више пари) очију‘ (нпр. *видим/видимо својим очима*). Множина *ока*, напротив, употребљава се у значењу ‚више појединачних ока‘ (нпр. *ока у сифу/ на њаунову реју . . .*). Другим речима, овде имамо две опозиције броја: 1) опозицију *око/очи*, која се може семантички окарактерисати обележјима [анатомски], [за гледање] и сл., те опозиције *око/ока* са семантичким обележјима [није анатомски], [с изгледом/обликом ока] и сл.

4)

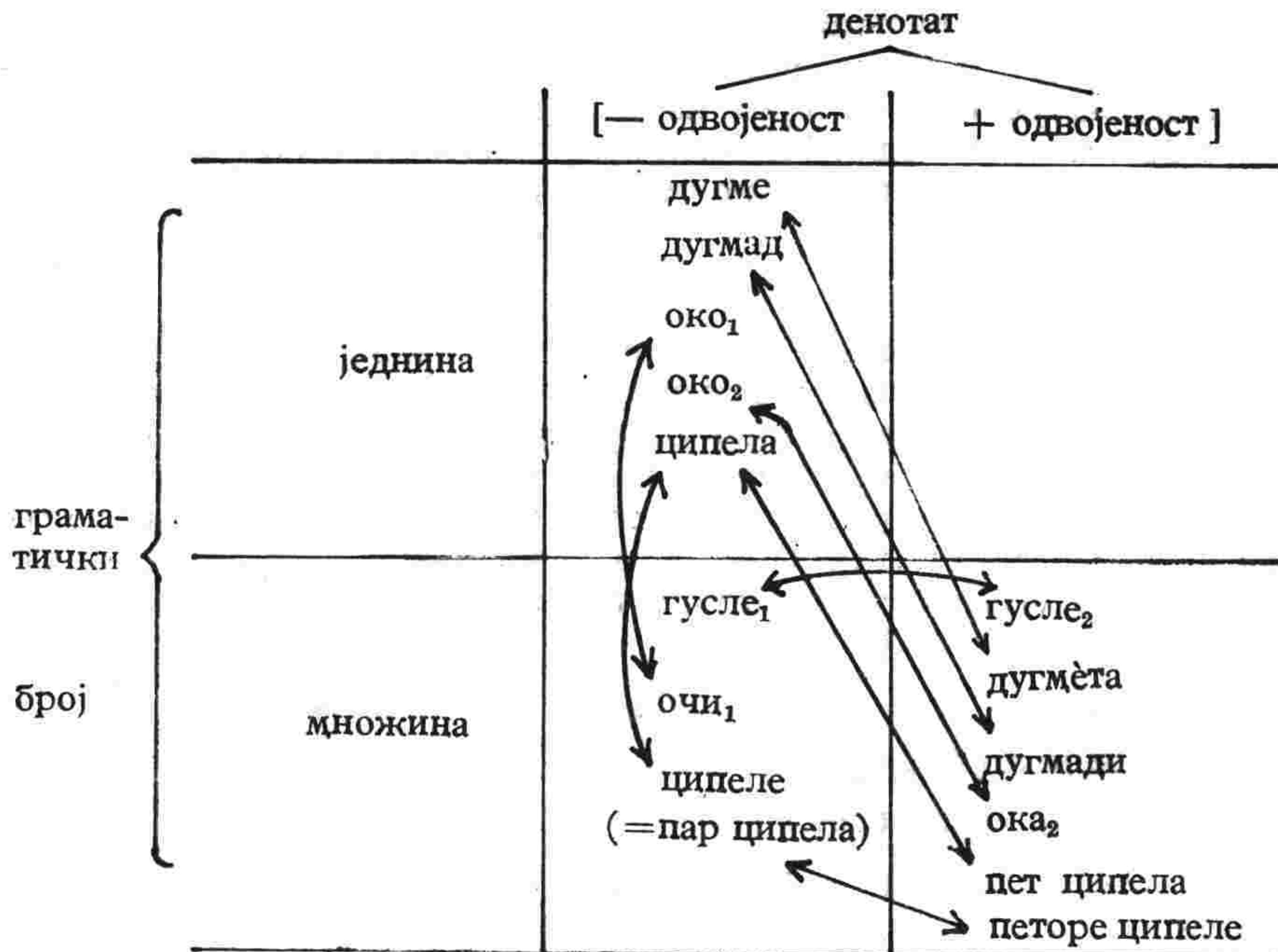
- (a) Где је моја ципела?
- (b) Где су моје ципеле?
- (c) Одавде могу да видим пет ципела.
- (d) Излизао сам петоре ципеле.

У примерима (b), (c) и (d) налазимо облике плурала који су према Исаченкову систему позитивно маркирани у вези с обележјем [P], али се према истом систему не може ништа закључити о међусобном семантичком односу тих облика.

Уверен сам да је обележје [P] битно онда кад говоримо о појму броја и његовим могућим реализацијама различним језичним средствима. Толико се могу сложити с Исаченком. Али мислим такође да је потребно увести још једно обележје, како би се објасниле семантичке опозиције у примерима које сам управо навео. То ново обележје које желим увести назваћу обележјем дискретности или одвојености ([0]).

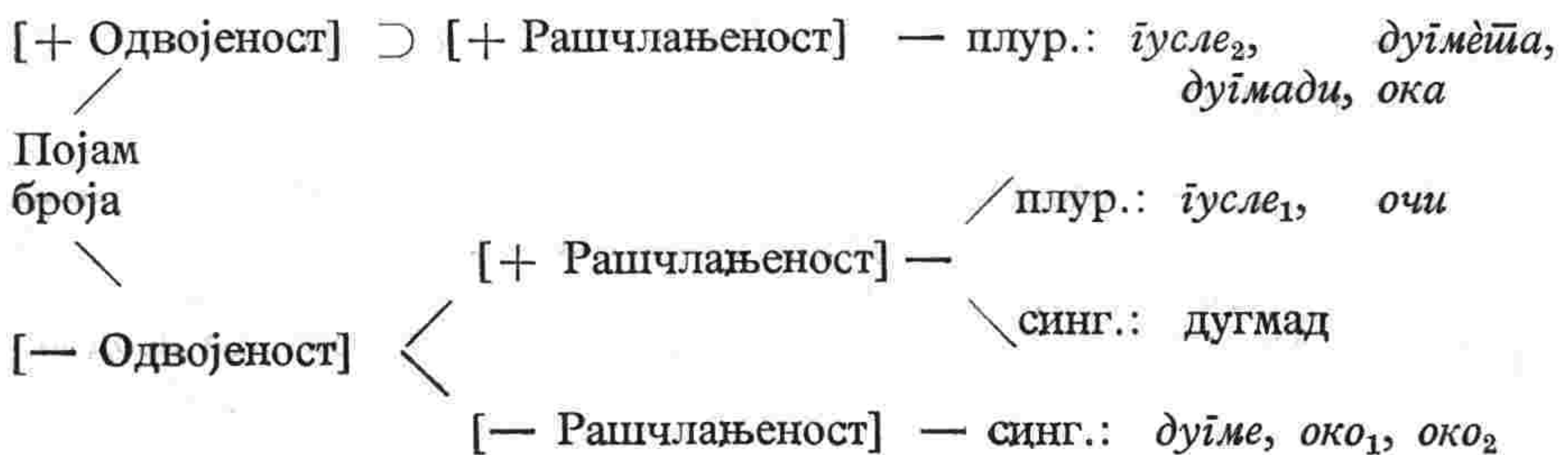
У мом појмовном апарату [0] је обележје које означава да се неки денотат састоји од неколико елемената или мноштва елемената, где се сваки од њих проматра као одвојен од осталих. Антоним појма *одвојеност* ту је појам *збирност* (или пак појам *јарност* и сл.). Применимо ли ову дистинкцију на наше облике *дуїмад* и *дуїмеџа*, добићемо да се разлика међу њима састоји у значењској опозицији збирност/одвојеност (колективност/дискретност) мноштва. Опозиција *очи/ока* илуструје тако разлику између ‚парног‘ и ‚одвојеног‘ мноштва. Осврнемо ли се пак на појам маркираности, видећемо да је у вези с обележјем [0] ситуација ова: јединина је ту маркирани члан опозиције, јер увек означава неодвојеност, а множина немаркирани члан, јер је према том обележју индиферентна.

Схема у којој је денотат окарактерисан с обзиром на обележје [0] изгледа овако:

Из схеме видимо да једнина не изражава [0] и да још увек имамо два облика исте лексеме с истим граматичким бројем и истом денотативном вредношћу, али је сада могуће дефинисати међусобне релације ових варијаната у систему: *петоре ципеле* ту се односе према *ципеле* (у значењу 'пар ципела') као што се *пет ципела* односи према *ципела*; *гусле₂* односе се према *гусле₁* као *дугмади* према *дугмад*, одн. као *дугмета* према *дугме*; *око₁* према *очи* односи се као *ципела* према *ципеле* (у значењу 'пар ципела') (в. стрелице у схеми).

Све се ово може лакше и прегледније приказати ако релевантна обележја [P] и [O] спојимо и упоредимо их с њиховим могућим граматичким реализацијама:

Ова схема се не може, дакако, сматрати неким доказом. Ради се тек о визуализацији релацијског механизма који се по моме мишљењу испољава на плану манифестовања појмова мноштва и броја, с једне стране, и граматичке категорије броја, с друге стране. Ево о чему је реч: 1) Ако схему проматрамо с десна на лево, она ће нам илустровати дено- тативне могућности језичке категорије броја (нпр. Исаченкову тврдњу да плурал маркира [P], док је сингулар индиферентан с обзиром на његова; она такође илуструје моју тезу да сингулар маркира [— O], док је плурал ту немаркиран, тј. индиферентан с обзиром на обележје одвојености. 2) Ако схему проматрамо с лева на десно, она ће нам илу- стровати могућности које кориснику језика стоје на располагању кад жели потцртати да неки предмет или феномен схваћа као нешто одво- јено или нешто неодвојено, одн. као нешто рашчлањено или нешто нерашчлањено.

С правом се овде можемо запитати, постоје ли у српскохрватском језику неке лексеме које могу изразити све четири споменуте варијанте значења. Да таквих лексема заиста има, показује именица *дрво*, која према Речнику МС има два облика множине: *дрвѝа* и *дрва* и један збирни облик, наиме *дрвеће*. Сместимо ли те облике у предложену схему, добићемо систем у којем сваки облик поседује своју властиту карактери- стичку:

<i>дрвѝа</i>	(облик множине; рашчлањено и одвојено)
<i>дрва</i>	(облик множине; рашчлањено, али неодвојено)
<i>дрвеће</i>	(облик једнине; рашчлањено, али неодвојено)
<i>дрво</i>	(облик једнине; нерашчлањено и неодвојено).

На крају бих радо изнео једну смелу тезу. Њу, на жалост, још нисам успео доказати, јер информанти који су ми стајали на располагању нису могли или хтели да ми кажу оно што бих од њих волео чути. Ради се о следећем: Такозвана „дуга множина“, као што је познато, може у срп- скохрватском бити обавезна (нпр. *їрад/їрадови*, *їосао/їослови*), факулта- тивна (нпр. *вук/вуци* или *вукови*, *знак/знаци* или *знакови*), или пак недоз- вољена (нпр. *ћак/ћаци*, *меїар/меїри*). Суфикс *-ов* у обавезној или факул- тативној дугој множини у ствари је редундантан, јер за обележавање множине у српскохрватском језику постоји читав низ множинских на- ставака. Зашто је онда могућно њиме се ипак служити? Мој је одговор да суфикс *-ов* уопште није редундантан. Наравно, само утолико уколико се може прихватити моја теза да је његова служба резервисана за оне ситуације у којима је говорнику потребно да позитивно обележи [— O], а под условом да граматички наставци за то нису довољни. А нису до- вољни јер су немаркирани с обзиром на обележје [O].

БИБЛИОГРАФИЈА

- (Исаченко 1961): А. В. Исаченко, *О грамматическом значении*, Вопросы Языкознания 1961/1, с 28–43.
- (Кацнельсон 1972): С. Д. Кацнельсон, *Типология языка и речевое мышление*, Ленинград, 1972.
- (Речник Матице српске): *Речник српскохрватскоја књижевној језика I–VI*, Нови Сад, 1967–1976.

Dr WILLEM VERMEER (Leiden)

ОПОЗИЦИЈА ТИПА „ЖИВО/НЕЖИВО” У МНОЖИНИ У ЈЕДНОМ ЧАКАВСКОМ СИСТЕМУ (ОМИШАЉ)

1. Увод

У стандардном језику код именица мушког рода које се завршавају на сугласник постоји у Aсg. опозиција између (приближно речено) живих бића (Aсg. = Gсg.) и свега осталог (Aсg. = Nсg.). Познато је да је стандардни систем распрострањен и у народним говорима, иако ту и тамо има одступања, од којих бих као илустрацију могао навести ова:

(1) У говорима дуж мађарске границе примјетљива је тежња ка ширењу (или чак уопћавању) употребе генитива, нпр. Јагњедовец („крижевачко-подравска” подскупина кајкавског нарјечја према Ившићевој подјели): „. . . у именица које означају дрвеће и биље постоји колебање у односу на категорију живогa”, *spuzal sem na ra:sta*¹.

(2) У познатом средњечакавском говору Суска забиљежио сам употребу Gсg. умјесто Nсg. код именице *dîtè*, нпр. *onì kî daržû dîtêta na kârst; ka(d) ž'ênska (. . .) jîma dîtêta mô^uloga, . . . ; tiščà(t) dîtêta* (’држати; чувати’) итд².

(3) У оним сјеверноистарским дијалектима гдје се назал *o* изједначио са *a*, споменуто се правило о избору облика за Aсg. проширило на именице женског рода које се завршавају на *-a*³. Код именица на *-a* које нису женског рода појава је раширенија. У Омишљу је налазимо код именица мушког рода на *-ина*, нпр. Aсg. *maletîni, podegânini, vražîni* (*-и* је наставак Gсg.).

¹ М. Лончарић, „Јагњедовачки говор. (С освртом на питање кајкавскога подравског дијалекта.)”, HDZb 4, 1977, 241.

² Мој материјал из г. 1979; *ô^u* означаје средњи монофтонг задњег реда (рефлекс дугог *â*); слова у заградама додао сам ради лакшег разумијевања. Успркос ономе што сам писао раније (ЗбФЛ 18/2, 1975, 142) сусачки је говор очувао предакценатске дужине барем факултативно и барем у положају испред кратког акцента.

³ Ј. Рибарић, „Размјештај јужнословенских дијалеката на полуотоку Истри”, СДЗб 9, 1940, 21.

(4) Познато је да је потпуно или скоро потпуно уопћавање Gsg. у функцији Aсg. доста распрострањено у западним дијалектима код придјева или заменица које се употребљавају самостално. Тако сам у Омишљу чуо Aсg. *bēlōga* у односу на крух, *cēlōga* у односу на сир, *kogà* (од *kī* 'који') у односу на магнетофон, итд.

У множини је таква опозиција ријетка појава. Ипак је познато да се она јавља у неким од чакавских говора Кварнерских отока и Хрватског приморја⁴. Као илустрацију ћу дати неке примјере из говора градића Омишаљ на Крку, који је врло изразит представник тог типа говора. Као полазиште служи мањи дио материјала који сам прикупио на лицу мјеста у годинама 1973—1978. Главни ми је информатор у Омишљу била Марија Фабијанић (р. 1909). Захваљујем јој се (и овом приликом на разумијевању и стрпљењу⁵).

2. Акцентуација

Ради оријентације ћу најприје изнијети неке од главних акценатских и фонетских особина омишаљскога говора (даље „о.г.“ или „г.О.“).

У г.О. праславенска се тонска опозиција изгубила не само у кратким него и у дугим слоговима, тако да је настао тзв. двоакценатски систем⁶. У свим се осталим погледима праславенски акценатски систем очувао без битних промјена: акценат је на старом мјесту; квантитет је

⁴ Уколико знам, први пут су скренули пажњу на постојање ове појаве у живим народним говорима А. Белић („Заметки по чакавским говорам“, *IORJaS* 14/2, 1909, 253) и М. Тентор („Der čakavishe Dialekt der Stadt Cres (Cherso)“, *AfSlPh* 30, 1909, 184).

⁵ Кратак преглед синкроне фонологије и глаголске флексије дао сам раније у чланку „Die Konjugation in der nordwestčakavischen Mundart Omišaljs“, *Studies in Slavic and General Linguistics* 1, 1980, 439—472. Најважнији старији радови који доносе податке из говора Омишља јесу: I. Milčetić, „Das silbenbildende und silbenschiessende 1 im kroat. ča-Dialekte“, *AfSlPh* 11, 1888, 365—367; исти, „Čakavština Kvarnerskih otoka“, *Rad* 121, 1895, 92—131; V. Oblak, „Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen“, *AfSlPh* 16, 1894, 153—197; исти, „Zum silbenbildenden 1 im Slavischen“, *AfSlPh* 16, 1894, 209; исти, осврт на Милчетић, „Čakavština ...“, *AfSlPh* 18, 240—247; K. H. Meyer, *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*, Leipzig, 1928, 30—31; M. Małeckı, *Čakawizm z uwzględnieniem zjawisk podobnych*, Kraków, 1929 (= *Prace komisji językowej* 14), 33; исти, „O podział gwar Krku“, *Prace filologiczne* 14, 1929, 563—581, усп. и Јеленовићев пријевод (са исправцима неточних акцената) „O podjeli krčkih govora“, *Filologija* 4, 1963, нарочито 225, 229—232; А. Белић, осврт на Meyer, *Untersuchungen ...*, *JФ* 10, 1931, 218; П. Ивић, „Извештај о испитивању говора у Хрватском Приморју септембра 1959“, *ГФФНС* 4, 1959, 396—397; I. Jelenović, „Торonomastika sjeverozapadnog dijela otoka Krka“, *Filologija* 2, 1959, 17—25; I. Turato, „O godišnjim narodnim običajima u Omišlju“, *Krčki zbornik* 1, 1970, 445—462; исти, „Fraј u Omišlju“, *Krčki zbornik* 6, 1975, 179—183 (неакцентирани текстови). Најпотпунији акценцирани материјал дају Милчетић и Јеленовић, који се на жалост нису могли сасвим ослободити утјецаја акцентуације својих матерњих говора: Дубашљанин Милчетић врло несигурно биљежи квантитет (поготово у ненаглашеним слоговима), а Добрињац Јеленовић често биљежи дужине тамо гдје их омишаљски говор нема (нпр. у наставку Gsg. на -e или испред назала и других сонаната на крају ријечи).

⁶ Слажем се дакле са Ивићем, *ГФФНС* 4, 396.

очуван у свим позицијама. Што се тиче распореда акцената и квантитета треба истаћи ове особине:

(а) У презенту тзв. нови циркумфлекс долази код *e*-глагола, и то свих врста, нпр. *jàhat/jâšem*, *dvìzat/dvîžũ*, *rìzat/rîže*, *obràcat/obrâce*, *potìkat/potìcũ*; *obečivàt/obečûjem* 'облачити', *kipovàt/kipûje*; *dvìgnũt/dvìgnete*, *skì-nũt/skìnete*; *lèc/lègnem*, *sèst/sèdem*; *ubìt/ubìjete*, *čũt/čũjem*, *nađìt/nađijem*, *pokrìt/pokrìjete*, *sèt/sìjemo*, *ustàt/ustânete* 'остати', *šìt/šìjemo*, *obũt/obûje* итд. Остали глаголски типови немају новог циркумфлекса, нпр. *čìstìt/čìstimo*, *vìdit/vìdĩ*, *dèlat/dèlâš* и огроман број сличних примјера. Ова дистрибуција новог циркумфлекса недвосмислено ставља о. г. у чакавски сјеверозапад. Сјеверозападночакавска дистрибуција новог циркумфлекса супротставља најстарији слој славенских дијалеката шире околине Ријеке свим осталим чакавским и штокавским говорима (гдје новог циркумфлекса у презенту уопће нема) и кајкавским (па и словенским) системима (гдје је нови циркумфлекс у презенту опћа појава)⁷. Чакавски сјеверозапад обухваћа: (1) старинске говоре Истре, укључујући говоре тзв. бузетске зоне, за које се често, али неоправдано, мисли да генетски припадају словенском ареалу⁸; (2) Црес и сјеверни дио Лошиња (села Нерезине и Св. Јаков); (3) Хрв. Приморје до Новог Винодолског и Леденица, изузев ограничен број досељеничких говора, нпр. говор Д. Драге код Ријеке⁹; (4) један дио Крка: Омишаљ, Добрињ (са околним селима), Врбник (са околним селима), Пунат, а можда и јужни дио отока, нпр. Башка. Засад је Белићев опис говора Новог Винодолског једина поуздана и барем донекле комплетна монографија о једном сјеверозападночакавском говору којом располажемо¹⁰. У погледу новог циркумфлекса у презенту г. о. разликује се од новљанског говора тиме да има нови циркумфлекс у *бӯдем* (Нови *бӯдѐн*) и у занагласним слоговима у примјерима као *ѵрѐди-каѵ*/*ѵрѐдѐче* и *вѐроваѵ*/*вѐрѵје* (Нови *рãдујѐн се*)¹¹.

(б) Испред назала на крају ријечи изостаје дуљење кратких вокала, нпр. *ѵјãн*, *зелѐн*, *ѵелѵн*, *кõњ*, *Сѐњ*, *ѵерѐм*, *ѵробѵјен* итд. Није дошло до дуљења ни испред *в*: *õв*, *овдѵ* *ѵакõв*, *њихов*, *нõв*, *Бјанѵжов* (топ.), *Мохорõв* (топ.), *офцãм* (Dpl.), *õфцѵ* (Asg.), *Пеѵрõфка* (топ.), *сѵфрашѵѵ*, *шеѵãв*, *здрãв*, *ѵббав*, 'грбав' итд. Изузеци: *ѵрãвдаѵ* (*се*), *чãвла* (Gsg., усп. Nsg. *чãвѐ*), *ѵрѵѵрãвно* (усп. *ѵрѵѵравен*), *сѵãвнã*/*сѵãвно* (усп. *сѵãвнѵ*)¹².

⁷ Преглед најважније литературе о говорима сјеверозападночакавског комплекса дао сам у чланку „On the principal sources for the study of čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and *e*-presents”, *Studies in Slavic and General Linguistics* (даље: „SSGL”) 2, 1982, 279–341.

⁸ Карактеристично је да бузетски говори нису судјеловали у најстаријим акценатским иновацијама које је провео словенски ареал у цјелини (SSGL 2, 320–322).

⁹ Већ Сењ припада средњечакавском комплексу (ЗбФЛ 18/2, 150).

¹⁰ Белић, „Заметки . . .” (даље: „Белић”).

¹¹ Белић, 252, 245.

¹² Изостанак дуљења испред назала на крају ријечи одваја о.г. од њему најсроднијих говора. Што се тиче позиције испред *в*, ту се о.г. слаже у свим појединостама с Новим (усп. Белић, 206). Колега Houtzagers, који припрема монографију о говору села Орлец на Цресу, упозорио ме је на то да ни у орлечком говору не долази до дуљења кратких вокала испред *в*, усп. *ѵакõф*, Isg. *кѵѵфцон* (Nsg. *кѵѵвѵ*), тако да треба исправити оно што сам раније рекао о географији ове појаве (SSGL 2, 298).

(с) Пада у очи досљедна краткоћа неколико наставака који су другдје најчешће дуги барем у једном дијелу примјера, и то: I. Gsg. на -e од именица на -a, нпр. *куће, земјѣ, дицеѣ, офицеѣ*; II. Npl./Apl. на -a, нпр. *јаја, кросна* итд., чак *бримена, имена, вримена*; III. Ipl. на -и, нпр. *кодњи, камикѣ, брајѣи, крѣсни, бримѣни* итд., усп. и краткоћу завршног вокала у Ipl. на -ами: *офицами, сесѣрама, ручѣцама, хѣерама, маѣерама* итд.¹³.

(d) Досљедно наглашавање глаголског префикса налазимо не само код глагола са префиксом *зи-* (нпр. *зѣбраѣ зѣбере/зѣберена, зѣбраѣи/зѣберајѣ, зѣѣере/зѣѣрала, зѣмлели*)¹⁴ него и код већине оних глагола у којим је дошло до контракције вокала (*ѣдѣаѣ се/ѣдѣаје/ѣдѣа/ѣдѣала, ѣдлаѣи ѣдлали/зала, насмѣѣ се/насмѣла, ѣдсѣѣи/ѣдсѣјем/ѣдсѣла/ѣдсѣвено, ѣрдсѣје ѣрдсѣли, ѣзрѣѣи/ѣзрѣје/ѣзрѣло*), а и у ограничену броју других глагола: *ѣдѣѣи/ѣдѣне/ѣдѣла, ѣрѣдаѣѣи/ѣрѣдаѣѣмо/ѣрѣдаѣѣло*).

(e) У радном придјеву глагола *мѣраѣи* и *вѣлиѣи* дуљење вокала је често (иако вјеројатно факултативно): *мѣрала/мѣрало/мѣрали, вѣлела/завѣлели*. Други глаголи не знају за ту појаву, нпр. *дѣлала/дѣлало/дѣлали, вѣдела/вѣдели* и огроман број сличних примјера¹⁵.

3. Вокализам

О. г. има „класичан” систем од пет вокала. Само се реализација појединих чланова система незнатно разликује од стандардне или новљанске¹⁶. Што се тиче дијакроније, треба истаћи ове појаве:

(a) Рефлекс јата је икавско-екавски према познатом правилу Јакубинског¹⁷. Алтернација *e/i* очувана је још у примјерима као што су *bѣl* (са аналошким *e* у изведеници *robѣlѣt*) поред *bilѣt* „кречити”, *bijѣca, bѣjѣc*; *dѣ* „дио” поред *dilѣt*; *dѣlo* (*dѣlat, Npl. dѣlavi*) поред *nedѣja* (*ponedѣjek*); *mѣra* поред *mѣrit*; *sѣsѣd* поред *sidѣt*; *spovѣdѣt* (*spovѣdѣlnica*)/*zapovѣdѣt* поред *spovѣdit* (*spѣvѣid*)/*zapovѣdit*; *vѣter* поред *zvѣtrit se*. Типично је за сјеверозападночкавску верзију икавско-екавског рефлекса да се алтернација очувала и у глаголима на *-ѣti, нпр. *vѣdit/vѣдела, razumѣt/razumѣ* „разумио”, *zadѣt/zadѣ/zadѣlo, mlѣt/mlѣ/mlѣла/mlѣло* итд. (са аналошким *e* у множини) *vѣдели, razumѣли, zadѣли, mlѣли*)¹⁸. Други примјери са *e*) *besѣda, blѣdnѣ, brѣst*

¹³ Нови има краткоћу у Ipl., али понекад дужину у Npl./Apl. на -a (нпр. *на месѣа, вримена*, Белић, 220, 222), а досљедну дужину у Gsg. на -e, као скоро сви други х-с говори.

¹⁴ Као у Новоме (Белић, 198).

¹⁵ И у новљанском говору ова два глагола имају необичну акцентуацију, нпр. през. *мѣран*, инф. *вѣлиѣи* (Белић, 248, 251).

¹⁶ SSGL 1, 440.

¹⁷ Ј. Јакубинскиј, „Die Vertretung des urslav. *ě* im Čakavischen”, *ZSlPh* 1, 1925, 381—396; К. Н. Meyer, „Beiträge zum Čakavischen”, *AfSlPh* 40, 1926, 241, 248—250; исти, *Untersuchungen . . .*, 49—71 итд.

¹⁸ Вокал *e* долази и у глаголима гдје му по етимологији није мјесто, нпр. *hodѣt/hodѣ/hodѣла/hodѣло/hodѣли*. Исту појаву налазимо у Новом (Белић, 186), али не увијек у истим глаголима, усп. радни придјев *hodѣl/hodѣла* (Белић, 250). (Значај ове особине за унутрашњу класификацију икавско-екавских говора први пут је уочио Maѣeckѣ, *Filologija* 4, 229—230).

(усп. и топ. *Brestovec*), *cěl, cěn* ‚јефтин‘, *cěsta, cvět*, Npl. *člěni, děd, drěn* (усп. и топ. *Drěnovā*), *kolěno, kōrěn* (Gpl. *korēni/kōrēni*), *lěn (lěnōst)*, през. *lěskā (se)* (усп. Npl. *lěskavē*), *lěto, město, nēdrice, nevěsta, oběd, petěh, plēni* ‚пелене‘, *pre-* (нпр. *preplouli* ‚препливали‘, *predelat, prelēt, prehūtiti, predēd* итд.), *pred* (усп. и *predlānim*), *presnēc* ‚врста колача‘, *prez* ‚без‘, *prověslō*, Npl. *rětki, sēno, sěst*¹⁹, *srědā* ‚дан у тједну‘, *stěnā* (усп. и топ. *Stěni*), *strělica* ‚праћка‘, *svět* ‚савјет‘, Lsg. *tělu* (усп. *Tělova*), *tesněk, tēsto, věra*²⁰, *zāvět (zavečāla, obecāt)*, *zrē/zrělo, zvězdā, želězo*. Резултат контракције секвенце **-ěja-* такођер је *e*: *blēt/blē/blēla, zalēt/zālēli, sēt/sēla/sēli, smēt (se)/smēli, vēt/vēli, zrēt/žrělo*, усп. и *ōdēlo* ‚вунена тканина старинског типа‘; у осталим облицима долази *i*, нпр. *blījěš, polijě/zaliveni, siješ/pōsiven, smijetě/smijūc, vījeto/ovijenā, zrije* итд. Други примјери са *i*: *robignūt, bižāt, brīg, brīme, cīditi, cīp (cīpāt)*, Asg. (*pōc*) *va crikvi*²¹ (усп. и топ. *Crikvėnā*), *čovik*²², *črīpka/črīfka* ‚крепуља‘, *črīšna, črivo*²³, *dītē (dicā, dīčji)*, *prēdivek, divōjka*, през. *drīmje (zadrīmāla)*, *drīvo* ‚стабло‘, топ. *Goriñē* (усп. *goriñec* ‚човјек са копна‘), *grīh, hji̇b, jīdo, jīst* (през. *jīm, jīstē*), *klīšca, ličit (likār), lihā, līp*, Asg. *livū, medvid, mih (mihir)*, *prominīt*, през. *mīñajū, mīsēc, omisili, mišāt, mlīč, mlīko, mlīst* ‚мусти‘, *umrit, mrižā, nič* ‚нешто‘ (итд., нпр. *nigdi* ‚негдје‘, *nīkako* ‚некако‘, усп. рефлекс некадашњег **ni-* у *nīš* ‚ништа‘, *nigdir* ‚нигдје‘, *nīkakōr(e)* ‚никако‘ и сл.), *nīmām, oriñ, pīna, plīsna (splīsnivit), plīšiv, plīva* (усп. през. *plīvē*, инф. *plīt*), *nāprid (sprīda), priko, preprīt* ‚притворити (врата)‘ *Rikā, rīpa, rīzat, sīč, sīc (sīčēm, sīkla), sikira, sīmo, sīme* (усп. *posimenīla se*), *slīp, smīšēn, snīg*, Lsg. *srīdī* ‚средини‘ (усп. и *nasrīd, posrīd*, топ. *Srīdnāčica*), топ. *Stīpāñ, strīl, rastrīt, svičā, svīt*, радни придјев *svītēlo* (през. *svītī*), *svītlo* (усп. *svītli*, придјев Npl. *svītē*), *tīme, tīrat*, през. *tīši (utīšila), tīlic, trībi* ‚треба‘ (усп. *potrība*), *trīzēn, vāviki, obisit, vlīc* (усп. и *oblīc, slīc* ‚свући‘), *vrīc, vrīme, ždrībēc, žlibēc*; на крају ријечи и у наставцима) *-du* (нпр. *kadi, ovdī*), *dvī (dvīsto)*, Npl. *ōbi, lāni, dōli (gōri)*, Lsg. *glāvī*, Isg. *s ōtīm*, Gpl./Lpl. *tīh (zi tīh, vā tīh)*, Ipl. *s ōtīmi*, Lpl. *vōzih*, комп. Nsg. *stārijā, veselījā* итд. У врло ограниченом броју примјера долази рефлекс *a*: *nād* ‚љубичаст‘ (из **gněd, nāzld*, радни придјев глагола *jīst*: *jā/jāla/jāli, pojā/pojāla/pojālo/pojāli, uja, zjālo*. Икавско-екавски третман јата ставља г. о. у југоисточно крило сјеверозападночакавског комплекса; овамо припадају: (I) Крк; (II) Хрв. Приморје између Бакарског заљева (линија Хрељин—Бакарац—

¹⁹ Лик *sěst* преузео је *e* из презента (Ивић, *ЗбФЛ* 2, 1959, 175).

²⁰ Али (наравно) *u* у фразеологизму *pāsja vira*, усп. и Tentor, *AfSIPh* 30 (даље: „Тентор“), 155, Jelenović, „Микротопонимја добринског подручја на отоку Крку“, *HDZb* 3, 158.

²¹ Најстарији представници г.О. још кажу *va crikī* (без *e*). Аналошко уметање сугласника *e* у лик *crikī* примијетио сам и у говору Селаца (Хрв. Прим., између Новог и Цриквенице).

²² Старији лик *šlovik* још је свима познат, али га избјегавају чак иначе врло аутентични говорници.

²³ По овим се примјерима види да се сугласник *č* очувао као палатал у секвенци *čr-*, усп. и *čern, črat, červ*.

—Краљевица) и Новог/ Леденица, изузев Цриквенице и можда још које екавске тачке; (III) „Гробинштина” изнад Ријеке²⁴.

(b) Рефлекс кратког полугласа обично је *e*, нпр. *běčva* (*běčvār*), *cvěst* (през. *cvetě*), *čě* ’то’, *zdehnūt*, *blāgden*, *denēs*, *deskā*, *děž* (Gsg. *dežjā*), *keblāča*, *kēsno*, *lēgek* (усп. Nsg. *lehkī*), *lězno*, *meqlā*, *mēgnem* ’мигнем’ (*mēgat*), *meknūt*, *mēnī*, *mēst* ’мошт’ (усп. глагол *mestīt*), *nābēdnī* ’бадњак’, *natešcē*, *nočēs* (полуглас је испао у *večērska* ’вечерас’), *pēs* (Gsg. *pesā*), *prēzdēn* ’бездан’, през. *rasēhne* (*расехнѹла*), *sēn* (Gsg. *snā*), *šējem* ’шаљем’, *steklō*, *stezā*, *šērpje* ’шапће’ (*šepjāli*), *šēv* (Lsg. *švū*), *poteknūt*, *tēnek* (усп. Nsg. *tēnkī*, комп. *tēnī*), през. *tēre*, *vēn* ’ва роје’ (усп. *venī* ’ва роју’), *vēs* ’сав’, *žēnem*. Разумљиво је да у Nsg. долази непостојано *e* уместо непостојаног *a* стандардног језика, нпр. топ. *Bājēč*/*Bājčū* (Lsg.), *česēn*/*česnōm* (Isg.), *dobrīnec*/*dobrīncu* (Dsg.), *jānec*/*jāncem* (Dpl.), *jārēm*/*jārmā* (Gsg.), топ. *Kijec*/*Kīci* (Ipl.), топ. *Klobučēc*/*Klobučū* (Lsg.), *lonēc*/*lōncū* (Lsg.), *ocēt*/*ostōm* (Isg.), *ozimēc*/*ozincā* (Gsg.), *popēr*/*poprōm* (Isg.), *prāsēc*/*prāścēm* (Dpl.)²⁵, топ. *Rāvēn*/*Rāvñū* (Lsg.); *dōber*/*dobrā*, *glādek*/*glātki*, *gōrek*/*gōrko*, *hlāden*/*na hlādnū* (Lsg.), *krātēk*/*krātķō*, *kurājen*/*kurājna* ’храбар’, *lāčen*/*lāčni* ’гладан’, *mājehen*/*mājehna*; *jedēn*/*jednōga* (Gsg.; усп. и *e* у *jedenājst*) итд., *e* налазимо и у примјерима као што су *obešlā*; *se sīm*, *semlīt*, през. *sevjē* ’савије’ (и аналошки у инф. *sevīt*); *vē dne*, *vežgāt*. Ограничен број примјера има *a*: *bāki* ’бикови’, *mālīn*, *posāl* (Lsg. *pōslu*), *vērgāñ* (Isg. *vērgñēm*); *lagāt* (*lažjīv*), *māša*, *pakāl* (Gsg. *paklā*, усп. и топ. *Pakāl*, *Paklīc*); *sadā* (*kadā* итд.), *vān* (разликује се од *vēn* тиме да се може односити на било што). Дуги је полуглас дао *ā*, нпр. *dān*, *lān*, *obāc*, *tā* ’тај’, *tāst*, а и као непостојано *ā* у Gpl., нпр. *desāk*, *ovāc*, *ogāñ*, *dreñūlāv* (Nsg. *dreñūlva*), *dobrīnāk* (Nsg. *dobrīnka*), топ. *Vrātāc* (Npl. *Vrāca*), *selāc* (Nsg. *sēlcē*) итд.

(c) Рефлекс слоготворног *л* такођер је *e*, нпр. *behā*, *dēg* ’дугачак; далек’ (усп. комп. *dēje* ’дуље; даље’, *podegān* ’висок човјек’), *dēg* (*dēžen*, радни придјев *zadēži*), *jābeko* (усп. и топ. *Jabenōvā*), топ. *Kēk*, *mēzēm*/*mēzli* инф. *mīst*), *pēn* (*pēnit*, през. *napēñūje*), *popēznūt* ’склизнути’ (усп. и *pēzīt se* ’гмизати’), *pēž*, *sēnce*, *sezā*, *tečētō*/*stēklā* ’тучемо/истукла’, *vēna*, *vēcēm*/*vēkē* (’вукао’)/*zavēkū*/*sēkē* (’свукао’)/*sēklā*/*obēcēš*/*obēcīte*/*obēklī*/*óbečenā* (усп. инф. *vīc* итд.), *žēt* ’жут’ (усп. *žētīt*, през. *ožētīš*, Asg. *žetenīcu*). У ограниченом броју примјера долази рефлекс *y*: *mičāt* (усп. през. *zamīknet*, *mičētjīv*), *tūst* (*tūstīt*, радни придјев *otūstē*), *vūk*. Сасвим необичан рефлекс слоготворног *л* имају топоними *Hām*, *Hāmēs* (Lsg. *Hāmci*), *Hāncēs* и *Hlām*, ако је точно да се у њима крије ријеч **hlm*. Нестандардни рефлекси

²⁴ У погледу рефлекса јата број разлика између Новог и Омишља врло је скроман: (a) *sīst*; (b) *rovīdajūc*, *rovīdāla*, *narovīdā*, *prīrovīdajūc*, *zarovīdā* (Белић 185, 248); (c) радни придјев *jīl*/*jīla* (Белић, 252); (d) поједине разлике у распореду префикса *ūre-* и *ūri-*; (e) поједине разлике у дистрибуцији вокала *e* и *u* у радном придјеву глагола на *-iū* (тип *hodēla*/*hodīla*). Јасно је да су све ове разлике аналошког поријекла.

²⁵ Сугласници *с*, *з*, *ц* аутоматски се палатализирају испред *с*, *з*, *ц*. Ово правило важи не само унутар ријечи (усп. још топ. *Krāšce*, Gpl. *Krāsāc*) него и у сантхију: *u vāš se . . .*; *u vāš su . . .*; *vōz zovetō . . .*; *sēki mīsēč sēki mōrā dāt*; *jūtrōš smo bīli . . .*; *otēč se . . .*; *ž zūbī* ’зубима’; *prēž zvāt* итд. Усп. и врбничке облике *prasec*/*Asg. prašca*/*Dsg. prašcu*/*Npl. prašce*/*Dpl. prašcen* (Иван Жиц, ЗбНЖО 6, 1901, 3, 10, 13).

слоготворног *л* и кратког полугласа спајају о. г. и говоре Добриња и Врбника с двије мале скупине дијалеката за које се не може рећи да су у другим погледима баш тијесно везане за крчке говоре или једна за другу, а то су (I) екавски сјеверозападночакавски говори Цреса и сјеверног дијела Лошиња, и (II) средњечакавски говори јужног дијела Лошиња (Ћунски, М. Лошињ, В. Лошињ) и околних отока (нпр. Сусак)²⁶.

(d) Није ми још сасвим јасно како треба фонолошки интерпретирати омишаљски рефлекс слоготворног *р*.²⁷ Квантитет се на њему очувао (барем факултативно). Засад ћу писати *CērC* и *CrC* (нпр. *bērzo/břže*), што није елегантно, али је најбоље у складу с изговором²⁸. Необичан рефлекс *-ре-* налазимо у ријечима *prēst* 'прст' (усп. *nāprěšnāk*) и *drehtāt* (през. *drěhće*), а и у префиксу *ūr-* (из ранијег *ūru-*) у глаголу *prenēst* 'донијети', усп. и *prepejāt* 'довести'.²⁹ Слоготворно *р* испало је у *čevjēn* 'црвен', из некадашњег **črvlēn* (усп. Нови *črlén*)³⁰.

(e) Ситне особине: *zajik* (али *jěcmik* — на оку —, *najēt se/prijēt/pòjēli*, *načēt*, *pòčēt*, *brātučed*, *žējēn* 'жедан', *žēt*, *ožēt*), *kulikó/tulikó/nikulikó/onuliko/ovuliko*, *sobōta*, *vičira*, *postija*, *ditejini* (Gsg.), *srīca*, *kolijān* (уз *kolēdva*), *pōrē*, *tērē*, *ū* у примјерима као *prošćenī/ūli* (Isg. *ūlim*, *s ūlim*)/*zelī*; све је ово мање-више у складу с новљанским говором³¹. Одступања од новљанског стања: *у* у *ustāt* 'остати', чување *е* у *ponedjiek*, *е* мјесто *а* у ријечима *lēket* (Gsg. *lēhta*), *pestir*, *sēki*, усп. и посућенице *tēnes* (*tēncāt*), *Keštē*, *keštiga* (*keštigāli*, през. *keštigūjū*).

4. Консонантизам

Систем омишаљских сугласника састоји се од ових фонема: (п, б, ф, в, м; т, д, с, з, н; ћ, ш, ж, њ, ј; к, г, х; л, р). Реализација чланова овог система углавном се поклапа с реализацијом одговарајућих фонема у стандардном језику, осим у појединим случајевима, од којих ће они најважнији бити споменути доље. Опрека по звучности (*ū/б*, *ū/д* итд.) очувана је на крају ријечи. Глас *в* обезвучује се испред безвучних консонаната: *drīfcē*, *pokrofčič*, *poplačjifka*, Npl. *prēdīfki*, Asg. *udofcā*, *f ponedjiek*, *negōf sīn*, *ot krāf se . . .* итд.³² Иако нема чисто фонолошких разлога да се *ц* и *ч* интерпретирају као засебни фонеме, писат ћу *ц* и *ч* у складу с традицијом.

(a) Фонем (ћ) је „типично чакавски” оклузив, који се не разликује од одговарајућег новљанског или сусачког звука; секвенце *ūj* (*netjāk*) и

²⁶ Усп. SSGL 3, 1983, 456.

²⁷ SSGL 1, 441—442.

²⁸ Усп. већ Белић, ЈФ 10, 218, Јеленовић, Филологија 2, 17.

²⁹ Усп. Нови *prnēsāl* (Белић 188, усп. 239), Врбник *pernesel*, *pernese*, *pernesu* (Жиц, ЗбНЖО 6, 4), Сусак *parnēst*, *parnēsāl* итд.

³⁰ Белић, 195.

³¹ Белић, 183—186, 190—192.

³² Као у Новојме (Белић, 196).

kj (*kjèknūt*) јасно се разликују од *h̄*. Фонем (*h̄*) нема звучног парњака. Праславенско **d'* изједначило се са *j*, нпр. *mejāšà* (Gsg.), *prèja*, *rīj*, *sàje* ,чађа', *tūjī* (*tujīna*), *zāhōj* ,залазак (сунца)', *žējèn*; през. *glōje* (аналошки и у осталим облицима, нпр. *glojālo*); *ogrājena* (*obgrājeno*, *zagrājen*), *prehlājeni*, *rōjena*, *presājeno*, *navājen* (*navādit* ,научити'); Gsg. *sājēnā*; през. *obehājajū* (*zahājā*), *hojīvāla*, *prehlajūjū se*, *presajūje*; комп. *grjī* (*gērd* ,ружан'), *hūje*, *mlājī*, *rēje*, *slāje*, *tvrjī* итд. За разлику од скоро свих других говора у којима се праславенско **d'* изједначило са *j*, г. О. није увео нов, секундаран, звучни парњак фонема (*h̄*) попут новљанског *h̄* у *sprogādā*, *kòlovođa*, *rodén* итд.³³ Ријетка секвенца *h̄* (нпр. *ānjel*, *ofēnjen* ,увријеђен') јасно се разликује од фонема (*h̄*). Некадашње се **l* изједначило са *j*, нпр. комп. *bōjī*, *čārja*, *češēj*, *jūt* ,кисео', *kjūč*, *krāvjī*, *kūpjete*, *zlōmjena*, *Omšej*, *pōje*, *strašjiv*, *vōja*, *žūj* и огроман број сличних примјера³⁴.

(b) Назал *-m* на крају ријечи није прешао у *-n* (чиме се г. О. разликује од скоро свих осталих обалних говора), нпр. *dīm*, *sām*, *sēdem*, *ōsem* итд., усп. нарочито ове наставке: Isg. *dēdom*, *krovōm*, *batīcem*, *križēm*, *košārūm*, *zemjūm*; *š nīm*, *s ōnīm*, *zā tīm*, *mojīm*, *nīhovīm*, *za nīm*, *s ōnīm*, *nīhovīm*; *dēgīm*, *modrīm*, *pjānīm*; Lsg. *nēm*, *pō tōm*, *vā nōm* ,у оном', *mojēm*, *vāšem*; *dřvenōm*, *mokrōm*³⁵; Dpl. *prījatelom*, *volōm*, *prāščēm*, *jūdem*, *divōjkam*, *sestrām*; *nīm*, *onīm*, *svīm*, *mojīm*, *negōvim*; *hūdīm*; през. *perēm*, *hājem*, *stojīm*, *nōsim*, *korām*, *mīšām*, *grēm*, *sēm* ,јесам' итд.³⁶.

(c) Завршно *-l* испало је у низу случајева: (I) Nsg. именица мушког рода, нпр. *barī*, *čāvē*, топ. *Dō* (усп. и топ. *Kūrindō*, али *Pōdol*), *karatē*, *Keštē*, *kotē*, *malinē* ,коловрат', *mešūē*, *ūōūē*, *ūocūō*, *ūrujajūē*³⁷, *cūō*, *vō*; (II) неки придјиви, нпр. *debē*, *nāgē*, *tēpē*, *vēsē*, *zrē*; (III) радни придјев (досљедно), нпр. *bī*, *dā*, *sē* ,сјео, сијао', *mōgē*, *prišē* ,дошао' итд.; (IV) ријеч *žā* ,жао'. Ипак налазимо *-l* на крају ријечи у великом броју случајева, усп. (I) посуђенице, нпр. *bavūl*, *fažōl*, *ferāl*, *pakāl*, *pinēl*, *pīrgul*, *posāl*, *rokēl*, *tavajōl* и сл.; (II) именице женског рода, нпр. *bōl*, *rāl*, *sōl*, *strīl*; (III) један дио придјева, нпр. *bēl*, *cēl*, *māl*, *nīl*, *trūl*, *ōhōl*; (IV) Gpl. на *-o*, нпр. *barīl*, *čavāl*, *karatēl*, *kotāl*, *meštēl*, *postōl*; *kōl*, *krīl*, *ocāl*, *sedāl*, *sēl* итд. У унутрашњим је слоговима *l* испало у врло ограниченом броју примјера, увијек иза вокала *o*: *Dōčīna* (топ.), Lsg. *kōcū* (Nsg. *kolēc*), *pōdnē* (усп. Gsg. *do pōdnēva*, али чување *-l* у *pōl*, *nā pōl*), *gōčīc* ,врста рибе'³⁸.

³³ Белић, 188.

³⁴ Познато је да је ова појава доста раширена у говорима отока и обалног појаса. На Крку су изгубили *l* (пored г.О.) досељенички говори оних села која су раније спадала под омишаљски „комун” (Њивице, Св. Вид), Добрињ, Врбник, а и југ (Башка итд.), усп. нпр. Милчетић, *Рад* 121, 108, Маџески, *Филолоџија* 4, табела бр. I, Јеленовић, *Филолоџија* 2, 17. Другдје се фонем *l* очувао или је његово губљење у току (литература садржи бројне контрадикције).

³⁵ У овоме наставку вокал *o* често је кратак, нпр. *līrom*, *čērom*, *teplōm*. Засад не могу рећи кад долази једна а кад друга варијанта.

³⁶ У одређеним случајевима *-m* на крају ријечи ипак губи лабијалну артикулацију, нарочито под утјецајем почетног консонанта слџедеће ријечи.

³⁷ Усп. Нови *prījatēl*, Црес *prījatel* са тврдим *l* (Белић, 194, Тентор, 162).

³⁸ Губљење *-l* на крају ријечи (иначе доста раширено у чакавским говорима) није познато у Новом, а на Крку га налазимо само у Добрињу и у говорима некадашњег омишаљског „комуна”, в. нпр. Милчетић, *Рад* 121, 107–108, Маџески, *Филолоџија* 4, табела број I.

(d) Сугласник *x* очуван је као безвучан веларан фрикатив у свим положајима, чак у наставку Lpl., нпр. *kamikh, vòlih, nā nih* ,на онима', *kùcah*, топ. *Plāsàh* итд. Испео је једино у глаголу ,хтјети': *otit|otê|otèla|otèlo|otèli|* през. *òce|otêc*³⁹. Фонем (г) најчешће је фрикативан; испео је у случајевима који ће бити споменути доље под (е), а факултативан је у през. *rêm, rê* итд. (уз *grêm, grê*). У сусједству заобљених вокала (најчешће на крају слога иза кратког *o*) дошло је до поремећаја у изворном распореду веларних и лабијалних фрикатива, усп. Npl. *nòfti, rofčic* (деминутив од *ròg*), *glòv* ,глог', Gsg. *Rògna* уз *Ròvna* (Nsg. *Ròveñ*, топ.), топ. *Brvüčēnā*, уз *i* у топ. *Brgūd, Brgūdèc*⁴⁰.

(е) Сонанти *n* и *l* палатализирали су се између велара (*k, ĭ, x*) и самогласника предњег реда (*u, e, ɛ, ě*); *l* се накнадно изједначило са *j* [усп. горе под (а)]; сугласник *ĭ* испео је испред новонасталог *ñ*. Примјери: през. *kjèkajū (pokjèknūt), kjerāt*, Npl. *kjercè, kjesàla* (през. *skjèšū*), *kjêt (pròkjèto)*, през. *kjevècū*, през. *kjìcā (skjìcala), kjìn; gjèdat, gjìstà; hjìb; nād, nāzlò, poñest* (усп. *vñelā*, през. *vñetā*), Npl. *nūdi, nūl*, през. *nūli* (усп. *poñilèlo*). Ријеч *klišca* чини изузетак. Нема палатализације у *gnòj* (усп. топ. *Gnojini*, през. *gnòji, ognojilo*). У глаголу *gnūsí* (през., усп. *gnūsilo*) палатализација је секундарна⁴¹.

(f) У секвенци *v* + сугласник изворно се *v* очувало или је испало (није се дакле вокализирало у *y*), нпр. *fčera* ,јучер', *vnük, šenèc* ,уш', *zèt* ,узети', *pàst nāznāk, stāt se* ,устати', *zōrāt* ,узорати', *vnūter|nūter, vnūtri|nūtri, vlèt* ,улити', *vècēr* ,увечер', *v nòs, v Mèriki, f sobòtu* итд.; у коријену **vs-* сугласник *v-* је испео у комбинацијама са приједлогом *s* (*se sīm, se sūm, se sūmi*) и у примјерима као *Sisvètē, sèki, sèkakov*, Gsg. *sèčesa, sèkato, zi sèkūda*, али је лик са метатезом обавезан или скоро обавезан у *svā, svè*, Asg. *svū*, Gsg. *svèga*, Lsg. *svèm*, Gpl. *svìh*, Ipl. *svìmi*, Dpl. *svìm* итд. Облик *Vezèm* ,Ускрс' преузео је јаки полуглас из осталих облика (Gsg. *Vezmā* итд.). Два примјера имају *y-*: *udovèc|udovica* и *utòrek*. Испадање сугласника *v* забиљежио сам и у другим случајевима, нпр. *slíc* ,свући', *četèrti, drcè* (Gpl. *drvâc*)⁴².

(g) Ситне особине: *uh* (досљедно) у примјерима као Gsg. *gùšcera, joščè* ,још', *pògrīšc, Gsg. priščā* (Gpl. *prišci*), *nateščè*, през. *ščipje (poščipāt), vīšca, deščica*, през. *iščū (iskāt)*, през. *stīšce (stīškāli), pūšcat, rāsèdišce, topo-rīšce* итд.; *жј* у Gsg. *dežjā* (усп. и *dežjèfka, dežjilo*), *mòžjena*; *л* умјесто других консонаната у *lebrò* (усп. и *polèberna*), Npl. *libāri* (усп. и *libārīt*), *zlāmenat (se), nāzlò*; рефлекс палаталног *л* у *mjāčno (zamjāčit)*; тврдо *л* у *slīva*; *ћ* у *nāc|pòc|obāc* уз *ū* у *prīt* (усп. през. *nājdemo, obājde, prīdete*); *ū* у *trètī* (Gsg. *trètōga*); протетично *ј* у *jūžina* (усп. през. *jūžināto*) и *jāpnò*;

³⁹ Али увијек *xòdèh*, за разлику од Новог (Белић, 193, 250). О презенту глагола 'хтјети' в. SSGL 1, 448.

⁴⁰ Усп. Нови *sūrdiòd*.

⁴¹ Усп. за Нови Белић, 194. Изузетак *klišca* налазимо и у Врбнику (Жиц, ЗБНЖО 6, 19) и Добрињу (Јеленовић, ЗБНЖО 40, 1962, 224).

⁴² У принципу се Омишаљ слаже с Новим, али има приличан број одступања у појединостима (Белић, 196).

изостанак протетичног *j* у примјерима као што су *iglica, igrâto, ilo, îme, imît, iskât, îstî, îsto* ‚бубрег‘; ликови *nîs* ‚нисам‘, *mîrt* ‚мртав‘ (усп. Npl. *mrtvî*, Asg. *mêrtvôga*), *provêslò, semêñ* (Lsg. *semñû*) ‚сајам‘, *gûbnò*⁴³.

5. Наставак Npl. код именица мушког рода на њалатаалан сугласник или *ц*.

Именице мушког рода које се завршавају на сугласник обично имају у Npl. наставак *-и*, нпр. *blâgdeni, borî, brâti, çerî, dêlî, dêdi, dvôri, likârî, postolî, prèsti, snî, šcârî*, усп. и *crêsani, omîšjani, resîçani, vrbniçani* итд⁴⁴. Али код именица које се завршавају на палаталан сугласник или *ц*, наставак Npl. овиси о значењу: мушке особе имају *-и*, а све друго *-е*, нпр. *mûži, kovâçî, bogatâšî, mudrikâšî, dobrînci, gorînci, novjânci, koščî, lažjîfcî, sūcî, fratricî, mladîcî, nevêsticî*, презимена *Dûminicî, Hudôrovicî, Ilîcî, Jûrešicî, Žûvicî* итд., уз *òbrūçe, mrkâçê* ‚хоботница‘, *tošê* ‚тијесак, млин за маслине‘, *krâje, kêrjê* ‚пањ‘, *relòje, tarûjê* ‚дрвени тањур‘, *žûjê, dežjê, križê, pèžê, koñê, kostâne, semñê, jûncê, klâncê, kôcê, Krâšce* (топ., Gpl. *Krâsâc*), *lôncê, mîsêce, prâšcê, šêncê, žlîpcê, ftîce, borîce, členîce, kjunîce, koprivîce, krjîce* ‚кунић‘, *mâçîce, petešîce, pîplîce, pjâtîce, slîpîcê, trnîce, vrtîce*, усп. и називе села *Čîžîce, Mîlçetîce, Žgômbîce* итд. *Trî krâjê* је назив благодана⁴⁵.

6. Алтернације *к/ц*, *ѝ/з*, *х/с*.

Раније се мислило да су чакавски говори (узети као цјелина) укључили алтернације које вуку поријекло од друге праславенске палатализације. Да ова претпоставка није тачна, доказују већ сасвим обични сучаски облици као Lsg. *na pozî*, Npl. *râci* (од *râk*, Gsg. *râka*), чак Lsg. *na Sûjci* ‚на Суску‘, усп. Врбник Lsg. *Verbnici, Zavojci*⁴⁶.

У г.О. алтернације *к/ц*, *ѝ/з*, *х/с* карактеризирају углавном именице на сугласник које означају мушке особе, нпр. Npl. *junâcî/Gpl. junâci* (Nsg. *junâk* ‚слуга‘), Npl. *netjâcî/Gpl. netjâci/Ipl. netjâci* (Nsg. *netjâk*), Npl. *svedocî/Ipl. svedoci* (Nsg. *svedok*), Npl. *težâcî/Ipl. težâci* (Nsg. *težâk*), Npl. *vnîci/Ipl. vnîcih* (Nsg. *vnîk*), Npl. *vrâzi/Gpl. vrâzi* (Nsg. *vrâg*), Npl. *dûsi* (Nsg. *dûh*) и сл. Ријечи које не означају мушке особе скоро никад немају алтернације, нпр. Npl. *bâki, bânêk/Ipl. bânkih*, топ. *Bòki/Gpl. Boki/Ipl.*

⁴³ Неки људи кажу *gûbnò*, као Новљани (Белић, 195).

⁴⁴ Дакле не *-ане* као у Добрињу (*Vnêçane*, Јеленовић, ЗБНЖО 40, 1962, 221) и у Врбнику (*Verbençane*, Жиц, ЗБНЖО 4, 229). Мушки Npl. на *-а*, који је доста чест у Новом, нпр. *bîlca* (усп. и Белић, 214–216), у Добрињу (нпр. *dôca* и велик број других примјера, Јеленовић, ХДЗБ 3, 161), а и у Врбнику (нпр. *dermina, dolca*, топ. *Zdenca*, Жиц, ЗБНЖО 4, 229, 231–237) врло је риједак у Омишљу. Нашао сам га у два случаја: *drmina* поред *drminî* (*drmin* ‚šumica‘) и топ. *Stûrsa*, усп. апелатив *stûpi* ‚степенице‘.

⁴⁵ Исто правило даје Јеленовић за Добрињ (ХДЗБ 3, 160–161). Слично је стање по свој прилици и у Врбнику, усп. Npl. *tejaše, prašce, jance* уз *lovci* (Жиц, ЗБНЖО 4, 227, ЗБНЖО 6, 10, 12, ЗБНЖО 33, 1949, 6). (Будући да код именица које не означају мушке особе ионако нема разлике између Npl. и Apl., убацио сам неколико примјера које сам случајно чуо само у Apl.)

⁴⁶ Жиц, ЗБНЖО 4, 222, 225.

Bokih, còk/Gpl. còki, òimjāk/Npl. òimjāki/Gpl. òimjāki, kāmīk/Npl. kāmīki/Gpl. kamīki/Ipl. kamīki/Lpl. kamīkih, klobūk/Npl. klobūki, kòrāk/Gpl. korāki, zvonīk/Npl. zvonīki, lūg/Npl. lūgi/Gpl. lūgi, rōg/Npl. rōgi, grīh/Npl. grihi, orīh/Npl. orīhi, prāh/Npl. prāhi/Lpl. prāhīh.

Има у мојем материјалу одређен број одступања. Није увијек јасно да ли се ту ради о правим изузецима или о осамљеним грешкама:

(1) Npl. *vūci* (уз Nsg. *vūk*). Већ стандардни рефлекс слоготворног *л* (требало би бити **vēk*) показује да је ова ријеч посуђеница (вјеројатно из језика фолклора).

(2) Нпл. *òblāci* (уз Nsg. *òblāk*) рјеђи је него нормални облик *òblāki* (усп. *oblākih*), па је могуће да га треба приписати интерференцији од стране стандардног језика.

(3) Npl. *svedokī* (1 ×) може бити грешка поред чешћих облика с алтернацијом (в. горе).

(4) Gpl. *krsnikī* (1 ×). Ријеч *krsnik* односи се на старо празновјерје о којем мој информатор нерадо говори.

(5) Gpl. *òčūhī* (1 ×). Ријеч *òčūh* у множини сигурно није честа.

Ова одступања од правила сугерирају да се систем мог информатора почео колебати, али је ипак јасно да су алтернације *к/ц*, *и/з* и *х/с* углавном карактеристичне за ријечи које означају мушке особе.

Алтернације нема у Dpl. и у Gpl. на -ø, нпр. *netjākòt, težākòt, vnìkot, Gpl. vnìk*⁴⁷.

7. Наставак Npl. код њридјева, замјеница и сл.

С обзиром на наставак Npl. придјеви, замјенице и сличне ријечи могу се подијелити у двије групе. Прва група има два наставка (-и за мушке особе, а -е за све остало); друга група увијек има -и.

Првој групи припадају (између осталог) придјеви у одређеном виду, показне замјенице *òв*, *òн*, *ӣа*, присвојне замјенице типова *тој* и *наш*, замјеница *вѣс* 'сав', број *четири* и још неке ријечи. Примјери:

(а) Мушке особе: *stāri jūdi*⁴⁸, *drūgi jūdi*, *bòji jūdi*, *špòrkī jūdi* (*špòrek* 'прљав'), *prvī brātučedi*, *drūgi mladīci*, *onī sūsēdi*, *tī jūdi*, *tī Vitezīci*, *mojī vnīci*, *mojī netjāci*, *mojī brātučedi*, *mojī brati*, *nāši mūži*, *nāši sūsēdi*, *nāši merikāni*, *vāši jūdi*, *svī jūdi*, *četīri dōktori*, *četīri sīni*, *ovī gòrnī jūdi*⁴⁹, *tī vèli bogatāši*. Ријеч *dicā* третира се потпуно као множина, нпр. *tī dicā*, *mojī dicā*, *četīri dicā*, усп. и *ovī dičina*, *nāši dičina svī*, *ovī dičina mojī*⁵⁰.

⁴⁷ Али сам чуо и облик *vnīc*.

⁴⁸ Разумије се скоро само по себи да категорији „мушке особе” припадају и групе које обухваћају поред мушких особа и жене (нпр. 'људи').

⁴⁹ Облици типа *ovā*, *mojā* начелно имају нагласак на другом слогу, али кад се нађу испред ријечи са иницијалним акцентом, онда се акценат на њима може премјестити на први слог, а може и сасвим нестати. (Слично правило постоји у више језика, нпр. у низоземском и литавском.)

⁵⁰ Али се ријеч *dicā* у осталим облицима понаша као једнина (нема дакле облика типа Dpl. *dicam*), нпр. Gsg. *dicē*, Dsg. *dici*, Asg. *dīcu*, Isg. *dicūm*, усп. и Asg. *dvōju dīcu*, *trōju dīcu*, *čētvoru dīcu*.

(b) Именице мушког рода које не означају мушке особе, нпр. *lîpē korûli* (корул 'боја'), *glâtkē vlâsi*, *riçastē vlâsi*, *põsnē dněvi*, *nâjvēcē blâgdeni*, *širøkē rukāvî*, *bêlē rûbi*, *vêlê nôže*, *vêlê kâmiki*, *vêlê vètri*, *vêlê sîri*, *lîpē zûbi*, *vêlê kotlî*, *želëznê pjâti*, *zlâtnê konopî*, *ove kâmiki*, *onê pûti*, *onê rûbi*, *onê zvoni*, *onê stupîce*, *onê zûbi*, *onê koñê*, *tê sîri*, *tê koñê*, *tê pesî*, *mojë zûbi*, *mojë volî*, *nâše volî*, *svê putîce*, *svê pôrtigi*, *četîre konopî*, *četîre dêlî*, *četîre pûti*, *četîre kâpi* (ријеч *kâp* мушког је рода, усп. *dvâ kâpa*), *četîre dnî*⁵¹, *četîre mlâzi*, *četîre grozdî*, *četîre zîdi*; *trî starînskê pjâti*, *tê četîre dnî*, *jedne mâlê cvetîce*, *svê one dněvi*, итд.

(c) Именице женског рода, нпр. *čêrnê smokvî*, *prvê brâtučedi*, *vënenê stvâre*, *visòke pèti*, *takò vèlê bêčve*, *nîkê stezî*, *nîkê stvâre*, *drûgê mère*, *sêkê dvî ùre*, *ovê sopîli*, *ovê maletîni*, *onê kajûgi*, *one dlâki*, *onê grêdi*, *onê dirâçini*, *onê nîti*, *tê kajûgi*, *tê prêcije*, *tê dlâki*, *tê nevèsti*, *mojë kòkoše*, *mojë sestri*, *mojë ôfce*, *svôje ôfce*, *nâše sekêrvî*, *svê rûki*, *svê divôjki*, *svê bândi*, *svê stezîce*, *svê stvâre*, *svê ponêstri*, *četîre ženî*, *četîre hcêre*, *svê ovê stvâre*, *svê tê stvâre*, *one vèlê rîbi*, *one mâlê rîbiçice*, *jednê besèdi* итд.

(d) Именице средњег рода: *mâlê sêlcâ*, *vèlê perâ* (*però* 'лист'), *sîlnê selâ*, *zelënê perâ*, *nîkê mèsta*, *drûgê drvâ*, *ovê selâ*, *onê perâ*, *òne mèsta*, *òne selâ*, *onê zrnca*, *tê jája*, *tê kòla*, *jednê vrâta*, *mojë vrâta*, *četîre lèta*, *osemdesêt i četîre lèta*, *svê tê selâ*, *one drûgê brimenâ* итд.

Другој скупини припадају првенствено (1) придјиви у неодређеном виду (укључујући радни придјев), (2) замјенице на -ов (типови *ñegòv* и *takòv*), (3) замјенице на -улик-. Примјери: *lîpi korûli*; *pa menî su svê žmîjê cêli* (*žmîj* 'чаша'); *lûstri postolî*; *pèni škâfi* (*škaf* 'ладица'); *čîsti steklâ*; *slâbi ôçi*; *zatvòreni vrâta*, усп. и *otvòreni vrâta imâ*; *gûsti vlâsi*; *gêrdi snî*; *lîpi mèsta*; *ftîçice su golî*; *perâ su šûškali*; *perâ su popâdali*; *svê kòncê su mi zagûncâni* (*gûñeç* 'узао'); *kat su nam šlî mûži câ*, . . .; *šlî su mi sâje va jîdo*; *aš ovò su ovê vrimenâ krîvi*; *dicâ su nam bìli mâli*; *onê koñê su mi pojâli trâvû*; *ñegòvi tê brâtučedi*; *ñegòvi ovî prîjатели*; *ovî brâtučedi ñegòvi*; *kakòvi drvâ si kûpîla?*; *takòvi jûdi*; *nîkakovi perâ*; *ovakòvi kâmiki*; *kakòvi pûti*; *kulîki šetemâni* (*šetemâna* 'тједан'); *tulîki lèta*; *kulîki stvâre*.

Другој скупини припада и лична замјеница *òn*: Npl. *onî* често се односи на жене или животиње, усп. и реченицу *onî su šlî òbidvî va Mè-riku*, гдје облик *òbidvî* претпоставља женски субјекат⁵².

8. Избор облика Apl.

За разлику од већине осталих х-с говора о.г. нема посебног облика Apl. Умјесто тога као Apl. служи или Npl. или Gpl., овисно о значењу и врсти ријечи. Генитив долази у овим случајевима:

(a) Ријечи које се односе на мушке особе увијек имају Apl. = Gpl. Тако сам чуо сљедеће генитиве у функцији Apl. (у заградама додајем

⁵¹ Именица *dân* има Npl. *dněvi* (усп. и Gsg. *dněva*, Lsg. *dněvu*), али се каже *dvâ dnî*, *trî dnî*, *četîre dnî*.

⁵² Стање је слично у свим говорима (од Цреса до Новог) гдје је досада нађена појава разликовања (мушких) особа од свега осталог у множини.

одговарајући Npl.): *brätučéd* (*brätučē di*), *jūdi* (*jūdi*), *junāci* (*junāci*), *mladīc* (*mladīci*), *netjāci* (*netjāci*), *postolārī* (*postolārī*), *prijatēl* (*prījатели*), *sinīci*, *vnūk* (*vnūci*), *pōp* (*popi*), *sūséd* (*sūsēdi*) итд., усп. и *kuñādī* од *kuñādo*.

(b) Ријечи *ženā*, *divōjka* и *māt* имају Apl. = Gpl. барем факултативно: *žēn* уз *ženī*, *divōjāk* уз *divōjki*, *mātēr* уз *mātere*. Код других ријечи које означају женске особе чуо сам само облик Npl. у функцији Apl., нпр. (у заградама дајем Gpl.): *hcēre* (*hcēri*), *gorīnki* (*gorīnāk*), *sestrī* (*sestār*), *netjākīne* (*netjākīn*) итд.

(c) Придјеви, замјенице итд. које нису непосредно везане за неку именицу узимају облик Gpl. кад се односе на особе, неовисно о роду. Најјасније ово правило долази до изражаја код ријечи *gospā* и *žēnskā*, које имају Apl. и Gpl. *gospīh* и *žēnskīh* уз Npl. *gospē* и *žēnskē*, усп. и реченицу: *Jā bim vōlēla da se ožēnē za domācih* (за домаће жене).

Замјеница трећег лица има Apl. = Gpl. (*nīh/jih*) само кад се односе на особе, нпр. *kāt su jūdi lažjivi ne vōlim jih; ne potīci jih; čēs čekāt jih?; i kat sem nīh vīdela, ...* (све се ово односи на особе). У свим осталим случајевима долази облик *nē/nē|je*: *mōrāte je prepejāt* (овце); *prīt pō nē* (овце); *si je uprēgnū?* (волове); *nē se pečē* (кестенове)⁵³; *zasūkāt je* (нити); *imēla sem je i dālā* (новце).

9. Закључци

Јасно је да је омишаљски систем настао као посљедица ових иновација:

(I) Уопћавање изворног облика Apl. у функцији Npl. код именица мушког рода које не означају особе.

(II) Губитак изворног облика Apl. код именица мушког рода које означају особе.

(III) Уопћавање облика Gpl. у функцији Apl. код именица мушког рода које означају особе.

(IV) Губитак праславенског наставка Npl./Apl. средњег рода код придјева, замјеница и сличних ријечи.

Пада у очи скоро непремостив јаз који постоји између омишаљског (боље речено цреско-крчко-новљанског) система и стања другдје у словеначко-хрватско-српском континууму, гдје су се изворни облици Npl. и Apl. очували у својим изворним функцијама. Са друге стране импресионира сличност омишаљског система са системом какав га налазимо нпр. у пољском или словачком језику. Све ово захтијева објашњење⁵⁴.

⁵³ Г.О. зна за рефлексивне конструкције типа „кућу се види”.

⁵⁴ Топло захваљујем проф. П. Ивићу и својим колегама Ј. Kalsbeek и Р. Houtzagers-у на њиховим бројним примједбама о садржају и језику раније верзије овог текста.

Dr Willem Vermeer

AN OPPOSITION OF THE TYPE „ANIMATE/INANIMATE” IN THE PLURAL
IN A ČAKAVIAN SYSTEM (OMIŠALJ)

S u m m a r y

It is well-known that in South Slavonic the opposition „animate/inanimate” (or a similar phenomenon) has not spread beyond the singular. Yet there is at least one exception to this: in the southern half (Cres—Krk—Novi) of the „north-west-čakavian” dialect complex a morphosyntactic opposition differentiating male persons (or persons in general) from everything else has developed along lines closely resembling Polish and Slovak. The article illustrates the way this opposition manifests itself in the dialect of Omišalj (Krk):

(1) Npl. *-i* vs. *-e* in the Npl. of msc. nouns in palatal consonants or *-c*: *sūci* vs. *prāščē*, *lōncē*.

(2) Presence vs. absence of the alternation *k/c*, *g/z*, *h/s* in certain plural cases: Npl. *težāci* vs. *klobūki*.

(3) Npl. *-i* vs. *-e* in the definite form of the adjective, some pronouns and similar words, e.g. *stāri jūdi*, *onī sūsēdi* vs. *širōkē rukāvī*, *onē koñē*.

(4) Apl. = Gpl. vs. Apl. = Npl.

In order to orient the reader about the position of Omišalj on the SCr. dialect map a number of general phonetic and accentological properties of the dialect are briefly described in the introduction.

The article is the second in a series devoted to the synchronic description of the Omišalj dialect.

Мр ДРАГОВАН ЧАМПАР (Приштина)

РОД И БРОЈ ИМЕНИЧКИХ АУГМЕНТАТИВА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Суштинска одлика именичких речи уопште је осим деклинације род и број. По А. Белићу речи са деклинацијом поред основног значења предмета или његове особине, имају у наставцима промене два знака стварног значења: за разлику у роду и разлику у броју¹. Та знаковна разлика у броју карактеристична је у основи и за именичке аугментативе. Али, у погледу рода код ових речи постоје извесна одступања, изузеци, колебања и различито језичко-стилско функционисање. У нашој новијој лексикографији то је нарочито изражено код изведеница од именица са значењем лица мушког пола. На основу конкретног лексичког и контекстног материјала покушаћемо да расветлимо проблематику рода на бази узајамне условљености и неусловљености граматичке и природне родовске припадности именица са аугментативном семантиком и њихових мотивационих речи. Сличан приступ користи се и при разматрању доследности у чувању броја полазних облика код тих речи.

I. О роду аугментативних сујстанива

Пошто је за граматички род као формалну категорију карактеристично његово одређивање према релевантним системско-формалним граматичким знацима — наставцима², у српскохрватском језику разликујемо три граматичка облика рода: женски, мушки и средњи. Биолошки постоје само два рода: женски и мушки. Непостојећи у животу средњи род је, дакле, само формална категорија. А познато је да постоје чак и индоевропски језици у којима га данас нема (албански, енглески, француски). И код српскохрватских именичких аугментатива средњи род је најбеживотнији и најнеживотворнији те ће се тешко ширити код ових изведеница од именица које су у мотивационим облицима средњег рода. О томе ће касније бити нешто више речи.

¹ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1: Речи са деклинацијом. „Научна књига”, Београд, 1972, стр. 2.

² Исп. о томе опширније у књизи: *Српскохрватски језик*. Енциклопедијски лексикон. Интерпрес, Београд, 1972, стр. 122.

За разлику од неких других словенских језика (руског, словачког и сл.) родовска граматичка припадност српскохрватских именица са аугментативном семантиком морфолошки је маркирана знатно одређеније. Њихов крајњи форманс или наставак обично је означитељ рода. Као и све друге именице с флексијом *-а* тако и ове речи граматички припадају углавном женском роду без обзира на то да ли се изводе са суфиксом *-ина*, његовим дериватима: *-чина*, *-ешина*, *-урина*, *-ушина*, *-ерина*, *-уљина*, *-ушина*, *-усина*, *-ешина*, *-ешина*, *-ишина*, *-есина*, *-ишина*, *-ичешина*, *-ендрешина* и другим суфиксима: *-урда*, *-ија*, *-ускара*, *-ускера*, *-екања*, *-ура*, *-уша*, *-ерда*, *-уца*, *-уља*, *-енда*, *-ара*, *-еља*, *-ела*, *-урача*, *-ешка*, *-уја*, *-ужа*, *-ескара*, *-уљаја*, *-ерања*, *-ача*, *-ешања*, *-ешања*, *-ердача*. Уз њих атрибути и други показатељи њихове родовске припадности обично стоје само у женском роду³. Али од овог правила постоји понеки изузетак када се у употреби нађе слагање аугментативне изведенице са придевским обликом у мушком роду, па ће се, по Стевановићевом мишљењу, рећи: *духовити шаљивчина*, нпр., или *велики наивчина*⁴. Он сматра да је овде аугментативна нијанса јако ослабила, ако није и сасвим ишчезла; *шаљивчина* и *наивчина* значе углавном исто што и именице *шаљивац* и *наивко*, од којих су непосредно изведене. Међутим, чини се да без обзира на то што ове речи значе носиоца какве особине, односно мушко или женско биће, у слагању атрибута с таквим именицама влада колебаљивост, па би се нпр. могло рећи *ситрашна веселачина* и *сам веселачина* од *веселак*; мада А. Белић изгледа сматра да су сличне речи још женског рода⁵. Даље М. Стевановић додаје: „Уз оне пак што се осећају као прави аугментативи речи од којих су изведене све придевске речи стоје у женском роду: *кршна момчина*, *велика јуначина*, *силна људина*, *јрдна вољина*, *незјрајна кдњина*, *једна ђвнина* итд.”⁶. Претпоставља се да М. Стевановић подразумева да су дакле и сами аугментативи граматички женског рода. То се мишљење може прихватити као карактеристика савремене књижевнојезичке норме српскохрватскога књижевног језика за наведене речи уопште. Ђуро Даничић је пре више од једног века установио да су аугментативи супстантиви сви скоро женског рода, врло их мало има средњег, а мушкога рода нема ни једнога⁷. Касније је и сам, у својству обрађивача првог дела „Рјечника хрватскога или српскога

³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (Грамматички системи и књижевнојезичка норма). Увод, фонетика, морфологија. Издавачка установа „Научно дело”, Београд, 1964, стр. 525.

⁴ У језику Михила Лалића употребљен је дати пример са неизмењеним родом изведене речи у односу на род полазног облика *наивац*: „Сумњало се да је потплатио стражара, па је тај стражар, стари лопов Никола Минић, последије, мјесецима трунуо у затвору глумећи *зачуђеној* и *увријеђеној наивчину*.” Михаило Лалић, *Свадба*, осмо издање, Нолит, Београд, 1965, стр. 100.

⁵ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1: Речи са деklinацијом. „Научна књига”, Београд, 1972, стр. 93.

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (Грамматички системи и књижевнојезичка норма). Увод, фонетика, морфологија. Издавачка установа „Научно дело”, Београд, 1964, стр. 525.

⁷ Ђ. Даничић, *Српска деминуција и аугментација*. Гласник друштва српске словесности XII (1860), стр. 494.

језика”⁸, практично одступио од својих ранијих категоричких ставова и тврдњи. Тако су ознаку *м.* (мушког рода) добили следећи примери из прве књиге тог речника:

АДИНА, *м.* аугм. од *ад.* Само у једнога писца прошлога вијека. *Адина* ку разгледаш неразлучном у помраку. Ј. Каваџин 435.

БЕКРИЧИНА, *м.* аугм. *бекрија*. Љ. Ковачевић.

БРАТЋИНА, *м.* аугм. *браћ*. Само у Стулићеву рјечнику (*impius frater*), ријеч непоуздана.

ЧАКАЉАВЧИНА, *м.* аугм. *чакаљавац*. Само у Стулићеву рјечнику, за који ће бити и начињено.

ЧОБАНИНА, *м.* аугм. *чобан*. У наше вријеме, између рјечника само у Вукову. При себ’ руке, *чобанино влашка!* Нар. пјес. Вук. 3, 547.

БУЊЕВЧИНА, *м.* и *ф.* аугм. *Буњевац* и *Буњевка*. Само у Вукову рјечнику. Донекле је оправдано означавање двојаког рода ове последње изведенице јер је она направљена од базне именице мушког или женског рода. За претходне је непотребно прибегло новом означавању под утицајем рода основних речи од којих су аугментативи изведени. Конгруенција њихова у тексту, као што је случај у „чобанино влашка”, потврђује да су граматички женског рода, како је раније и сам Даничић установио.

Аугментативно-пејоративне изведенице на *-ишије* су пак средњег рода. У расправи *Српска деминуција и ауименијација* Даничић сматра да су те речи с наставком ШЧ (СК), које се замењује гласовима ШТ, с уметком *и*, овај је аугментатив средњег рода, од речи средњег рода: *блдишије*, и од речи мушког рода: *човјечишије*, *људшије*⁹; а у *Основама српскога или хрватскога језика* каже да су од именица на *-ишије* аугментативнога значења само: *блдишије*, *људшије*, *човјечишије* и од туђе: *деришије*.¹⁰

Облици на *-оња* су сви одреда мушког рода.

У новијој српскохрватској лексикографској грађи нема јединственог начина обележавања рода именичких аугментатива. Једино је у свим речницима родовска припадност фемининуму означена код изведеница од именица женског рода. Творбенице са суфиксом *-оња* се свугде означавају да су мушког, а оне на *-ишије* — средњег рода. То потврђују и контекстни примери који се дају после навођења одређене именичке речи-одреднице. За остале аугментативне именичке изведенице фактички је, по нашем мишљењу, *Српски рјечник* Вука Ст. Караџића најближи правом стању ствари, јер се у њему скоро све без изузетка означавају да су женског рода. Наравно, мисли се на граматички

⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio I—XXIII. Zagreb, 1880—1976. — РЈА.

⁹ Ђ. Даничић, *Српска деминуција и ауименијација*. Гласник друштва српске словесности XII (1860), стр. 496, § 88.

¹⁰ Ђ. Даничић, *Основе српскога или хрватскога језика*. Државна штампарија, Београд, 1876, стр. 354.

род. Код њега се само, рецимо, аугментативи од неких властитих именица обележавају са *m.* и *f.* (у маскулинуму и фемининуму), као нпр.: *Србѣнда* и *Србѣкања m. у f.* аугм. в. *Срб*¹¹ и слично. Тако се оне двојако понашају у реченичном склопу и контекстном окружењу. Иако су састављачи РЈА, РСА¹² и РМС¹³ користили ово дело, ипак су се — прва два мање, а трећи више — од њега удаљили посебно у начину обележавања рода аугментативних именица које означавају лица мушког пола. Мислили су аутори тих речника да ће посао бити боље завршен тиме што ће се разликовати од Вукових поставки, а боље би било да су се више држали његових ознака које су плод изванредног језичког осећања. На тај начин не само да би били ближи Вуку, већ и објективном стању у савременом српскохрватском књижевном језику.

Не може се рећи да и у наведеним каснијим речницима такође не преовлађују именице женског рода, које се тако и означавају: у РМС (I—VI) — 779 (76%), а у РЈА (I—XI) има укупно их 770 (84%). Међутим, у овим лексикографским делима, као и РСА, има одређених колебања, различитости и двоумљења не само код лексичких одредница њихових, већ гдекад и у контекстима који се као илустративни примери појединих аугментативних изведеница презентују.

Тако, на основу материјала који нам пружају новији речници српскохрватског језика може се видети да колебања највише има код изведеница аугментативне семантике које значе лица, знатно мање називе животиња и најмање код оних са значењем предмета. У РМС налазимо 123 (12%) изведенице поменутог значења које се обележавају да су само мушког рода. Међу њима је 82 са значењем лица мушког рода. Ево, да наведемо неке од њих: *ба̀нина*, *бећа̀рина*, *боѣмчина*, *весеља̀чина*, *ви́тїежина*, *војнѝчина*, *їазду̀рина*, *їенерала̀нина*, *їоршиїа̀чина*, *їрѣфѣнда*, *їуса̀рина*, *дедеї̀шина*, *деду̀шина*, *докїѣрчина*, *му̀жина*, *їанду̀рчина*, *їарїїиза̀нчина*, *їоїѣкања*, *сеља̀чина*, *удѣвчина*, *чобанчина* и сл. Са значењем животиња има их 23. Илустрације ради, наводимо само неке: *волу̀сина*, *вра̀нчина*, *вучѣї̀шина*, *вучина*, *јарчекања*, *јарчина*, *језу̀рина*, *кулашина*, *курја̀чина*, *ла̀вчина*, *маїа̀рчина*, *ѣвнина*¹⁴, *їѣвчина*, *їѣїлина*, *су̀шина*, *ра̀чина* и др. Значење предмета има 11 аугментативних изведеница према наводима поменутог речника. Ево, да поменемо неке од њих: *асїа̀лчина*, *казанчина*, *корба̀чина*, *ма̀чина*, *їешкирина*, *їладњина*, *їѣнчина*, *їѣварина*; а делове тела значе: *брадекања* и *желучина*. Најзад, оних изведеница са суфиксом *-оња* у поменутом речнику има 19 укупно. Споменимо неке од њих: *брадоња*, *бркоња*, *дрѣбоња*, *клиїоња*, *косоња*, *ла̀жоња*, *носоња*, *їѣїоња*, *їуїоња*, *рѣїоња*, *їрѣбоња*, *усїоња*, *ушоња*, *шаїоња* и слично.

¹¹ Вук Стеф. Караџић, Сабрана дела, књ. II, *Српски рјечник* (1818), „Просвета”, Београд, 1966, стубац 786.

¹² *Речник српскохрватскої књижевної и народної језика*, књ. I—XI (А-маква), Српска академија науке и уметности, Београд, 1959—1981. — РСА.

¹³ *Речник српскохрватскої књижевної језика*, I—III, Матица српска—Матица хрватска, Нови Сад—Загреб, 1967—1969, IV—VI, Матица српска, Нови Сад, 1971—1976. — РМС.

¹⁴ М. Стевановић с правом сматра да је граматички женског рода. О томе исп. раније истакнути навод из његовог дела *Савремени српскохрватски језик*, стр. 525.

Укупно 113 (11%) аугментативних изведеница у наведеном речнику означено је да су *женскої и мушкої* рода. Опет, и у овом случају највећи број — њих 70 — је са значењем лица, као што су на пример: *будалџина, будалчина, ілумчина, ђачина, лаждовчина, ленчурина, лолчина, лойужара, људурина, момчина, ишјанчина, иошшењачина, слуџерања, човечџина, шшјунчина* и друге. Значење животиња има 9 аугментативних изведеница, као што су ови примери: *біволчина, вдина, ждрџбина, иасіувчина, соклина, хрїина, шаровина* и сл. Предмете, рецимо, значе изведенице: *буздованчина, кайанчина и иенчина*. За ову последњу се каже да је ређе мушког рода. Све се оне, дакле, квалификују као именице двојаког рода. Средњем роду припада свега 7 (0,61%) изведеница на *-ише* са аугментативном семантиком.

С друге стране, у РЈА¹⁵ забележили смо укупно 104 (11%) изведенице са ознаком да су мушког рода. И у њему овде преовладавају оне које значе лица, лична имена, понека са значењем животиње и сасвим ретко предмета. Одређење да су мушког и женског рода срећемо код 32 (3,5%) изведенице са аугментативном семантиком и то све одреда значе лица. Да су средњег рода означава се 8 (0,9%) именица са помнутим значењем, а све оне на *-оња* и у овом делу су са ознаком да су мушког рода. Све је то за оба речника у табели 1 приказано бројчано и процентуално.

Табела 1.

Род	Речник	РМС (I–VI)		РЈА (I–XI)	
		број речи	%	број речи	%
женски		779	76,19	770	84,24
мушки		123	12,17	104	11,37
мушки и женски		41	4,01	29	3,17
женски и мушки		72	7,02	3	0,34
средњи		7	0,61	8	0,88
Укупно		1022	100	914	100

Упоређивањем забележеног корпуса из ова два речника може се приметити да и у једном и у другом има највише истоветног означавања рода, посебно код оних аугментативних изведеница које су без сумње женског, средњег и мушког рода. Међутим, има подоста колебања и различитог бележења за оне које се наводе да су мушког, мушког и женског, односно женског и мушког рода. Тако су на пример: *ілуїачина* и *лџкомчина* у РЈА мушког, а у РМС женског и мушког; *їачина* у РМС мушког, а у РЈА женског рода; *момчекања* у РМС мушког, а у РЈА жен-

¹⁵ Прегледали смо и ексцерпирани примере из првих једанаест делова (50 свеџака) тога речника.

ског рода и слично. Илустративно је и интересантно у том смислу упоредити ознаке рода појединих изведеница према бележењу у наведена два речника, РСА и Вуковом речнику. Примера са различитостима има поприличан број те ћемо у табели која следи навести неке типичне сличности и разлике које су присутне у тим капиталним делима српскохрватске лексикографије.

Табела 2.

Речник	РМС (I–VI)				РЈА (I–XI)				РСА (I–XI)				Вуков рј.		
	ж	м	м/ж	с	ж	м	м/ж	с	ж	м	м/ж	ж/м	с	ж	м
Род															
Примери															
гласина	+				+				+						
главоња		+				+				+				+	
блатиште				+				+				+			
јунчина		+					+			+				+	
дервџина		+				+					+			+	
момчина				+		+								+	
момчекања		+				+								+	

Без обзира на то што се у речницима срећу различитости у одређивању и обележавању родовске припадности аугментативних изведеница, посебно оних које значе лица, осећа се тенденција њиховог изједначавања у погледу граматичког рода. Добро је позната чињеница да се у извесним случајевима код именица на *-а* природни и граматички род у савременом српскохрватском књижевном језику не подударују првенствено код оних изведеница које означавају лица мушког биолошког рода. Ту се ради о апсолутној узајамној безусловљености граматичке родовске припадности природном. Под утицајем морфолошког показатеља припадности женском граматичком роду слажу се и пратећи синтаксички елементи: придевски, заменички, глаголски и други облици у споју с њима такође у женском роду. Према томе, ако је граматички род и синтагматског карактера онда, рецимо, у РМС имамо колизију када се изведенице углавном исте семантичке групе различито квалификују у вези с њиховим родом, а контекст пружа обрнуту информацију: да се управо ради о њиховом подударују у граматичком роду. Ево примера неких од тих изведеница са текстнодискурзивним окружењима њиховим:

бичина ж аугм. од бик. — Мумла и бректи као *бичина* *мамна*. Кош (РМС, I, 211).

вдлина м. и *ж.* аугм. од во(л). — Главом су му се врзле мисли да је деликвент, блесан првога реда, али да је он ваљда ипак *недужна* волина. Јонке (РМС, I, 414).

У РСА (II, 771) ове две изведенице се на исти начин квалификују као именице женског, а у загради стоји да су ређе мушког рода. Али аугментативно-пејоративне творбенице *волурина* и *волусина* нешто даље (РСА, II, 776) добијају погрешну ознаку да су пак мушког рода.

Таквих спорних случајева са неадекватним означавањем рода ове именичке скупине речи има прилично у сва три речника: РМС, РЈА и РСА. Ево, да наведемо још реч-одредницу *војничина* за коју у РМС и РСА пише да је мушког рода (аугм. и пеј. од *војник*. а. крупан војник, пуштахија; груб, неотесан војник; б. прави војник, онај у кога је дух војнички), а испод тога следе контекстни примери у којима се види да је граматички женског рода: — Асан је ћутао и гледао како *снажна војничина* (подвукао Д. Ч.) не може да савлада малену снагу несрећне мајке. Рад. Д. (РМС, I, 412). — Његов брат Вук . . . био му је мио . . . као *луда, њусиа војничина*. Црњ. 1, 44 (РСА, II, 764). По роду *војничина* не одговара роду детерминативне речи *војник*, то јест долази до њеног претварања у женски род. Природно својство — пол не условљава род изведенице. У оваквим случајевима могућа је неконгруентност рода субјекта и предиката с родом предикатских допуна, као нпр.: Он је био једна кршна војничина.

На основу свега изложеног може се констатовати да савремена лексикографија често неправилно региструје неке језичке појаве или касни с њиховим бележењем у речничкој грађи, понекад се више или мање окреће традицији и поводи за неким ранијим размишљањима која су била на снази много пута век или два раније, а каткад их игнорише и када то није потребно. Ако је столећима употребљавана и коришћена одређена језичка грађа, она управо и треба да урaste у начин размишљања истраживача лексикографа и у данашње време. Утицај традиционалне лексикографије на савремену треба да буде очигледан и при правилном обележавању рода именичких аугментатива, као и приликом евидентирања осталих језичких појава. Неопходно је потребна у том смислу усаглашеност ставова и више договарања о свим питањима.

Лексикографи се често при одређивању рода не ослањају на синтаксичку везу као индикатор већ се, игноришући је, поводе за родовском припадношћу базних именица од којих се аугментативне речи изводе или се управљају према природном роду (полу) и лексичком значењу.

Полазећи од чињенице да је специфични морфолошки показатељ женског граматичког рода флексија *-а* може се рећи да она код ових речи има дистинктивну функцију. Тако се у савременом српскохрватском књижевном језику углавном и на основу наставка именице може непосредно одредити род без обраћања пажње на конгруенцију. Она је додатни параметар који говори о припадности роду. На основу конгруенције у контексту, дакле, добија се дуплирана информација о роду која је уз то садржана у морфолошком завршетку именице.

Формирање морфолошких маркера рода код именица није појава каснијег времена већ се односи на најранији стадијум функционисања индоевропског рода. Карл Бругман¹⁶ на следећи начин објашњава по-

¹⁶ K. Brugmann, *Das Nominalgeschicht in den indogermanischen Sprachen*. „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft“, IV, 1, 1889.

јаву у индоевропских суфикса *-ā*, *-īe*, *-ī* значења припадности женском роду. За индоевропске суфиксе било је карактеристично да су они, независно од првобитног етимолошког значења, могли да прихватају на себе неки елемент значења коренског дела речи и, постајући потом продуктивнима, пренесе ту добијену функцију на новостворене речи. И тако, стварање посебног показатеља рода код именица се повезује са специфичношћу значења ове категорије. То заправо омогућује да се схвати и његова функција. Код већине случајева према значењу именице може се без двоумљења одредити слагање, а према слагању значење рода, и никакав допунски показатељ овде, уопште говорећи, није потребан¹⁷. Али да би се правилно слагало у роду, потребно је знати род именице пре слагања. То је још један беоцуг у ланцу који омогућава да се с високим степеном вероватноће одреди конгруенција без обзира на то да ли се ради о називима за живо или неживо. Тамо где се не можемо ослонити на језичку интуицију долазе у помоћ допунски показатељи као што је гласовни облик речи који сигнализира какво слагање према роду правилно да изаберемо.

У историји српскохрватског језика опажа се изразита тежња да се увећа диференцијална моћ морфолошких маркера рода код именица. Самим тим се смањује степен њихове једнозначности. То се одражава на релативно испољавање тенденције ка обједињавању поделе именица по типовима промене са поделом према граматичком роду. Тенденција унификације дејствује — негде више, негде мање — у свим словенским језицима. Она је евидентна у савременом српскохрватском језику и у сфери именичких аугментатива. Код њих, као и код других именица на *-a*, одређени део чине именице природног мушког рода, нпр.: *јуначина*, *људина*, *лакомчина* и сл. као и *слуја*, *војвода*. Оне се у деклинацији не разликују од именица на *-a* женског рода. Нека то илуструје напореда падешка промена ових неколико примера:

Сингулар

N.	баба	војвода	бабетина	јуначина	лакомчина	људина
G.	бабе	војводе	бабетине	јуначине	лакомчине	људине
D.	баби	војводи	бабетини	јуначини	лакомчини	људини
A.	бабу	војводу	бабетину	јуначину	лакомчину	људину
V.	бабо	војводо	бабетино	јуначино	лакомчино	људино
I.	бабом	војводом	бабетином	јуначином	лакомчином	људином
L.	баби	војводи	бабетини	јуначини	лакомчини	људини

Плурал

N.	бабе	војводе	бабетине	јуначине	лакомчине	људине
G.	баба	војвода	бабетина	јуначина	лакомчина	људина
D.	бабама	војводама	бабетинама	јуначинама	лакомчинама	људинама
A.	бабе	војводе	бабетине	јуначине	лакомчине	људине
V.	бабе	војводе	бабетине	јуначине	лакомчине	људине
I.	бабама	војводама	бабетинама	јуначинама	лакомчинама	људинама
L.	бабама	војводама	бабетинама	јуначинама	лакомчинама	људинама

¹⁷ О. Г. Ревзина, *Основные черты структуры грамматической категории рода*. У књ.: Славянское и балканское языкознание, „Наука”, Москва, 1976, стр. 10.

Тежња да се према флексији и парадигми унифицирају именички облици одразила се и на изведене аугментативе у српскохрватском језику за које се може уочити апсолутна тенденција превођења у граматички женски род. Случајеви двојаке конгруенције у језику књижевности српскохрватског језичког подручја су ретки. Вероватно због те чињенице за многе случајеве таквога типа пише у РСА да су ређе мушког рода. Илустрације ради може се навести реч-одредница *људурина ж* и *м људекара* (из РМС, III, 260) са двојаким слагањем: у женском и мушком роду. Ево, нека то потврде ова два контекста:

женски род

Ал' ето ти једна људурина,
црњаше се као и паклина.
НП. Вук.

мушки род

Међу њима се особито истицао
џосџарији, круџан и румен људурина.
Креш.

Међутим, чешће се, као у примеру *банина* (*м* аугм. од бан. РМС, I, 137; РСА, I, 288), може приметити у речнику после одреднице ознака да је аугментативна именица мушког рода, а потом контекст демантује такво одређивање припадности роду и управо се на основу дискурзивне реалности види да се, без обзира на природно својство — пол, ради о граматичком женском роду, као на пример: — Е, *мој бане*, право рече: е ми се све чини као сан један! Е, *моја банино*, давно није било, гдје и кад се познадосмо и састасмо, Мат. Права-здрава човјека убише! — *Онакву банину!* Вуков. (РМС, I, 137).

У вези с тим, сасвим је у праву Антица Менац када констатује да се српскохрватске речи на *-а* субјективне оцене, које се творе од именица мушког рода и које значе мушко лице, сматрају именицама женског рода и захтевају конгруенцију у женском роду (*Што је хџјела џа сељачина? Они су велике џурманчине.*), мада, као и речи које их мотивишу, означавају мушкарце¹⁸.

Према томе, у српскохрватском стандардном језику, па и у језику књижевности, требало би очекивати да буде све мање колебања при употребљавању именичких аугментатива који су изведени помоћу суфикса, јер наставак има доминантну улогу при маркирању родовске припадности именице и запаженије ће се испољавати тенденција унификације и стабилизације у функционално-стилској употреби, парадигматици и конгруенцији. Тај процес би требало да прати и лексикографија.

Унутарјезичким сучељавањем родовске припадности именичких аугментатива са њиховом условљеношћу или неусловљеношћу мотивационим облицима, како код оних са суфиксом *-ина*, његовим дериватима и осталим суфиксним морфемама које се завршавају на *-а*, можемо констатовати да су све махом женског рода без обзира на то да ли се творе од

¹⁸ Антица Менац, *Из проблематики означенија рода лиц в руском и хорватско-сербском језицима*. У зборнику радова: Научные основы и практика преподавания русского языка и литературы. Доклады и сообщения югославских русистов на Третьем международном конгрессе преподавателей русского языка и литературы. Загреб, 1976, стр. 63.

именица женског, мушког (изузимајући творење ових изведеница од мушких личних имена и неких властитих именица) или пак средњег рода. Дакле, базне именице мушког и средњег рода при творби аугментатива, трансформишући се, у основи такође прелазе у женски род. Тако, рецимо, имамо следећу импликацију:

полазна именица мушког рода + суфикс *-ина* → аугм. женског рода, као на пример: *сӣџ(л) (џ) м. р.* + *-ина* → *сӣџин(а) ж.* аугм. и пеј. — *Уска сӣџина слӯјана* од неоструганих дасака била је најојена шпиритом. Тур. (РМС, V, 1034); или:

базна именица средњег рода + суфикс *-ина* → аугм. женског рода, на пример: *брд(о) ср. р.* + *-ина* или *-ерина* → *брдин(а) ж.* аугм. и *брдѐрин(а) ж.* аугм. — Ето вам, ломите се за козама по овим нашим *брдѐринама*. Ђоп. (РМС, I, 268).

Аугментативи се, значи, творе од полазних именица сва три рода. У том смислу нема великих ограничења при спајању суфикса са одређеном именицом које би било узроковано условима формалног карактера, мада су ретки случајеви спајања суфикса *-еџина*, *-урина*, *-ушџина* са именичким основама мушког и средњег рода, као на пример: *биљџина* од *биљ*, *дједџина* од *дјед*, *рејџина* од *реј*, *дјејџина* од *дијџе*, *дрвџина* од *дрво*; *врајџина* од *врај*, *месџина* од *месо*; а са суфиксом *-ушџина* од мушких Ђ. Даничић налази само *о̄ӣџина* од *о̄иа̄* и од средњих: *сребрџина* од *сребро*¹⁹.

Пошто је у српскохрватском језику граматички род углавном морфолошки маркиран одређеним наставком, онда и све аугментативне изведенице са суфиксом *-ишџ(е)*, које имају наставак *-е*, средњег су рода и могу да се творе искључиво од именица средњег рода. Ту се ради о потпуној условљености и адекватности родовске припадности именице са аугментативно-пејоративном семантиком и њене мотивационе речи.

Код аугментативних изведеница с формантом *-ина*, његовим дериватима и осталим суфиксима на *-а* од именица које значе мушкарце у новијој српскохрватској лексикографији има пуно различитости, колебања, неусклађености, нестабилности и недоследности у њиховом обележавању. То донекле потврђује чињеницу да се код њих још није дефинитивно завршио процес стабилизације граматичког рода.

II. О броју именичких аугментатива

Код именичких аугментатива, што се тиче морфолошке категорије броја, разликујемо по правилу облике за сингулар и плурал. Доследно се дакле у употреби код изведеница са овом семантиком чува број мотивационих облика. Показатељи броја, како за јединске тако и за множинске форме, код ове групе речи су различити наставци који изражавају једину и множину. У номинативу једине углавном је флексија *-а*

¹⁹ Ђуро Даничић, *Српска деминуција и аугментација*. Гласник друштва српске словесности XII (1860), стр. 496, § 85.

(*вра̀шина, ку̀ћерина, људу̀рина* и сл.), а код оних са суфиксом *-ишиѐ* наставак је *-е* (*бл̑аи̑ишиѐ, д̑еи̑ишиѐ, и̑с̑еи̑ишиѐ*). У осталим падешким облицима имају одговарајуће наставке као именице женског рода типа: *ку̀ћа, жена*; а оне на *-е* као *море*. Уз то, треба рећи да се значење броја српскохрватских именичких аугментатива изражава не само обликом аугментативне именице, него и формама других врста речи које је окружују и с њом се слажу у броју и падежу, као на пример: . . . Тадија Чемеркић оштри мале и велике, криве и свакојаке затвореничке ножеве, бритве, *бриш̑иву̀љине* и ножиће који су се сад показали у неочекивано великом броју²⁰. На акузативску множинску форму изведенице *бриш̑иву̀љине* указују и исти падешки облици осталих именица, придева и других речи које дуплирају информацију о одређеном броју.

Сем тога, у српскохрватском језику постоје именице са аугментативном семантиком које се употребљавају само или првенствено у облицима плурала. То су изведенице које су направљене од плурализованних старих дуалских полазних форми или именица плуралиа тантум које обично означавају парне предмете или ствари које се састоје од два симетрична дела и код неких са значењем квантификације. На пример: *очѐшине* ж. мн. аугм. и пеј. од очи (РМС, IV, 285), *очу̀рде* и *очу̀рине* ж. мн. аугм. и пеј. од очи (РМС, IV, 289); *га̀шине*, ф. пл. аугм. в. гаће, *га̀шурине* ф. пл. в. гаћетине (Вуков рј., 93), *га̀шурде* ж. мн. аугм. и пеј. од гаће (РМС, I, 472); *лѝсичине* (осн. у лисице) (Даничић, *Основе . . .*, стр. 153); *лѐђине* (плур.) од леђа (Даничић, *Српска дем. и ауѓ.*, стр. 494, § 75), ф. пл. аугм. леђа (РЈА, V, 956); *клѐшишине* ж. мн. аугм. од клешта и клеште (РМС, II, 733); *т̑о̀злушине* (осн. у т̑о̀злуци и т̑о̀злуке. Даничић, *Основе . . .*, стр. 155); *чакшѝршине* ж. мн. аугм. и пеј. од чакшире (РЈА, I, 884; РМС, VI, 836; Даничић, *Основе . . .*, стр. 156); *шалвар̑ешине*, ф. пл. аугм. в. шалваре (Вуков рј., 910, Даничић, *Основе . . .*, стр. 156; РМС, VI, 922), *шалвар̑чине* ж. мн. (РМС, VI, 922) и слично. Те изведенице, према томе, доследно чувају број мотивационих именичких облика.

Од именица *љаре* и *новици* обичније су у употреби аугментативне изведенице *љар̑ешине, љару̀шишине* и *новчине, новчуре, новчу̀рине* у множини, него ли пак *љар̑ешина, љару̀шишина* и *новчина, новчура, новчу̀рина* од *љара* и *новац*. У овим случајевима обичније коришћење плурала од сингулара служи за преношење квантификативног значења које указује на велику количину.

Интересантно је овде приметити још нешто. Наиме, аугментативне изведенице: *човеч̑ешина, човечина, човеч̑ишиѐ, човечу̀љина, чову̀рина* и *људина, људ̑есина, људ̑ескара, људ̑ешина* и *људ̑ишиѐ* настале су од јединске и множинске основе *човек* и *људи*. Али, без обзира на то што су направљене од суплетивних основа различитог броја, наведене изведенице се подједнако употребљавају и мењају по падежима како у сингулару тако и у плуралу.

Дакле, уопште узевши, у српскохрватском језику код именичких изведеница са аугментативном семантиком постоји корелација једнина: множина, док су плуралиа тантум малобројне, а сингулариа тантум нису заступљене у нашем корпусу ове семантичке класе речи.

²⁰ Михаило Лалић, *Свадба*. Роман. Осмо издање, „Нолит“, Београд, 1965, стр. 166.

Мр Драгован Чампар

РОД И ЧИСЛО УВЕЛИЧИТЕЛЬНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Существенным признаком имен существительных вообще, кроме склонения, является род и число. Сигнификативное различие в числе характерно в основном и для имен существительных с аугментативной семантикой. Но, что касается рода, у этих слов есть некоторые отступления, колебания, исключения и различное их обозначение в новейших сербохорватских словарях. Особенно проблематичным кажется обозначение грамматического рода производных имен существительных с увеличительным значением от имен-лиц мужского биологического рода. На основании конкретного лексического и контекстуального материала сделана попытка рассмотреть проблематику взаимообусловленности и несубусловленности грамматической родовой принадлежности производных слов с упомянутой семантикой и их производящих основ. Такой же подход применяется при рассмотрении числа увеличительных имен существительных, сохраняющих почти последовательно характеристики производящих слов: единственное и множественное число; употребление только во множественном числе или, в первую очередь, во множественном, но возможны и в единственном числе у имен существительных, имеющих значение квантификации (*йарейине, йарушйине; новчине, новчурине* и *йарейина, йарушйина; новчина, новчурина*). В сербохорватском литературном языке действует тенденция стабилизации числа имен существительных со значением увеличительности. Процесс же стабилизации грамматического рода упомянутых производных, обозначающих мужчин (мужской пол типа: *војничина, момчина, људина*), еще не закончился. У некоторых встречается родовая неустойчивость, которая различно презентуется в известных сербохорватских словарях. Типичные примеры с контекстуальным окружением, приведенные в статье, лучше всего иллюстрируют все сказанное и дают возможность сделать более точные утверждения и выводы по данной проблеме.

Мр МИЛАН СТАКИЋ (Београд)

ПЛУРАЛ ИМЕНИЦА СРЕДЊЕГ РОДА ПРАСЛОВЕНСКИХ *-et-* ОСНОВА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Именице средњег рода *-et-* основа које су у прасловенском језику чиниле посебан деклинациони тип (заједно са другим основама на сугласник) и посебан деривациони тип, у српскохрватском језику — у његовом савременом облику — претрпеле су знатне промене и у деклинацији и у деривацији. Најоучљивија новина у деклинацији — не рачунајући гласовне промене — је губљење старих облика множине и њихово замењивање такозваним суплетивним множинским облицима. Тако, на пример, именица овога типа *шеле* (ген. синг. *шелеѡа*), уместо старе множине која није очувана, има суплетивне облике: *шелад*, *шеоци* и *шелићи*. Зашто се изгубила стара множина и како су се јавили ови нови, суплетивни облици покушаћу да објасним у овом раду имајући у виду, разуме се, да је ово само једно од низа питања о којима би се могло говорити у вези са деклинацијом и деривацијом ових именица.

У споменицима старословенског језика забележено је само неколико именица овога типа: *agne* ген. синг. *agneѡe*, *žrěbę* *žrěbęte*, *kl'usę* *kl'usęte*, *kozьlę* *kozьlęte*, *ovьčę* *ovьčęte*, *osьlę* *osьlęte*, *otročę* *otročęte*¹. У граматицама старословенског језика дати су следећи облици једине и множине² ових именица:

једнина	множина
N. <i>agne</i>	<i>agneѡa</i>
G. <i>agneѡe</i>	<i>agneѡъ</i>
D. <i>agneѡi</i>	<i>agneѡъmъ</i>
A. <i>agne</i>	<i>agneѡa</i>
V. <i>agne</i>	<i>agneѡa</i>
I. <i>agneѡъmъ</i>	<i>agneѡy</i>
L. <i>agneѡe</i>	<i>agneѡъchъ</i>

¹ L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch den Altkirchenslavischen Texten*; Ст. М. Кульбакин, *Сѡарословенска ѡрамаѡика*, Београд, 1930, стр. 89.

² Двојина нас за ову прилику не интересује. Што се једине и множине пак тиче, ваља имати на уму Лескинову напомену: „Es lassen sich nicht alle Kasus belegen, das Paradigma ist nach Analogie der neutralen *n-* und *s-* Stämme angesetzt.” (A. Leskin, *Handbuch der Altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg, 1955, str. 73).

Од ове најстарије промене полази и професор Белић и каже да је то после извршених гласовних промена у српскохрватском језику дало³:

једнина	множина
N. теле	телета
G. телете	телет
D. телети	телетъм
A. теле	телета
V. теле	телета
I. телетъм	телети
L. телете	телетъх

Белић даље каже да је услед једнакости већег броја падежних наставкаа у множини са именицама типа *selo*:

ном. ак. вок. мн.	<i>sela</i> : <i>teleta</i>
ген. мн.	<i>sel</i> : <i>telet</i>
инстр. мн.	<i>seli</i> : <i>teleti</i>

дошло, врло рано, до јаког утицаја ових других — именица *ŏ* основа, типа *selo* — и у осталим падежима, да су се, другим речима, јавили облици типа *selom* у дат. мн. и *selěh* у лок. множине. Из овога произилази да бисмо данас у српскохрватском језику очекивали код ових именица множинске облике онакве какве имају именице средњег рода типа *selo*, дакле: ном. ак. вок. *telèta*, ген. *telétā*, дат. инстр. и лок. *telètima*. А немамо их, — не бар у прогресивнијим штокавским говорима који су ушли у основу књижевног језика. Зашто? Када се има у виду, с једне стране, да морфолошка структура основе није узрок њиховог губљења, то јест, и у сингулару ове су именице сачувале оба некадашња алтернативна вида основе (без *-t-* у ном., ак. и вок. и са *-t-* у осталим падежима), а, с друге стране, да множинске облике њихове чувају два суседна јужно-словенска језика, словеначки и бугарски (да у друге словенске језике сада не улазимо) — остаје да се објасни зашто те облике, облике старе множине именица *-et-* основа, није сачувао српскохрватски језик.

У вези са овим питањем у граматицама српскохрватског језика није се ишло даље од констатације да именице овога типа „које значе што живо” немају множине, а уместо ње користе се облици збирне именице на *-a* или на *-ad*, или множински облици именица мушког рода (пилићи : пиле, јагањци : јагње, теоци : теле). Запазићемо, међутим, прилично неуједначено гледање на основе ових именица: за једне „основа у ових именица завршава се самогласником”⁴ — то би се могло разумети само са синхроног становишта, дијахронија то не потврђује; за друге ове именице „имају и gen. sing. jedan slog više nego и nom. sing., i zato se kaže da rastu”⁵ — ово би било синхроно и формално описивање, у

³ А. Белић, *Историја српскохрватског језика; речи са деklinацијом*, Београд 1969, стр. 27–28.

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, стр. 227.

⁵ Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1963, str. 159.

супротности са етимолошким развитком; за треће ове именице имају „oblik s množinskim umetkom -ić-“⁶ — ово се не би могло прихватити ни из синхроне перспективе јер облик *шелићи* према *шеле* може бити само *суилейивна* множина. За Лескина, чије је гледање на ове основе најближе дијахроном, — то су именице које имају „Stamm auf -et-, Nom. -e.“⁷ Ђура Даничић — „мудри и пословично опрезни Даничић“, како га је у својим радовима радо називао професор Бошковић, — у вези са морфолошком структуром, значењем и парадигмом ових именица каже: „Ова се основа крњи у облицима који немају наставка тако да само отпада крајње *ш*. Највише таквих ријечи значи младо чељаде или живинче и нема облика за множину; друге су понајвише туђе, и значе какву ствар, и ријетко се која између њих говори у множини . . . Које немају множине, оне се у множини замјењују другим ријечима, као: теоци (телаца), јагањци, гушчићи, телад, близнад, чељад, дјеца итд.“⁸ Најзад, као да жели да одстрани све недоумице око ових именица и њихових основа, професор Бошковић у својој студији *О њрасловенској именичкој деклинацији са словенскога њледшиња* (Одабрани чланци и расправе, Титоград, 1978, стр. 469) каже: „Што се тиче основа, о именицама типа *kamy, mati, plemę, telę, slovo* — може се говорити као о јединственом и једном деклинационом типу зато што су све те именице остале и *даље* — као што су биле од памтивека — именице с основом на сугласник; и више него то: све су те именице задржале и на словенском терену стару двојност основе: све оне имају једну основу у номинативу — вокативу односно акузативу јединине, а другу и друкчију у осталим падежима: *kamy, kamen-e, mati, mater-e, plemę, plemen-e, telę, telęt-e, slovo, sloves-e.*“

Сама деклинација дакле неће нас довести до узрока губљења старе множине и неће нам — макар је сагледали и синхроно и дијахроно — показати како су се учврстили суплетивни облици множине у облику збирних именица, граматичког женског рода, или у облику плурала мушког рода. Мислим да одговори на оваква питања леже у деривацији ових именица.

Пре него што изнесем обимнији материјал прикупљен из речника српскохрватског језика потребно је још нешто рећи о развитку ових именица, о њиховом деривационом развитку. Оне су и у деривационом погледу биле посебан тип, изведене посебним суфиксима, а и семантички су чиниле једну целину. Такве их је из праиндоевропског наследио прасловенски језик. О томе професор Бошковић, на њему својствен начин, каже: „Именице на *-ni* (типа као што су нпр. *telę — telęte*), само су варијанта, словенска варијанта именица на *men* и по суфиксу *-en* уместо *men* и по дометнутом деминутивном *-t-* које је остало у свим облицима у којима се није, као у номинативу јединине (нпр. *telę*, без *-t-*)

⁶ Eugenija Barić (i grupa autora), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979, str. 88.

⁷ A. Leskin, *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, Heidelberg, 1914, str. 342.

⁸ Ђура Даничић, *Српска ѡрамаѡика*, III Облици, у Биограду, 1863, стр. 17—18.

губило гласовним путем”⁹. (О праиндоевропском пореклу ових именица видети још и код Бругмана: *Grundriss der indogermanischen Sprachen* II, стр. 420—421).

У прасловенском језику основна функција суфикса *-e* (*-et-*) била је означавање младих бића (најчешће младунчади животиња), а касније се почео употребљавати и у деминутивној функцији. О томе професор Белић у својој познатој дисертацији каже: „Die ursprüngliche Anwendung dieses Suffixes zur Bildung von Worten, die ein Junges (Thierjunges, Kind) bezeichnen, ist bekant. Später wendete man es als Deminutivsuffix für alle lebenden Wesen an. Auf diesem Punkte sind die meisten slavischen Sprachen stehen geblieben, in einigen aber hat *-e*, besonders mit andern Suffixen verbunden allgemeine Deminutivbedeutung bekommen.”¹⁰ Српскохрватски језик ишао би у ову другу групу словенских језика у којима је суфикс *-e* добио општу деминутивну функцију. Овај суфикс је у српскохрватском — по Белићу, само у српскохрватском¹¹ — развио и један свој дериват, дериват *-че*, врло продуктиван, посебно у деминутивној функцији. Све ово ваљало би сада и показати конкретно, односно, потврдити примерима из српскохрватског језика¹².

Б и ћ а

А. Нема деривационог односа према другој, основној речи, суфикс се издваја научном анализом, поређењем са другим индоевропским језицима; са савременог становишта — неизведене, лексичке речи¹³; означавају младо биће (дете, младунче):

дѣте — супл. мн. дѣца, ждрѣбе — ждрѣбѣд, јѣгње/јѣње, јѣгањац/јѣњац — јѣгњад/јѣњад, јѣгањци/јѣњци, јѣгњићи, мѣле — мѣлѣд, лѣне — лѣнѣд, тѣле — тѣлѣд, тѣоци и тѣлићи, пѣле — пѣлѣд, пѣлићи, пѣле — пѣлѣд, прѣсе — прѣсѣд, прѣсци и прѣсићи, штѣне, штѣнић¹⁴ — штѣнѣд.

⁹ Р. Бошковић, *Упоредна граматика словенских језика*; морфологија (предавања, нису штампана).

¹⁰ А. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe*, Leipzig, 1901, стр. 203. Упор. још о овоме: Franz Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen — Stammbildungslehre*, Wien, 1875, стр. 190—192 и W. Wondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, стр. 664—665.

¹¹ А. Белић, *истио*, стр. 204.

¹² Примери су узети из Рјечника ЈАЗУ и Речника МС.

¹³ Ово стоји ако се изведеност речи сматра она код које се у језичком осећању може успоставити однос (деривациони однос) према другој речи истога корена и чији је суфикс потврђен у другим изведеним речима истога типа.

¹⁴ Уз *штѣнић* у РМС стоји да је „дем. од штѣне”, као што и за, нпр., *пачић* стоји „дем. од паче”. Мислим да се то не може прихватити — рећи ћу ниже зашто — него их ваља стављати наредо: штѣне и штѣнић, паче и пачић и сл., једну поред друге у истом значењу јер оне то и јесу.

Б. Изведене речи — увек стоје у деривационом односу према другој, основној, речи истога корена:

1. Означавају *младунче*:

а) према именицама мушког рода:
вра̀пче, вра̀пчић (: врабац) — вра̀пча̀д, вѹче, вѹчић (: вук)
— вѹча̀д, зѣче, зѣчић (: зец) — зѣча̀д;
- *че*: бѿволче (: бивол) — бѿволча̀д, голѹпче, голѹпчић (: голуб) — голѹпча̀д, ла̀вче „младунче”, ла̀вић „дем. од лав” — ла̀вча̀д, мѐдвече (: медвед), мѐдведић, ма̀јмунче (: мајмун), па̀унче (: паун), па̀унић — па̀унча̀д, сло̀нче (: слон) — сло̀нча̀д; Ара̀пче (: Арапин) — Ара̀пча̀д, Бу̀га̀рче (: Бугарин) — Бу̀га̀рча̀д, бо̀гата̀шче „дете богаташа”, Цѿга̀нче „циганско дете, млади Циганин” — Цѿга̀нчићи и Цѿга̀нча̀д, Цѿнѿа̀рче „цинцарско дете” (: Цинцарин) — Цѿнѿа̀рча̀д;

б) према именицама женског рода:
гу̀шче (: гуска) — гу̀шча̀д, гу̀шчићи, ку̀че (: кучка) — ку̀ча̀д, ку̀чићи, ла̀шче, ла̀сић, ла̀сичић (: лисица), лѝсиче = лѝсић = лѝсичић (: лисица), ма̀че (: мачка) — ма̀ча̀д, ма̀чићи, па̀че, па̀чић (: патка) — па̀ча̀д, па̀чићи, плѹвче, плѹвчић (: пловка), птѿче, птѿић (: птица) — птѿча̀д, ту̀че (: тука) — ту̀ча̀д, ту̀чићи, ча̀вче, ча̀вчић (чавка);
- *че*: вра̀нче (: врана), вра̀нић — вра̀нча̀д, дѐвче и дѐвчић (: дева) — дѐвчићи, змѝјче (: змија) — змѝјча̀д, ку̀ка̀вче (: кукавица) „птић кукавице” — ку̀ка̀вча̀д, жа̀пче (: жаба), ср̀нче (: срна) — ср̀нча̀д.

2. *деминутиви и хипокористици*¹⁵:

а) према именицама мушког рода:
ђа̀че, џа̀чић (ђак) — џа̀ча̀д, дивља̀че, дивља̀чић (дивљак), бѝче, бѝчић (бик) — бѝчићи, блѝза̀нче (близанац) — блѝза̀нча̀д и блѝза̀нчићи, бѐгу̀нче (бегунац) — бѐгу̀нча̀д, вра̀нче „необ. дем.”, вра̀нчић (вранац), Гр̀че „дем. од Гр̀к” — Гр̀ча̀д, до̀мо̀роче (домородац) — до̀мо̀роча̀д, кла̀пче, кла̀пчић (клапац) — кла̀пча̀д, кр̀мче, кр̀мчић (крмак), љубѿмче (љубимац), мѐзи́мче, мѐзи́мчић (мезимац) — мѐзи́мча̀д, мо̀мче, мо̀мчић (момак) — мо̀мча̀д, мла̀ду̀нче = мла̀ду̀нац, мла̀ду̀нчић „дем. од мла̀ду̀нац” — мла̀ду̀нча̀д, му̀шка̀рче, му̀шка̀рчић (мушкарац), на̀ја̀мниче (најамник), сеља̀че, сеља̀чић (сељак), Србија̀нче „млади Србијанац”, пр̀вѐнче (првенац) пр̀вѐнча̀д, цр̀нче, цр̀нчић (црнац) — цр̀нча̀д, Цр̀но̀го̀рче „дем. од Цр̀но̀горац; млад Цр̀но̀горац” — Цр̀но̀го̀рча̀д, у̀нуче (унук) — у̀нуча̀д, у̀нучићи, Хѐрце́го̀вче „дете или младић из Херцеговине”¹⁶, ство̀ре¹⁷ „дем. од створ”, ство̀рић „дем. од створ”;

¹⁵ Често ове именице не значе само деминутиве и хипокористике, него и младу особу или младу животињу означену основном именицом.

¹⁶ И поред извесне неуједначености у дефинисању значења речи: Грче, Србијанче, Црногорче, Херцеговче — мислим да се све оне могу осетити и као деминутиви, односно хипокористици.

¹⁷ Белић мисли да је *сѿворе* : *сѿворићи* (Савремени српскохрватски књижевни језик II, Наука о грађењу речи, Београд, 1949, стр. 70).

- *че*: анђелче = анђеоче, анђелак, анђелић, анђелчић (анђео), ђаволче, ђаволчић, ђаволак, ђаволић (ђаво) — ђаволчад, бра́вче (брав) — бра́вчад, Влашче и Влашчић (Влах) — Влашчад, дилбѐрче и дилбѐрчић (дилбер), дѝвче (див), говедарче (говедар), јелѐнче (јелен) — јеленчад, коњче, коњчић, коњѝћ, коњѝц, коњѝчак, коњѝчић (коњ) — коњчад, козарче (козар) — козарчад, калуђѐрче, калуђѐрак, калуђѐрић, калуђѐрчић, кѐрче (кер) — кѐрчад, ма̀нгупче, ма̀нгупчић (мангуп), офици́рче, офици́рчић (официр), па̀рипче, па̀рипчић (парип), по̀пче, по̀пчић (поп), пу̀шче, пу̀жић (пуж), па̀стирче, па̀стирчић (пастир) — па̀стирчад, ри́барче и ри́барчић (рибар), со̀мче, со̀мчић, со̀мић (сом) — со̀мчад, сирота́нче (сиротан), Ср̀пче (Србин) — Ср̀пчад, свиња́рче (свињар), стража́рче, стража́рчић (стражар), хр̀че (хрт) — хр̀чад, Чѝвуче (Чивутин) — Чѝвуча́д, чо̀банче (чобанин) — чо̀банчад и чо̀банчићи, ша̀ранче, ша̀ранчић (шаран), швалѐрче (швалер), ше́грче, ше́гртић, ше́грчић (шегрт) — ше́грчад;

б) према именицама женског рода:

дево́јче, дево́јчица (девојка) — дево́јчад, ма̀шче „дем. од мазга“;

-*че*: бу̀лче (була), же́нче (жена), бе́пче (беба), де́вче (дева), свиња́че „1. дем. од свиња, 2. свиња“ — свиња́чад (свиња́д „зб. свиње“), ри́пче (риба), цу́рче (цура).

3. *синѝулаѝивносѝ*, означавање јединке према колективу:

чеља́де — чеља́д,

-*че*: го̀вече — го̀веда, живѝ́нче, живѝ́нка¹⁸ покр. „животиња“ — живѝ́на, живѝ́нчад, дру́жѝнче — дру́жина, дру́жѝнчад, бла́шче „живинче, марвинче“ — бла́го, бла́шчад, марѝ́нче¹⁹ „једно грло марве, стоке“ — ма̀рва.

4. *младо биће* (младунче или дете), *ѝридев у основи*:

ју́не — ју́над, мла́де „1. младунче, 2. млада особа“ — мла́д, „зб. именица од младе“;

-*че*: ба̀ла́вче — ба̀ла́вчад, ми́лче (мио).

5. *младо биће* (најчешће дете), *ѝлаѝол у основи* (глаголска основа или партицип):

до̀ношче — до̀ношчад (: доносити), до̀воче — до̀воча́д (до-водити), на̀хоче „нађено дете“, по̀дмече — по̀дмеча́д, по̀мече „пометнуто дете“ — по̀меча́д, при́воче „дете које доведе жена мужу . . .“; сѝса́нче — сѝса́нчад, пи́та́нче (: питати) — пи́та́нчад, новоро̀ђѝнче — новоро̀сѝнча́д.

¹⁸ Овде је -ка такђе у функцији сингуларности, слично као у *ѝрава* : *ѝрава*, *сламка* : *слама*. Иначе, суфиксом -*че* направљена је јединка према *живѝна* (*живѝнче*), а затим је према *живѝнче* начињена нова збирна именица *живѝнчад*.

¹⁹ Ова је именица начињена аналошки, по моделу *живѝнче* — *живѝна*; суфикс -*инче* који се у њој издваја није добио ширу употребу.

6. *млада особа (најчешће дејше) или младунче обележено именицом или именском синџајмом у основи; атрибутна функција именице односно синтагме у основи:*
 назиме „једногодишње свињче” — назимад,
 -че: кумче „у односу на кума, дете које је он крстио” — кумчад, накрљиче „дете . . . на крилу”, нахранче „усвојено дете” (: на+храна), накрљиче „мушко дете које се додаје невести на коњу”, повојче „дете у повоју” — повојчад, пеленче „дете у пеленама”, посмрче „дете које се родило после очеве смрти” — посмрчад, јесенче „јесење пиле” — јесенчићи „јесењи пилићи”, једногоче „младунче од једне године”, голобраче „голобрадо момче”, варошче „млада особа из вароша” — варошчад.

Предмети

А. Неизведене речи, најчешће страног порекла:

буре (лат.), бурић „дем. од буре” — бурад, бурићи и бурџа, грне покр. „дем. од грнац, лончић”, ђуле (тур.) — ђулад, дугме (тур.), дугмић „дем. од дугме” — дугмад и дуџмеџа, ђубре (тур.) — ђубрад и ђубреџа, шкџмбе (тур.) — шкџмбићи, тџне (тур.)²⁰ — тџнад, уџе — уџад; уџа, уџеџа.

Б. Изведене речи, — деминуџиви

а) према именицама мушког рода:

бардаче, бардачић (бардак), барјаче, барјачић (барјак), бакраче (бакрач), батаче, батачић (батак), јелече и јелечић (јелек), јастуче, јастучић (јастук), конопче, конопчић (конопац), лонче, лончић (лонац), нарамче, нарамчић (нарамак), прслуче, прслучак, прслучац, прслучић (прслук), сандуче, сандучић (сандук), сокаче, сокачић (сокак), чамче, чамчић (чамац), чанче, чанчић (чанак);

-че: асталче, асталчић (астал), дућанче, дућанчић, дућанић, дућанац (дућан), јоргџанче, јоргџанчић (јорган), грумџенче и грумџенчић (грумен), гуњче, гуњчић, гуњић (гуњ), бисџерче (бисер), кофџерче, кофџерић, кофџерчић (кофер), орманче, орманић (орман), џакче и џакчић, џачић (џак), шалче, шалчић (шал), џилимче, џилимчић — џилимчад, подрумче, подрумчић (подрум), прстенче, прстенчић (прстен), чокањче, чокањић, чокањчић (чокањ), пањче, пањић (пањ), топче, топчић (топ), фењерче, фењерчић (фењер), прозорче — прозорчад, шеширче, шеширић (шешир);

б) према именицама женског рода:

луче (лутка),

-че: главче, главица (глава), лубџенче (лубеница), сопче (соба), секирче (секира).

²⁰ У Шкаљићевом речнику: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku наћи ћемо још неколико именица овога типа које имају правилну множину: џемџане — џемџанета, џифте — џифтџета, дџџемре — дџџемрета, дџуле — дџулета, кџџе — кџџџета, перде — пердџета.

Овако распоређен, материјал нам показује, прво, да је суфикс *-e* (< *-e*) у српскохрватском развио и свој дериват *-че*²¹, друго, — деривациона основа, поред именице, може бити и придев, глагол и синтагма, треће, — у српскохрватском се овим суфиксом (и његовим дериватом означавају и ствари, нарочито у категорији деминутива (у прасловенском био је везан искључиво за бића) и, четврто, — суфикси *-e* (< *-e*) и *-че* почели су се употребљавати и изван категорија деминутива и назива за младунчад. Запажамо, даље, да је најчешће суплетивна множина код ових именица изражена збирном именицом на *-ад* и множинским облицима именица мушког рода изведених суфиксима *-ић* и *-(а)ц* < *ьсѣ* (врло ретко се јавља и збирна именица на *-а*). Именице на *-ад* користе се као суплетивна множина како код назива за младунчад тако и код деминутива, без обзира на то да ли је основна именица мушког или женског рода. Множински облици именица м. рода типа *ићелићи* употребљавају се као суплетивна множина у категорији назива за младунчад без обзира на то да ли изведенице на *-e* (< *-e*) и *-че* стоје у мотивисаној вези са именицама мушког или женског рода; у категорији деминутива не употребљавају се ако изведена именица стоји према именици женског рода. Једино код неизведених именица које означавају младунчад суплетивна множина се изражава на сва три начина: именицама на *-ад*, множинским облицима именица на *-ић* и на *-(а)ц*.

Код именица које означавају млада бића почеле су се — у почетку напореда са множином — употребљавати и изведенице са значењем колективности у функцији плурала. Најпродуктивнији суфикс са значењем колектива код именица овог типа у српскохрватском и словеначком језику био је *-ад* (< *адъ*)²². Изведенице суфиксом *-ад*, по Белићу, вероватно су првобитно имале апстрактно значење из којег се потом развило значење колектива²³. Преузимајући функцију множине код именица на *-e* (< *-e*) именице на *-ад* су задржале колективност као своју основну функцију, због које су, уосталом и постале продуктиван деривациони модел. Временом су потиснуле из употребе старе множинске облике тих именица. Када се добио у језику деривациони однос: колективна именица на *-ад* према основном облику именица старих *-et-* основа (јагњад : јагње, телад : теле и сл.) — могао се та деривациони однос успоставити и код других збирних именица које означавају бића, могло је доћи до односа, на пример, говеда : говече, живина : живинче и сл., где је суфикс *-че* добио сингулативно значење.

²¹ Постанак деривата *-че* објаснио је професор Белић: „Zu solchen Bildungen sind Fälle wie *jèlen jèlènak jèlènce, đāvō đāvólak đāvólče, kàluder kaludérak kaludérče* u. ä. die Veranlassung gewesen“. Белић још додаје: „*-če* ist nur im Serbischen selbständig geworden.“ Упор. *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe*, стр. 204.

²² Да ли се може говорити о фонетским дублетима суфикса *-адъ* / *-јадъ* као што чине Миклошич, Вондрак и J. F. Lohmann (*Das Kollektivum im Slavischen, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 58, 214—215) посебно је и врло интересно (не само за овај суфикс) питање које, међутим, не спада у ову тему.

²³ А. Белић, *Савремени сх. књижевни језик II*, Наука о грађењу речи, стр. 69.

Остаје још да се објасне суплетивни множински облици типа *џеоци* и *џелићи*. Градећи деминутиве суфикси *-e* (< *-e*) и *-че* (сељаче : сељак, калуђерче : калуђер) нашли су се у истој семантичкој равни са другим деминутивним суфиксима, пре свих, са суфиксима *-(a)ци* (< *ьсь*) и *-ић*. И док је суфикс *-(a)ци* у српскохрватском језику постао непродуктиван у оба своја основна значења — поименичавања и деминутивности²⁴ —, дотле је суфикс *-ић* постао врло продуктиван, пре свега у деминутивној функцији, а потом и за означавање: сина, младунчета, младе биљке и др. (упор. А. Белић, исто, стр. 123—125) и развио још и свој дериват *-чић*. Зато се множински облици изведеница на *-(a)ци* јављају у функцији суплетивне множине само код оних именица *-et-* основа које се данас осећају као лексичке, неизведене речи: теоци : теле, јагањци : јагње, прасци : прасе. А очували су се ту зато што су својом множином означавали и колективност. Друкчије је са суфиксом *-ић*. Пошто је био продуктиван и у деминуцији и у обележавању младунчади, у обе семантичке категорије употребљавао се паралелно са суфиксима *-e* (< *-e*) и *-че*. Разлика у граматичком роду (*-ић* за мушки, *-e* (< *-e*) средњи род) мислим да је онемогућила „борбу” њихову као суфикса са истим значењем до које иначе долази у језику, па или један потискује други или настају нови конглативни суфикси. Напoredна употреба, дакле, *ђаче* — *ђачад* и *ђачић* — *ђачићи*, *лавче* — *лавчад* и *лавић* — *лавићи*, *унуче* — *унучад* и *унучић* — *унучићи* — могла је да у језику омогући, на пример, овакву комбинацију: *унуче* — супл. мн. *унучићи*, *теле* — супл. мн. *џелићи*, *пиле* — супл. мн. *џилићи* и сл. Зашто суплетивне множине типа *џеоци* и *џелићи* нису честе код ових именица као супл. множина изражена збирном именицом на *-ад*, мислим да се може објаснити чињеницом да језичко осећање никад не доводи у деривациони однос облик *џелићи* или *џеоци* са основном именицом *џеле*, док збирна именица *џелад* управо стоји у деривационом односу са том основном именицом дајући тако врло продуктиван деривациони тип. У деклинацији, пак, оне ступају само у *суџлеџивни* однос јер се ради о различитим основама и јер множина типа *ђачићи*, по правилу, има одговарајућу једину (*ђачић*).

На крају — две напомене: једна у вези са чувањем множине код именица *-et-* основа које означавају предмете, друга у вези са тумачењем у Речнику МС именица на *-ић* типа *џачић*.

Прва напомена: као што се из датог материјала види, мало је именица *-et-* основа које означавају предмете и имају „своју” множину, поред суплетивне (*бурџа* поред *бурад* и *бурићи*, *дугмеџа* поред *дугмад*, *ђубрџа* поред *ђубрад*, *ужџа* поред *ужад* и *ужа*). Све су оне, осим последње, страног порекла, ушле у наш језик путем формалне, фонетске адаптације и уклопиле се у овај тип именица, где су у плуралу уопштите основу *-et-* (< *et-*) и наставке *џ* деклинације, типа *село*, који су врло рано — по Белићу у доисторијској епоси развитка нашега језика — потиснули наставке старе консонантске деклинације. Именица *уже* мењала се некада по *јо* основама (упор. стсл. *оже* ген. синг. *оџа*), отуда њена множина *ужа*, а када је прешла у овај деклинациони тип, добила је, као и ове претходне, множину *ужџа* и супл. мн. *ужад*.

²⁴ А. Белић, *истио*, стр. 132—133.

Друга напомена: у Речнику Матице српске стоји да је *ѡачић* „дем. од паче”, да је *шѡенић* „дем. од штене” и сл. Ово се не може прихватити ни семантички јер и *ѡаче* и *ѡачић* значе исто (младо од патке), ни деривационо јер се суфиксом *-ић* не праве деминутиви од именица средњег рода. Откуда онда *шѡенић* и сл. именице? Мислим да су најпре према *ѡаѡка* направљени паралелни деминутиви *ѡаче* и *ѡачић*, *ѡушче* и *ѡушчић* (: *ѡуска*) и сл., а затим су се облици на *-ић* као суплетивна множина везали за неизведене именице типа *ѡиле*, *ѡеле*, *шѡене* и сл., а према тој супл. мн. начињен је облик за једину *ѡилић*, *шѡенић* и сл. имајући, разуме се, потпору у моделу *ѡачићи* — *ѡачић*, *ѡушчићи* — *ѡушчић* и сличнима.

ДРАГАН ЛИЛИЋ (Приштина)

ИНТЕРВЕРЗИЈА БРОЈА И РОДА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Познато је да је граматичка категорија броја заснована на количинским односима међу бићима, предметима, појавама и појмовима и у језику се различито означавају бића, предмети, појаве и појмови узети појединачно, као јединке, и узети у већем броју јединки исте врсте. Једним морфемом се означава нешто што се посматра као јединка, а другачијим морфемом више тих јединки. У српскохрватском језику функционишу два граматичка броја: једнина и множина, док се двојина изгубила (чувају се само малобројни остаци).

Именице и именске речи имају и јединске и множинске облике, али не све. Заједничке именице имају граматичке облике једине и множине. Властите именице, будући да означавају и упућују на појединачно које се не може рашчланити на бројиве јединице, немају облике множине. Исто тако градивне именице немају множинске облике јер означавају материју без обзира на количину. Јединским се обликом именује сваки део неке материје ма у колико се честица или делова она јављала. Велики број апстрактних именица у појмовном значењу нема облике множине. Али властите, градивне и апстрактне именице могу имати множину у појединим случајевима, чиме одступају од граматичког статуса категорије броја у српскохрватском језику. У том случају оне губе своја појмовна значења и добијају нова, преносна. Прелазе из домена граматичке категорије броја у стилистичку категорију. Ову појавност, карактеристичну и за друге словенске језике, можемо назвати интерверзијом броја. Она се састоји у томе да се један тип граматичке категорије замени по семантичкој функцији другим типом те исте категорије¹. Ради се, дакле, о таквој употреби категорије броја која значи проширење, мењање значења.

Властите именице могу бити употребљене у облику множине и у том случају губе своја појмовна значења и стичу преносна, а узрок томе је спонтана или интенционална тежња говорника или писца за сликовитим изражавањем. Има и случајева употребе властитих именица у

¹ М. Ђорац, *Метафорски лингвистички леми*, Привредно-финансијски завод, Београд, 1982, стр. 96.

множини у којима не можемо открити било какву афективну тежњу говорника или писца и у којим се не ради о сликовитом изражавању, већ је у питању употреба властитих именица које су називи двају или више географских објеката.

Квалитативно су другачији примери² у којима су лична имена употребљена у множини. Код овакве употребе множински облик властите именице ће значити нешто друго што је другачије од основног значења, али ипак се не кида потпуно веза са јединским значењем. Та веза је нека особина или неко својство које је заједничко личности чије се име употребљава у множини и лицима на која се односи множински облик тог личног имена. Та особина се разводњава преношењем на више личности, иде се у ниподаштавање или се негира основна вредност неких особа када се означавају именом друге особе. Постоји и други правац када се приписују позитивне особине личности чије име је употребљено у множини. Употребом личних имена у множини истиче се, дакле, пејоративни или мелиоративни став говорника или писца према одређеним лицима. У ово разматрање не улазе примери какав је, нпр., овај из говорног језика:

Петровићи су отпутовали на море.

Множински облик Петровићи не означава више јединица исте особе, него више особа са презименом Петровић, односно породицу Петровић. И у овом примеру постоји неко својство (исто презиме) које омогућује употребу множинског облика властите именице, али у стилистичком погледу ова употреба је неутрална. Са стилистичком вредношћу су следећи примери:

Јок, брате, нећу да гледам Бранковиће. (ДНБ, 126);

Када би се свирала чула у пуковима, када би Драгутини свирали кола у четама, он сад не би писао наредбу о повлачењу на Суворор (ВС II, 146);

Ја сам своју, признајем компилирао. И то махом на основу увозног репроматеријала. Мислим на Маркса и остале Енгелсе, Лењине, Либкнехте, Луксембургове а понекад и Стаљине.

(ЗА, 123).

У наведеним примерима употребљени су множински облици личних имена, али се ту не ради о већем броју јединица истих особа, већ о већем броју људи који се идентификују по некој особини са особом

² Примери коришћени у овом раду ексцерпирани су из прозних књижевних дела наших савремених писаца. Уместо пуног назива дела из кога се узима пример у тексту се наводи скраћеница:

(ЖЕ) = И. Андрић, *Жећ*, Просвета, Београд, 1963.

(ЗН) = И. Андрић, *Знакови*, Просвета, Београд, 1963.

(ХА) = М. Лалић, *Хајка*, Нолит, Београд, 1965.

(ЗТ) = М. Лалић, *Зайочници*, Нолит, Београд, 1976.

(ВС II) = Д. Ђосић, *Време смрти II*, Отокар Кершовани, Ријека, 1977.

(ДНБ) = Б. Ђопић, *Дојивљаји Николејини Бурсаћа*, Свјетлост — Веселин Маслеша — Просвета, Сарајево — Београд, 1978.

(БСБ) = Б. Ђопић, *Башња сљезове боје*, СКЗ, Београд, 1975.

(ЗА) = О. Давичо, *Завичаји*, Нолит, Београд, 1971.

(БС) = О. Давичо, *Бейон и свици*, Просвета, Београд, 1961.

чије име је употребљено у множини. Тако у првом примеру употребљеним множинским обликом Бранковићи истичу се људи чије су неке од доминантних особина идентичне са особинама ове историјске личности. Неке атрибутивне црте постале су елемент идентификације, а она је остварена множинском номинацијом, односно интерверзијом броја.

И градивне именице могу имати облике множине, као у примерима:

Али од целог божијег света, са водама, кишама и росама нема ни једне сузе воде, и од свих живих бића ни једне руке (ЖЕ, 60).
Жита су сазрела прерано због велике суше (гов. језик).

Градивне именице у овим примерима су у множини, али сада са другачијим значењем од оних у једнини. У првом примеру значење је умерено и казује да се ради о природним појавама које се јављају на више места и у различитом обиму, а у другом се ради о различитим врстама онога што именица значи у једнини, у првом појмовном значењу.

Апстрактне именице добијају облике множине у случајевима када престају да значе појам исте врсте, већ стичу значење конкретног, као у случају када означавају носиоце са особинама које су садржане у множинским облицима тих именица, а трансфер је извршен на метонимијском принципу. Такав је случај са именицама у следећим примерима:

Напале су га тешке бриге (гов. језик).
Четници, балисти, Талијани, жене удате и неудате, туберкулозе и шпијуни (ХА, 50).

Именица брига је у множини зато што се може везати за нешто конкретно, на пример, за велики број узрока који изазивају забринутост. У другом примеру множински облик туберкулозе везан је за велики број оболелих од ове болести и представља носиоце те болести.

Интерверзија броја се, дакле, јавља као употреба властитих, градивних и апстрактних именица у множини чиме се ремети граматички систем броја у српскохрватском језику. Интерверзија броја се јавља и као замена једног броја другим, при чему морфем једнине преузима значење множине и обратно: морфем множине добија једнинско значење. Неки овакву употребу граматичког броја називају лексичком фигуром синегдохом³, код других је то сингуларизација и плурализација⁴, а М. Ђорац, од кога је преузет овај назив, замену множине једнином назива интерверзијом броја, а сам израз интерверзионим морфосемом

³ А. Антош, *Основи лингвистичке стилистике*, Школска књига, Загреб, 1974, стр. 82; Ж. Станојчић, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића II*. Реченични односи, Институт за сх. језик, Београд, 1980, стр. 22; М. Младенов, *Новинарска стилистика*, Научна књига, Београд, 1980, стр. 271.

⁴ С. Брезински, *Журналистичка стилистика*, Наука и изкуство, Софија, 1976, стр. 228.

или интерверзионим стилемом⁵, будући да морфосем добија стилистичку вредност.

Заменом множине једином добија се обојен, ефектан експресивни израз, стилем. Оваква замена је доста фреквентна у делима савремених прозних писаца и говорном језику, а није ни нова. Још је Маретић у својој „Граматици и стилистици хрватскога или српскога језика” говорио о таквој замени и доста исцрпно навео случајеве у којима таква замена може бити извршена не упуштајући се у тумачење узрока и вредности такве замене. Оваку употребу назвао је дистрибутивном⁶. Али, у сваком случају, није свеједно да ли ће бити употребљена једнина или множина, иако је у великом броју случајева могућа употреба и једног и другог облика. Интерверзијом броја изражавају се посебне стилско-изражајне нијансе које могу деловати на читаоца или слушаоца да адекватније доживи садржај онога што се износи интерверзионим стилемом. З. Винце⁷ је констатовао да је сингулар у дистрибутиву апстрактнији, док је плурал очигледнији, пластичнији, али и каже да је то у домену стилистике и да се тешко може доказати сигурним аргументима. Срећемо велики број примера за употребу облика једине уместо множине у језику писаца и говорном језику:

Е, мој синко, многа је мајка данас подјетињила (ДНБ, 53);

Боље би било да се смире јер ако нешто покушају, Талијан не мора да доводи другу војску (ЗТ, 97);

Па и Нијемац је пропао (БСБ, 112);

Селјак је чак одбијао да прода млеко, јаја, сир, ситну стоку. Па ипак . . . Почео је да продаје и да се запошљава (БС, 191);

Аха, све пусти Турчин, мегданџија (ДНБ, 126);

Ако поред отаџбине постоји још нешто, нешто што заслужује да се ради тога ратује, то је жена (БС, II, 196);

И нећу више да видим необријаног официра (БС, II, 181);

„Све сам голи хајдук!” (ЗН, 33);

Човек може све да уради (гов. језик).

У наведеним примерима употребљени су једински облици: мајка, Талијан, Нијемац, селјак, Турчин, мегданџија, жена, официр, хајдук, човек, иако би смисао у овим реченицама тражио множину. Граматички морфем је замењен стилистичким и основни смисао је остао исти. У првом примеру писац је и могао да употреби облик множине мајке. Реченица би тада гласила: „Е, мој синко, многе су мајке данас подјетињиле”. И у једном и у другом случају читалац ће схватити да се ради о множини. У првом случају множинско значење је остварено јединским обликом и то је стилистичка множина, а у другом случају обликом множине и то је појмовна, граматичка употреба категорије броја. Употребом јединског облика уместо множинског добија

⁵ М. Ђорац, *Метафорски личивостилеми*, стр. 97; *Стилистика српскохрватској књижевној језика*, Научна књига, Београд, 1974; стр. 50; *Личивостилско-стилистика изражавања*, Јединство, Приштина, 1974, стр. 12.

⁶ Т. Маретић, *Грамматика и стилистика хрватскога или српскога књижевној језика*, Загреб, 1931, стр. 415—417.

⁷ З. Винце, *Дистрибутивна употреба граматичкој броја*, Језик 3, Загреб, 1958.

се чар новине у језичком изразу, а уопштавањем стиче се утисак да се ради о већем броју јединки него кад би била употребљена множина. Само одступање од граматичког статуса категорије броја чини израз свежим и неочекиваним, а самим тим и наглашава значење израза који писац нуди читаоцу. Интерверзија броја је, дакле, средство истицања.

Замена једине множином проистиче из афективне тежње писца или говорника за експресивним изражавањем. Разумевање овакве замене омогућује нам контекст. Тешко да бисмо без контекста схватили да је множински облик употребљен уместо јединског у примеру:

Мене су жене упропастиле — рекао је одједном тај мирни и неугледни човек (ЗН, 42).

Именица жене је у множини, а могла је бити и у једини. Реченица је истргнута из исповести једне личности Андрићеве приповетке „Знакови”, из које сазнајемо да је живот те личности уништен и промашен само због једне жене. Множински облик уместо јединског проистиче из превелике огорчености на жену која му је уништила живот. У другом примеру: „Нећу да имам посла с преварантима” (гов. јез.) именица је у множини иако би могла бити и у једини. Можемо да претпоставимо дијалог у коме учествују особе од којих је једна варалица и њој је упућена ова реченица са множинским обликом. Множина се, дакле, односи само на једну особу. Не би било свеједно да је употребљен и једински облик. Множином се ублажава став говорника према особи која је склона варању и на индиректан начин се даје до знања да не жели да има посла с њом. У првом плану је карактеризација више личности и став према таквим личностима, али у дубини је став изражен баш према присутној личности.

Род је неекспресивна категорија када има појмовно значење, тј. када као граматичка категорија означава природну или граматичку припадност бића, предмета и појмова свету мушког, женског или средњег рода. Међутим, он постаје стилистичка када се једним обликом изрази оно што би логички и граматички требало означити другим родом. Интерверзија рода настаје заменом женског и мушког рода средњим најчешће, а могућа је и замена мушког рода женским и женског рода мушким. Морфем једног рода задржава свој облик, али напушта своју функцију и преузима функцију другог морфема при чему стиче неки нови квалитет. Најчешће интерверзиони морфем рода изражава деминуцију или аугментативност и постаје експресивно средство изражавања депресијативности или мелиоративности. У примеру: „Ово сам ја стеко у борби и сад могу да радим од њих шта хоћу” (ДНБ, 22), употребљена је показна заменица ово, али се она не односи на нешто што је средњег рода, већ на домобране које је заробио Ђошићев јунак. Реченица би могла да гласи: Ове домобране сам ја стеко у борби и сад могу да радим од њих шта хоћу. Међутим, писац је уместо мушког рода употребио средњи род уз елизију именице да изрази ниподаштавајући став према војницима који и нису били права војска. У другом примеру: „Њене су потпетице тукле — то не жали ни себе, ни ципеле, ни тро-

тоар (ЖЕ, 256), показна заменица средњег рода *ѿо* у појмовном значењу могла би да гласи *ѿа* или *она*. Замењен је, дакле, женски род средњим чиме се помаже да се оствари експресивна слика хода младе девојке и изрази дивљење према њој. Смисао целе реченице се истиче неочекиваном употребом средњег рода. Интерверзија рода се среће и у примерима:

Ово ти је више као један ратни плијен (ДНБ, 20);

Белгијанац! Аферим! Ти да сједнеш са мном па да пијемо к'о браћа, а ово да изјуримо напоље (ЗН, 40);

Ево, кад није друге, ту су легитимације (БСБ, 176).

У првом и другом примеру облицима средњег рода замењени су облици мушког рода, а у трећем мушки род је замењен женским родом друге уз изостављање највероватније именице излаз или избор.

Драган Лилић

ИНТЕРВЕРЗИЯ ЧИСЛА И РОДА В СОВРЕМЕННОМ СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной статье мы старались показать стилистическую функцию указанных грамматических категорий. Сербохорватский язык в отношении такого их употребления сравнительно богат. Об этом свидетельствуют иллюстрации, приведенные из литературных произведений современных писателей.

Dr SCHUSTER-ŠEWC (Leipzig)

ДВА ЗАПАЖАЊА О СРПСКО ХРВАТСКОЈ ЕТИМОЛОГИЈИ (СРБИН, ЈУГ, ЈУГОВИЋ)

Поновно читање изврсног *Етимолошког рјечника хрватског или српског језика* Петра Скока подстакло ме је да још једном размислим о постанку и значењу две за историју и културу Срба и Хрвата значајне лексеме Србин и Југ/Југовић. Прва реч није, како је познато, ограничена само на Балкан, него је у облику *Serb* (старо и *Sorb, Surb, Sorab*) познато и у Средњој Европи као име Лужичких Срба. Множина за лужичкосрпски облик гласи у горњолужичком *Serbja | Serbjo*, ако се односи на житеље, а ако се међутим говори о територији насељеној Србима, онда *Serby*. Код горњолужичког *Serbja | Serbjo* ради се о старом *a*-колективуму. Доњолужички језик, коме је непозната разлика између рационална и нонрационална, располаже само јединственим плуралом — *Serby*.

О етимологији ове речи писано је више пута, али досад не постоји јединствено мишљење о њеном значењу и настанку. У наведеном етимолошког речнику Петра Скока читамо о томе следеће: „Што се тиче етимологије, нема сугласности у науци. Brückner доводи овај етноним у везу с пољ. *pasierb* м. 'пасторак' према ф. пасиербица, укр. и рус. пасерб м. према пасербица 'исто'. Тај назив из терминологије родства садржи префикс *pa-* 'неправи' и *ie*, балтослав. коријен ономотопејског поријекла **serbh-*, **srebh-*, **surbh-*, *srbh-* очуван код нас у нарјечјима и у словен. србати (в.) 'сркати'. Ако је тумачење исправно, пасторак је овако назван због тога 'што се не служи мајчиним мљеком'. Не види се како је такав назив могао постати етним. По другом тумачењу праслав. *Срѣбъ у прародству је са сѣбръ (в.) 'слободан сељак'. То је назализовани облик *себръ. Али је гола претпоставка метатеза одатле у *Срѣбъ" (упор. 3. свезак, стр. 316).

Ако се пође од неопходног захтева за обавезним усаглашавањем језичких закона који леже у основи научне етимологије, онда без сумње разјашњењу које је предложио Aleksandr Brückner, морамо дати предност. Корен **srbb-* који се налази у речима *Srb(in) | Serb* да се без тешкоће усагласити са ономотопејским речима као што су словеначки *srbati*, староцрквенословенски *sr̄rbati*, бугарски *s̄rbam*, рус. *serbat'*, украјински *serbaty*, белоруски *serbac'*, пољ. *sarbać, serbać* и *sierbać, siorbać* 'сркати'.

У другим словенским језицима имамо овде још облике са апофонијом корена на *-er-* (**serbati*), упореди словеначки *srébatí*, горњолужички *srěbać*, доњолужички *srjebaś*, старорус. *serebati*, чешки *strěbati* и словачки *strebatí*. Опозиција рус. *serbat'* : пољ. *sarbać* у исто време показује да се може појавити корен **sərb-* у две варијанте, једна с предњим палаталним **ř* (*br*), а друга са задњим непалаталним **r* (*br*). Ова стара супротност одражава се и у облицима лужичкосрпских речи. Док данашње горњо- и доњолужичко *Serb* представља раније **Sərbъ* (са палаталним **ř*, упореди такође горњолуж. и доњолуж. *serp* 'срп (Sichel)' < **sěrpъ*, горњолуж. *seršće* 'чекија' < **sěrstьje*), дотле је у облицима *Sorb* / *Surb*, који потичу из западног дела старолужичког територија (западно од реке Лабe) сачувано вероватно старо **Sərbъ* (са непалаталним **r*). Варијанта са ранијим задњим **ř* налази се и у старопољском покрајинском имену *Sarbija* (према Aleksandru Brückneru на реци Одри близу града Кросно) односно и у пољским именима *Sarbiewo* и *Sarbinowo*. Такође је и у стародоњолужичком сачувана дијалекатска *ar-*форма у облику *sarski* < *sarbski* 'лужичкосрпски'. Како се види из наведених примера, може етник који нас интересује имати такође функцију личног имена односно имена места. Ми ћемо у вези с тим указати и на чешка имена места као *Srbsko*, село које се налази у близини тврђаве Карлштејн, *Srby*, крај Перомику, *Srbice*, крај Kdyně Nová итд. Петар Скок наводи слична имена места и у македонским језичким областима: упореди *Serblia* (тесалски), новогрчко *Servia* и у близини Скопља име *Srbica*. Лужичкосрпски филолог Арношт Мука, који се 1923. у чланку '*Lužiskoserbske sydlišća w Čechach*' (Лужица 1923, стр. 118) бавио појавом имена *Srb* на чешкој територији, заступа мишљење да се овде ради о ранијим лужичкосрпским исељеницима, који су своје ново насеље назвали именом свога народа. То је ипак мало вероватна претпоставка, за коју нема историјских доказа. Осим тога, против овог схватања говори и чињеница, да се слична имена налазе и у другим деловима словенског језичког подручја.

Вратимо се ипак још једном хипотези коју је поставио Александар Брикнер, где *Srb(in)* / *Serb* раније није значило ништа друго него 'човек који се служи мајчиним млеком'. Непосредан доказ за ту претпоставку налази се уосталом и у чешком имену места *Mlékosrby* (упореди А. Profous, *Místní jména v Čechach*, Praha 1951, стр. 105). По том имену може се закључити да су га носили људи којима је главна храна било млеко. Али да бисмо сазнали како и зашто је лексем *Srb* узео функцију етничког имена, мора се бацити поглед на родовску организацију, која је постојала у прастарим друштвима. Како је данас познато, и код индоевропских народа постојало је родовско уређење на основама матријархата. У материнском роду носилац генса била је мајка, односно мајчино стабло. Род су сачињавали само наследници који су настављали мајчину родбинску везу, али не потомци мушке, очеве линије. Они су (тј. мушка линија) припадали увек другом ма чином роду, тј. оном женском роду, којем су се касније женидбом прикључили. Са овим нарочитим матријархалним уређењем била је повезана и околност, да су децу одговара-

јућег мајчиног рода могле хранити и обскрбљивати само мајке из истог рода, те су услед тога ова деца примала само млеко (храну) тих истих мајки. Ово такозвано родбинство по млеку играло је донедавна извесну улогу и код кавкасских народа. Тако је, на пример, постојао код Абхаза још на почетку овог века обичај да је у крвној освети (која је тамо у то време у знатној мери још владала) престајало непријатељство ако је неком пошло за руком да неприметно подметне дете на сису мајци непријатељског рода. Ако узмемо у обзир овај екстралингвистички контекст, биће јасно да је и реч *Srb(in) / Serb* првобитно могла значити 'онај који ужива исто мајчино млеко (исту мајчину храну) и који због тога припада истом роду'. Развој значења 'Припадник истом роду' < 'Припадник истом племену и најзад истој нацији' није потребно више коментарисати. Првобитни апелатив **srbъ* могао је независно од назначеног развоја бити наравно, и полазиште личним именима (упореди, на пример, горњолужичко лично име *Serbin*), која су са своје стране могла постати основе за имена места типа *Srbsko, Srbica* итд. Такав развој могао је бити у свим словенским крајевима.

Често постављано питање да ли су јужни Срби и Лужички Срби у словенској праотацбини били иста етничка заједница, не да се извести само из постојања заједничког имена. Питање врло старих језичких веза лужицко-српског језика са јужнословенским језицима, нарочито са српскохрватским и словеначким језиком, покушао сам истражити у два чланка: '*Postoje li jezičke veze između srpskohrvatskoga i lužičkosrpskih jezika*'¹ и '*Die Bedeutung des Sorbischen und Slovenischen für die slawische historisch-vergleichende Sprachforschung*'². Али то прелази већ оквиру тематике коју смо овом приликом разматрали.

Дотакнимо се још кратко имена *Jug/Jugović*. Образовање облика *Jugović* при томе је сасвим разумљиво. Ради се о патронимичком облику старосрпског имена *Jug* (отац девет Југовића). Али етимологија самог *Juga* је према П. Скоку још увек нејасна. Он претпоставља непосредну везу са словенским апелативом **jugъ* 'meridies': „Није јасно како је праотац Југовића Југ-Богдан (у народној песми) дошао до тог имена... За њ народ мисли да је владао југоисточном Србијом тамо где је Хисар код Лесковца. Можда је то лично име у вези с два Богдана, од којих је један Румун (у Fogaraşu) и оснивач румунске кнежевине Карабогданске (тур. Karabugdan = Молдавије). То је северни Богдан. За тај предикат нема потврда. Хисарски Богдан је у истом према овом схватању Југ-Богдан" (ЕРХСЈ 1, стр. 784).

Али по нашем мишљењу лично име *Jug* уопште није непосредно сачињено од апелатива **jugъ* у значењу 'meridies'. Његово првобитно значење је много више било 'човек који се одликује снагом и неустрашивошћу — јунак'. Као доказ за чињеницу, да јужнословенско лично

¹ МСЦ, Београд—Приштина—Тршић 13—19. 9. 1976. Научни састанак слависта у Вукове дане, Свеска 1, Београд 1977, стр. 265—270.

² *Slovansko jezykoslovje, Nahtigalov zbornik ob stoletnicy rojstva, Ljubljana 1977*, стр. 433—451.

име *Jug* није у непосредној вези са **jugъ* у значењу 'meridies' јесте појава истих личних имена и у другим словенским језицима. Упореди на пример старопол. *Jugo*, доњолужичко *Jugan* и бугарско *Jugov*. Непосредне паралеле за реконструисану форму старословенског **jugъ* у значењу 'јак, моћан' налазимо у литавском *áugti* 'расти, постати велик', *augestis* 'раст, величина', летонски *aúgt* 'расти, постати велик, угојити се', *aúgst* 'висок', дале у староиндијском *ugrá* 'снажан', грчки *αὔξω*, *αὔξανο* 'множити, ступњевати' и латински *augeo*, *-ere* 'повећавам', *augustus* 'висок, узвишен'. Старо значење 'јак, снажан' одражава се уосталом и у српском имену вола *jugonja*, које је П. Скок навео у вези са споменутим *Jug*. Суфикси *-onja* и *-an*, који се појављују у српскохрватској речи и у лужичкосрпском личном имену *Jugan* имају оба јак експресиван карактер и зато играју и иначе значајну улогу у грађењу личних имена и имена животиња. Упореди као сличне творбе прасловенски **bijanъ* 'силан, нагао; нешто силно, бик' и **suchanъ* 'сух, мршав човек', даље словеначки *glavan* 'главоња' и српскохрватски *glávōnja*. Ми ћемо указати овде такође на паралелна значења у српскохрватском *junak* поред доњолужичког *junč* 'јунац' и срп.-хрв. *junac* као руско *junec* 'младодужења и јунац'. Разуме се, том кругу припада већ изнесена лексема **jugъ* 'meridies'. Али и њено првобитно значење је било 'зенит'. Из овога се најпре развило секундарно значење 'јужна страна света'. Ми ћемо указати у вези с тим и на кашубско *jugo* 'јарам за вола' и руско дијалекатско *juga* 'хомут' у коме Мах Vasmer REW неосновано види финску позајмицу. Заједнички *tertium comparationis* оба денотата је нагоре усмерена кривуља. Непосредне паралеле за представљени семантички развој 'јак' > '*visok*' *ovalan*' налази се у прасловенском **duga* / **doga*, упореди пољско *duży* 'велики', словачко *duh* 'принос, корист, снага, бујање' (*nie je tu k duhu* 'не одговара му, није му по вољи') поред словачко *dúha* 'дуга' и руски *duga* 'овал, хомут', даље у руском *tugóy* 'чврст, јак, тврд, крут, тежак', словеначки *tōg* 'исто', пољ. *tegi* 'дебео, јак', поред *Tugomir*, име старолужичкосрпског кнеза.

Може се без икакве сумње из тога извести закључак, да се и српскохрватско лично име *Jug Bogdan* заснивало на апелативу ксји је првобитно означавао моћног, јаког човека, тј. јунака. Његова мотивација је само касније услед губитка одговарајућег апелатива у српскохрватском језику избледала. Исту семантичку и морфолошку паралелу за словенско име *Jug* представља латинско лично име *Augustus*. То све заједно јесте доказ велике старине оба лична имена. На крају нека буде још указано на то, да се вокална база корена **jugъ* наравно појављује и у црквенословенској речи **junъ* 'млад' и разуме се такође у управо наведеним српскохрватским речима *junak* и *junac*. Разлика међу овим облицима почива само на различитим детерминантима *-g-* и *-n-*.

Dr H. Schuster-Šewc

ZWEI BEMERKUNGEN ZUR SERBOKROATISCHEN ETYMOLOGIE
(SRBIN, JUG, JUGOVIĆ)

Verf. analysiert noch einmal den ethnischen Namen der Sorben und Serben, wobei das Nebeneinander von *Sorb/Sarb* und *Serb* im sorbischen (altsorbischen) bzw. lechischen Gebiet auf zwei unterschiedliche ursl. Ansätze (**Sǫrbǫ* und **Sǫrbǫ*) zurückgeführt wird. Bezüglich der Etymologie schliesst sich Verf. dem Vorschlag von A. Brückner an, der diesen slawischen Völkernamen mit der Wz. **serbh-* ‚schlüpfen, saugen‘ in Verbindung bringt. **Sǫrbǫ*/**Sǫrbǫ* bezeichnete danach urspr. den Milchbruder, das heisst jene Person, die von ein und derselben Mutter gestillt wurde. Die weitere semantische Entwicklung war: ‚Angehöriger derselben Sippe desselben Gens‘ = ‚Angehöriger desselben Stammes‘ = = ‚Angehöriger derselben Nationalität bzw. Nation‘. Die verschiedenen, aus unterschiedlichen slawischen Territorien belegten Ortshamen mit der Wz. **Sǫrbǫ*/**Sǫrbǫ* (vgl. asorb. *Surbici*, poln. *Sarbowice*, č. *Srbsko* usw.) spiegeln dann wahrscheinlich noch die ältere Bed. des Wortes (angehöriger derselben Sippe), und sie müssen nicht zwingend auf den eigentlichen Völkernamen zurückgehen.

Die von Petar Skok vorgenommene Zusammenstellung des südslawischen PN *Jug/Jugović* mit slaw. *jug* ‚meridies‘ und seine Erklärung als der ‚Südliche‘ trifft nicht das Wesentliche des Problems. Nach Meinung des Verf. spiegelt dieser Name noch die urspr., dem slaw. Appellativ nicht mehr bekannte Bed. ‚stark, kräftig‘, vgl. lit. *augti* ‚wachsen, gross werden‘, aind. *ugrá-* ‚kräftig‘ und lat. *augeo, -ere* ‚vergrössere‘. Der Name *Jug* bedeutete urspr. also weiter nichts als ‚der starke Mensch, der Held‘. Vgl. in diesem Zusammenhang auch skr. *jugonja*, Name eines Ochsen sowie lat. *Augustus*.

САДРЖАЈ

РОД И БРОЈ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

Др Владимир Анић (Загреб)		5
Род и спол у српскохрватском језику: разграничење — — —		
Dr Gerhard Neweklowsky (Klagenfurt-Celovec)		17
Граматичко слагање бројева у српскохрватским дијалектима —		
Др Драгана Мршевић (Београд)		23
Нека питања категорије броја код фразеолошких поређења —		
Hanna Dalewska-Greń и dr Kazimierz Feleszko (Warszawa)		29
Место бројева у одређивању граматичког рода и броја у српско-хрватском и пољском језику — — — — — — — — —		
Др Асим Пецо (Београд)		41
Трагови двојине у шћакавским говорима — — — — —		
Др Радмило Маројевић (Београд)		49
Плурализација дуалских форми у српскохрватском језику —		
Др Љубомир Поповић (Београд)		55
Деривациона конгруенција у роду код одредбених именица —		
Hans Kristian Mikkelsen (Aarhus)		73
О неким проблематичним случајевима конгруенције у српско-хрватском језику — — — — — — — — —		
Др Јосип Вончина (Загреб)		81
Морфолошка адаптација страних именица у језику ренесансних хрватских писаца — — — — — — — — —		
Лили Лашкова (Софија)		97
Из типологије категорије рода у српскохрватском и бугарском књижевном језику — — — — — — — — —		
Др Јосип Силић (Загреб)		105
Синтагматски и парадигматски карактер граматичких морфема		
Мр Љиљана Суботић (Нови Сад)		111
Један случај синтаксичке двозначности и функција граматичког рода — — — — — — — — —		
Др Кирил Конески (Скопље)		115
Адаптација туђих именица на самогласник (-о, -е, -и, -у) у српскохрватском и македонском књижевном језику — — —		
Др Богдан Дабић (Сарајево)		121
О граматичком роду у модерним словенским језицима — —		

Др Драгољуб Величковић (Врање)	
Категорија броја у српскохрватским и руским фразеолошким конструкцијама — — — — — — — — — —	131
Др Радмила Ђорђевић (Београд)	
Категорија броја именица у енглеском и српскохрватском језику	139
Dr Svetlana i dr Gerhard Ressel (Münster)	
Род, број и антонимија у српскохрватском језику — — — —	161
Др Иво Прањковић (Загреб)	
Збирне именице и категорија броја у хрватском или српском језику — — — — — — — — — —	171
Миро Барјамовић (Aarhus)	
Број именица и појам пресупозиције у морфологији — — —	177
Мр Весна Половина (Београд)	
Употреба једине и множине личних заменица у обраћању саговорнику у српскохрватском језику — — — — — — — —	185
Др Милан Шипка (Сарајево)	
Род и број скраћеница у српскохрватском језику — — — —	197
Dr Elżbieta Wrocławska (Warszawa)	
Род и број у систему творбе именица у српскохрватском језику XV—XVII века — — — — — — — — — —	203
Др Јадранка Гвоздановић (Amsterdam)	
Када одступамо од граматичког рода и броја? — — — — —	213
Др Младен Михајловић (Београд)	
Трансформација брисања идентичних елемената и род и број у српскохрватском језику — — — — — — — — — —	221
Др Радоје Симић (Београд)	
Природа језичког знака са гледишта теорије релативитета —	227
Др Свенка Савић (Нови Сад)	
Прагматички аспекти рода <i>nomina agentis</i> у српскохрватском / хрватско-српском језику — — — — — — — — — —	247
Dr Walter Hilmar (Leipzig)	
О семантици категорије броја у оквиру глаголске системе српскохрватског језика — — — — — — — — — —	259
Dr Henning Mørk (Aarhus)	
Појам броја и његов језички обим — — — — — — — — — —	269
Dr Willem Vermeer (Leiden)	
Опозиција типа „живо / неживо” у множини у једном чакавском систему (Омишаљ) — — — — — — — — — —	275
Мр Драгован Чампар (Приштина)	
Род и број именичких аугментатива у српскохрватском језику	289
Мр Милан Стакић (Београд)	
Плурал именица средњег рода прасловенских -eŕ основа у српскохрватском језику — — — — — — — — — —	301
Драган Лилић (Приштина)	
Интерверзија броја и рода у савременом српскохрватском језику — — — — — — — — — —	311
Dr H. Schuster-Šewc (Leipzig)	
Два запажања о српскохрватској етимологији (Србин, Југ, Југовић) — — — — — — — — — —	319

За издавача:

проф. др *Нада Милошевић-Ђорђевић*

Редактори:

доц. др *Божо Ђорић*

проф. др *Јован Кашић*

проф. др *Злата Бојовић*

Бојдан Терзић, виши лектор-предавач

Техничка редакција:

Драгутин Миленковић

Коректор:

Мирослава Стојковић

Ликовна опрема:

Ново Чогурић

Овај Зборник се штампа уз помоћ:
Републичке заједнице науке Србије,
Покрајинске заједнице за научни рад Војводине и
Покрајинске заједнице науке Косова

Издавач:

Међународни славистички центар на Филолошком
факултету, Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

